

515-111009

1344๓

๕.3

ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

10 พ.ค. 2543

ปริญญานิพนธ์

ของ

วรรณดี น้ำฟ้า

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

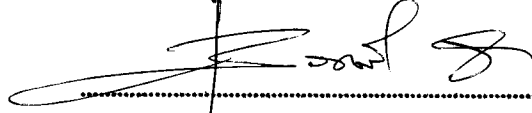
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

13569๕

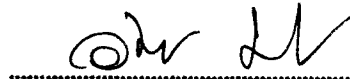
คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

ประธาน

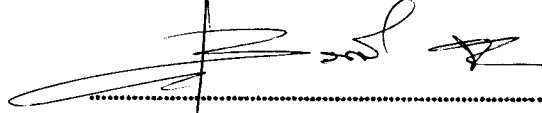
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุคนธ์ จงตระกูล)

กรรมการ

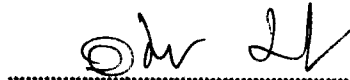
(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

คณะกรรมการสอบ

ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุคนธ์ จงตระกูล)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

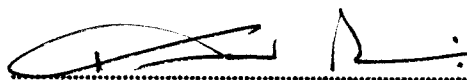
(อาจารย์วินัย ภู่วะพงษ์)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพบุลย์ ดวงจันทร์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิสาขารณ์)

วันที่ ๒๕ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๓

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล ประธานคณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่ได้ให้ความกรุณาเป็นที่ปรึกษา ให้คำแนะนำ เสนอแนวคิด อันเป็นประโยชน์ และช่วยปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ แก่ผู้วิจัยอย่างดียิ่งตลอดมา ผู้วิจัย รู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์วินัย ภูะหงษ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพบุลย์ ดวงจันทร์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม ตลอดจนกรุณาตรวจแก้ไขและให้ข้อเสนอแนะ แนวคิดที่มีคุณค่าต่อการวิจัยจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตรทุกท่าน ที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาการแขนงต่างๆ อันเป็นส่วนเสริมสร้างภูมิปัญญาให้ผู้วิจัยสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการวิจัยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ และน้องๆ นิสิตปริญญาโท วิชาเอกภาษาไทยทุกท่านที่เป็นกำลังใจและให้คำปรึกษา ช่วยเหลือ ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ โรงเรียนหัวถนนวิทยา อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี ที่ให้โอกาสผู้วิจัยทำงานวิจัย เพื่อหาความรู้และประสบการณ์เพิ่มเติม สามารถนำไปพัฒนาปรับปรุงการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ อาจารย์เพ็ญศรี จินดาศักดิ์ เป็นอย่างสูง ที่มีไมตรีจิต ยอมเสียสละเวลา เสียสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ ให้งานวิจัยนี้สำเร็จ และขอขอบคุณที่ได้ให้ความอนุเคราะห์เครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อพิมพ์งานวิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณ คุณฉัฐรินทร์ โพธิ์ศิริ และคุณกุลยา สกุลนคร ที่ช่วยติดต่อ แจกข่าวสารของมหาวิทยาลัย และติดตามงานวิจัยให้ผู้วิจัยตลอดมา

คุณค่าของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้แก่คุณบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพรักทุกท่านที่ยังมีชีวิตอยู่ และแด่ดวงวิญญาณของคุณยายนัม แนนหนา และ นางสาววิสพร อุทัยกุล ผู้ล่วงลับแล้ว

วรรณดี น้ำฟ้า

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ภูมิหลัง	๑
ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า	๒
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	๒
นิยามคำศัพท์เฉพาะ	๓
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๓
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	๓
๒ ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๓
สภาพสถาบันครอบครัว	๑๓
สภาพสถาบันการศึกษา	๒๐
สภาพสถาบันการปกครอง	๒๑
สภาพสถาบันเศรษฐกิจ	๒๕
สภาพสถาบันศาสนา	๒๖
สภาพสถาบันสันตนาการ	๓๑
๓ วิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	๓๒
ตอนที่ ๑ กำเนิดขุนช้างขุนแผน	๓๒
ตอนที่ ๒ เรื่องพ่อขุนช้างขุนแผน	๓๘
ตอนที่ ๓ พลายแก้วบวชเณร	๔๔
ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นคู่กับนางพิม	๔๖
ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม	๔๙
ตอนที่ ๖ พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง	๕๔
ตอนที่ ๗ พลายแก้วแต่งงานกับนางพิม	๖๑
ตอนที่ ๘ พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ	๖๓
ตอนที่ ๙ พลายแก้วยกทัพ	๗๑
ตอนที่ ๑๐ พลายแก้วได้นางลาวทอง	๗๕
ตอนที่ ๑๑ นางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนช้างลงว่า พลายแก้วตาย	๘๐
ตอนที่ ๑๒ นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง	๘๖

ตอนที่ ๑๓	พลายแก้วได้เป็นขุนแผน ขุนช้างได้นางวันทอง	๙๑
ตอนที่ ๑๔	ขุนแผนบอกกล่าว	๙๗
ตอนที่ ๑๕	ขุนแผนต้องพราภางลาวทอง	๑๐๒
ตอนที่ ๑๖	กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่	๑๐๕
ตอนที่ ๑๗	ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา	๑๑๑
ตอนที่ ๑๘	ขุนแผนพานางวันทองหนี	๑๑๗
ตอนที่ ๑๙	ขุนช้างตามนางวันทอง	๑๒๑
ตอนที่ ๒๐	ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นขบถ	๑๒๕
ตอนที่ ๒๑	ขุนแผนลู่แก้อโศก	๑๓๔
ตอนที่ ๒๒	ขุนแผนชนะความขุนช้าง	๑๓๖
ตอนที่ ๒๓	ขุนแผนติดคุก	๑๔๑
ตอนที่ ๒๔	กำเนิดพलयงม	๑๔๕
ตอนที่ ๒๕	เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา	๑๔๘
ตอนที่ ๒๖	เจ้าเชียงใหม่ชิงนางสร้อยทอง	๑๕๓
ตอนที่ ๒๗	พलयงมอาสา	๑๕๖
ตอนที่ ๒๘	พलयงมได้นางศรีมาลา	๑๕๙
ตอนที่ ๒๙	ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ	๑๖๒
ตอนที่ ๓๐	ขุนแผนพलयงมจับพระเจ้าเชียงใหม่	๑๖๙
ตอนที่ ๓๑	ขุนแผนพलयงมยกทัพกลับ	๑๗๒
ตอนที่ ๓๒	ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า	๑๗๕
ตอนที่ ๓๓	แต่งงานพระไวยพलयงม	๑๗๗
ตอนที่ ๓๔	ขุนช้างเป็นโทษ	๑๘๒
ตอนที่ ๓๕	ขุนช้างถวายฎีกา	๑๘๕
ตอนที่ ๓๖	ผ่านางวันทอง	๑๙๑
ตอนที่ ๓๗	นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์	๑๙๕
ตอนที่ ๓๘	พระไวยถูกเสน่ห์	๒๐๓
ตอนที่ ๓๙	ขุนแผนส่องกระจก	๒๐๕
ตอนที่ ๔๐	พระไวยแตกทัพ	๒๑๑
ตอนที่ ๔๑	พลายชุมพลจับเสน่ห์	๒๑๕
ตอนที่ ๔๒	นางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟ	๒๑๖
ตอนที่ ๔๓	จระเข้เฝ้ารวาด	๒๑๘

๔	ความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน	๒๒๒
	ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร	๒๒๒
	ความขัดแย้งภายในใจเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก.....	๒๒๒
	ความขัดแย้งภายในใจขุนแผน	๒๒๓
	ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง	๒๒๕
	ความขัดแย้งภายในใจพระไวย	๒๒๘
	ความขัดแย้งภายในใจเถรขวาด	๒๒๙
	ความขัดแย้งภายในใจเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก	๒๓๐
	ความขัดแย้งภายในใจตัวละครเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน.....	๒๓๒
	ความขัดแย้งภายนอก	๒๓๓
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร	๒๓๓
	ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง	๒๓๓
	ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง	๒๓๗
	ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวย	๒๓๘
	ความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า	๒๓๙
	ความขัดแย้งทางการเมือง	๒๔๑
	ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับ	
	เมืองเชียงทอง	๒๔๑
	ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่ (เชียงอินทร์)	
	กับเมืองเวียงจันทน์ (เจ้าล้านช้าง)	๒๔๔
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม	๒๔๗
	สังคมเป็นปัจจัยก่อให้เกิดตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจ	๒๔๘
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคมเป็นสาเหตุให้เกิด	
	ความขัดแย้งภายนอก	๒๔๙
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ	๒๕๕
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม	๒๖๐
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย อาญาแผ่นดิน	๒๖๒
	ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ	๒๖๔
	ความขัดแย้งทางเชื้อชาติ	๒๖๕
	ความขัดแย้งทางชนชั้น	๒๖๗

บทที่	หน้า
๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๖๘
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	๒๖๘
อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	๒๗๒
ข้อเสนอแนะ	๒๗๔
บรรณานุกรม	๒๗๕
ภาคผนวก	๒๗๙
ประวัติย่อของผู้วิจัย	๒๘๙

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจขุนแผน	๒๒๔
๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง	๒๒๖
๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของขุนช้าง	๒๒๗
๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของพระไวย	๒๒๘
๕ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของเถรवाद	๒๓๐
๖ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจนางวันทอง เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก	๒๓๑
๗ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจพระไวย เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก	๒๓๑
๘ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจนางสร้อยฟ้า เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก	๒๓๑
๙ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจขุนช้างกับนางวันทอง เป็นเหตุเป็นผลกัน	๒๓๒
๑๐ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจขุนช้างกับขุนแผน เป็นเหตุเป็นผลกัน	๒๓๓
๑๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน.....	๒๓๖
๑๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง นางวันทองกับนางลาวทอง	๒๓๗
๑๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวย...	๒๓๘
๑๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง นางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า	๒๔๐
๑๕ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งทางการเมือง ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงทอง	๒๔๒
๑๖ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งทางการเมือง ระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเวียงจันทน์	๒๔๔

๑๗	แผนภูมิแสดงการเปรียบเทียบวิถีชีวิตของชนแผนรุ่นบิดากับ พระไวยรุ่นลูก	๒๔๗
๑๘	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งจากสภาพแวดล้อมภายใน และภายนอกครอบครัว	๒๔๘
๑๙	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากค่านิยมสังคม	๒๔๘
๒๐	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับสังคม เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๔๙
๒๑	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๔๙
๒๒	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๐
๒๓	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างพลายงามกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๐
๒๔	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๑
๒๕	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับ สังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๑
๒๖	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลากับ สังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๑
๒๗	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก	๒๕๒
๒๘	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสังคม ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย	๒๕๒
๒๙	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับ สังคม ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย	๒๕๓
๓๐	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างชนแผนขัดแย้งกับ สังคม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกฎหมาย	๒๕๓
๓๑	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับ สังคม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งต่อกฎหมาย	๒๕๔
๓๒	แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับ สังคม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับกฎหมาย	๒๕๔

๓๓	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างเกษตรกรกับ สังคม ส่งผลให้ขัดแย้งกับกฎหมาย	๒๕๕
๓๔	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างชนชั้นกับ เวทมนตร์คาถา	๒๕๖
๓๕	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างชนเพชฌฆาตอินทรา กับเวทมนตร์คาถา	๒๕๖
๓๖	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างพระทัยน้ำกับ เวทมนตร์คาถา	๒๕๗
๓๗	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างพลาญงามและ แสนตรีเพชรกับเวทมนตร์คาถา	๒๕๗
๓๘	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างพลาญชุมพลและ พระไวยกับเวทมนตร์คาถา	๒๕๘
๓๙	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างพลาญชุมพล และเกษตรกรกับเวทมนตร์คาถา	๒๕๘
๔๐	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างชนไกรกับ ชะตากรรม	๒๖๐
๔๑	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างชนเพชฌฆาตอินทรา กับชะตากรรม	๒๖๑
๔๒	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างพระไวย กับชะตากรรม	๒๖๑
๔๓	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างเกษตรกรกับ ชะตากรรม	๒๖๒
๔๔	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างชนแผนกับ อาญาแผ่นดิน	๒๖๓
๔๕	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างนางทองประศรีกับ สิ่งแวดล้อม	๒๖๔
๔๖	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างนางวันทองกับ สิ่งแวดล้อม	๒๖๔
๔๗	แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของทัศนคติระหว่างภรรยาของชนแผนกับ พระไวยรุ่นลูก	๒๖๕

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้รับการกล่าวขานว่า “เป็นเพชรน้ำเอกในวรรณคดีไทย” (ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ๒๕๒๗ : ๗) ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นยอดของหนังสือประเภทกลอนเสภาซึ่งเปรียบพร้อมด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีเนื้อหาที่ให้ความรู้ ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ดังที่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๓๙ : ๔๘) ได้กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนว่ามีคุณลักษณะที่ “ครอบคลุมเกือบทุกด้าน ทุกมุม หยิบทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของคนสมัยนั้นมาแสดงให้เห็นถึงอารมณ์ของเขา และเร้าอารมณ์ของเราผู้อ่านได้อย่างดีที่สุด” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่อง อันเป็นส่วนสำคัญในการผลักดันให้ชีวิตตัวละครโลดแล่นไปอย่างมีชีวิตชีวา เผยให้เห็นแง่มุมต่างๆ ของชีวิตมนุษย์ธรรมดาสามัญที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคนานัปการ ซึ่งทำให้เกิดปมปัญหาของเรื่องอันเนื่องมาจากความขัดแย้ง เพราะ “โดยธรรมชาติ เรื่องจะเกิดขึ้นก็เพราะมีเหตุขัดแย้ง” และ “เรื่องจะซับซ้อนขึ้น เกิดปม ซึ่งจะคลี่คลายภายหลังก็เพราะมีสิ่งขัดแย้ง” (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ๒๕๑๗ : ๒๒)

ความขัดแย้ง ถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ก่อให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นในวรรณคดีประเภทเรื่องเล่า เช่น นิทาน นิยาย นวนิยาย เรื่องสั้น และวรรณคดีประเภทบทละคร เหตุการณ์หลายๆ เหตุการณ์ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันก็คือ โครงเรื่อง “โครงเรื่องที่ดีและที่ผู้อ่านนิยมนั้นคือ โครงเรื่องที่มีปัญหาหรือข้อขัดแย้ง” (กุหลาบ มลลิกะมาส. ๒๕๒๒ : ๑๐๑) หากโครงเรื่องช่วงใดหรือเหตุการณ์ตอนใดที่ประกอบด้วยความขัดแย้งหลายชนิด ย่อมน่าสนใจมากกว่าเหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งชนิดเดียวโดดๆ เพราะ ความขัดแย้งส่งผลต่อวิถีชีวิตของตัวละครในสภาพต่างๆ กัน ทั้งดี ร้าย สุข ทุกข์ ตกต่ำ สูงสุด ลำบาก เดือดร้อน ซึ่งนับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างเข้มข้น สนุกสนาน เร้าใจ ชวนให้ผู้อ่านใคร่ติดตามเรื่องได้เป็นอย่างดี

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่มี “ความดีเด่นในด้านเค้าโครงเรื่อง” (วรนนท์ อักษรพงษ์. ๒๕๑๖ : ๑) และโดดเด่นแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่น ก็คือ “โครงเรื่องอันไม่เป็นไปตามที่ใจนึก” ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (๒๕๐๕ : ๑๓๐-๑๓๒) ทรงกล่าวในลายพระหัตถ์กราบทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

...ซึ่งทรงเห็นว่าคนชอบเรื่องขุนช้างขุนแผนเพราะเป็นเรื่องจริงนั้นก็ถูกส่วนหนึ่ง แต่เห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เป็นไปตามใจหวังทำให้ผู้ฟังนั้นวับหวนด้วยอีกส่วนหนึ่ง เพราะเรื่องของไทยเรา ใครในท้องเรื่องซึ่งน่ารักก็มีแต่ความตืนึกให้ม้ายักษ์ตายก็ตาย ได้นางกลับมาก็ได้กลับสมนึก มันก็สิ้นสนุกไปในตัวเอง ส่วนใหญ่เป็นไปตามที่ผู้อ่านนึกให้เป็น แต่เรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นนึกไม่สมนึกตะบึงไป ตั้งแต่แรกพลายแก้วรักนางพิม ขุนช้างก็รักนาง พลายแก้วนำเอ็นดู แต่ขุนช้างมีเงิน นึกเอาใจช่วยให้พลายแก้วได้สมใจนึก ก็จริง แต่เคราะห์ร้ายต้องจากไปทัพ ขุนช้างก็ขวางเข้ามาให้ใจหวนอีก กลัวจะเสียที่แก่ขุนช้างเกือบตาย กลับเกิดความวิวาทกับลาวทองถึงตัดขาดกัน ต้องเป็นเมียขุนช้างด้วยจำใจ ฟังน่าสงสารและเสียใจมาก ครั้นขุนแผนคิดถึงจะมาลอบลักพากลับไปช่วยดีเนื้อดีใจวันทองกลับไปอาลัยรักขุนช้าง มันขวางใจที่สุด ถ้าไม่มีมนต์ก็ต้องจูดคร่ากันจึงไปได้เป็นนาน จึงได้รักใคร่ลงรอยกันอย่างเดิม นึกว่าจะเป็นสุขกันเสียที่ก็หาเป็นอย่างนึกไม่ ขุนช้างถวญฎีกา รับสั่งให้หา เข้าไปชำระฟังเรื่อง ใจวับหวน กลัวจะถูกตัดสินให้แก่ขุนช้าง แต่มีหวังที่ขุนแผนเป็นผัวเก่ามีทางจะได้ แต่ก็ทำผิดไว้ เรื่องกลับพลิกไปเป็นวันทอง ต้องถูกตัดหัว ร้ายไปกว่าอะไรเสียอีก เรื่องขวางน้ำใจอยู่ดังนี้ ของเรามีอยู่เรื่องเดียวเท่านั้น ประกอบกับคำแต่งเหมือนเรื่องจริงจึง จึงชอบกันไม่รู้จิต

จากลักษณะที่แสดงถึงความดีเด่นของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ที่มีกลวิธีการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่องอย่างน่าสนใจชวนติดตาม เป็นเหตุเป็นผลกันอย่างแนบเนียน สืบเนื่องกันไปจนเป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวต่างๆ ที่เชื่อมโยงกันโดยตลอด ทำให้การดำเนินเรื่องเข้มข้น สนุกสนาน เราใจชวนติดตาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจกลวิธีการสร้างความขัดแย้งและทำให้เห็นถึงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องอย่างเด่นชัด

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้เข้าใจกลวิธีการสร้างความขัดแย้ง เพื่อนำไปสู่การสร้างเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ และเห็นถึงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอย่างเด่นชัด

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

ความขัดแย้ง หมายถึง การไม่ลงรอยกัน หรือการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับสภาวะการณ์ทั้งภายในจิตใจของตัวละคร อันเป็นผลทำให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งจนเป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ เชื่อมโยงกันตลอดทั้งเรื่อง

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอย่างละเอียด
๒. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความขัดแย้งจากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์
๓. วิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตามลำดับเหตุการณ์ในเรื่อง
๔. จัดกลุ่มประเภทความขัดแย้งที่ได้จากผลการวิเคราะห์ในข้อ ๓ (สังเคราะห์) เพื่อให้เห็นความสอดคล้องของความสัมพันธ์ในโครงเรื่องอย่างเด่นชัด
๕. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้า

๑. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
 ๒. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับความขัดแย้ง
๑. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๑.๑ เอกสารที่เกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสาวลักษณ์ อนันตศาสน์ ได้เขียนหนังสือวรรณกรรมเอกของไทย : ขุนช้างขุนแผน ในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ โดยกล่าวถึง รายละเอียดในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนหลายแง่มุม เริ่มตั้งแต่ความเป็นมา เนื้อเรื่องย่อ แก่นเรื่อง และศึกษาตัวละครเด่นๆหลายตัว เช่น ขุนแผน ขุนช้าง วันทอง เป็นต้น ในด้านบุคลิก ลักษณะนิสัย ความประพฤติ ฯลฯ ทั้งเปรียบเทียบ ขุนช้างกับขุนแผนในลักษณะที่ทั้งสองฝ่ายตรงข้ามกัน และมีความขัดแย้งกันอยู่

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงอิทธิพลของความเชื่อในเรื่องต่างๆ เช่น ความเชื่อโชคลาง ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ฯลฯ ตลอดจนคุณค่าของเรื่องขุนช้างขุนแผนในด้านต่างๆ (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. ๒๕๑๗ : ๑-๒๖๓)

ศุภร บุนนาค ได้เขียนหนังสือสมบัติกวี “ขุนช้างขุนแผน” โดยเล่าถึงเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ ทั้งในด้านสำนวนกลอนไพเราะเหมาะสมแบบเนียนดี ลักษณะตัวละครเป็นอย่างคนจริงๆ ด้านเนื้อหามีลักษณะของความเป็นไทยแท้ๆ สอดแทรกความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ชีวิตความเป็นอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลอดจนอธิบายคำศัพท์และสำนวนบางตอนให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น (ศุภร บุนนาค. ๒๕๒๐ : ๑-๙๙๒)

ดวงมน จิตรจำนง ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับ “แนวคิดด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน” ไว้ในหนังสือหลังม่านวรรณศิลป์ โดยมีความเห็นว่า แนวคิดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน น่าจะเป็นแนวคิดของสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น สืบต่อจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเพื่อที่จะมองเห็นแนวคิดด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องนี้ ผู้เขียนได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในรัฐ ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง ไพร และความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดด้านการเมืองกับความคิดด้านปรัชญาความเชื่อในการดำเนินชีวิตของตัวละคร (ดวงมน จิตรจำนง. ๒๕๒๘ : ๑๐๘-๑๔๓)

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ มุ่งชักชวนให้อ่านเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยพยายามนำเอาสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในเรื่องอันเปรียบเสมือนชุมทรัพย์อันใหญ่นั่นออกมาชี้แจง และบอกความสำคัญ ทั้งอธิบายศัพท์สำนวนบางตอนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ๒๕๓๒ : ๑-๔๓๗)

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้วิเคราะห์เนื้อเรื่องและลักษณะนิสัยตัวละครเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ไว้ในหนังสือวิเคราะห์วรรณคดีไทย โดยกล่าวถึงธรรมชาติของเรื่องจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีสิ่งขัดแย้ง ทำให้มีปมของเรื่อง และความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นพบเป็นระยะๆ เป็นความขัดแย้งของตัวละครที่เป็นมนุษย์สามัญ เกิดจากกิเลสธรรมชาติของมนุษย์ ความขัดแย้งหนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกอย่างหนึ่งต่อไป ทั้งนี้มาจากลักษณะนิสัยของตัวละครที่แตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความขัดแย้ง

นอกจากนี้ ได้วิเคราะห์กลวิธีการดำเนินเรื่องในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการดำเนินเรื่องเหมือนกับนิยายรุ่นเก่า คือ ตั้งต้นเมื่อตัวละครเกิดมา แล้วเล่าเหตุการณ์ไปตามอายุของตัวละคร ตลอดจนวิจารณ์วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนในเชิงสังคมวิทยา (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ๒๕๒๒ : ๒๑-๕๐)

พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ เขียน “จริยศาสตร์ในขุนช้างขุนแผน” พิจารณาถึงจริยศาสตร์ในด้านคำสอน เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของคนไทยในสมัยนั้นๆ ในด้านการปลูกฝังวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และค่านิยมต่างๆ (พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ. ๒๕๒๒ : ๓๔-๔๕)

ขวัญเมือง จันทโรจณี ได้ศึกษา “ลาวในขุนช้างขุนแผน” เพื่อมองเหตุการณ์ในอดีตสะท้อนให้เห็นภาพของประวัติศาสตร์สังคมในสมัยอยุธยา และสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งภาพเหตุการณ์ที่ได้สะท้อนให้เห็นชัดเจนที่สุด คือ ภาพยุทธภพ ระหว่างเชียงใหม่กับอยุธยา และสงครามครั้งนี้ได้นำมาเป็นภาพสะท้อนของปมปัญหาของเรื่องราวเกี่ยวกับลาว (ขวัญเมือง จันทโรจณี. ๒๕๓๗ : ๙๑-๙๖)

๑.๒ งานวิจัยเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

มีผู้วิจัยเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในแง่มุมต่างๆ ไว้มากมายด้วยกัน ดังนี้คือ

ชลธิรา สัตยาวัฒนา วิจัยเรื่อง “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย” ผู้วิจัยได้ใช้หลักจิตวิทยาเป็นหลักสำคัญในการวิจารณ์พฤติกรรมของตัวละครเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผน หลักจิตวิทยาที่นำมาประกอบการศึกษาวิจัย คือ หลักการของซิกมันด์ฟรอยด์ และทฤษฎีของคาร์ล กุสตาฟ จุง สรุปว่า พฤติกรรมของขุนแผนมีสัญชาตญาณมุ่งเป็น ปราบกษัตริย์กว่าสัญชาตญาณมุ่งตาย ขุนแผนจึงมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวกับบุคคลอื่นตามลักษณะของชาติสัตว์ ส่วนนางวันทองนั้น มีสัญชาตญาณมุ่งตายปราบกษัตริย์กว่าสัญชาตญาณมุ่งเป็นนางวันทองจึงมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวต่อตนเองตามลักษณะของมาโซคิสต์ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา. ๒๕๑๓ : ๗๖-๑๒๓)

ประจักษ์ ประภาพิตยากร รายงานผลการวิจัยเรื่อง “ขุนแผนพระเอกนักรบ” เป็นการวิจัยถึงลักษณะตัวละครเอก คือ ขุนแผน ไว้อย่างละเอียด ตลอดจนตัวละครอื่นที่มีส่วนให้เห็นลักษณะบุคลิกของพระเอกได้เด่นชัดขึ้น (ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ๒๕๒๕ : ๑-๑๔๘)

วิชาญ สว่างพงศ์ ได้วิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓) จำนวน ๓ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และพระอภัยมณี ผลของการวิเคราะห์สรุปได้ว่า วรรณคดีเป็นสิ่งผูกพันอยู่กับสังคม เรื่องในวรรณคดีบางส่วนจะเป็นบันทึกสภาพของสังคมโดยตรง และบางส่วนเป็นการบันทึกโดยอ้อม วรรณคดีแต่ละเรื่องจะสะท้อนสภาพสังคมมากน้อยต่างกัน ค่านิยมกับสภาพสังคมต่างก็เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ค่านิยมของสังคมย่อมสัมพันธ์กับเพศ วัย สถานภาพของบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดผลทั้งทางบวกและทางลบ (วิชาญ สว่างพงศ์. ๒๕๒๐ : ๑-๒๒๕)

ดวงมน จิตรจำนง ศึกษาคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) พบว่า วรรณคดียุคนี้ไม่ใช่การสร้างซ้ำจากสมัยอยุธยา แต่เป็นการสร้างใหม่ด้วยปัจจัยสำคัญ คือ ความตื่นตัวทางปัญญา ความเชื่อมั่นในรากฐานทางวัฒนธรรม และความมุ่งมั่นที่จะฟื้นความเป็นปึกติสุข กระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดียุคนี้ มีรากฐานมาจากมโนทัศน์ ๓ ประการ คือ มโนทัศน์เรื่องการเล่นของชนเผ่าไท ตั้งแต่ยังเป็นประเพณี मुखปาฐะ มโนทัศน์ของการบำเพ็ญบารมีในโลกทัศน์อันเนื่องด้วยพุทธศาสนา และมโนทัศน์การเกลากลอน ซึ่งเป็นปัจจัยต่อการสร้างงานในยุคต่อมา

คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดียุคนี้ คือ คุณค่าทางสุนทรียะ ซึ่งกระตุ้นความสำนึกทางจริยธรรม ตัวละคร จะมีลักษณะร่วมอย่างปูดุชน เป็นนวลักษณ์ที่พัฒนามากว่าสมัยอยุธยา เช่น ขุนช้างขุนแผน ก็เห็นได้ว่าตัวเอกไม่ใช่บุคคลที่ดีพร้อมไปเสียหมด แสดงให้เห็นว่า ผู้สร้างงานวรรณคดียุคนี้มีความเข้าใจมนุษย์ ทำให้ตัวละครทั้งตัวเอก และฝ่ายปฏิกิริยามีลักษณะร่วมของมนุษย์โดยทั่วไปที่ร่วมชะตากรรมเดียวกันในวังวนของสังสารวัฏ (ดวงมน จิตรจำนง. ๒๕๓๔ : ๕๑๑-๕๑๖)

วรนนท์ อักษรพงศ์ วิจัยเรื่อง การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน สรุปว่า วรรณคดีเรื่องนี้ไม่เพียงแต่จะดีในด้านสำนวนกลอนเสภาและเนื้อหาที่สนุกสนานเร้าใจเท่านั้น แต่ขุนช้าง-ขุนแผน ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้อย่างละเอียดด้วย เช่น การสมรส การศึกษา ศาลและการพิจารณาคดี ประเพณี ความเชื่อ อิทธิพลของสังคม และวัฒนธรรมที่มีต่อบทบาทและพฤติกรรมของคนไทยในยุคนั้น เป็นต้น (วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๔๒๗)

ศักดา ปั่นแห่งเพชร วิเคราะห์คุณค่าเชิงวรรณคดีในเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยวิเคราะห์ในด้านความเป็นมาของเรื่อง อธิบายลักษณะของเรื่อง วิเคราะห์คุณค่าในเชิงกลวิธีแก่นเรื่อง ลักษณะนิสัยตัวละครที่สำคัญ ในด้านการศึกษาตัวละครให้ความเห็นว่า กวีได้เสนอตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละครหลายแบบต่างกัน พฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยในอดีต และให้แง่คิดอันเป็นคติแก่ผู้อ่าน ในตอนท้ายบทวิเคราะห์ ผู้วิเคราะห์ได้กล่าวถึงลักษณะสังคม และค่านิยมบางประการของสังคมไทยตามหลักวิชาสังคมวิทยา นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทยในอดีต โดยกล่าวถึงพุทธปรัชญาที่สำคัญบางประการอีกด้วย (ศักดา ปั่นแห่งเพชร. ๒๕๑๗ : ๑๒-๒๗๑)

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผนข้างต้น เกี่ยวกับความรู้ทางด้านสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี การเมืองการปกครอง ลักษณะนิสัยของตัวละคร ตลอดจนเนื้อหา ก็เพื่อใช้ประโยชน์เป็นฐานข้อมูลหรือแนวทางวิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้ดียิ่งขึ้น

๒. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง

๒.๑ เอกสารเกี่ยวกับความขัดแย้ง

แมรี โรห์เบอร์เกอร์ (Mary Rohrberger) ได้ให้ความหมายของคำว่า ความขัดแย้ง ไว้ว่า ความขัดแย้ง หมายถึง “การต่อสู้ (struggle) ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างตัวเอก (protagonist) กับฝ่ายปรปักษ์ (antagonist) ตัวเอกกับชะตากรรม หรือกับสิ่งแวดล้อม หรืออาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความคิดภายในจิตใจของตัวละครเอง ตลอดจนการต่อสู้กับระบบค่านิยมของสังคมก็ได้” (นิพนธ์ อินสิน. ๒๕๒๐ : ๒๒ ; อ้างอิงมาจาก Rohrberger. ๑๙๖๘ : ๙๖๘)

ลินส์ อัลเทินเบิร์ต (Lynn Altendbernd) และ เลสลีย์ แอลลิวีส (Leslie L. Lewis) แสดงความคิดเห็นว่า “หัวใจของนาฏการและโครงเรื่องก็คือ ความขัดแย้ง ซึ่งอาจจะเป็น ความขัดแย้งหรือการต่อสู้ทางรูปธรรม ระหว่างตัวละครหรือกลุ่มตัวละคร อาจจะเป็นการต่อสู้ทางนามธรรม ระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ตัวละครกับสิ่งแวดล้อม หรือตัวละครกับสถาบันต่างๆ ในสังคม หรืออาจจะเป็นการต่อสู้ภายในเองก็ได้” (พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ. ๒๕๒๓ : ๔๒ ; อ้างอิงมาจาก Altendbernd and Lewis. ๑๙๖๖ : ๖๖)

วิลาศ มณีวัต ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งหรือการต่อสู้ หมายความว่า มีแรงสองแรงผลักดันต่อสู้กัน แรงหนึ่งเป็นแรงของความต้องการที่จะทำอะไร หรือเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง และจะต้องมีอีกแรงหนึ่งมาขวางไว้ แรงนั้นอาจจะเป็นอุปสรรคอันเกิดจากธรรมชาติ หรือเป็นอุปสรรคอันเกิดจากบุคคลอื่น หรือเกิดจากตัวผู้ต้องการนั่นเองก็ได้ เพราะคนเรามีความสามารถจำกัด และบางทีสุขภาพไม่ดี หรือวัยของตัวเองเป็นอุปสรรค มาเป็นแรงต้านทานต่อสู้ไว้ไม่ให้ตนสำเร็จตามความต้องการ (วิลาศ มณีวัต. ๒๕๓๑ : ๒๙)

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ให้แนวการวิเคราะห์วรรณกรรมในส่วนที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง ไว้ว่า “การวิเคราะห์ข้อขัดแย้งเป็นการพิจารณาว่าผู้ประพันธ์ใช้อะไรเป็นข้อขัดแย้ง ซึ่งอาจจะ เป็นข้อขัดแย้งภายในใจของตนเอง ความขัดแย้งกับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ความขัดแย้งกับสังคม ความขัดแย้งกับโชคชะตาหรือพรหมลิขิตที่ปรากฏในเรื่องนั้น (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๒๕ : ๖๒)

นอกจากนี้ ได้กล่าวเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาในการเขียนเรื่องสมมุติไว้ว่า ขั้นตอนของการดำเนินเรื่อง ต้องเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงสถานการณ์ตอนเริ่มเรื่อง กล่าวถึง ปัญหาเริ่มปรากฏ เพราะมีข้อขัดแย้ง การขยายตัวของปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา การแก้ปัญหา นั้น จะเป็นไปในทางใด ต้องให้สมเหตุสมผล ซึ่งหากการสร้างปัญหาและการแก้ปัญหาไม่สมจริงแล้ว ก็จะทำให้เรื่องที่เขียนนั้นบกพร่อง และผู้อ่านโต้แย้งได้ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ๒๕๒๒ : ๑๒๐)

สดใส พันธุมโกมล แสดงความเห็นเกี่ยวกับความขัดแย้งในบทความเรื่อง วรรณกรรม การละครสากลว่า ความขัดแย้ง คือที่มาที่สำคัญของ “การกระทำ” ของตัวละคร หรือพฤติกรรม ที่ทำให้เกิดเหตุการณ์ แบ่งได้ออกเป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. ความขัดแย้งภายนอก มักปรากฏให้เห็นทั่วไป เป็นความขัดแย้งพื้นฐาน เข้าใจง่าย นิยมใช้ในเรื่องลึกลับ โศดโผน ผจญภัย หรือชิงรักหักสวาท เช่น ความขัดแย้งระหว่าง พระเอกกับผู้ร้าย นางเอกกับตัวอิจฉา แม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยง เป็นต้น

๒. ความขัดแย้งภายใน เป็นภาวะคับข้องใจที่เกิดภายในจิตใจของตัวละคร ทำให้เห็นถึงการต่อสู้ในการเลือกตัดสินใจของตัวละครเอง (สดใส พันธุมโกมล. ๒๕๑๕ : ๘๕-๙๐)

กุหลาบ มลลิกะมาส ได้กล่าวถึง โครงเรื่องที่ดี และที่ผู้อ่านนิยมนั้น คือ โครงเรื่องที่มีปัญหาหรือความขัดแย้ง (Conflict) ที่สำคัญเกิดขึ้นกับตัวเอกของเรื่อง เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่มีความเข้มข้นรุนแรง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง

ปัญหาหรือความขัดแย้งดังกล่าว อาจแบ่งเป็น ๓ แบบ คือ

๑. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับคู่กรณี คู่ต่อสู้หรือกับบุคคลอื่น เช่น คนดีต่อสู้กับคนชั่ว นายทุนกับกรรมการ แม่ผัวกับลูกสะใภ้ หรือตำรวจกับผู้ร้าย เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากบุคคลที่อยู่คนละฝ่ายกัน

๒. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดจากสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสิ่งต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากอำนาจภายนอก เช่น ภัยธรรมชาติ สภาพสังคม หรือแม้แต่ “โชคชะตา” ที่กำหนดให้คนพ่ายแพ้ ล้มเหลว มีความทุกข์ เดือดร้อน ลำบาก หรือประสบเคราะห์ร้ายต่าง ๆ

๓. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับตนเอง อาจเป็นความขัดแย้งด้านกายภาพ (เช่น ความพิการ) ด้านอารมณ์ ด้านศีลธรรม ซึ่งมนุษย์ต่อสู้กับตนเอง และจำต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง บางครั้งก็ชนะใจตนเอง แต่บางครั้งก็พ่ายแพ้ไป (กุหลาบ มลลิกะมาส. ๒๕๒๒ : ๑๐๑-๑๐๒)

สายทิพย์ นุกุลกิจ กล่าวถึง กลวิธีการสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่อง ซึ่งจำแนกได้ดังนี้ คือ

๑. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครด้วยกันเอง โดยมีสาเหตุจาก ภัย ความคิด อุดมการณ์ ความเชื่อด้านศาสนาหรือชนบประเพณีแตกต่างกัน เช่น บทเพลงแห่งสายน้ำ ของนิเวศน์ กันไทยราษฎร์ แสดงความขัดแย้งระหว่างหญิงชราที่ยากจนกับชาววัยกลางคนที่ร่ำรวยเงินทองแต่แล้งน้ำใจคิดแต่จะคอยเอาเปรียบและขูดรีดคนจน

๒. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ได้แก่ สภาพที่มนุษย์ต้องต่อสู้กับสัตว์ การต่อสู้กับความแห้งแล้งของธรรมชาติ หรือการต่อสู้กับโรคระบาด เป็นต้น ดังเช่น ในเรื่อง

เขียยคำของลาวคำหอม กล่าวถึงการต่อสู้ของมนุษย์กับความแห้งแล้งของดินฟ้าอากาศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

๓. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม คือการที่มนุษย์ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม หรือค่านิยมทางสังคมได้ เช่น เรื่องลูกชายคนสุดท้ายของ ศรีดาวเรือง ที่มีความคิดและพฤติกรรมขัดแย้งกับกฎเกณฑ์และค่านิยมของสังคม

๔. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ คือ การที่มนุษย์ต้องต่อสู้กับชะตากรรมของตนเอง เช่น เรื่องกา ของ วาณิช จรุงกิจอนันต์ ที่เล่าถึงเรื่องวิญญานพยาบาทของ “อีกา” ซึ่งพยายามตามมาทวงหนี้ชีวิตจากชายหนุ่มทั้ง ๓ คน เพราะหนุ่มเหล่านี้เคยลอบทำร้าย “อีกา” ตัวนี้จนถึงแก่ความตาย

๕. ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจตัวละครเอง ได้แก่ การต่อสู้ที่เกิดขึ้นในจิตใจของตัวละครเอง และมีผลทำให้ตัวละครเกิดความทุกข์ หรือความสับสนวุ่นวายใจ เช่น การต่อสู้ระหว่างการเห็นแก่ตัวกับการเห็นแก่ส่วนรวม การต่อสู้ระหว่างการเป็นผู้ชนะกับเป็นผู้แพ้ หรือการต่อสู้ระหว่างการเห็นแก่ผู้มีบุญคุณกับการเห็นแก่เงิน เป็นต้น เช่น เรื่องสั้น เรื่องรูปทรงแสงสี และประโยชน์ใช้สอยของ แมรี หลุยส์ ที่เล่าถึง ความขัดแย้งภายในใจของตัวละครเอก ซึ่งประกอบอาชีพเป็นนักออกแบบตกแต่ง แล้วเขาคำนึงถึงแต่เงินรายได้ที่จะได้รับมากกว่าจะคำนึงถึงหลักของมณฑลศิลป์ที่ได้ร่ำเรียนมา เป็นต้น (สายทิพย์ นุกุลกิจ, ๒๕๓๗ : ๑๒๗-๑๒๘)

ศิริพร วิฐะฐาน ได้เขียนบทความ เรื่องตัวเอกและตัวร้ายในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เชิงมานุษยวิทยา ต้องการเสนอว่า นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ เน้นเรื่องชีวิตครอบครัวไทย โดยเฉพาะชีวิตหลังการแต่งงาน ความขัดแย้งระหว่างตัวเอกและตัวร้าย แท้ที่จริงคือ ความขัดแย้งระหว่างบุคคลผู้ที่มีสถานภาพขัดแย้งกันในครอบครัวไทย นั่นคือ ระหว่างพ่อตากับลูกเขย ระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อย นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้นำเสนอปัญหาและการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลในครอบครัว เช่น ในกรณีความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขยในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้หยิบประเด็นเรื่องการยอมรับอำนาจในครอบครัวมาเสนอ พ่อตาและลูกเขยจะไม่มี การต่อสู้กัน ก็ต่อเมื่อพ่อตาเป็นฝ่ายตั้งกฎเกณฑ์ในการแต่งงาน และผู้ที่จะมาเป็นลูกเขยปฏิบัติตามกฎนั้น ดังนั้น การยอมรับหรือไม่ยอมรับอำนาจของพ่อตา จึงเป็นปัจจัยที่กำหนดลักษณะของพฤติกรรม และลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพ่อตาและลูกเขยในนิทานจักร ๆ วงศ์

นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้แก่ปัญหาความขัดแย้งในกรณีที่มีการต่อสู้กันระหว่างพ่อตาและลูกเขย โดยกำหนดให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเท่านั้นที่จะมีชีวิตอยู่ หรืออีกนัยหนึ่งถ้าลูกเขยอยู่ พ่อตาจะต้องตาย แต่ถ้าพ่อตาอยู่ ลูกเขยก็จะต้องตาย (ศิริพร วิฐะฐาน, ๒๕๓๑ : ๒๙-๓๔)

บุญยงค์ เกศเทศ แสดงความคิดเรื่องความขัดแย้งในนิทานชาวบ้านเรื่อง ศรีธัญชัย ไว้ในหนังสือวรรณกรรมวิเคราะห์ ว่า ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นได้ระหว่างบุคคลต่อบุคคล เช่น ความขัดแย้งระหว่างพี่น้องท้องเดียวกัน ความขัดแย้งระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ โดยแสดงความ

ขัดแย้งให้เห็นหลายระดับ นับตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างลูกกับพ่อแม่ บ่าวกับนาย ลูกวัดกับสมภารเจ้าวัด เป็นต้น และอาจจะปรากฏในลักษณะของเรื่องทางกายภาพที่ต่างกัน เช่น ลักษณะของบุคคลที่มีร่างกายแข็งแรงกับลักษณะของบุคคลที่มีร่างกายอ่อนแอ เป็นต้น หรืออาจปรากฏในรูปที่เป็นความขัดแย้งระหว่างแนวคิดของบุคคลก็ได้ เช่น บางคนอาจคิดว่าตนเป็นคนฉลาดกว่าคนอื่น เขาอาจมีความคิดเห็นในเรื่องเดียวกันเป็นสองอย่างในขณะนั้น (บุญยงค์ เกศเทศ. ๒๕๒๕ : ๙๖)

๒.๒. งานวิจัยที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง

พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ ได้ศึกษาลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จำนวน ๕ เรื่อง คือ สังข์ทอง ไชยเชษฐไกรทอง คาวี และมณีพิชัย สรุปได้ว่า ลักษณะขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญในการสร้างพระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้ง ๕ เรื่อง ลักษณะขัดแย้งหลัก คือ ลักษณะขัดแย้งทางด้านตัวละคร ซึ่งมีทั้งลักษณะขัดแย้งภายในและระหว่างตัวละคร จุดที่กวีนำมาสร้างเป็นลักษณะขัดแย้งของตัวละครก็คือ บุคลิกลักษณะ พฤติกรรม ความคิด อารมณ์ ลักษณะขัดแย้งอื่นๆ ได้แก่ ลักษณะขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมหรือสังคม และลักษณะขัดแย้งระหว่างเหตุการณ์

นอกจากนี้ยังพบว่า ลักษณะขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและนาฏการในเรื่อง ความขัดแย้งที่เกิดจากลักษณะขัดแย้งมีทั้งความขัดแย้งภายนอก ความขัดแย้งภายใน และความขัดแย้งทางสังคม (พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ. ๒๕๒๓ : บทคัดย่อ)

นิพนธ์ อินสิน ศึกษาเรื่องความขัดแย้งในวรรณคดีสามเรื่องของสุนทรภู่ คือ โคบุตร สิงห์ไกรภพ และพระอภัยมณี เกี่ยวกับลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่ และความขัดแย้งในแง่การสะท้อนสภาพสังคมในยุคสมัย และในแง่การแสดงโลกทัศน์ของกวี สรุปได้ว่า ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทำให้เกิดนาฏการและเหตุการณ์ในวรรณกรรม จากงานวิจัยพบว่า ความขัดแย้งที่ปรากฏในวรรณกรรมสามเรื่องมีความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ และมีความสัมพันธ์กับความขัดแย้งในสังคมจริง ๆ ในยุคสมัยของกวี ความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เป็นความขัดแย้งหลัก ความขัดแย้งอื่นๆ คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับอำนาจเวทมนตร์คาถา ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับระบบค่านิยม ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูก ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับเคราะห์กรรมหรือชะตากรรม ความขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคล ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับภูตผีปิศาจ และความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร (นิพนธ์ อินสิน. ๒๕๒๐ : บทคัดย่อ)

ชลธิรา สัตยาวัฒนา ศึกษาเรื่องสิงห์ไกรภพของสุนทรภู่ พบว่า มีเนื้อเรื่องที่แสดงลักษณะคาบเกี่ยวกับหลักแบบฉบับเกี่ยวกับปมอดีตพิส คือเรื่องความขัดแย้งระหว่างลูกเขยกับพ่อแม่ของตน แต่ความขัดแย้งนี้ปรากฏอยู่ในรูปของลูกบุญธรรมกับพ่อแม่บุญธรรม เช่น คงคาประลัยยึดอำนาจจากพ่อ ทำให้พ่อและแม่ตกกระกำลำบาก สิงห์ไกรภพหนีต่อไป ทำให้พ่อต้องเสียใจจนตาย เป็นต้น นอกจากนี้ความขัดแย้งในทำนองนี้ที่ปรากฏในวรรณคดีและนิทานพื้นบ้านอีกหลายเรื่อง เช่น พระอภัยมณี พระยาทองพระยาพาน สังข์ทอง และก่องข้าวน้อย เป็นต้น การตีความ ความขัดแย้งในประเด็นนี้โดยอาศัยหลักจิตวิทยา (ชลธิรา สัตยาวัฒนา. ๒๕๑๓ : ๑๓๓-๑๖๒)

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ได้กล่าวถึงความขัดแย้งไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ว่า ในเรื่องพระอภัยมณี มีความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างพ่อแม่กับลูก ซึ่งปรากฏทั้งความขัดแย้งระหว่างพ่อกับลูกชาย และแม่กับลูกชาย ได้แก่ การต่อสู้ระหว่างมั่งคลากับพระอภัยมณี หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการต่อสู้ระหว่างลูกที่เป็นฝ่ายเมืองลังกากับพ่อแม่ของตน และการต่อสู้ระหว่างสินสมุทรกับนางผีเสื้อ เป็นต้น (สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. ๒๕๑๔ : ๑๗๙-๑๙๗)

วนิดา ลิขิตกันทิมา ได้ศึกษาโครงเรื่องย่อย ซึ่งกล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างพ่อแม่กับลูกในเรื่องสิงห์ไกรภพและพระอภัยมณี แล้วสรุปว่า การสร้างโครงเรื่องย่อยเช่นนี้ นอกจากจะเป็นเพราะอิทธิพลของวรรณคดีเก่าๆ เช่น สังข์ทอง หรือเรื่องเทพีพรพา ในรามเกียรติ์แล้ว ยังเป็นเพราะปมความเกลียดพ่อแม่ซึ่งอยู่ในจิตไร้สำนึกของสุนทรภู่ด้วย ผลจากการวิเคราะห์บุคลิกภาพของสุนทรภู่ พบว่า สุนทรภู่เป็นผู้ที่ขาดความรัก ความอบอุ่นในชีวิตตั้งแต่เยาว์วัย สาเหตุนี้ได้กำหนดชีวิตและพฤติกรรมของสุนทรภู่หลายประการ และทำให้สุนทรภู่มิมีความเกลียดพ่อแม่อยู่ในจิตไร้สำนึก การวาดภาพตัวละครซึ่งแสดงความเป็นปรปักษ์กับพ่อแม่ หรือทำร้ายพ่อแม่หรือผู้เปรียบเสมือนพ่อแม่ เป็นการปลดปล่อยความรู้สึกเกลียดและมุ่งร้ายต่อพ่อแม่ในจิตไร้สำนึกให้ปรากฏในจิตไร้สำนึก ซึ่งช่วยผ่อนคลายภาวะตึงเครียดอันเนื่องจากการเก็บกดเป็นการชั่วคราว โดยสุนทรภู่มิรู้สึกตัว (วนิดา ลิขิตกันทิมา. ๒๕๑๗ : ๓๓๖-๓๔๕)

สิริวรรณ วงษ์ทัต วิจัยเรื่อง “บทบาทของตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย” โดยกล่าวถึง กวีได้สร้างสาเหตุของความเป็นปรปักษ์หรือความขัดแย้งระหว่างตัวเอกกับตัวละครปรปักษ์ คือ เผ่าพันธุ์ ศักดิ์ตระกูล ความรัก อำนาจ ความพยาบาท และการแข่งดี ตลอดจนวิธีการกระทำอันเป็นปรปักษ์ของตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย มีวิธีการต่างๆ กันทั้งที่เป็นการใช้เวทมนตร์ การใช้กำลังความสามารถ การใช้เล่ห์เหลี่ยม (สิริวรรณ วงษ์ทัต. ๒๕๓๕ : ๗๙-๑๑๙)

แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์ วิเคราะห์การสร้าง ความขัดแย้งในโครงเรื่องของวรรณกรรม ประเภทนิทานของอีสาน พบว่า กริไ้ใช้ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญในการทำให้เกิดเหตุการณ์และเหตุการณ์ในเรื่อง ความขัดแย้งที่ปรากฏจำแนกเป็นชนิดใหญ่ๆ ได้สามชนิด คือ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความขัดแย้งภายในใจ (แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์. ๒๕๒๗ : ๓๒๓-๓๒๔)

สุทัศน์ วงศ์คำ ศึกษาความขัดแย้งในวรรณกรรมของชาติ กอบจิตติ โดยพิจารณา กระบวนการของความขัดแย้งในแง่บุคคล พบว่า ความขัดแย้งภายในตัวบุคคล เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากการที่บุคคลจะต้องเลือกตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมากเกิดจากการที่ต้องการบรรลุเป้าหมาย ส่วนความขัดแย้งระหว่างบุคคล มีสาเหตุมาจากความแตกต่างกันของบุคคล คือ มีความคิดเห็น การกระทำที่ไม่เหมือนกัน และมีผลประโยชน์ขัดกัน (สุทัศน์ วงศ์คำ. ๒๕๓๘ : บทคัดย่อ)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับความขัดแย้งข้างต้น ผู้วิจัยจะใช้ทฤษฎีความขัดแย้งทุกทฤษฎีเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ความขัดแย้งในสภาวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนต่อไป

หมายเหตุ
 ความขัดแย้งภายในใจ มี ๓ อย่าง คือ ๑. ขัดแย้งกับตัวเอง ๒. ขัดแย้งกับคนอื่น ๓. ขัดแย้งกับสิ่งของ
 ความขัดแย้งระหว่างบุคคล มี ๒ อย่าง คือ ๑. ขัดแย้งกับคนอื่น ๒. ขัดแย้งกับสิ่งของ
 ความขัดแย้งภายในใจ มี ๓ อย่าง คือ ๑. ขัดแย้งกับตัวเอง ๒. ขัดแย้งกับคนอื่น ๓. ขัดแย้งกับสิ่งของ
 ความขัดแย้งระหว่างบุคคล มี ๒ อย่าง คือ ๑. ขัดแย้งกับคนอื่น ๒. ขัดแย้งกับสิ่งของ

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผู้วิจัยได้ศึกษาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อเป็นการปูพื้นให้ผู้อ่านเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ความขัดแย้งในสภาวการณ์ช่วงชนชั้นแผนได้ดียิ่งขึ้น โดยศึกษาสภาพสังคมตามสถาบันต่างๆ ดังนี้

สภาพสถาบันครอบครัว

สถาบันครอบครัว นับเป็นสถาบันหลักทางสังคมวิทยา เพราะทุกสังคมจะต้องมีสถาบันครอบครัว และครอบครัวของทุกสังคมก็ย่อมมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง สำหรับเอกลักษณ์ของครอบครัวไทย ปรากฏในลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. ประเภทของครอบครัว

ครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งออกเป็น ๓ แบบ คือ

๑.๑ ครอบครัวเดี่ยว หรือ ครอบครัวแรกเริ่ม (nuclear family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดที่สุด ได้แก่ สามีภรรยาและบุตรญาติคนอื่นๆ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย

๑.๒ ครอบครัวผสม (compound family) ครอบครัวแบบนี้ สามีจะมีภรรยาหลายคน อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน พร้อมด้วยบุตรที่เกิดจากภรรยาแต่ละคน สมาชิกทุกคนของครอบครัวจะให้ความร่วมมือในกิจกรรมของบ้าน พ่อมีอำนาจสูงสุด รองลงมาคือภรรยาหลวง

๑.๓ ครอบครัวขยาย (extended family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยญาติพี่น้องอาศัยอยู่รวมกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา สมาชิกที่มีอายุสูงสุด และมีศักดิ์เป็นญาติผู้ใหญ่ของสมาชิกคนอื่น ๆ จะเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด นับเป็นศูนย์รวมของความเกรงใจ และความเคารพนับถือของคน

๒. ระบบเครือญาติ (kinship)

ในสังคมไทย เน้นความสำคัญของอาวุโส มี ๓ วิธีคือ (บุญสนอง ปุณโยทยาน, ๒๕๑๐ : ๗๑-๗๓)

ก. แบ่งโดยพิจารณาความสัมพันธ์ทางสายโลหิต (consanguinity หรือ consanguineous relations) เปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ที่เนื่องมาจากการสมรส (conjugal หรือ conjugal relations) หมายความว่า ญาติพี่น้องร่วมสายโลหิตจะมีความสำคัญกว่าญาติพี่น้องที่เนื่องมาจากการสมรส เพราะฉะนั้น ในการสมรสของชายหญิงคู่หนึ่ง เมื่อ

นับระบบเครือญาติทางสายโลหิตแล้ว ตำแหน่งลูกสะใภ้ในบ้านของสามีสำคัญกว่าตำแหน่งภรรยา

ข. แบ่งโดยลำดับความสำคัญของผู้ที่เกี่ยวข้องกันทางสายโลหิต มีอยู่ ๓ วิธี

๑. ระบบเครือญาติที่ถือญาติฝ่ายบิดาเป็นสำคัญ เรียกว่า “patrilincal kinship”

๒. ระบบเครือญาติที่ถือญาติฝ่ายมารดาเป็นสำคัญ “matrilincal kinship”

๓. ระบบเครือญาติที่ถือญาติทั้งสองฝ่ายสำคัญเท่ากัน “bilateral kinship”

สำคัญในสังคมไทย เรานับถือญาติทั้งฝ่ายบิดาและมารดาเสมอกัน สังเกตได้จากการที่เรามีคำเรียกญาติทั้งสองฝ่ายตามลำดับอาวุโส เช่น ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น คำเรียกเหล่านี้จะบ่งถึงสิทธิ หน้าที่ และอำนาจของแต่ละบุคคลซึ่งมีต่อกันด้วย (วรนนท์ อักษรพงศ์ .

๒๕๑๖ : ๔๒๔)

ค. พิจารณาจากอำนาจของคนที่เป็นสมาชิกในครอบครัว

๑. ฝ่ายชายหรือฝ่ายสามีเป็นใหญ่ เรียกว่า “patriachal kinship”

๒. ฝ่ายหญิงหรือภรรยาเป็นใหญ่ เรียกว่า “matriachal kinship”

๓. ทั้งชายและหญิงมีอำนาจเสมอภาคกัน เรียกว่า “egaritarian kinship”

ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น สามีและญาติทางฝ่ายสามีมีอำนาจเหนือฝ่ายภรรยา เพราะการแต่งงานในสมัยนั้นเป็นแบบ “อาวาหมงคล” หรือ “patrilocal residence” คือ แต่งงานแล้วหญิงไปอยู่บ้านของบิดามารดาสามี หรือไปอยู่บ้านสามี นอกจากนี้ ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโบราณกำหนดให้ภรรยาต้องเคารพบนอบและจงรักภักดีต่อสามี สามีมีหน้าที่ทำมาหาเลี้ยง ให้ความสุข และการคุ้มครองป้องกันแก่ครอบครัว ส่วนภรรยามีหน้าที่ปรนนิบัติสามี อบรมและเลี้ยงดูบุตร เพราะฉะนั้น อำนาจสิทธิขาดจึงขึ้นอยู่กับสามี ทั้งการดำเนินชีวิตของสามี ถ้ามีความดี ความชอบ ภรรยาก็ได้รับด้วย แต่ถ้าผิดภรรยาก็ต้องพลอยรับโทษด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามีก็มีอำนาจเหนือลูกสะใภ้ด้วย เพราะประเพณีการปกครองในครอบครัวชาย ซึ่งจะมีญาติผู้ใหญ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นประมุข (วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๑๓๐,๑๓๓)

๓. ระบบการสมรส

การสมรสหรือการแต่งงานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จัดเป็น ๖ ชั้น ดังนี้

๑. การเลือกคู่ครอง (เกษม อุทยานิน. ๒๕๐๖ : ๑๗๖-๑๗๘)

๑.๑ ลักษณะการเลือกคู่ครอง

๑.๑.๑ การเลือกคู่ครองของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้น มักเป็นการสมรสกับบุคคลในเขตหรือในวงศ์ (endogamy) คือ กำหนดการสมรสอยู่ในขอบเขตของวงศ์ญาติเดียวกัน หรือร่วมเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม ระดับของฐานะทางเศรษฐกิจ ตลอดจนจนร่วมเป็นความนิยมในลัทธิการเมือง

๑.๑.๒ การเลือกคู่ครองของชาวบ้าน เป็นการเลือกคู่แบบนอกเขตและนอกวงศ์ (exogamy) คือ การห้ามสมรสกับบุคคลในสายโลหิต หรือตระกูลเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห้ามการสมรสระหว่างบิดากับบุตรสาว มารดากับบุตรชาย พี่น้องร่วมบิดามารดา หรือร่วมแต่บิดามารดา แต่การเลือกคู่ที่มีความสัมพันธ์กันในฐานะเพื่อนบ้าน หรือเป็นคนในจังหวัดเดียวกัน เป็นสื่อเชื่อมโยงให้หนุ่มสาวได้พบปะและทำความสนิทสนม จนถึงขั้นรักใคร่ได้เสียกัน ถ้าเป็นผู้ชายนิยมเลือกคู่ครองด้วยตนเอง และมีสิทธิ์ในการเลือก แต่สำหรับผู้หญิง สิทธิ์ในการเลือก ถือว่าเป็นเรื่องของผู้ใหญ่จัดการให้

๑.๒ วัยของคู่ครอง

หนุ่มสาวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมรสเร็วกว่าสมัยปัจจุบันมาก ฝ่ายชายมักมีอายุประมาณ ๑๕-๑๖ ปี ส่วนฝ่ายหญิงก็มักจะมีวัยใกล้เคียงกัน อายุประมาณ ๑๓ ปีขึ้นไป เพราะเป็นช่วงที่ผ่านพ้นการโกนจุกแล้ว

๑.๓ พิจารณาลักษณะคู่ครอง

ก. ลักษณะของชาย มักจะคำนึงถึงด้านคุณสมบัติเป็นเรื่องสำคัญกว่ารูปสมบัติ

ข. ลักษณะของหญิง มีความสำคัญทั้งด้านรูปสมบัติ และคุณสมบัติ คือ ถ้าเป็นทศนะผู้หญิง ก็คือเอาคุณสมบัติเป็นสิ่งสำคัญมาก หรือควบคู่ไปกับรูปสมบัติ แต่ตามทศนะของคู่สมรสเองมักจะคำนึงถึงด้านรูปสมบัติเป็นใหญ่ (วิชาญ สว่างวงศ์, ๒๕๑๖ : ๒๑๙-๒๒๐)

๑.๔ จำนวนคู่ครอง

ฝ่ายหญิงที่ดีจะต้องมีสามีเพียงคนเดียว ฝ่ายชายนิยมมีภรรยาหลายคน สังคมไทยโบราณ มีการสมรสแบบ “มากผัวมากเมีย” (polygamy) ในประเภท “มากเมีย” (polygyny) คือ ชายหนึ่งคนมีภรรยาได้หลายคน ภรรยามากก็ถือว่าเป็นผู้มีบุญวาสนาสูง (อุดม ประมวลวิทยา, ๒๕๐๕ : ๓๑๖-๓๑๙) หรือเพื่อแสดงบุญบารมีของตน แต่ในบรรดาภรรยาเหล่านั้นจะยกคนหนึ่งขึ้นเป็นภรรยาใหญ่ หรือเมียหลวง นอกนั้น เรียกว่า เมียน้อย ล้วนเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมายทุกคน แต่ต้องอยู่ใต้บังคับของเมียหลวง อนุภรรยาเหล่านั้น มักเคยเป็นทาสที่สามีได้ตัวมา ลักษณะการสมรสแบบ “มากเมีย” นี้ ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง ในพระอัยการลักษณะผัวเมีย ได้บัญญัติชนิดของเมียไว้ ๓ ประการคือ หญิงที่บิดามารดายกให้เป็นเมียของชาย เรียกว่า “เมียมกลางเมือง” ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยา รong จากเมียหลวงลงมา เรียกว่า “เมียมกลางนอก” ถ้าชายใดได้ตัวหญิงมาจากความเป็นทาส และได้เป็นเมีย เรียกว่า “เมียมกลางทาสี” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, ๒๕๓๗ : ๒๐๖) นอกจากนั้นยังมี “เมียพระราชทาน” ที่ได้เป็นบำเหน็จจากราชการ หรือได้จากการทูลขออีกด้วย ภรรยาพระราชทานนี้มีศักดิ์สูงกว่าภรรยาที่มีชั้นหมาก หรือที่บิดามารดา ยกให้ (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๒, ๒๔๘๑ : ๑๔๕-๑๔๖) สำหรับบิดามารดาสมัยนั้น ไม่ค่อยถือว่าชายที่ตนยก

ลูกสาวให้มันจะมีลูกเมียหรือยัง ขึ้นอยู่กับความพอใจของตนเป็นใหญ่ ถ้าเห็นว่าเหมาะสมก็ออกปากยกให้ ลูกสาวไม่มีทางปฏิเสธ ทั้งนี้เพราะบิดามารดาสบายนั้นชอบลูกเขยที่เป็นขุนนาง

๑.๕ การแสดงออกของชายหญิงก่อนสมรส

ถือว่าฝ่ายชายต้องมีความกล้า ต้องรู้และเข้าใจธรรมชาติของหญิง ฉะนั้นผู้ชายจะต้องเป็นฝ่ายเสนอโดยเป็นผู้ริเริ่ม สำหรับฝ่ายหญิงไม่นิยมแสดงความในใจให้ใครทราบ แต่จะต้องปกปิดความรู้สึกเอาไว้ในใจ ต้องรักษาวลสงวนตัว และถ้าเสียที่ชายใด ได้แต่ต้องก็ยอม ถือว่าตนเป็นของชายนั้นแต่ผู้เดียว

๒. การสู่ขอ

เป็นการที่ผู้ใหญ่ของฝ่ายชายทาบถามผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิง เพื่อขอสร้างความสัมพันธ์กับหญิงที่ตนพึงพอใจ หากหนุ่มสาว แม้จะรักใคร่ได้เสียกันแล้วก็ตาม ถ้าบิดามารดาของฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายใดไม่ยอมรับรู้ หรือไม่เห็นชอบที่จะให้หนุ่มสาวแต่งงานกัน ก็ไม่สามารถแต่งงานได้ ถ้าถึงขั้นที่จะแต่ง ผู้ใหญ่ก็ไม่รับผิดชอบ หากมีปัญหาครอบครัวเกิดขึ้นภายหลัง ผู้ใหญ่มักจะไม่ช่วยเหลือเอาใจใส่ หากการแต่งงานผ่านความเห็นชอบของผู้ใหญ่แล้ว ผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะวานผู้รู้จักมักคุ้นกับฝ่ายหญิงไปทาบถามว่าสนใจฝ่ายชายบ้างหรือเปล่า ถ้าฝ่ายหญิงเต็มใจให้มาสู่ขอ ก็จักถามประวัติฝ่ายชายว่าเป็นลูกใคร มีนิสัยใจคอและความประพฤติเป็นที่รังเกียจของสังคมหรือไม่ เคยบวชเรียนหรือเคยมีครอบครัวมาหรือยัง ผู้เป็นสื่อจะตอบไปตามที่ตนเห็นว่าจะเป็นที่พอใจของฝ่ายหญิง เพื่อให้เรื่องที่รับหน้าที่มาสำเร็จลุล่วงไป การจะเป็นไปด้วยดีนั้นอยู่ที่ความสามารถของสื่อที่ไปเจรจา ผู้ที่จะเป็นสื่อนี้มีได้ทั้งเพศชาย และหญิง ถ้าเป็นหญิง เรียกว่า “แม่สื่อ” เป็นชายเรียกว่า “พ่อสื่อ” และต่อมาเลื่อนฐานะจาก “สื่อ” เป็น “เถ้าแก่” กลายเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือทั้งสองฝ่าย (เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชธนะ). ๒๕๐๑ : ๒๗-๒๘)

๓. การหมั้น

ต้องได้รับความยินยอมเห็นดีเห็นชอบของบิดามารดาหรือผู้ปกครองทั้งสองฝ่ายเสียก่อน ตามประเพณีที่ถูกต้องแล้วจะมี “ขันหมากหมั้น” ตามกฎหมายตราสามดวงในกฎหมายลักษณะผัวเมียว่า “ชายใดสู่ขอลูกสาว หลานสาวท่าน บิดา มารดา หญิงยินยอมให้ชายมีขันหมากหมั้น ขันหมากที่ชายให้แก่หญิงถือเป็นพันธะสัญญาทางกฎหมาย ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผิดสัญญาหมั้น ก็ให้มีการปรับโดยใช้ขันหมากหมั้นเป็นหลัก เช่น กรณีหญิงที่หมั้นแล้ว กลับเป็นชู้ไปกับชายอื่น” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๒. ๒๔๔๑ : ๕๑) หรือหนีตามชายอื่นไป ชายคู่หมั้นมีสิทธิ์เรียกค่าสู่ขอและค่าขันหมากคืนเป็นสองเท่า ดังในกฎหมายตราสามดวง มาตรา ๑๖ กฎหมายลักษณะผัวเมียว่า “ชายให้สู่ขอลูกสาว หลานสาวท่านถึงหลบฝาก และหญิงมีชู้ด้วยชายอื่นก็ดี ตามชายอื่นไปก็ดี ท่านว่าให้ชายผู้สู่ขอคิดเอาค่าขันหมากแต่แรกมาสู่ขอถึงขันหมากหมั้น เอาหนึ่งไปสอง ” (ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๒. ๒๔๔๑ : ๕๗) และในทำนองเดียวกันฝ่ายหญิงก็อาจรับขันหมากหมั้นจากฝ่ายชายได้ ถ้าชายทารุณแก่หญิง และหญิงฆ่าชายตาย (ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๒. ๒๔๔๑ : ๕๑)

อย่างไรก็ตาม กฎหมายก็ไม่ได้ระบุว่า การสมรสแต่ละครั้ง จะต้องเริ่มด้วยการหมั้นก่อน การแต่งงาน เนื่องจากการหมั้นเป็นประเพณีเกี่ยวกับการสัญญาของฝ่ายชายว่าจะสมรสด้วย ในกรณีที่ฝ่ายชายยังไม่พร้อมที่จะแต่งงาน และของที่ใช้หมั้นมักจะเปลี่ยนเป็นการเรียกสินสอด

๔. การแต่งงาน

ฝ่ายชายต้องให้สินสอด ชันหมาก และปลุกเรือนหอให้ฝ่ายหญิง ตามที่บิดามารดาฝ่ายหญิงเรียก เจ้าบ่าวจะต้องปลุกเรือนหอในบ้านของฝ่ายหญิงก่อนแต่งงาน แต่ตัวเรือนหอแยกออกจากบ้านพ่อตา แม่ยาย ไม่ปลูกติดต่อกัน ค่าใช้จ่ายในการปลุกเรือนหอทั้งหมดเป็นภาระของฝ่ายชาย ส่วนฝ่ายเจ้าสาวต้องเลี้ยงดูคนที่มาช่วยปลุกเรือนหอ เป็นการแบ่งเบาภาระของฝ่ายชายลงบ้าง

พิธีปลุกเรือนหอจะต้องหาฤกษ์ ทำขวัญเสาเอกและลงเสาเรียบร้อยแล้ว จึงประกอบส่วนต่างๆ ใช้ “ไม้กระดาน” สร้างเรือนหอให้เป็นสมบัติส่วนตัวของฝ่ายหญิง เพื่อประกาศฐานะของผู้เป็นชาย เป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาแก่หญิงและผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงด้วย

ส่วนประกอบของเรือนหอในสมัยปัจจุบันเรียกว่า “เรือนแบบไทย” หรือ “บ้านไทย” คือ สร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ หลังคาทรงสูง ฝาปะกนหรือฝาลูกฟัก ยกถอดประกอบกันได้ (prefabrication) เป็นบ้านชั้นเดียว ใต้ถุนสูง และเป็นที่นิยมใช้กันในภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ โดยมากปลูกกันริมแม่น้ำลำคลอง (น.อ.สมภพ ภิรมย์รบ. ๒๕๑๓ : ๕)

พิธีแต่งงานเน้นพิธีพุทธ คือ พระสงฆ์เป็นประธานในพิธี ทำหน้าที่สวมมงคลให้คู่บ่าวสาว และจัดพระพุทธรูปให้ในเย็นวันฤกษ์ดี ซึ่งมักเลือกแต่งเดือนคู่ บางคนไม่ยอมแต่งเดือนสิบสอง เพราะรังเกียจว่าเป็นเดือนสุนัขผสมพันธุ์ เดือนคู่ที่เป็นเดือนเก่ายอมให้แต่งได้ เพราะเอาเสียง “ก้าว” หมายถึง “ก้าวหน้า” ยิ่งกำหนดให้เป็นเดือนเก่ายิ่งขึ้น ถือว่าฤกษ์ดีมาก เพราะมีเสียงว่า “ก้าวขึ้น” เช้าวันรุ่งขึ้นเป็นพิธีขึ้นเรือนหอให้บ่าวสาวทำบุญตักบาตรร่วมขันข้าวด้วยกัน เมื่อเสร็จพิธีแต่งงานแล้ว เจ้าบ่าวต้องนอนเฝ้าหอสามวัน หลังจากนั้นมารดาฝ่ายหญิงจะนำเจ้าสาวมาส่งตัวให้ คืนวันที่สาม เมื่ออยู่กินกันที่เรือนหอเป็นเวลาพอสมควร สามีกะพาภรรยากลับไปบ้านของตน หรือไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายชาย การสมรสแบบนี้ เรียกว่า “อ่าวหมงคล” (วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๔๒๗)

สมัยก่อนยังต้องเลือกชื่อวันอีกด้วย เช่น วันพุธ ไม่ดีเพราะเป็นวันสุนัขนาม วันเสาร์ และวันอังคารไม่มีใครนิยม เพราะเป็นวันแข่ง เหมาะสำหรับเป็นปลุกเสกเครื่องรางของขลัง ถ้าแต่งงานวันนี้อาจทะเลาะวิวาทกันได้ ชาวบ้านบางคนไม่แต่งงาน วันพฤหัสบดี อ้างว่าเป็นวันครู บางรายอ้างว่ากลัวหญิงจะมีชู้ เพราะมีนิทานเล่ากันว่า พุทธัสบดี แต่งงานลูกสาว พระจันทร์กับพระอาทิตย์ แต่พระจันทร์เกิดมีชู้กับพระอังคาร ถ้าแต่งงานศุกร์ว่าดีที่สุด เพราะมีเสียงว่าสุขสบาย สรุปลแล้วมีวันห้ามมากกว่าวันที่ยอมให้แต่ง เพราะฉะนั้น การหาฤกษ์แต่งงาน จึงต้องยกให้เป็นหน้าที่ของโหร หรือผู้รู้ เพราะอาจหลีกเลี่ยงเวลาให้หายอัปมงคล ได้ตามวิชาโหราศาสตร์ (เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชธน). ๒๕๐๑ : ๖๑-๖๓)

๕. การตั้งที่อยู่อาศัย

๕.๑ ลักษณะการตั้งที่อยู่อาศัย มี ๓ ประเภท (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๑๐ : ๙๘ และ บุญสนอง บุญโยทยาน. ๒๕๑๐ : ๖๔)

๑) บ้านฝ่ายชาย (patriolocal residence) คือ คู่สมรส อยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายชาย

๒) บ้านฝ่ายหญิง (matriolocal residence) คือ คู่สมรสอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง

๓) บ้านส่วนตัว (neolocal residence) คือ คู่สมรสแยกอยู่ลำพังเป็นอิสระ

๕.๒ แหล่งการตั้งถิ่นฐาน ส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพื่อประโยชน์ดังนี้

๑) ใช้น้ำในการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ อุปโภค บริโภค ได้แก่ อาบ กิน ชားล้างสกปรก ใช้ทางด้านการเกษตร ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ฯลฯ

๒) ประโยชน์ทางการค้า

๓) ประโยชน์ทางการคมนาคมและขนส่ง การเดินทางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีทั้งทางบกและทางน้ำ การเดินทางโดยทางบกจะเป็นการเดินทางเท้าหรือใช้สัตว์เป็นพาหนะ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น ส่วนทางเดินโดยทางน้ำจะอาศัยหรือเป็นพาหนะซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่า เพราะเส้นทางน้ำมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ และประชาชนส่วนมากนิยมตั้งบ้านเรือนริมแม่น้ำลำคลอง จึงทำให้การติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ สะดวก

๔) ประโยชน์ทางด้านความปลอดภัย เนื่องจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสภาพภูมิประเทศส่วนมากจะเป็นป่ารกทึบ มีสัตว์ร้ายชุกชุม และเป็นแหล่งซ่อนสมของโจรผู้ร้าย เมื่อออกมาลักขโมยหรือจี้ปล้นก็จะหลบเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า ดังนั้นการเลือกตั้งบ้านเรือนริมแม่น้ำลำคลอง จึงเป็นส่วนหนึ่งทำให้มีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายและสัตว์ร้ายได้

๕.๓ การสร้างที่อยู่อาศัย

การปลูกบนพื้นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง จะปลูกเป็นโรงติดกับพื้นดิน ใช้พื้นดินแทนพื้นเรือน และทำแคร่ไม้เป็นที่นั่งที่นอน

การปลูกเรือนบนพื้นที่ลุ่มที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลากหรือฤดูฝน จะปลูกเรือนใต้ถุนสูงมาก เพราะต้องการยกพื้นเรือนให้พ้นน้ำท่วม และกันสัตว์ร้ายต่างๆ ขึ้นบนเรือนได้ และเพราะอากาศค่อนข้างร้อนเรือนไทยจึงทำเป็นทรงลัม คือ ปลายฝาเรือนด้านบนสอบเข้าไปในเรือน เพื่อรับลมตามความลาดชันของฝาเรือนเข้าไปในเพดาน ทางช่องใต้ชายคาเรือน ทำให้ภายในตัวเรือนเกิดอากาศถ่ายเทและไม่ร้อน ส่วนในตัวเรือนก็จะกันห้องเพียงห้องเดียว เพื่อเป็นที่หลับนอนหรือเก็บทรัพย์สิน ส่วนที่เหลือปล่อยให้โล่ง ให้อากาศผ่านเข้าได้ มีระเบียงและนอกชานไว้รับลม รูปแบบของหลังคาจะเป็นทรงจั่วลาดชันมาก เพื่อถ่ายเทน้ำฝนจากหลังคาโดยเร็ว ทำให้น้ำไม่รั่วซึมเข้าไปภายในเรือน และมีชายคายื่นออกห่างเสาเรือนเพื่อกันน้ำฝนกระเด็นถูกเสาเรือน ซึ่งจะทำให้เกิดการผุกร่อนง่าย เพราะสร้างด้วยวัสดุประเภทไม้ ถ้าเป็นบ้าน

ของผู้มีฐานะดี มักจะใช้ไม้เนื้อแข็งในการปลูกสร้างบ้านแทนไม้ไผ่ หากเป็นครอบครัวขยายก็จะปลูกเรือนหลายหลังเป็นลักษณะกลุ่มเรือนมีนอกชานเชื่อมต่อกัน การตกแต่งฝาเรือนจะละเอียด ประณีต เพื่อความมีหน้ามีตาทางสังคม (ศิริกุล สันติชาติ. ๒๕๓๖ : ๒๕๔)

๖. การมีทายาท

การมีทายาท หมายถึง การที่คู่สมรสมีบุตรหรือธิดา อันเนื่องมาจากการสมรส ในสมัยโบราณ เมื่อชายหญิงแต่งงานกันต้องพยายามมีบุตรด้วยกัน มิฉะนั้นจะไม่ถือว่าการแต่งงานนั้นสมบูรณ์ และการมีบุตรนั้นนับเป็นประโยชน์มาก โดยเฉพาะบุตรชาย เพราะ เป็นผู้สืบสกุลของบิดาและสามารถบวชเรียนเป็นพระสงฆ์ช่วยอุทิศให้บิดามารดาได้ ส่วนลูกสาวนั้นก็จะตอบแทนพระคุณของบิดามารดาได้ดังนี้

ก. เป็นตัวจ่านำหรือเฉลย

ข. เป็นตัวขัดดอกหรือชายฝาก ซึ่งเรื่องบิดาชายลูกนี้คงทำมานานแล้ว เพราะ ลาลูแบร์ได้บันทึก “อำนาจบิดา” ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไว้ว่า “ทำอะไรก็ได้สุดแต่ใจ ในครอบครัวของตน แม้จนชายลูกของตัวเมียของตัวก็ได้ตามผลการหมด...เมื่อบิดามารดาหย่าขาดจากตัวเมียกันแล้ว ทั้งสองข้างอาจจะชายลูกที่ตัวได้แบ่งส่วนมา” (กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล) . ๒๕๐๕ : ๒๓๐)

๓. ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

๓.๑ ความสัมพันธ์ของสามีภรรยา

สตรีชั้นสูงมีหน้าที่ควบคุมดูแลพนักงานชาววัง เพื่อให้ทำหน้าที่ปรนนิบัติ พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ สตรีพนักงานชาววังส่วนใหญ่เป็นการบริการ ปรนนิบัติรับใช้สตรีชั้นสูง และพระมหากษัตริย์ ส่วนสตรีชาวบ้านต้องปรนนิบัติสามี อบรมเลี้ยงดูบุตร และควบคุมดูแลบ่าวไพร่ ส่วนครอบครัวที่มีฐานะยากจน สตรีต้องมีการะหนักมาก อยู่ในอำนาจของผู้ชาย เนื่องจากผู้ชาย เป็น “ผู้นำ” และ “หัวหน้า” ส่วนสตรีเป็น “บริวาร”

๓.๑.๑. ความประพฤติในฐานะภรรยา

๑) ไม่หึงหวงเมื่อสามีมีภรรยาหลายคน สังคมไทยให้อำนาจชายเป็นใหญ่ในฐานะ “ผู้นำ” และ “ผู้คุ้มครอง” ส่วนหญิงได้รับการปลูกฝังว่าตนอ่อนแอ ต้องอยู่ในความคุ้มครองของชาย ต้องพึ่งบารมีของชาย

๒) ซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงคนเดียว แม้ว่าสังคมจะยอมให้ชายมีภรรยาได้หลายคน แต่ไม่อนุญาตให้หญิงมีสามีเกิน ๑ คน ถ้าหญิงมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีคนแรก หญิงนั้นได้ชื่อว่า “คบชู้”

๓.๑.๒ ความรับผิดชอบงานบ้าน

สังคมไทยถือคติว่า “ชายเป็นช้างเท้าหน้า หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” ส่วนใหญ่ชายจะมีอาชีพรับราชการ ภรรยาเป็นแม่บ้านที่ดี สืบเนื่องมาจากสภาพบ้านเมืองก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก ยังมีสงครามอยู่เนื่อง ๆ ชายถือว่าเป็นเพศที่แข็งแรง มีหน้าที่รับใช้

ประเทศชาติด้วยการเป็นทหาร หญิงจึงต้องเป็นหลักให้ครอบครัวในยามที่ชายไม่อยู่ ด้วยเหตุนี้สังคมจึงต้องการให้สตรีมีคุณสมบัติพร้อมที่จะเป็นภรรยาที่ดี และแม่บ้านที่ดี เพื่อให้ครอบครัวเป็นปึกแผ่นมั่นคง ชายจะได้หมดกังวลเกี่ยวกับครอบครัว และตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ราชการให้เป็นผลสำเร็จ ดังนั้น ภรรยาจะต้องซื่อสัตย์ต่อสามี เชื่อฟังสามี ประณินบัติให้สามีมีความสุข (ปราณี สุรสิทธิ์. ๒๕๒๗ : ๒๐๓)

๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร คือ บิดามารดาต้องให้ความรัก ความคุ้มครอง เลี้ยงดู และอบรมบุตร เนื่องจากธรรมชาติที่หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร จึงมีน้ำนมเลี้ยงทารก หญิงจึงต้องเป็นฝ่ายอยู่บ้านเลี้ยงทารกน่านมมารดาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุตร เพราะสมัยก่อนยังไม่มีนมผง หรืออาหารเสริมเหมือนปัจจุบัน การได้อยู่ใกล้ชิดบุตรตั้งแต่เล็ก เช่นนี้ทำให้เข้าใจบุตรได้ดี หน้าที่อบรมสั่งสอนบุตรจึงเป็นหน้าที่ของมารดา เพราะบิดาต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ส่วนลูกก็ต้องให้ความเคารพ กตัญญูทวดที่ต่อบิดามารดา

สภาพสถาบันการศึกษา

การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะแยกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้
(วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๓๘-๔๐)

๑. สถานที่เรียน

ใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้แก่ประชาชนพลเมือง ได้แก่ หอฉัน หอสดมภ์ ศาลาการเปรียญ เมื่อพระเสร็จจากการปฏิบัติภาระกิจทางศาสนาตามกิจวัตรแล้ว ศิษย์ก็มาประชุมกันต่อหนังสือจากอาจารย์ ไม่มีการแบ่งชั้นแบ่งอายุ แล้วแต่ใครจะเรียนได้เร็วเท่าใด อาจารย์ก็ต่อหนังสือให้จนหมดความรู้ นักเรียนที่ต้องการรู้เชี่ยวชาญในวิชาหนึ่งวิชาใด ก็ไปเล่าเรียนต่อจากสำนักอาจารย์ที่มีความรู้เป็นเลิศในวิชานั้นๆ นอกจากนี้พระผู้เป็นอาจารย์ยังได้สอนในกฎของตนโดยเฉพาะพระสงฆ์องค์หนึ่งๆ อาจมีศิษย์ที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะตั้งแต่หนึ่งถึงสิบสองคน แล้วแต่ชื่อเสียงและเกียรติคุณของท่าน ส่วนบ้านนั้นเป็นสถานศึกษาพิเศษที่จัดขึ้นแตกต่างกันไปตามฐานะอาชีพและตระกูล

นอกจากบ้านและวัดจะเป็นองค์กรสำคัญในการรับภาระเรื่องการศึกษาแล้ว ทางฝ่ายรัฐและราชสำนักก็มีส่วนช่วยในการควบคุม และให้ความอุปถัมภ์ตามสมควร ได้แก่ สมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นสมัยฟื้นฟูกิจการต่างๆ ในทางด้านการศึกษาก็ได้ ทรงฟื้นฟูบำรุงวรรณกรรม สมัยรัชกาลที่ ๒ ก็ทรงให้ความสนพระทัยในด้านการประพันธ์มากเป็นพิเศษ สมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงสนับสนุนทั้งในด้านการศึกษาเล่าเรียนทางศาสนา

๒. นักเรียน

ล้วนเป็นเด็กชาย และเริ่มต้นจากการเป็นศิษย์วัด คือ เมื่อเด็กโตพอสมควร

ประมาณอายุ ๗-๑๐ ปี พ่อแม่ก็จะนำลูกมาฝากให้อยู่กับพระซึ่งตนได้เจรจาฝากฝังไว้เรียบร้อยแล้ว เพื่อเป็นลูกศิษย์คอยรับใช้ เรียนหนังสือจากพระและหัดสวดมนต์ ก่อนที่เด็กจะได้ศึกษาเล่าเรียนตำราทางศาสนาและวิชาอื่นๆ พระต้องสอนให้อ่านออกเขียนได้ แต่เด็กนักเรียนศิษย์วัดพวกนี้ ก็มีบางคนที่มาเรียนเข้ากลับเย็น และบางคนก็มาอาศัยอยู่กับพระเมื่อทำพิธีโกนจุกแล้ว เมื่อเด็กผ่านพิธีโกนจุกแล้ว คือ อายุราว ๑๑-๑๓ ปี ก็ให้บวชเป็นสามเณร จนกระทั่งเมื่ออายุ ๒๐-๒๑ ปี ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุ

๓. ครู

ครูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ พระสงฆ์ ครูพระสงฆ์ในสมัยก่อนนี้มีชั้นอาวุโส เช่นเดียวกับครูตามโรงเรียนในปัจจุบันนี้ คือพระลูกวัดหรือขรัวเป็นครุรอง สมภารเจ้าวัดเป็นครูใหญ่ บางวัดก็มีความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชา นักเรียนคนใดต้องการเรียนวิชาให้รู้แตกฉานเป็นพิเศษก็ต้องฝากตัวเรียนกับครูที่เชี่ยวชาญ เฉพาะวิชานั้น

๔. เวลาเรียน

ไม่มีกำหนดแน่นอนที่สุดแล้วแต่อาจารย์จะมีเวลาว่าง นักเรียนที่เป็นพระภิกษุมีเวลาเรียนมากหน่อย คือตั้งแต่ตอนย่ำรุ่ง ตอนนี้เป็นการเรียนส่วนตัว มีการทอ้งทบทวนวิชาที่เรียนมาแล้ว พอรุ่งเช้าก็ไปบิณฑบาต ตั้งแต่เวลา ๘ นาฬิกาเป็นต้นไป เป็นเวลาที่ศิษย์วัด สามเณร พระ มาประชุมพร้อมกัน ต่างคนต่างเรียน

๕. วิชาต่างๆ ที่เรียน

มีทั้งวิชาสามัญ ได้แก่ วิชาหนังสือคือการอ่าน การเขียน และเลข วิชาเหล่านี้เป็นวิชาพื้นฐานที่นักเรียนจะต้องเรียนรู้ เพื่อก้าวไปสู่การศึกษาวิชาการอื่นๆ นอกจากวิชาหนังสือก็เป็นวิชาชีพต่างๆ เช่น วิชาหมอดู วิชาแพทย์ วิชาเสมียน วิชาทางด้านศิลปะ การต่อสู้ป้องกันตัวคือ กระบี่กระบอง มวย คาถาอาคม ฝ่ายเด็กหญิงก็ช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน เช่น ตักน้ำ ตำข้าว เก็บผัก หักฟืน หุงข้าว ทอผ้า และเย็บปักถักร้อย สิ่งต่างๆ ตลอดจนเลี้ยงน้อง ที่จะมีโอกาสเรียนรู้หนังสือนั้นหายาก นอกจากจะเป็นลูกผู้ลามากดีมีอันจะกิน แม้กระนั้นก็ไม่อยากให้ลูกผู้หญิงรู้หนังสือเพราะกลัวจะเล่นเพลงยาว แต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชาย ดีมีดีอาจทำให้ใจแตกง่าย เด็กหญิงบางคนซึ่งเป็นลูกผู้หญิงของผู้มีอันจะกิน อาจมีความรู้เย็บปักถักร้อย และเย็บปักสิ่งที่ดีๆ งามๆ (พระยาอนุমানราชธน. ๒๕๑๐ : ๑๔๗) นอกจากนี้วิชาที่สำคัญที่จะอบรมกันเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือการอบรมจรรยาบรรณ

สภาพทางสถาบันการปกครอง

ลักษณะการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้ดำเนินตามรูปแบบการปกครองสมัยอยุธยา กล่าวคือ การปกครองสมัยอยุธยาเปลี่ยนไปอย่างมีแบบแผนมากขึ้น มีการจัดตั้งระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ขึ้นเพื่อความสะดวกในการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบออกไป คือ

เวียง รับผิดชอบในการปกครองความสงบเรียบร้อยภายใน
 วัง รับผิดชอบเกี่ยวกับงานในราชวัง
 คลัง รับผิดชอบดูแลเรื่องการเงินและภาษีอากร
 นา รับผิดชอบเกี่ยวกับการเกษตรทั่วไป
 นอกจากนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯให้ชำระกฎหมาย
 ตราสามดวงขึ้นเพื่อควบคุมความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมือง

เนื้อหาสาระของกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงประกอบด้วยบทบัญญัติต่าง ๆ สรุปได้เป็นหมวดหมู่ดังนี้

๑. กฎหมายสารบัญญัติ เป็นกฎหมายที่กล่าวถึงความผิดทางอาญาและทางแพ่ง
 รวมกันไป ยังไม่ได้แยกความผิดฐานประทุษร้ายต่อชีวิต ร่างกาย และการประทุษร้ายต่อ
 ทรัพย์สินออกจากกัน กฎหมายสารบัญญัติ ประกอบด้วยกฎหมายเกี่ยวกับเรื่อง ต่อไปนี้

๑.๑ มุลละเมิต ประกอบด้วย

๑.๑.๑ พระอัยการพรมศักดิ์ เป็นบทบัญญัติพิกัดค่าตัวของคนทั่วไป
 กำหนดค่าปรับ และอัตราการไถ่โทษคน ตามอายุ ศักดินา และความร้ายแรงของความผิด

๑.๑.๒ พระอัยการลักพาลูกเมียผู้คนท่าน เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการปรับไหมผู้
 ที่ลักพาลูกเมีย หรือทาสของท่านนี้ พระอัยการนี้ที่มีผลส่งถึงความมั่นคงภายในประเทศโดย
 ตรง คือการลงโทษถึงประหารชีวิต แก่ผู้ลักคนของท่านแก่คนต่างประเทศ ดังบทบัญญัติใน
 กฎหมายลักษณะลักพา บทที่ ๒๕ ว่า ผู้ใดลักพาไพร่ฟ้าข้าคนท่าน ชายแก่ประเทศต่างเมือง
 ขายลงเรือลงสำเภาก็ดี เอาสินจ้าง และส่งคนให้แก่ประเทศต่างเมืองก็ดี จับได้ รู้ด้วยประการใด
 พิจารณาเป็นสัจไซ้ท่านให้ฆ่าผู้ร้ายนั้นเสีย

๑.๑.๓ พระอัยการลักษณะวิวาทตีต่่า เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการลงโทษ และ
 ปรับไหมผู้กระทำความผิดในลักษณะวิวาทอันเป็นการบั่นทอนข้าคนในแผ่นดินท่าน

๑.๑.๔ กฎหมายลักษณะโจร เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการปราบปรามโจรผู้ร้าย
 เป็นต้นว่า ว่าด้วยการจับกุม การสอบสวน การพิพากษาคดีโจร มีข้อนำสังเกตถึงความเมตตา
 ของกฎหมายตราสามดวง ในการพิจารณาคดีโจรผู้ร้าย คือ ท่านให้ผู้พิพากษาคำนึงถึงเทศกาล
 อดอยากหิวไทย เกิดทุพภิกขภัย และความยากง่ายของการโจรกรรมด้วย แล้วให้ลงโทษแต่พอ
 สมควรแก่ความผิด

๑.๑.๕ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ เป็นบทบัญญัติที่รวบรวมเอาระเบียบปฏิบัติ
 ของสังคมทุกชนิด ที่มีได้บัญญัติไว้ในกฎหมายอื่นๆ ได้แก่ บทบัญญัติว่าด้วยการให้ความ
 คุ่มครองพืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์เลี้ยง บทบัญญัติว่าด้วยการจะกละ กระสือ กระหาง การทำ
 ยาเบื่อเมา การทำเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น

๑.๒ กฎหมายลักษณะบุคคล ลักษณะทาส เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการจำแนกประเภทของทาส การลงโทษทาส และบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิของทาส เป็นต้น

๑.๓ กฎหมายลักษณะกัณฑ์ เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการพิจารณารับฟ้อง และการบังคับคดี อันเกิดจากการกัณฑ์ยืมสิน การฝากทรัพย์ การเช่า การยืม สัญญาจ้าง การพนัน และการให้ เป็นต้น

๑.๔ กฎหมายลักษณะทรัพย์ เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการเข้ามาทำมาหากิน และการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน หลักใหญ่กำหนดไว้ว่า ที่ดินทั้งหมดเป็นของพระเจ้าอยู่หัว หากแต่ให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินท่าน อยู่อาศัยทำมาหากิน

๑.๕ กฎหมายลักษณะพัวเมีย เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการสมรส การหย่าร้างและกำหนดโทษฐานทำชำผิดเมีย เป็นต้น

๑.๖ กฎหมายลักษณะมฤตก เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิในทรัพย์สินของผู้ตาย ท่านถือเอาข้อที่ทายาทได้รักษาใช้ ปลงศพเจ้ามฤตก เป็นข้อสำคัญยิ่ง และกำหนดอัตราส่วนแบ่งมฤตก ระหว่างทายาทชั้นต่างๆ

๒. กฎหมายวิธีสบัญญัติ เป็นกฎหมายวิธีพิจารณาคดีความในโรงศาล ประกอบด้วยบทบัญญัติ ๖ หมวด คือ

๒.๑ พระธรรมนูญ เป็นบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจของศาลต่าง ๆ ในการพิจารณาพิพากษาคดี ตามลักษณะอุกฤษฏ์ หรือ ลหุโทษ

๒.๒ กฎหมายลักษณะรับฟ้อง เป็นบทบัญญัติว่าด้วยบุคคลบางประเภทที่ห้ามฟ้องคดี วิธีการรับฟ้อง อายุความการฟ้องร้อง และบทบัญญัติว่าด้วยการตัดฟ้อง เช่น ผู้มีบรรดาศักดิ์จะต้องมีทนายแทนตัว ฟ้องพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นอุทลุม ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีบัญญัติปรับให้แพความ กรณีที่ว่าจ้างสุภาตระลาการ ชูเชิญ เลี่ยมสอนพยาน ประวิงความเป็นต้น

๒.๓ กฎหมายลักษณะพยาน เป็นบทบัญญัติว่าด้วยบุคคลที่ห้ามเป็นพยาน วิธีฟังความจากพยานบางประเภท การประกาศชุมนุมเทวดา เพื่อสาปแช่งพยานเท็จ ให้พรพยานที่กล่าวคำสัจ การจำแนกระดับพยานที่ควรรับฟังได้มากและน้อย

๒.๔ กฎหมายลักษณะพิสูจน์ดำเนิน และลุยเพลิง เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการพิสูจน์ความจริงเท็จของคู่ความ น่าจะเป็นวิธีการขั้นสุดท้ายที่จะพิพากษาคดีคู่กรณีที่ยุติไม่ได้ด้วยการพิจารณาจากพยานหลักฐาน

๒.๕ กฎหมายลักษณะตระลาการ เป็นบทบัญญัติว่าด้วยคุณธรรมของตระลาการว่าด้วยวิธีการควบคุมและประกันตัวคู่ความ การทำหลักฐานเอกสารประจำตัวคู่ความ การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในระหว่างพิจารณาพิพากษาคดี เป็นต้น

๒.๖ พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ เป็นบทบัญญัติว่าด้วยเหตุที่จะอุทธรณ์ โทษที่จะลงแก่ผู้พิพากษาที่พิจารณาพิพากษาคดีไม่ชอบด้วยกฎหมาย

๓. กฎหมายปกครอง เป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อย และความมั่นคงปลอดภัยของประเทศโดยเฉพาะ มีบทบัญญัติจำแนกได้ ๕ ลักษณะ ดังนี้

๓.๑ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและทหารหัวเมือง เป็นประกาศกำหนดศักดินา ตำแหน่ง ยศ และหน้าที่ของข้าราชการไทยทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน กำหนดโทษและห้ามลงโทษ บางประการ แก่ข้าราชการ และพระบรมวงศานุวงศ์

๓.๒ พระอัยการบ้านแผนก เป็นบทบัญญัติให้ทำทะเบียนทางว้าวไพร่ไว้ใช้ในราชการ การแบ่งปันลูกของทหารในสังกัดเจ้าขุนมูลนายของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง

๓.๓ กฎหมายอาญาหลวง กฎหมายอาญาราชฎูร์ เป็นบทบัญญัติกำหนดระเบียบวินัยข้าราชการ ความผิดฐานใช้อำนาจหน้าที่ข่มเหงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินท่าน ความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ ความผิดเกี่ยวกับการค้า ความผิดฐานก่อการจลาจลในแผ่นดิน ความผิดฐานปลอมแปลงตราแผ่นดิน บทบัญญัติกำชับให้เจ้าเมือง จัดให้ทหารคอยสดับรับฟังข่าวศึก บทบัญญัติการคุ้มครองไพร่พลที่เป็นข้าพระ และบทบัญญัติลักษณะบำเหน็จความชอบ เป็นต้น

๓.๔ พระอัยการกบฏศึก เป็นบทบัญญัติที่เกี่ยวกับเสถียรภาพและความปลอดภัยของบ้านเมือง การปฏิบัติตนในสมรภูมิ และความผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์

๓.๕ กฎมณเฑียรบาล เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการถวายความอารักขาแด่องค์พระมหากษัตริย์ การกำหนดฐานันดรศักดิ์ของพระบรมวงศานุวงศ์ วินัยของขุนนาง กำหนดพระราชพิธีต่าง ๆ กำหนดพระราชกรณียกิจประจำวัน และกำหนดราชาศัพท์ (บำรุง สุวรรณรัตน์. ๒๕๒๐ : ๗๓-๗๖)

เมื่อการปกครองมีกฎหมายเป็นเครื่องมือควบคุมสังคม ทำให้ความใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์กับราษฎรลดลง คือฐานะของพระมหากษัตริย์กับราษฎรเปลี่ยนแปลง จากความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูกเป็นความสัมพันธ์แบบเจ้ากับข้า เพราะตามคติพราหมณ์ถือว่า กษัตริย์ได้รับอำนาจมาจากสวรรค์ หรือเป็นพระเจ้าบนมนุษย์โลก พระมหากษัตริย์จึงอยู่ในฐานะสมมุติเทพ คือได้ทรงเปลี่ยนฐานะจากมนุษย์ราชชั้นเป็นเทวราช มีพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ ได้แก่ พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์ มารวมอยู่ในพระองค์ พระราชโองการทั้งปวงซึ่งเมื่อก่อนเคยเป็นแต่เพียงคำสั่งของมนุษย์ผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน ก็ได้กลายเป็นเทวโองการ ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่อยู่ในฐานะที่จะขัดแย้งหรือวิจารณ์ หรือแม้แต่แสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น พระราชประเพณีต่าง ๆ และกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ตลอดจนราชาศัพท์ที่เริ่มใช้กันขึ้นในกรุงศรีอยุธยาสมัยนั้น มีไว้เพื่อรักษาฐานะเทวราชของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น (วิชาญ สว่างพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๕)

อย่างไรก็ตามการปกครองในยุคนี้ ทำให้ความใกล้ชิดของกษัตริย์กับราษฎรห่างเหิน แต่กลับเพิ่มความจงรักภักดี ด้วยความเกรงกลัวจนตลอดชีวิต

แบบการปกครอง ในระบบเจ้าขุนมูลนายได้ขยายตัวออกไปจากที่แบ่งเป็น ๒ พวก คือ ผู้ดีและไพร่ โดยถือหลักเกณฑ์ในการครอบครองที่ดิน ว่าถ้ามีศักดินา ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป เรียกกันว่า

“ผู้ดี” ส่วนที่มีศักดิ์ต่ำกว่านั้น ถือว่าเป็น “ไพร่” ลักษณะเช่นนี้เรียกกันว่า “ระบอบศักดินา” ก็ได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งในวงราชการลดหลั่นลงไป คือ เจ้าพระยา พระยา หลวง และขุน

ในด้านสิทธิเสรีภาพของราษฎร ไม่มีความเสมอภาคกัน เช่น พวกที่ถือกันว่าเป็นชั้นผู้ดี คือ มีศักดินา ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป ย่อมมีสิทธิบางประการเหนือพวกศักดินาต่ำ เป็นต้นว่า ตนเองและครอบครัว ไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานราชการ ในฐานะที่เรียกว่า เลข หรือเมื่อเกิดมีคดีฟ้องร้องก็ไม่ต้องไปศาลเอง นอกจากความผิดฐานกบฏ หรืออาญาแผ่นดิน แต่ให้ส่งตัวแทนในว่าความแทนตัวเองได้ เป็นต้น (วิชาญ สว่างพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๕)

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างองค์พระมหากษัตริย์กับสังคมในสมัยอยุธยา โดยทั่วไปแล้วพระมหากษัตริย์จะทรงอยู่ในสามฐานะด้วยกัน ประการแรก มีฐานะเป็นเจ้าชีวิต คือมีอำนาจเหนือชีวิต คนทุกคนทุกชั้น มีอำนาจที่จะสั่งประหารชีวิตคนได้แต่ผู้เดียว ประการที่สอง มีฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน คือ ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร มีอำนาจที่จะทรงพระราชทานหรือเรียกคืนแก่ใครก็ได้ ประการที่สาม ทรงมีฐานะเป็นพระธรรมราชา คือทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ปกป้อง ทะนุบำรุงสถาบันศาสนา (วิชาญ สว่างพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๖)

สภาพทางสถาบันเศรษฐกิจ

สถาบันเศรษฐกิจ หมายถึง พฤติกรรมต่างๆ ทางสังคมของคนเรา ซึ่งเป็นวิธีการจัดให้มีสิ่งของและบริการต่างๆ สำหรับคนในสังคมหนึ่งๆ ให้มีกินมีใช้ (ประสาธน์ หลักศิลา. ๒๕๑๔ : ๒๓๗) ตามด้านต่างๆ ดังนี้

๑. การแต่งกาย

ในสมัยรัตนโกสินตอนต้น มีวัฒนธรรมการแต่งกาย คือ “แบบแต่งกายของหญิงกลับมางูผ้าจีบ ห่มสไบเหมือนอยุธยา ผมยังตัดไว้เชิงสั้นอยู่ แบบของชายเช่นเดียวกับอยุธยา ลักษณะการไว้ผมแบบนี้ คือ ไว้ผมเปียปล่อยจอนที่ข้างหูยาวลงมา แล้วยกขึ้นทัดไว้ที่หู เรียกว่า จอนหู และเนื่องจากสมัยก่อนเด็กๆ ชอบไว้จุกกัน ครั้นโตขึ้นจากตัดจุกแล้วก็ยังเหลือรอยผมที่เคยเกล้าจุกไว้เป็นวงโดยรอบ ส่วนผมที่อื่นๆ เรียกว่า “ไรผม” (กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๐๖ : ๑๖-๑๗) การใช้เครื่องแต่งกาย เน้นหนักในเรื่องความสวยงามและความโอ้อวดฐานะ ตั้งแต่บุคคลระดับสามัญชนจนถึงกษัตริย์

๒. การประกอบอาชีพ

อาชีพที่ได้รับการยกย่องและนับถือกันว่ามีเกียรติในสังคมก็คือ การเข้ารับราชการในวัง ส่วนอาชีพอื่น ได้แก่ การกสิกรรม การค้าขาย และหัตถกรรม

อาชีพการกสิกรรม ถือเป็นอาชีพหลัก ส่วนอาชีพอื่นจะเป็นอาชีพรองลงไป ซึ่งต่างก็ปรารถนาความมั่นคง เพื่อให้คนนับหน้าถือตา จึงกระทำกันด้วยความขยันหมั่นเพียร

อาชีพของสตรีชั้นสูงมีงานหลัก คือ งานรับราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง มีหน้าที่บังคับบัญชา ควบคุมดูแลสตรีพนักงานชาววังให้ประกอบกิจการงานเป็นอย่างเรียบร้อย งานรองคือ เย็บปักถักร้อย การจัดหมากพลุ การประกอบอาหารแห้งๆรับประทานเล่น การร้อยดอกไม้แห้ง ดอกไม้สด ฯลฯ สตรีพนักงานชาววังประกอบอาชีพรับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยอยู่ในความควบคุมของสตรีชั้นสูง ในบางโอกาสก็ประกอบอาชีพค้าขาย ซึ่งเป็นการซื้อขายอยู่เฉพาะภายในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น สำหรับสตรีชาวบ้านที่มีฐานะดี จะประกอบอาชีพที่ถือว่าเป็นอุตสาหกรรมภายในครอบครัว เป็นต้นว่า งานฝีมือต่าง ๆ เช่น เย็บปักถักร้อย ทำย่าม หมอน มุ้ง ม่าน สตรีชาวบ้านที่มีฐานะปานกลาง จะช่วยบิดามารดาหรือสามีทำงานต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ งานฝีมือ จักสาน ค้าขาย ส่วนสตรีที่มีฐานะยากจน นอกจากประกอบอาชีพเป็นเกษตรกรแล้ว ยังต้องค้าขาย และรับจ้างด้วย (ปราณี สุรสิทธิ์. ๒๕๒๗ : ๑๔๘-๑๔๙)

๓. การทำเครื่องใช้ แสดงออกมาในด้านความสวยงาม ประณีตบรรจง และละเอียดลออ เช่น ม่าน

๔. การจัดหาอาหาร จะคำนึงถึงความสะดวกสบายและมีความพิถีพิถันในการจัดทำ ด้วยวิธีการแกะสลัก

๕. การรักษาพยาบาล เนื่องจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความเจริญทางการแพทย์ยังไม่แพร่กระจาย จึงมีการรักษาตนเองตามความรู้ ความสามารถและความเชื่อในเรื่องผีสิงเทวดา ทำให้การรักษาทางไสยศาสตร์เข้ามามีบทบาทควบคู่กันไปกับการรักษาทางสมุนไพร

สภาพสถาบันศาสนา

ศาสนา หมายถึง ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์ อันมีหลักคือ แสดงกำเนิด และความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตมประการหนึ่ง และหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาป อันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามความเชื่อถือนั้น (พระยาอนุมานราชธน. ๒๕๐๒ : ๑๕)

๑. หลักความเชื่อ

สังคมไทยนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยมีหลักความเชื่อทางศาสนาพุทธในเรื่อง ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ กฎแห่งกรรม เชื่อในเรื่องพรหมลิขิต ความเชื่อทางลัทธิเทวนิยม และเชื่อการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือภูติผีปีศาจ

๒. บทบาทของศาสนา

๒.๑ บทบาทของศาสนาพุทธ

นิยมจัดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนามาใช้ร่วมกับพิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิต และประเพณีตามเทศกาลอื่น ๆ ดังนี้

ประเพณีการเกิด

จะทำพิธีเกี่ยวกับคนเกิดของบุตรไว้ ๓ ระยะ คือ พิธีตอนตั้งครรภ์ พิธีตอนเจ็บท้อง และตอนหลังคลอดทั้งนี้เพราะมีสาเหตุ ๓ ประการ คือ

๑) เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจมีขึ้นแก่หญิงมีครรภ์ เพราะระยะที่มีครรภ์จะเกิดอันตรายได้ง่าย

๒) เพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายถึงชีวิต

๓) เพื่อปกป้องรักษาทารกแรกคลอด ให้พ้นจากอันตรายโรคภัยไข้เจ็บ (เสฐียรโกเศศ. (พระยาอนุมานราชธน). ๒๕๐๕ : ๕)

พิธีตอนตั้งครรภ์

เนื่องมาจากความเชื่อว่า “เมื่อตั้งครรภ์ ผู้มีครรภ์มักจะฝันอย่าแปลก ๆ เป็นนิมิตบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าบุตรในครรภ์จะเป็นชายหรือหญิง มีลักษณะดีหรือชั่ว เมื่อเติบโตไปภายหน้าจะเป็นคนชนิดไร” (เสฐียรโกเศศ. (พระยาอนุมานราชธน). ๒๕๐๕ : ๕) หากเป็นชาวบ้านมักฝันถึงแหวนเพชร แหวนประดับหรือสัตว์สิ่งของอื่น ๆ เช่น ฝันได้แหวนเพชร จะมีลูกชาย ฝันว่าได้เครื่องประดับพลอยมีค่าจะได้ลูกสาว และฝันเห็นนกตะกุ่มจะได้ลูกหัวล้าน และจะให้สามีหรือภรรยาแก่ฝันเอง สำหรับกษัตริย์และมเหสีจะฝันถึงพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ ซึ่งจะใช้ใครเป็นผู้นำ

ถ้าหลังจากฝันแล้ว มีอาการแสดงออกแน่นอนว่ามีครรภ์ หญิงมีครรภ์นั้นมักจะคลื่นเหียนวิงเวียนและอยากกินของแปลกประหลาดพิสดารต่าง ๆ ที่เรียกว่า “แพ้ท้อง” เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของระบบประสาทในร่างกาย ทำให้อยากกินของเปรี้ยวจัด เค็มจัด หรือของแปลก ๆ ผิดปกติไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง และมีอาการคลื่นไส้เวียนศีรษะต่าง ๆ ของแปลกที่หญิงแพ้ท้องชอบกิน มี ชีได้ ดินสอหิน ดินสอพอง ข้าวสาร ดินเผา ฯลฯ บางคนอาจมีอาการแปรปรวนไปจากปกติ เช่น เกล็ดของหอมหรือกลิ่นตัวสามี อาการของคนแพ้ท้องต่าง ๆ เหล่านี้คนโบราณเชื่อกันว่าเป็นสิ่งบอกเหตุสำหรับลูกในท้องเช่นกันว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาว มีรูปร่างหน้าตานิสัยใจคอเป็นอย่างไร (วรรณท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๐๙)

เสฐียรโกเศศ อธิบายคำทำนายของอาการแพ้ท้อง ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์พรหมจินดาว่า ถ้ามารดาอยากกินเนื้อสัตว์ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ หรืออยากกินของสด ๆ คาว ๆ ท่านว่า สัตว์นรกมาเกิด ถ้าอยากกินน้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาล ท่านว่า มาแต่สวรรค์ลงมาเกิด ถ้าอยากกินผลไม้ ท่านว่า ตีรจฉานมาปฏิสนธิ ถ้าอยากกินดิน ท่านว่า พรหมลงมาปฏิสนธิ ถ้าอยากกินของเผ็ดร้อน แสดงว่า มนุษย์มาเกิด (เสฐียรโกเศศ. (พระยาอนุมานราชธน). ๒๕๐๕ : ๑๖)

ดังนั้น หญิงใดที่มีความเชื่อดังกล่าว และอยากให้ลูกของตนมีกำเนิดมาจากพรหม จึงพยายามอยากกินดินสอหิน และดินเผา และพยายามงดอาหารอื่น ๆ นอกจากนี้ หากหญิงใดอยากให้ลูกเกิดมาคลอดง่าย ระหว่างแม่ยังท้องอยู่ต้องหาโอกาสสอดท้องข้างที่ใจดี (เสฐียรโกเศศ. (พระยาอนุมานราชธน). ๒๕๐๕ : ๑๓)

พิธีตอนเจ็บท้อง

ขณะที่เจ็บท้องถี่ ๆ หรือหญิงบางคนมีท่าว่าจะคลอดยาก จะมีการทำน้ำสะเดาะให้ดื่ม หรือเสกเป่ากระหม่อม ญาติคนอื่น ๆ จะเอาข้าวสารเสกปรายไปทั่ว ๆ หอง เพื่อไล่ผีร้ายหรือบนบานศาลกล่าวกับผีสงเทวดา บางรายนำหมอมผีมาช่วยปัดรังควานด้วย ให้คลอดคล่องง่าย เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึง พิธีตอนเจ็บท้องว่า “เมื่อมีคนเจ็บท้องจะคลอดขึ้นในบ้าน คนอื่นต้องรีบล้มทำลายกองฟืนในบ้านเสีย แล้วชักเอาฟืนนั้นมา ๓ ต้นไปติดไปต้มน้ำเตรียมไว้ใช้เวลาทำคลอด เพื่อเป็นเคล็ดให้คลอดง่าย บางแห่งเชื่อในสิ่งของกิดขวาง จะทำให้คลอดยาก จึงเปิดประตูหน้าต่างตลอด ไขกุญแจที่ใส่ประตูบ้าน ตู้และลิ้นชักออกให้หมด ห้ามนั่งหรือคาบันได นอกจากนี้ ต้องเลือกทิศทางให้คนเจ็บหันหน้าไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ บางคนเลือกทิศที่แม่ไก่กำลังออกไขอยู่ ฯลฯ (เสฐียรโกเศศ.(พระยาอนุমানราชธน). ๒๕๐๕ : ๒๒)

พิธีหลังคลอด

เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้ว คนหนุ่มหลังต้องเอามือกดท้องคนเจ็บไว้ให้เป็น เพื่อกันไม่ให้รกถึงพื้น หรือเพื่อกดให้รกไหลตามออกมา มิฉะนั้นจะเป็นอันตรายกับคนเจ็บ ระหว่างนั้นหมอดำแยจะอุ้มเด็กให้คว่ำหน้า แล้วเอามือล้วงปากเด็ก เพื่อควักเมือกหรือเลือดในปากออก ถ้าเด็กไม่ร้องต้องตีก้นเพื่อให้เด็กร้อง ถ้ายังไม่ร้องต้องรอให้รกออกเสียก่อนแล้วเอาเหล็กเผาไฟนาบที่รก เพื่อให้ความร้อนแล่นมาตามสายสะดือไปถึงตัวเด็ก (เสฐียรโกเศศ.(พระยาอนุমানราชธน. ๒๕๐๕ : ๓๓) เมื่อเด็กร้องแล้ว ก็จะนำทารกไปตัดสายสะดือ แล้วอาบน้ำเด็กด้วยน้ำอุ่น ถ้าเด็กมีไขมันหรือเมือกมาก เอาน้ำมันมะพร้าวทาแล้วเช็ดไขออก แล้วจึงอาบน้ำให้เด็ก หลังจากอาบน้ำเด็กแล้วก็ทำพิธี “รอนกระดัง” โดยการนำเด็กนอนบนหลังกระดัง ถ้าเป็นเด็กชายก็จะนำสมุดดินสอวางบนกระดังด้วย ถ้าเป็นหญิงก็จะหาเข็มและด้ายเย็บปักถักร้อยเสร็จแล้วหมอดำแยจะยกกระดังขึ้นร่อนเบา ๆ พอเป็นพิธี แล้ววางกระแทกกระดังลงพอให้เด็กรู้สึกตกใจร้อง ทำอย่างนี้ ๓ ครั้ง เพื่อให้เด็กไม่ผวาง่าย ส่วนมารดาหลังจากคลอดแล้ว ต้องอยู่ไฟทุกคน ระหว่างมารดาอยู่ไฟนั้น จะต้องมี “แม่นม” เลี้ยงดูและให้นมทารกแทนมารดา

ประเพณีโกนจุก

การโกนจุกเป็นประเพณีที่ทำเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เด็กชายและหญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยมไว้จุกกันมาก และกำหนดโกนจุกอายุประมาณ ๑๓-๑๕ ปีขึ้นไป ซึ่งการกำหนดอายุเด็กสำหรับโกนจุกจะช้ากว่าสมัยอื่นๆที่กำหนดระหว่าง ๑๑-๑๓ ปี ทั้งนี้เพราะขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัตินั้น เป็นเวลาที่ทรงมีราชการต่าง ๆ มากมาย ต้องทรงจัดสร้างทั้งพระนครและพระราชวังซึ่งเพิ่งตั้งใหม่ แล้วยังมีพระราชภาระทำสงครามกับพม่าและการขยายพระราชอาณาเขตอยู่ตลอดรัชกาล

ประเพณีการทำศพ

พิธีทำศพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิยมเผาศพ ส่วนผิวดายโหงให้ฝังไว้ก่อนแล้ว จึงจุดธูปมาทำพิธีเผา สำหรับนักโทษประหาร ไม่ได้ทั้งฝังและเผา ส่วนมากถูกฆ่าแล้วก็ทิ้งศพ ประจานความผิดไว้อย่างนั้น พิธีก่อนตายสำหรับผู้จะถูกประหารชีวิต ต่างถือดอกไม้ ธูปเทียน ไปชมมาต่อญาติผู้ใหญ่ แต่ผู้ที่มีอายุน้อยกว่าผู้ตาย ต้องนำพานหมากหรือเมี่ยงเข้าไปขอขมา ผู้ตาย

ถ้าเป็นการตายโหงก็จะตราสังห่อศพไปฝังไว้ก่อน แต่ถ้าตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ เป็นการตายแบบธรรมดา ก็ต้องจัดพิธีอาบน้ำศพ แล้วทามันหรือใช้ปรอทวาดศพ เพื่อรักษาศพมิให้เน่า

การเผาศพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยอมให้เผาศพพร้อมกันได้ ซึ่งจะช่วยให้ประหยัดเวลาและเศรษฐกิจ โดยการไปปลุกเมรุสำหรับเผาศพที่วัดเอาเอง ถ้าเป็นงานพระราชทานเพลิงศพ ก็ไม่ต้องปลุกเมรุขึ้น เพราะมีเชิงตะกอนอยู่ในโรงทิมหรือที่เผาศพอยู่แล้ว

ในงานเผาศพนี้จะต้องตั้งศพไว้ที่เชิงตะกอนหรือเมรุขึ้น ๓ วัน ทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ ระหว่าง ๓ วันนั้น ก็จะมีการมหรสพครั้นเคร่งทั้งกลางวันและกลางคืน มีการจุดดอกไม้เพลิง ประทัด และไฟพะเนียง

วันที่ ๓ ซึ่งเป็นวันเผาศพ จะนิมนต์พระสงฆ์มาบังสุกุลก่อนจึงเผา เรียกว่า “การชักมหาบังสุกุล” ในตอนเผานั้น ถ้าลูกชายหรือหลานชายผู้ใดประสงค์จะแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ตาย ก็มักจะบวชหน้าไฟหรือบวชหน้าศพ เป็นการอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย เมื่อเผาแล้ว เข้าวันที่ ๔ ญาติพี่น้องจะมาเก็บกระดูกผู้ตาย และทำพิธีฉลองธาตุ หรือทำบุญกระดูกผู้ตาย

ประเพณีงานเทศน์มหาชาติ

งานเทศน์มหาชาติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีในเดือน ๑๐ ตรงกับเทศกาลสารทวัดอุปสมถ์ เพื่อหาเงินเข้าวัน เพราะพระเทศน์ทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์จะแบ่งให้สัปบุรุษ สีกาที่มีใจศรัทธาเป็นเจ้าของกัณฑ์ไป ถ้าเป็นกัณฑ์ใหญ่หรือยาวกว่ากัณฑ์อื่น ก็จะมีจะยกให้เศรษฐีเป็นเจ้าของกัณฑ์ เพราะต้องใช้เงินติดกัณฑ์เทศน์มากกว่ากัณฑ์อื่น ๆ ใครจะเป็นเจ้าของกัณฑ์ใด แสดงถึงฐานะความมั่นคงและความมีหน้ามีตาของเจ้าของกัณฑ์ด้วย (วรรณัท อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๔๙) ผู้รับเป็นเจ้าภาพเทศน์แต่ละกัณฑ์ก็จะจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์ต่าง ๆ เช่น อาหารแห้ง ข้าวสาร ปลาแห้ง หลาย่าง เนื้อเค็ม ผลไม้ เช่น กล้วย ส้ม มะพร้าวอ่อน มะพร้าวแก่ อ้อย ถ้าเป็นคนมั่งมีก็ถวายไตร สบง จีวร นอกจากนี้จะต้องจัดมากประจាកัณฑ์ด้วย ดังที่เสฐียรโกเศศ อธิบายว่า “หมากประจាកัณฑ์เป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชา ปรกติก็ใช้พลูจิบใส่ช่อง หมากทั้งลูกใส่ลงในกัณฑ์ พร้อมทั้งธูปเทียนด้วย ไม่กำหนดจำนวน ส่วนมากจะให้ภรรยาหรือลูกสาวจัดประกวดกันอย่างเต็มที่ เวลาไปถึงวัดต้องเอาพานหมากประจាកัณฑ์วางอวดไว้ข้างหน้า”(เสฐียรโกเศศ. (พระยาอนุমানราชธนะ). ๒๕๑๔ : ๒๔๘)

ในการครั้งนี้ หนุ่มสาวจะแต่งตัวประกวดกันอย่างเต็มที่ เพราะจะต้องไปอยู่ที่วัดตั้งแต่เช้าตรู่ไปตลอดทั้งวัน ทั้งคืนก็มี และในศาลาการเปรียญนั้น หนุ่มสาวก็จะมีโอกาสได้พบปะสนทนากันโดยไม่ต้องเกรงคำครหาขึ้นมา ทั้งฆราวาสและเณรจะมีโอกาสได้มองสาวสวยที่ตนพึงพอใจ บางทีก็สนทนาปราศรัยด้วยกัน เพราะเณรและพระหนุ่มๆ เหล่านี้ อาจจะเคยติดใจสาวมาในงานครั้งก่อนๆ หรือเวลาไปบิณฑบาตก็ได้พบปะกันมาบ้าง การที่สีกาจะไปถูกใจรักใคร่กับพระสงฆ์หรือเณรนี้ ถ้าเป็นสมัยปัจจุบันถือว่าเป็นเรื่องบาปกรรมอย่างมหันต์ แต่พระในสมัยก่อนเปรียบเสมือนนักเรียนหนุ่มที่อยู่รวมกันในโรงเรียนชาย การบวชเณรหรือพระก็เพื่อหวังวิชาความรู้ เมื่อถึงเวลาอันสมควรก็สึกออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง (วรรณัท อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๒๔๕-๒๔๖)

๒.๒ บทบาทของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ การทำพิธีพิสูจน์ความบริสุทธิ์ พิธีนี้เป็นเรื่องทางกฎหมายของบ้านเมืองสมัยนั้น เช่น การพิสูจน์ดำนํ้า ลุยไฟ เป็นต้น

๒.๓ บทบาทของลัทธิของลัทธิเทวนิยม มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีสังเทวดา หรือความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความฝัน โชคลาง ไสยศาสตร์

๒.๓.๑ ความฝัน ลางและนิมิตต่าง ๆ

เป็นความเชื่อว่าจะบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าตามสัญลักษณ์ความฝัน ลาง และนิมิต ดังนี้

งูหรือนาค หมายถึง คู่ครอง
 เสือ สัญลักษณ์ ของความมีอำนาจ
 จระเข้ สัญลักษณ์ ของข้าศึก ศัตรู ซึ่งมีอำนาจและอันตราย
 กา เป็นเครื่องหมายของความสูญเสีย ความพ่ายแพ้
 ช้าง เชื่อว่าเป็นสิริมงคล
 ยักษ์ หมายถึง ความดุร้าย น่ากลัว
 แก้วมณี หมายถึง บุคคลผู้มีคุณสมบัติพิเศษ
 เครื่องประดับ ส่วนใหญ่หมายถึง ลูก
 ดวงอาทิตย์ หมายถึง ความอบอุ่น
 ดวงจันทร์ หมายถึง บุคคลซึ่งเป็นใหญ่กว่าดวงทั้งปวง
 ดวงดาว หมายถึง บุตรหรือบริวาร
 แขน ตา และหัวใจ หมายถึง ลูก
 ฟัน ไข่มุกบุคคลผู้เป็นที่รัก
 ดอกบัว หมายถึง ความรัก และคู่ครอง

๑.๓.๒ ไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของสังคมชาวบ้านในสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างมาก จะเห็นได้จากการศึกษาแผนโบราณได้มีวิชาไสยศาสตร์คู่กันไป กับตำราพิชัยสงคราม ทั้งนี้เพราะตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ไทย ต้องทำสงครามขัดแย้งกับพม่า และชนชาติในแหลมอินโดจีนอยู่เสมอ บางครั้งก็รุกรานซึ่งอำนาจ ในหมู่คนไทยด้วยกัน การสู้รบเป็นแบบประชิดตัว ทำให้ผู้เข้ารบต้องเห็นภาพสยดสยอง เกิดการ หวาดกลัวความตาย ประกอบกับสถาบันกษัตริย์พยายามจะรักษาอำนาจสมบูรณ์ตามลัทธิราชาธิปไตย เอาไว้ให้ศักดิ์สิทธิ์มั่นคง ก็ได้ออกกฎอัยการศึกบทต่าง ๆ บังคับให้แม่ทัพนายกองสวดเวทย์มนต์ เพราะถ้าแพ้ข้าศึกก็จะถูกลงโทษสถานหนัก หรือถูกประหารชีวิต ในทางตรงข้าม ถ้าได้ชัยชนะ แม่ทัพนายกองพร้อมด้วยบริวารก็จะได้รับบำเหน็จรางวัลค้ำค่าความกล้าและความหวังในยศฐา บรรดาศักดิ์ ทำให้ชายชาติตรีในสมัยนั้นต้องแสวงหาความรู้ทางไสยศาสตร์ ได้แก่ เวทมนต์คาถา การเลี้ยงภูตผีปีศาจ การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ และการใช้เครื่องรางของขลังป้องกัน อันตรายทั้งปวง เมื่อเวลาเข้ารับราชการทหารก็ใช้ไสยศาสตร์คู่ไปกับยุทธศาสตร์พร้อมเสร็จ เมื่อ ไสยศาสตร์แพร่หลายมากเข้า จึงมีการผูกพระคาถาเพิ่มขึ้น เพื่อใช้ในวัตถุประสงค์ทางอื่น เช่น คาถามหานิยม ทำให้ผู้หญิงรัก คาถาเมตตา ทำให้ผู้ใหญ่เอ็นดู คาถาสะเดาะกลอน ฯลฯ เป็นต้น ไสยศาสตร์จึงเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของสังคมชายหนุ่มยุคนั้น

อย่างไรก็ตาม ไสยศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรียกได้ว่าเป็นไสยศาสตร์แบบ ไทย คือมีพระสงฆ์เป็นต้นตำรับ (วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๔๓๑)

สภาพสถาบันสันตนาการ

สันตนาการ หมายถึง การแสดงออกตามธรรมชาติของมนุษย์ในทางความต้องการและ ความสนใจในอันที่จะแสวงหาความพึงพอใจในยามว่าง (จรินทร์ อานิรัตน์. ๒๕๑๙ : ๒๐)

สันตนาการในสังคมไทยตั้งแต่ยุคสุโขทัย ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีกิจกรรม สันตนาการต่าง ๆ หลายประเภท ทั้งการกีฬา เช่น กระบี่ กระบอง ตะกร้อ วัว (วัว) การล่าสัตว์ การละเล่น การเล่นนิทาน เช่น นิทานเด็ก นิทานปรัมปรา การขับร้อง ฟ้อนรำ เล่นดนตรี และชม ธรรมชาติ

วิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ดังได้กล่าวมาแล้วในบทนำ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่มีเค้าโครงเรื่องโดดเด่นแตกต่างจากวรรณคดีไทยเรื่องอื่น และโครงเรื่องที่ดีก็คือ โครงเรื่องที่มีปัญหาหรือข้อขัดแย้ง หากโครงเรื่องช่วงใดหรือเหตุการณ์ตอนใดประกอบด้วย ความขัดแย้งหลายชนิดย่อมน่าสนใจมากกว่าเหตุการณ์ที่เกิดจากความขัดแย้งชนิดเดียว หรือยังมีความขัดแย้งหลายชนิดซ้อนกันอยู่อย่างแนบเนียนเหมาะสม การดำเนินเรื่องก็น่าสนใจยิ่งขึ้น เพราะ ความขัดแย้งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างเข้มข้น สนุกสนาน เร้าใจ ชวนติดตามตลอดทั้งเรื่อง

ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตามลำดับเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ กำเนิดขุนช้างขุนแผน

เป็นตอนแรกที่น่าเข้าสู่การดำเนินเรื่อง เริ่มด้วยการขอพระเกียรติสมเด็จพระพันวษา แล้วกล่าวถึง บิดามารดาของตัวละครสำคัญในเรื่องทั้งสามครอบครัว เริ่มจากขุนไกรพลพ่ายกับนางทองประศรี ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง และพันศรีโยธากับนางศรีประจัน จนถึงกำเนิดของตัวละครเอกทั้งสาม คือ ขุนช้าง พลายแก้ว และนางพิม กระทั่งตอนขุนศรีวิชัยถวายตัวขุนช้างต่อพระพันวษา

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งในตอนเริ่มเรื่อง โดยปูพื้นจากลักษณะขัดแย้งของการกำเนิดของตัวละครเอกทั้งสาม เริ่มตั้งแต่มารดาของตัวละครเอกทั้งสามผีนถึงการกำเนิดบุตรที่แตกต่างกัน ดังที่ นางเทพทองมารดาขุนช้างผีนว่านกระทะกรรมหัวล้านคาบข้างตายมาในท้องนอน ขุนศรีวิชัยจึงได้ทำนายผีนว่านางเทพทองจะตั้งครรภ์เป็นบุตรชายหน้าตาอัปลักษณ์หัวล้าน แต่จะมีเงินทองมากมาย ดังความว่า

ฝ่ายนางเทพทองนั้นนอนหลับ
ว่าข้างพลายตายกลิ้งตลิ่งชัน
ยังมีนกระทะกรรมหัวเหม
อ้าปากคาบข้างแล้ววางไป

.....
ขุนศรีวิชัยจึงทำนายผีน

พลิกกลับก็เพื่อละเมอฝัน
พองขึ้นหัวนั้นเนาไขลงไป
บินเตร่เร่มาแต่ป่าใหญ่
เข้าในหอกกลางที่นางนอน

.....
อ้อเจ้าจะมีครรภ์หาเป็นไรไม่

ลูกของเราจะเป็นชายทำนายนะ
จะบริบูรณ์พูนสวัสดิ์แล้วเจ้าพี่

เหมือนนกตะกรุมตัวใหญ่คาบข้างมา
จะมั่งมีเงินตรากว่าห้าเกวียน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒-๓)

ส่วนนางทองประศรีมารดาพลายแก้วฝันว่า ท้าวหัตถ์สนั่นประทานแหวนเพชรเม็ดใหญ่
ให้กับนาง ขุนไกรจึงได้ทำนายฝันว่า นางทองประศรีจะมีครรภ์ เป็นบุตรชายที่มีความมั่งคั่ง
กล้าหาญ และจะได้เป็นทหารที่มียศศักดิ์ในภายหน้า ดังความว่า

มาจะกล่าวถึงนางทองประศรี
นิมิตฝันนั้นว่าท้าวหัตถ์สนั่น
ครั้นถึงจึงยื่นแหวนนั้นให้
แสงเพชรส่องวาบปลาบเข้าตา
ขุนไกรลืมหันใจว่าอะไรเจ้า
ทั้งสองลูกมาล้างหน้าพลัน
ฝันว่าได้ดำรงค้ำวชิระ
เพชรรัตนอรัญคามเพริศพราย
จะมีครรภ์ลูกนั้นจะเป็นชาย
กล้าหาญการณรงค์คงทน
ซึ่งว่าเพชรศรีมีสีกล้ำ
มียศศักดิ์เป็นพระยาข้าใช้

นอนด้วยสามเณรในเรือนใหญ่
ถือแหวนเพชรเม็ดใหญ่เหาะขึ้นมา
นางรับแหวนไว้ด้วยหรรษา
ตื่นผวาว่าท้าวปลุกผัวพลัน
นางจึงเล่าเนื้อความนิมิตฝัน
หาหมากพลูสูกันแล้วทำนาย
ของโกสีย์ตรีเนตรอันเจิดฉาย
บรรยายว่าเป็นสิ่งมิ่งมงคล
ดังทหารพระนารายณ์มาปฏิสนธิ์
ฤทธิ์ธรรมาพรบัพพัตถ์แดนไตร
ภายหน้าจะได้เป็นทหารใหญ่
ร่วมพระทัยทรงธรรมพระพันปี
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓-๔)

และนางศรีประจันมารดานางพิม ฝันว่า พระพิศณุกรรมได้สวมแหวนที่นิ้วนางให้กับ
นาง พันศรโยธาจึงได้ทำนายฝันว่า นางศรีประจันจะมีครรภ์ ได้บุตรเป็นหญิงรูปร่างสวยงาม
ดังความว่า

มาจะกล่าวถึงนางศรีประจัน
ว่าพระพิศณุกรรมเหาะขึ้นฟ้า
แล้วก็กลับไปสถานพิมานมาศ
ตื่นลุกปลุกผัวยิ้มหัวพลาง

.....
พันศรโยธาผู้หัวแก้ว
จึงทำนายฝันไปมิได้ช้า

เที่ยงคืนนอนฝันในเคหา
ถือแหวนประดับมาสวมนิ้วนาง
แสนสนิทพิศวาสจนสว่าง
ล้างหน้าแล้วพลันแก้ฝันไป

.....
ฟังเมียเล่าแล้วหัวเราะว่า
ว่าเจ้าฝันนั้นหนาจะมีครรภ์

ได้แหวนประดับลูกจะเป็นหญิง
ด้วยเป็นแหวนของพระพิศณุกรรม

รูปร่างงามจริงตระแสงสรรค์
จะเป็นช่างไครนั้นไม่ทันเลย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕)

ครั้นเมื่อมารดาของตัวละครเอกทั้งสามตั้งครรภ์ ผู้ประพันธ์ได้สร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพระหว่างมารดาของตัวละครเอกทั้งสาม เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างขุนช้างพลายแก้ว และนางพิมมากขึ้น คือ นางเทพทองเกิดอาการแพ้ท้องต้องการกินอาหารแปลกๆ ตลอดจนการแสดงกิริยาน่าเกลียด ส่วนนางทองประศรีมีลักษณะทางกายภาพสวยงาม และนางศรีประจันก็มีความสุขในขณะตั้งครรภ์ ดังความว่า

จะกล่าวถึงนางเทพทอง
ลงนั่งอึดอัดถัดไปมา
น้ำลายไหลรีดั่งฝึกระสือ
เหมือนหนึ่งตาหลวงเข้าประจำตัว

ท้องนั้นโตใหญ่ขึ้นคำหน้า
ให้อยากเหล้าเนื้อปลาตัวสั้นร้ว
ร้องไห้ครางฮืออ้อนวนผัว
ยิ่งให้กินทะเลย้วยังเป็นไป

.....
จะกล่าวถึงนางทองประศรีมีครรภ์แก่
ผิวพรรณดั่งสุวรรณมาทาบท
แก้มทั้งสองข้างดั่งปรางทอง
ผิวเนื้อเป็นนวลควรแลเล็ง

.....
งามแท้เฝ้าผมหักสมหน้า
ดวงหน้าดั่งจันทร์เมื่อวันเพ็ญ
เต้านมทั้งสองก็ครัดเคร่ง
ดูปลั่งเปล่งนำชมพอสมตัว

.....
จะกล่าวถึงนางศรีประจัน
ยืนตี่รีนเร้งบันเทิงใจ

.....
เมื่อเจ้ามีครรภ์ท้องใหญ่
ถ้วนกำหนดได้ถึงสิบเดือน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕ : ๗ : ๙)

เมื่อครบกำหนดคลอด นางเทพทองคลอดบุตรยาก ต้อง “เจ็บปวดหลายเดือนติดักพะอำพะอ๊กออกแอดอยู่ตัวสั้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕) และเกิดความรู้สึกไม่พอใจเมื่อบุตรชายมีลักษณะ “หัวล้านในครรภ์ดั่งวงเดือน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖) แต่นางทองประศรีคลอดบุตรง่าย “ถึงฤกษ์ยามยามปลอดคลอได้ง่ายดาย ลูกนั้นเป็นชายรื่องแว่ว” และเกิดความรู้สึกพอใจที่บุตรชายมี “เรือนผมน่ารักดั่งผักบัว” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘)

การสร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพ และพฤติกรรมของมารดาตัวละครเอกทั้งสามดังกล่าว ส่งผลต่อการกำเนิดบุตรที่มีลักษณะขัดแย้งทางกายภาพ ระหว่างพลายแก้ว และนางพิม ซึ่งมีรูปร่างหน้าตางดงาม กับขุนช้างซึ่งมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่รวยทรัพย์ นับเป็น

กลวิธีของผู้ประพันธ์ที่ใช้ลักษณะขัดแย้งทางกายของตัวละครเป็นปัจจัยพื้นฐานในการเริ่มเรื่อง ทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน และก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อไป ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เกิดจากการทะเลาะวิวาทระหว่างพลายแก้ว ขุนช้าง และ นางพิมในวัยเด็ก เมื่อเล่นสมมุติเป็นสามีภรรยา กัน โดยพลายแก้วเป็นผู้คิดให้ขุนช้างเล่นเป็น สามีนางพิม ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง อันเนื่องมาจากลักษณะขัดแย้งกัน ทางกายภาพระหว่างหญิงรูปงามกับชายรูปอัปลักษณ์ ดังที่นางพิมร้องดำขุนช้างว่า “รูปชั่วหัว อกลอกกษาเล่นไม้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑) แต่ขุนช้างกลับ “...ร้องว่าซ้ำชอบใจ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑) ครั้นถูกพลายแก้วและขุนช้างรบเร้าชักชวนให้เล่น นางก็ยอม เล่นเป็นภรรยาขุนช้าง เมื่อพลายแก้วเข้าลักพาตัวนางพิม ก็ได้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวต่อขุนช้าง ด้วยการ “ชกหัวขุนช้างที่กลางเกลี้ยง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑) ขุนช้างและพวก ๆ ไล่ ติดตามพลายแก้ว จึงเกิดการต่อสู้ “ถ้อยที่ถ้อยปามเข้าตีกัน” จนทำให้ต่างฝ่ายต่างได้รับบาดเจ็บ จากเหตุการณ์ครั้งนี้ยังสร้างความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้างมากขึ้น ดังที่นางพิมร้องดำ ขุนช้าง ว่า “พวกอำยโหล่งโถ่งกูไม่เล่นได้ อำยหัวล้านชี้ถั่งมันจิงไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒)

จากเหตุการณ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างนางพิม กับขุนช้าง และพลายแก้วกับขุนช้าง โดยการสร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพของตัวละครทั้ง สาม ระหว่างขุนช้างชายอัปลักษณ์ ที่มีความพอใจนางพิมหญิงรูปงาม แต่ฝ่ายหญิงไม่พอใจ และพลายแก้วชายรูปงามเข้าลักพาตัวจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้น การสร้างลักษณะขัดแย้งเช่นนี้ เป็นการปูพื้นในการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกทั้งสามเมื่อเติบโตใหญ่ให้เข้มข้นรุนแรง ต่อไป

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อม

ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความบกพร่องทาง กายภาพของตัวละคร ซึ่งได้แก่ ขุนช้าง ผู้มีปมด้อยในเรื่องรูปร่างหน้าตาแต่กำเนิด เพราะ “หัวล้านนอกขนแต่เกิดมา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๓) ลักษณะที่แปลกแยกไปจากบุคคล ทั่วไปดังกล่าว จึงเป็นแรงผลักดันให้ขุนช้างต้องเผชิญกับภาวะความขัดแย้งกับสิ่งแวดล้อมทาง สังคมทั้งภายในและภายนอก ซึ่งจะส่งผลต่อการสร้างความขัดแย้งต่อไป คือ

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสังคมภายในครอบครัว ได้แก่ สภาวะที่ ขุนช้างต้องเผชิญกับการเลียดคู่ที่ขาดความรัก ความเอาใจใส่ ของนางเทพทองผู้เป็นมารดาที่ควร มีแก่บุตรโดยทั่วไป ทั้งนี้เนื่องจากนางเทพทองเกิดความไม่พึงพอใจ และมีทัศนคติไม่ดีต่อบุตร ตั้งแต่นางเริ่มฝัน ดังความว่า

ฝ่ายนางเทพทองไม่รับพร
โคตรแม่มีงข้างมาให้อาเจียน

กุมทองช้อนไม่หายเหียน
อายหัวเลี่ยนโล้นเกลี้ยงจะเลียงโยฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓)

เมื่อขุนช้างเกิดมาเป็นเด็กหัวล้าน นางเทพทองถึงกับตกใจกลัวลูกชายมาพลิกคว่ำ
พลิกหงายดูด้วยความเกลียดชัง ดังความว่า

.....
ทุตลูกบดสีอายผิแบน
เสียแรงอุ้มท้องประคองมา
เลียงมันไวโยอายเพื่อนเรือน
ดำแล้วจึงเข้าไปนอนไฟ
อาบน้ำป้อนข้าวทุกเวลา

.....
หัวล้านในครรภ์ถึงวงเดือน
ชกโคตรแม่อายหมาชี้เรือนเปื้อน
หัวเหมือนโคตรข้างไหนให้เกิดมา
แม่นมข้าไทให้รักษา
ไกวเปลเห่เข้ามาทุกวัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖)

จากความเกลียดชังที่มีต่อบุตร ทำให้นางไม่ยอมให้ขุนช้างกินนมของนาง ปล่อยให้
นมกับคนใช้เป็นผู้เลี้ยงดูตลอดมา ขุนช้างจึงไม่ได้รับความรักและความทะนุถนอมจากมารดาเช่น
ทารกแรกเกิดทั่วๆ ไป ทำให้ชีวิตในวัยเยาว์ของขุนช้างปราศจากความรัก ความอบอุ่นอันเป็นสิ่ง
ที่บุตรพึงได้รับจากมารดา ซึ่งเห็นได้จากตอนขุนช้างเห็นมารดาก็ผวาเข้าหาเพื่อให้มารดาอุ้มชู
แต่ก็ต้องผิดหวัง เพราะนางเทพทองแสดงความรังเกียจ และร้องด่าว่า

.....
ยี้ตไว้ไม่นั่งตละลิงทโมน
ไม่มีใจที่จะใคร่เข้าอุ้มชู
ทำตาบ้องแบ้วแมวกินปลา

ช่างเด่นหยกหยกเหมือนตลกโขน
อายผิโล้นที่ไหนปั้นใส่มา
เหมือนค่างครอกหลอกกูดูขายหน้า
อายตายทำด่าแข่งไม่เว้นวัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗)

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้ขุนช้างมีพฤติกรรมก้าวร้าวเมื่อเติบโตขึ้น ตามทฤษฎีทาง
จิตวิทยา ของ อัลเฟรด แอดเลอร์ ที่อธิบายว่า เด็กที่เกิดมาท่ามกลางความเกลียดชังของพ่อแม่
หรือเป็นลูกกำพร้า ถูกทอดทิ้งไม่ได้รับความรักใคร่ใยดีจากผู้ใด เด็กจะรู้สึกว่าเป็นศัตรูของ
ตน เพราะฉะนั้นตนจะต้องเป็นศัตรูกับโลก และพยายามต่อสู้ทุกวิถีทางเพื่อให้ได้สิทธิต่างๆ
และความสำเร็จในการแก้แค้น แม้จะไม่ได้ต่อสู้ด้วยกำลังก็เอานโยบายเข้าว่า ทำให้เป็นคนเข้า

สังคมไม่ได้ มีแต่ความเคียดแค้นไร้โมตรจิต ยากที่จะคบหาและเป็นมิตรกับใคร
(ประมวล คิดคินสัน. ๒๕๐๗ : ๓๘)

ด้วยพฤติกรรมก้าวร้าวของขุนช้างตามหลักทฤษฎีนี้ จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในการดำเนินเรื่องต่อไป

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมภายนอก ได้แก่ สภาวะคับข้องใจที่ขุนช้างต้องเผชิญกับบุคคลอื่นๆ ที่แสดงความรังเกียจ และชอบรังแกตน นับตั้งแต่เด็กในวัยเดียวกัน ตลอดจนผู้ใหญ่ที่ได้พบเห็นโดยทั่วไป เช่น เมื่อขุนช้างอายุได้สามขวบไปเที่ยวเดินเล่น เด็กเพื่อนบ้านเห็น ก็เกิดความกลัวจนตัวสั่น ร้องว่า

.....
โน้นแน่แม่เอ๋ยอะไรนั่น

.....
มันอัปายิงฟันข้าพรั้นใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗)

ครั้นเมื่อขุนช้างเติบโตขึ้น ได้ไปเล่นเป็นสามีภรรยา กับนางพิมและพลายแก้ว นางพิมก็แสดงความรังเกียจขุนช้าง และด่าประณามขุนช้างว่า “รูปชั่วหัวลอกอกูหาเล่นไม่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑) หรือ “อ้ายหัวล้านชี้ถึงมันจิ้งไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒)

นอกจากนี้ ตอนขุนศรีวิชัยพาขุนช้างเข้าวังเพื่อถวายตัวแก่พระพันวษา เพื่อนบ้านร้านค้าเห็น ก็พากันหัวเราะและล้อเลียนปมด้อยของขุนช้าง ว่า

.....
เด็กอะไรหัวล่อนกล่อนสุดใจ
จะว่าค่างหรือลิงวิ่งมาเกิด
ขายหญิงวิ่งหัวร่ออยู่องัน

.....
แลไปเหมือนหนึ่งหลอกบอกเพื่อนกัน
อ้ายผีนอกละเมิดที่ไหนปั้น
ดูจนพ่อลูกนั้นเข้าในวัง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๓)

และเมื่อพวกขุนนางที่กำลังเข้าเฝ้าเห็นขุนช้าง ก็ “หัวเราะราวจะคลั่ง” ตลอดจนพระพันวษาก็ตรัสทักว่า “ดูหัวหนาสมเพศเวทนา” และ “หัวล้านโจงเหม่งไม่เอาสำได้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งภายในครอบครัว และภายนอกจากบุคคลอื่นๆ ที่รังเกียจและรังแกขุนช้าง ก็ยังได้สร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพกับสถานภาพของขุนช้างซ่อนอยู่ด้วยอีกชั้นหนึ่ง โดยให้ขุนช้าง

มีความบกพร่องทางกายภาพ เป็นเหตุให้มารดาเกลียดชัง แต่ก็เกิดมาในตระกูลที่ร่ำรวย
ดังความว่า

แต่เกิดมาเงินตราอุดมครัน
เผอิญให้แม่เกลียดเกลียดชัง

ข้าหญิงชายนั่นมากมายไป
แต่มั่งคั่งหาใครเสมอไม
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖)

ทำให้ขุนช้างแม้จะมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่ก็สามารถแต่งตัวโอ้อวดความเป็น
เศรษฐี ดังความว่า

.....
ทาขมิ้นผัดแป้งแต่งตัว
กำไลทองสองเส้นเน้นสองแขน
.....

.....
เอามุหน่ายป้ายทั่วจนท้ายทอย
ให้ถือแหวนเพชรยอดสอดใส่กำมือ
.....

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๓)

จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและ
ภายนอก ซึ่งส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของขุนช้าง โดยการสร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพ
ตลอดจนสร้างลักษณะขัดแย้งระหว่างบุคลิกกับสถานภาพของขุนช้าง เพื่อเป็นการชดเชยความ
บกพร่องทางกายภาพนั้น นับเป็นการปูพื้น เพื่อนำไปสู่การสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่อง
ต่อไป

ตอนที่ ๒ เรื่องพ่อขุนช้างขุนแผน

ตอนนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดกับครอบครัวตัวละครเอกทั้งสาม ทำให้ต้อง
สูญเสียหัวหน้าครอบครัวอย่างกะทันหันในระยะเวลาใกล้เคียงกัน เริ่มตั้งแต่ขุนไกรบิดาขุนแผน
ได้รับพระราชอาญาประหาร จากเหตุการณ์ครั้งพระพันวษาประพาสสุพรรณบุรี เพื่อล่ากระบือ
ป่า ยังผลให้นางทองประศรีต้องพาพลายแก้วเดินป่า ระหกระเหินหนีอาญาแผ่นดิน ส่วน
ขุนศรีวิชัยบิดาขุนช้าง ถูกฆ่าตาย คราวโจรจันศรปล้นบ้าน และในเวลาใกล้เคียงกัน พันศรโยธา
บิดานางพิมก็ต้องตายด้วยพิษไข้ป่า เมื่อกลับมาจากการไปค้าขายที่เมืองสระบัว

ความขัดแย้งที่ผู้ประพันธ์สร้างให้ปรากฏในตอนนี้เป็นความขัดแย้งที่เกิดกับ
ครอบครัวของตัวละครเอกทั้งสาม ซึ่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของพลายแก้ว
ขุนช้าง และนางพิม ที่ต้องมาขาดผู้นำครอบครัว ทำให้เกิดความขัดแย้งต่างๆ ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

ผู้ประพันธ์ได้สร้างเรื่องให้ขุนไกรขัดแย้งกับชะตากรรม อันเนื่องมาจากผลของความขัดแย้งภายในใจของขุนไกรระหว่างความรักครอบครัว กับ หน้าที่ความจงรักภักดีต่อพระพันวษา จากเหตุการณ์ตอนขุนไกรจะไปตอนกระบือป่าตามรับสั่งพระพันวษา นางทองประศรี ภรรยาได้ฝันเป็นลางร้ายบอกถึงชะตากรรมของขุนไกร ดังความว่า

.....
ว่าฝันเห็นหักกระเด็นเห็นไม่ได้
ขุนไกรได้ฟังดังใครผลาญ
ถ้าทำนายว่าร้ายไป
ไม่ร้ายดอกฝันดีจะมีสุข
แต่ใจคิดครั้งนี้มีรอดตัว

.....
ช่วยทำนายฝันนี้ให้แจ้งใจ
เอ๊ะจะมีเหตุการณ์เป็นข้อใหญ่
ทองประศรีที่ไหนจะห่างตัว
เจ้าอย่าเป็นทุกข์จงฟังผัว
นากลัวจะม้วยด้วยกระบือ ๖
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘)

จากการทำนายฝัน ขุนไกรรู้ว่า “นากลัวจะม้วยด้วยกระบือ” ทำให้ขุนไกรเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรัก ความห่วงใยครอบครัว กับหน้าที่ความรับผิดชอบและความจงรักภักดีที่ตนมีต่อพระพันวษา ในที่สุดขุนไกรก็ยอม “ตัดรักหักใจแล้วโคลคลา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๙) เพราะเห็นความสำคัญของหน้าที่และต้องการแสดงความจงรักภักดีต่อพระพันวษามากกว่า ดังความตอนหนึ่งที่ขุนไกรกล่าวกับพลายแก้วก่อนจะไปตอนกระบือป่า ว่า

ขุนไกรได้ฟังลูกชายว่า
อุ้มลูกเข้ากอดทอดถอนใจ
ด้วยรับสั่งจำเพาะเจาะมา
นำที่แต่นี้จะห่างเขย

ยกทูนเกตน้ำตาไหล
พื่อนี้มีใครจะไปเลย
สุดปัญญาพอแล้วพลายแก้วเอ๋ย
กระไรเลยวิปริตเห็นผิดใจ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘)

ดังนั้น เมื่อขุนไกรตัดสินใจเลือกหน้าที่และความจงรักภักดีโดยไปตอนกระบือป่าตามรับสั่งพระพันวษา ทั้งที่รู้ว่า “นากลัวจะม้วยด้วยกระบือ” จึงแสดงให้เห็นว่า ขุนไกรยอมต่อสู้กับชะตากรรม และในที่สุด ขุนไกรก็ต้องพ่ายแพ้ชะตากรรม

จากเหตุการณ์ดังกล่าว นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนไกรกับชะตากรรมแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้งภายในใจของขุนไกร

ระหว่างความรักครอบครัว กับหน้าที่ความจงรักภักดีต่อพระปณวษา นับเป็นกลวิธีที่ทำให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างน่าสนใจ

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ซึ่งผู้ประพันธ์สร้างให้พระปณวษขัดแย้งกับขุนไกร อันเนื่องมาจากลักษณะขัดแย้งทางความคิด เพื่อให้เรื่องดำเนินไปสู่การพ่ายแพ้ต่อชะตากรรมของขุนไกร จากเหตุการณ์ตอนที่ ทหารขุนไกรไล่ต้อนกระบือโดยใช้ไฟเผาป่า ทำให้กระบือแตกตื่น พระปณวษาเห็นดังนั้น จึงตรัสว่า

...ฮ้าเฮี้ยฮ้ายขุนไกร

มึงไวใจแต่ไพร่ให้ไล่ควาย

เป็นไรมิต้องให้เข้าค่าย

มึงลอยชายอยู่เปล่าไม่เข้ายา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕)

ในขณะที่ขุนไกรกำลังต้อนกระบือป่าเข้าค่ายตามโองการพระปณวษานั้น บังเอิญกระบือแตกตื่นไล่ชีวิตผู้คน และวิ่งฝ่าเข้ามาทางพลับพลาที่ประทับ ขุนไกรเกรงว่าหากไม่สะกดกั้นฝูงกระบือไว้ พระปณวษาจะได้รับอันตราย จึงถือหอกวิ่งออกไปสะกดกั้นฝูงกระบือที่กำลังตื่น และใช้หอกแทงกระบือตายนับร้อย ดังความว่า

ขุนไกรไถยอินพระโองการ
พวกไพร่ให้จาวกราวเกรียวมา
ตื่นครื้นโลดโผนโดนโดด
มันไล่ชีวิตผู้คนอลหม่าน
ถีบโดดโลดแทงเป็นกั้งหัน
ถูกควายตายล้มลงย้อยยับ
ฝูงกระบือเจ็บคลั่งกำลังตื่น
วิ่งแบกแตกกระจัดพลัดพราย

แผ่นทะยานจับหอกออกยื่นหน้า
ฝูงกระบือเป็นบ้ายูลนลาน
อ้ายงอนโกรธออกหน้ากล้าหาญ
ขุนไกรก็ทะยานออกยื่นรับ
เสียงหอกสนั่นอยู่จับจับ
จะนับก็ได้สักร้อยปลาย
แหกครืนเข้าป่าพากันหาย
ที่ตายก็ตายอยู่เต็มไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖)

การกระทำของขุนไกรดังกล่าว ถึงแม้จะเป็นการกระทำที่ผิดพลาด ทำให้กระบือตายและแตกตื่นหนีไปหมด แต่ก็กระทำไปด้วยเจตนาดี เพราะขุนไกรสำนึกในหน้าที่ที่ต้องป้องกันภัยมิให้พระเจ้าแผ่นดินได้รับอันตรายจากกระบือป่า เพื่อแสดงความจงรักภักดี แต่พระปณวษากลับ “กริ้วโกรธทะเลพิษเพลิงไหม้” เพราะคิดว่า ขุนไกรกระทำไปเพื่อ “แกล้งแทงเล่นกุเห็นอยู่ต่อตา จนแตกหนีเข้าป่าพนาถ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖) ซึ่งถือเป็นการกระทำที่

นอกเหนือรับสั่ง และขัดต่อหน้าที่ที่ขุนไกรควรจะต้องเป็นผู้ดูแลอนุรักษ์ฝูงกระบือป่า แต่กลับมาเป็นผู้สังหารกระบือป่าเสียเอง ดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า “...ขุนไกรนั้นเทียบเท่ากับเป็นข้าราชการที่ทำหน้าที่เหมือนกับกรมอาทมาต ที่ทำหน้าที่คอยสำรวจและจัดหาควายป่ามาใช้ ซึ่งรัฐบาลในสมัยนั้นให้ความอนุรักษ์ฝูงควายป่า...” (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ๒๕๓๒ : ๒๓) ซึ่งถือว่าการกระทำของขุนไกรผิดกฎหมาย ขัดต่ออาญาแผ่นดินด้วย เป็นเหตุให้ขุนไกร “ต้องรับพระราชอาญาตาย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙) ดังบัญญัติไว้ในพระไอยการอาญาหลวง ว่า

...แลท่านสั่งให้กระทำการในสถานแห่งใดใดมิได้กระทำตาม ท่านนอกทำเหนือทำเหลือทำเกินรับสั่งและเกลียดคร้านละเมิดราชการเสีย แลอำพรางบังอาจกันโซกราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน ท่านให้มีโทษจงหนัก และลักษณโทษสำหรับ

เลมิตระวางเลมิต	}	นี้มี
อำพรางระวางอำพราง		
บังอาจระวางบังอาจ		
กันโซกระวางกันโซก		

๑๐ สถาน ๆ หนึ่งคือ ให้ฟันคอริบเรือนราชบาทเอาลูกเมียข้าคนเปนระบาท ทรพยสิ่งของเอาเข้าท้องพระคลังจนสิ้น... (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๔ : ๒๕๓๗ : ๔)

จากเหตุการณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า นอกจากผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับขุนไกร เพื่อให้พระพันวษาเป็นผู้ตัดสินชะตากรรมของขุนไกร ด้วยการสั่งประหารแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งระหว่างขุนไกรกับอาญาแผ่นดินซ้อนกันอีกชนิดหนึ่งด้วย และยังส่งผลต่อการสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่องต่อไปอีก คือ ความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับอาญาแผ่นดิน

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอาญาแผ่นดิน

ผู้ประพันธ์ได้สร้างให้นางทองประศรีขัดกับอาญาแผ่นดิน หลังจากที่ขุนไกรผู้เป็นสามีกระทำความผิด “ต้องรับพระราชอาญาตาย” ซึ่งถือว่าภรรยามีความผิดด้วย แม้จะไม่ได้เป็นผู้กระทำ แต่ก็ผิดในฐานะที่เป็นภรรยา ดังได้บัญญัติไว้ในพระไอยการหลวง ว่า “มาตราหนึ่ง ผู้ต้องพระราชอาญาหลวงถึงสิ้นชีวิต แลทรพยสิ่งของข้าม้าวัวควาย ข้าคนผู้ต้องพระราชอาชานั้นเปนระบาท ให้ส่งเข้าพระคลังหลวงจนสิ้น” (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๔ : ๗๒)

ดังนั้น เมื่อขุนไกรต้องโทษประหารแล้ว หลวงฤทธานนท์เพื่อนของขุนไกรจึงเขียนหนังสือให้นายโหมมส่งข่าวนางทองประศรี ว่า

.....
 ต้องรับพระราชอาญาตาย
 รับสั่งให้รีบเอาลูกเมีย
 ออกไปให้พ้นแดนสุพรรณ

อันขุนไกรสามิเพื่อนสหาย
 เสียบไว้หน้าค่ายกระป้อนัน
 หันเสียอย่าอยู่ที่บ้านนั้น
 หนังสือมาฉวันจงแจ้งใจ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙)

ด้วยเหตุที่พระพันวษา “รับสั่งให้รีบเอาลูกเมีย” อันสืบเนื่องมาจากขุนไกร “ต้องรับพระราชอาญาตาย” นี้เอง จึงเป็นเหตุให้นางทองประศรีมีวิถีชีวิตที่ผันแปรไป ต้องหลบหัวพลายแก้วหนีอาญาแผ่นดินจากสุพรรณบุรีหลบซ่อนอยู่ในป่า ดังความว่า

ครานั้นฝ่ายนางทองประศรี
 ตกลงใจลูกล้มชมซาน
 ฉวยเงินสองถุงกับกระบุงทะลุ
 สองมือแหกช่องทางล่องแมว
 โกงโค้งลงมองทางช่องรั้ว
 จูงลูกหลบแสงตามแสงเดือน

เห็นคนอิงมืออยู่รอบบ้าน
 ลนลานอุ้มเอาเจ้าพลายแก้ว
 เอาผ้าปะบุ้โตดเรือนแหวน
 บังเงาเข้าแนวแถวเสาเรือน
 รอดตัวออกมาหน้าตาเปื้อน
 พบเพื่อนบ้านเก่าเข้าขอทาน
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑)

ในขณะที่นางทองประศรีกับพลายแก้วเดินทางอยู่ในป่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยให้นางทองประศรีและพลายแก้วต่อสู้กับความทุกข์ยากขณะเดินทางอย่างน่าสงสารในเวลากลางคืน ดังความว่า

โอ้วว่าพลายแก้วของแม่เอ๋ย
 ตกยากกรากกรำกับมารดา
 ได้ยินนกยูงทองร้องในไพร
 พ่อคุณช่วยรักษาในราตรี
 อยู่บนห้างยามดึกนางนิกพริ้น
 เอาชายผ้ามาผูกเอาลูกชาย
 อีกชายหนึ่งกระหวัดรัดมันคง
 ไม่มีผ้าผูกเปลจะเห่ไกว
 พลายแก้วก็เฝ้าแต่ไค้
 คิดถึงพ่อขุนไกรให้รุ่มร้อน

เกิดมาไม่เคยจะนอนป่า
 กำพร้าเพื่อนแม่แม่ปราณี
 เหมือนเสียงตาขุนไกรที่เป็นผี
 อย่าให้สัตว์เลื้อยหมีมากล่ากราย
 ให้ห้วนห้วนกลัวภัยใจคอย
 จะตกต้นไม้ตายมิไว้ใจ
 ผูกลงกับกิ่งต้นไม้ใหญ่
 ค่อยเอามือลูบไล้ให้ลูกนอน
 ดังชีวิตจะขาดสักร้อยท่อน
 อารมณ์บ่นไปไม่สมประดี

ผุดลุกผุดนั่งไม่ตั้งตัว
มดแดงมดคันมันคันดี
ลูกหวานอนจะนอนก็ไม่ได้
เอ็นดูลูกด้วยมาช่วยแล
พ่อตายมิได้อยู่เรือนเหี้ย
ลูกตามแม่มาก็ยากแล้ว
จะหลับจะนอนก็ไม่ได้
มดขบแม่ตบให้ลั่นที

เกาหัวหน้าบูยู่ยี่
ยุ้งรินบินหวืออยู่แน
คันกันพันใจทีเดียวแม่
มดรังแกกัดซ้ำลักห้าตัว
อ้ายพวกเหล่ากรรมกรรมมันล่อมทั่ว
ลอดรื้อมาได้ไซ้พอด
ยุ้งรินบินไต่อยู่หัวหวี
แต่พอรุ่งพรวนี้จะหนีไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑-๓๒)

และเวลากลางวัน ดังความว่า

ว่าแล้วก็พากันคลาไคล
เห็นลูกร้อนแดดนั้นแดดกล้า
พลายแก้วเดินหลังรังเอาจแม่
ร้อนเท่าเจ้าเดินเหยียบกรวดทราย
แม่เข้าสวดปัญญาของลูกนี้
คอแห้งคร่องแครงแข็งใจมา
ลูกก้าวขยำนึกก็จุกลิ้ม
แผ่นดินร้อนเหลือใจดังไฟเปลว

ตามทางหว่างไม้ไพรพฤษภา
เอาผ้าคลุมหัวให้ลูกชาย
หื้อแห่หน้าวิ่งน้ำหิวกระหาย
เจ้าพลายเหนื่อยอ่อนนอนมารดา
เหลือที่จะล้าเลื่อยเหนื่อยหนักหนา
แม่เดินเข้าซ้าอย่าให้เร็ว
เจ้ากระบมดินแตกจนแหลกเหลว
แม่อุ้มใส่เอาต้องแต่งมา

.....
เท่านั้นพุดองค่อยย่องเดิน
ลูกพลัดจากบ่าผวาไป

.....
ครั้นเดินสะดุดเหวเซไกล
ล้มกลิ้งอยู่ในพนาลี
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔-๓๕)

การที่ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับอาญาแผ่นดิน จนหนีไปเมืองกาญจบุรี และสร้างความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ต้องต่อสู้กับความยากลำบากขณะเดินทางนั้น นับเป็นกลวิธีการหน่วงเรื่อง ทำให้เห็นพฤติกรรมตัวละครต้องประสบกับความยากลำบาก และสุขสบายที่เมืองกาญจนบุรีภายหลัง เนื้อเรื่องจึงเข้มข้นสนุกสนานมากขึ้น และผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจ ดังที่ ศุภร บุณนาค ได้กล่าวว่า “ตอนนางทองประศรีพาลูกหนีหลบซ่อนนั้นฟังน้ำน้าตาร่วง” (ศุภร บุณนาค. ๒๕๑๖ : ๒๐) จึงนับว่าเป็นความสามารถของกวีในการสร้างความขัดแย้งหลายชนิดในเหตุการณ์เดียวกันอย่างน่าสนใจ

ตอนที่ ๓ พลายแก้วบวชเณร

หลังจากที่นางทองประศรีหนีอาญาแผ่นดินไปอยู่กาญจนบุรี นางให้พลายแก้วบวชเณร เพื่อให้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ต่อมาพลายแก้วมาอยู่วัดป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณบุรี และได้พบกับนางพิมในงานเทศน์มหาชาติ เณรแก้วเทศน์กัณฑ์มัทรี นางพิมเกิดความศรัทธาจึงเปลี่ยนผ้าห่มบุชากัณฑ์เทศน์ ขุนช้างก็เปลี่ยนผ้าบูชาเคียงข้างนางพิมด้วย จนเกิดขัดแย้งกัน หลังจากนั้นพลายแก้ว และขุนช้างคราวญถึงนางพิม

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง ตอนพลายแก้วบวชเณร โดยเริ่มจากการสร้างลักษณะขัดแย้งทางกายภาพของตัวละครเอกทั้งสาม คือ ให้นางพิม และขุนช้างมีสถานภาพเป็นภรรยาส ส่วนพลายแก้วบวชเป็นเณร และให้ตัวละครบังเกิดอารมณ์ “พึงใจ” และ “ไม่พึงใจ” อันเนื่องมาจากอุปลักษณะเฉพาะของตัวละคร ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ปูพื้นมาแล้วในตอนต้นเรื่อง ทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจ และส่งผลให้ตัวละครเกิดความขัดแย้ง ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง คราวที่นางพิมเปลี่ยนผ้าห่มบุชากัณฑ์เทศน์ถวายเณรแก้ว ในงานเทศน์มหาชาติ ขุนช้างเห็นการกระทำของนางพิมก็ไม่ยอมน้อยหน้าได้เปลี่ยนผ้ากรองถวายเคียงข้างนางพิม ดังที่ขุนช้าง กล่าวว่า

ขุนช้างเห็นนางถวายผ้า
จะมานั่งนั่งดูตสุใจ
จึงวาสาธุโมทนา
ถึงตัวเราได้เป็นเจ้ากัณฑ์
ว่าแล้วเสียวหน้ามาดูพิม
จิบจับพับถึงมือประนม
สาธุสะเดชะเมตตาจิต
ให้ได้เร็วพลันให้ทันใจ

ชะตาเขาเป็นหญิงยังทำได้
เรามิให้น้อยหน้านินทา
ความศรัทธาเลื่อมใสกระไรนั้น
ก็ศรัทธามากครั้งในอารมณ์
ยืมเปลี่ยนผ้ากรองที่ครองห่ม
ยกเหนือผมแล้วพิชฐานไป
ขอให้สมอารมณ์คิดพิสมัย
แต่ในคำวันนี้อย่าคลาดคลา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๒)

ดังนั้น ขุนช้างจึงอธิษฐานขอให้ได้นางพิมเป็นคู่ครอง แล้วเปลี่ยนผ้าบูชาเคียงข้างนางพิม เป็นเหตุให้นางพิมซึ่งรังเกียจขุนช้างมาแต่เดิม โกรธแค้นการกระทำของขุนช้างอย่างมาก เพราะ ธรรมเนียมไทยค่านิยมความสามัคคีไม่ว่าอารมณ์รักหรือชัง การแสดงความรัก ความต้องการโดยโจ่งแจ้งในที่สาธารณะ ฝ่ายหญิงถือว่า เป็นการดูถูก คือเห็นเป็นของไม่มีราคา

นางพินถือว่าคนที่ขุนช้างทำเช่นนั้น ไม่เป็นการเคารพต่อนาง (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๕๗)
จึงทำให้นางพินแสดงกิริยาไม่ดี และคำประณามขุนช้างอย่างรุนแรง ดังความว่า

นางพินพิลาไลยครั้นได้ฟัง
ทุตถ์มน้ำลายด้วยอายุใจ
อิพรหมอีบุรูใจนาย
ข้ามหัวขุนช้างกลางศาลา
สายทองร้องว่าฮ้ออิพรหม
กิริยาชั่วถ้อยน้อยเมื่อไร
นางพินย่างเท้าก้าวเดินมา
ยิ่งกว่าลูกชาวไร่มันไม่เคย

แค้นคั่งอัดอันให้มันใส่
สั่งข้าไทให้หยิบเอาพานมา
เดินกรายเข้าไปหยิบเอาพานผ้า
ขุนช้างเพ่งดูตาด้วยขัดใจ
ชายผ้าปิดผมทันทาคูไม่
ไปเกิดหนอแม่พินอย่าฟังเลย
ช่างชายหน้าจริงจริงแม่เจ้าเอ๋ย
นางก็คำเปรียบเปรยมาบ้านพลันฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๒-๖๓)

ทั้งนี้ เนื่องจากขุนช้างมีจิตผูกพัน พึงใจรูปลักษณ์ของนาง และปรารถนาที่จะได้
นางพินเป็นคู่ครอง แต่นางพินไม่พอใจ จึงแสดงความรังเกียจ และโกรธแค้น นับเป็นชนวน
สำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในการดำเนินเรื่องระหว่างนางพินกับขุนช้างที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร

พลายแก้วและขุนช้าง เกิดความคับข้องใจ อันเนื่องมาจากความปรารถนาที่จะได้
นางพินเป็นคู่ครอง หลังจากพบนางพินในงานเทศน์มหาชาติวัดป่าเลไลยก์ ดังที่พลายแก้วมี
ความรู้สึก ว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าเณรแก้ว
ด้วยความรักจริงจิตคิดผูกพัน

สีกาพินไปแล้วให้ป่วนปั่น
ก็ตัดบั่นทันทันชำเื่อความไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๓)

และความรู้สึกของขุนช้างที่มีต่อนางพิน ว่า

ครานั้นจึงโฉมเจ้าขุนช้าง
พลิกคว่ำคร่ำครวญรณจวนใจ

คะนึ่งนางนิทราหลับไม่
โอแม่พินพิลาไลยของขุนช้าง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๕)

ตัวละครทั้งสอง มีความรู้สึกปรารถนาจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง ต่างฝ่ายต่างคิดหาวิธี “ทำโน่นจึงจะได้นางพิมชม” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๓) หรือ “ทำโน่นจึงจะได้แนบสนิทนาง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๕) ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มเพื่อชักนำไปสู่การสร้าง ความขัดแย้งที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม

หลังจากที่เณรแก้วพบกับนางพิมวันงานเทศน์มหาชาติแล้ว เณรแก้วหาวิธีให้นางพิม โดยขอร้องนางสายทองช่วยเป็นสื่อชักนำให้ได้พบกับนางพิมที่ไร่ฝ้าย เมื่อนางพิมถูกชักชวน จึงเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรักเณรแก้วกับคำนิยมของสังคมในเรื่องการชิงสุกก่อนห่าม อย่างไรก็ตาม นางพิมก็ตัดสินใจออกไปพบเณรแก้วที่ไร่ฝ้าย ซึ่งขณะนั้น เณรแก้วได้เปลี่ยนจีวรออกแล้ว ทั้งสองได้พูดคุยกันในทางซู้สาว จนถึงเวลาบ่ายมาก จึงกลับบ้าน เวลา กลางคืนพลายแก้วก็ลักลอบเข้าหานางพิม จนถึงเวลาเช้าพลายแก้วกลับวัดไปครองจีวรใหม่

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์เริ่มใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจ ตัวละคร ซึ่งเกิดจากอารมณ์ปรารถนาของตัวละคร เป็นความขัดแย้งหลัก ส่งผลต่อการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับคำนิยมสังคม ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งภายในใจเณรแก้ว เป็นผลสืบเนื่องมาจากตอนพลายแก้วบวชเณร คือ พลายแก้วเกิดความรู้สึกต้องต่อสู้ระหว่างอารมณ์ปรารถนาจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง กับจารีต และคำนิยมของสังคม เมื่ออยู่ในสถานภาพเป็นเณรแต่ปรารถนาจะมีความรักกับเพศธรรมาวาส ในที่สุดเณรแก้วก็ตัดสินใจเลือกตามอารมณ์ปรารถนาที่จะได้นางพิม เนื่องจากความรัก จึงขอ ให้นางสายทองเป็นสื่อ ทั้งที่ทราบว่า พฤติกรรมของตนเป็นสิ่งที่ไม่ควร ดังตอนที่ เณรแก้วกล่าว กับนางสายทอง ว่า

เณรแก้วยิ้มแล้วจึงปราศรัย

เณรแก้วป้องป่วนมิควรการ

ขอภัยเกิดอย่าว่าข้าหักหาญ

แต่ทนทุกข์ทรมานมาหลายวัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐)

แม้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เณรมีโอกาสที่จะได้มองสาวสวยที่ตนพึงพอใจ บางทีก็สนทนาปราศรัยด้วยกันได้ เพราะการบวชเณรหรือพระเพื่อหวังวิชาความรู้ แต่พฤติกรรม ของเณรแก้ว ไม่เพียงปรารถนาจะมองหรือพูดคุยกับนางพิมเท่านั้น แต่มีพฤติกรรมส่อไปในทาง ลักลอบเป็นชู้สาว จึงถือเป็นพฤติกรรมที่ไม่ควร

เมื่ออารมณ์ปรารถนาของณเฑาะว์ที่จะได้นางพิมเป็นคู่ครอง มีมากกว่าการคำนึงถึง จาริตและค่านิยมของสังคม ทำให้ณเฑาะว์กระทำการที่ขัดต่อจาริตและค่านิยมในสังคม ด้วยการ หลบหนีสมภารวัดป่าเลไลยก์ ออกไปหานางพิม ทั้งที่ทราบว่ “ถึงกลับไปได้ผิดไม่คิดตัว ไม่กลัวที่จะต้องซึ่งโทษา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖) แสดงให้เห็นว่า ผลของการเลือก ตัดสินใจอันเกิดจากความขัดแย้งภายในใจณเฑาะว์ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างณเฑาะว์กับ จาริตและค่านิยมของสังคม

๑.๒ ความขัดแย้งภายในใจนางพิม เกิดขึ้นเนื่องจากอารมณ์ปรารถนาของณเฑาะว์ที่ จะได้นางพิมเป็นคู่ครอง จึงขอให้นางสายทองเป็นสื่อพูดชักชวนนางพิมออกไปพบที่ไร้ฝ้าย ทำให้นางพิมเกิดการต่อสู้ภายในใจ ระหว่างอารมณ์ปรารถนาที่จะได้พบณเฑาะว์เพราะความรัก กับค่านิยมในเรื่องการชิงสุกก่อนห่าม ดังตอนที่ นางพิมได้ตอบนางสายทอง ว่า

อดเปรี้ยวกินหวานตระการใจ	ลูกไม้หรือจะสุกไปก่อนห่าม
มีแต่แบ่งแตงนวลไว้ให้งาม	ร้อนใจอะไรจะถามทุกเวลา
ทุกซัใหญ่เหมือนไฟอยู่ในอก	ไหม้หมกก็ไหม้อยู่ในหน้า
ถ้ายามอยากอยู่เหมือนเรากินข้าวปลา	ถึงกระนั้นจะว่าก็สมควร

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘)

แต่ในฐานะที่นางพิมเป็นผู้หญิง นางก็มิได้แสดงออกให้เห็นถึงความปรารถนาในใจ อย่างออกหน้าออกตา ได้แต่ “ทำปิ้งซึ่งไว้ภายใน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘) พฤติกรรม ของนางพิมเป็นการเก็บความรู้สึกซ่อนอารมณ์ปรารถนาตามแบบค่านิยมของกุลสตรีไทยในสมัย นั้นพึงกระทำ ดังที่ พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ กล่าวว่า

คำสอนเกี่ยวกับหญิงกับความรัก ที่จะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่ควรประพฤติ และ ปฏิบัติ และถือว่าดีงาม คนสมัยก่อนๆ รู้หลักว่า ธรรมดาหญิงและชายย่อมเป็นสิ่งคู่ กัน แต่ฝ่ายที่เกิดความเสื่อมเสียได้ง่าย คือฝ่ายหญิง ฉะนั้นหญิงจึงต้องพยายามทำ ตนให้สูงค่า จึงจะเป็นที่ชื่นชมของชาย วิธีที่ใช้ คือ ต้องเก็บอารมณ์ไว้ภายใต้ความไว้ วางตัวจนกว่าฝ่ายชายจะแสดงออกมาแน่นอนแล้ว จึงจะดี หญิงสาวเมื่อจะรักกับใคร จึงต้องเก็บไว้ในใจ (พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ. ๒๕๒๒ : ๔๓)

จากเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้นางพิมเกิดความขัดแย้งภายในใจ เกิดการต่อสู้ระหว่าง สิ่งที่พึงกระทำด้านอารมณ์ปรารถนาอันเกิดจากความรัก กับสิ่งที่ไม่พึงกระทำผิดต่อค่านิยมใน เรื่องการชิงสุกก่อนห่าม ซึ่งในช่วงแรก นางพิมจะคำนึงถึงค่านิยมในสังคมที่ผู้หญิงพึงรักษาวล สงวนตัวมากกว่าอารมณ์ปรารถนา ดังความว่า

จะเสียตัวก็เพราะกลัวจะเคืองช่อง
 ขึ้นชื่อคำณรพลายจะอายคน
 ถ้าเขาทิ้งเสียไม่จริงดังถ้อยคำ
 ข้าข้าตรีกตราก่อนเป็นไร
 ถ้าเหมือนปากมีชันหมากมาขอสู้
 เกิดชาติหนึ่งประมาทไม่จริง

ครั้นตรีกตรองดูก็เห็นไม่เป็นผล
 ยิ่งคิดก็ยิ่งวุ่นยิ่งเวียนใจ
 ฉันทจะทำอะไรสายทองได้
 แคะได้ค้อนตึงดูจริงจัง
 จะทำชู้บ้างก็กลัวจะร้อนหลัง
 ถ้าเปลี่ยงพลั้งลงแล้วจะจนใจ ฯ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๙)

แต่ในที่สุด นางพิมก็ต้องพ่ายแพ้ใจตนเอง โดยตัดสินใจเลือกกระทำตามอารมณ์
 ปรารถนามากกว่าจะคำนึงถึงค่านิยมในสังคม ดังความรู้สึกที่นางแสดงถึงความปรารถนาใน
 ความรัก หลังกลับจากไร่ฝ้าย ว่า

.....
 ถึงห้องของตัวก็นิทร
 โอ้วว่าแก้ววตาของพิมเอ๋ย
 หรือเคืองน้องช่องแค้นระคายใจ
 มิรักน้องก็แต่แสร้งอวยรักน้อง
 ยังจดจำถ้อยคำที่สัญญา

.....
 นางพิมตรีกตรายังตรอมใจ
 จะลวงเลยลืมหลับหรือโฉน
 จึ่งทิ้งไว้ว่าเหวอยู่เอกา
 ทำให้หมองแล้วจะเมินไม่มาหา
 ว่าจะมาถึงห้องที่พิมนอน
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๕)

ดังนั้น เมื่อพลายแก้วเข้าหานางพิมถึงห้องนอน นางพิมจึงตกเป็นภรรยาของ
 พลายแก้วก่อนแต่งงาน นับว่านางพิมมีพฤติกรรมที่ขัดต่อจารีตประเพณีของสังคม ซึ่งมีผลให้
 นางเกิดความรู้สึกสละอาย และทำให้ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลพลอยเสื่อมเสียอีกด้วย ดังนั้นใน
 เบื้องแรก นางจึงพยายามหยุดยั้งพฤติกรรมโดยให้พลายแก้วมาสู่ขอตามประเพณีก่อนที่จะเสีย
 กับพลายแก้ว ดังตอนก่อนที่นางพิมจะตัดสินใจเลือกพบผืนแก้วที่ไร่ฝ้าย ได้พูดกับนางสายทอง
 ถึงผลของการกระทำที่ขัดต่อค่านิยมในสังคม จะยังผลให้กระทบกระเทือนต่อตนเอง และ
 ครอบครัวของนาง ว่า

ธรรมดาเกิดมาเป็นสตรี
 มารดาอย่ามอดสำห้ประดับประคอง

ชั่วตึงได้คู่มาสู่สอง
 หมายปองว่าจะปลุกให้เป็นเรือน

อนึ่งเราเขาก็ว่าเป็นผู้ดี
จะควั่นร่อนก่อนแม่ทำแซ่เขื่อน

มั่งมีแม่มิให้ลูกอายุเพื่อน
ความอายจะกระเทือนถึงมารดา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๔)

นอกจากการทำผิดค่านิยมในสังคม มีผลต่อ “ความอายจะกระเทือนถึงมารดา” แล้ว ยังมีผลต่อความรู้สึกเป็นทุกข์ของนางพิมที่ต้องต่อสู้กับสังคมคนรอบข้างทั้งสังคมภายนอก “เขาจะหยันทั้งสุพรรณบุรี มิรู้ที่จะหลบหน้าไปแห่งไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๔) และสังคมภายในครอบครัว เพราะกลัว “แม่ตีหรือพี่สายทองดำ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๐) นางจึงเกิดความรู้สึกผิดและทุกข์อย่างมาก ดังความว่า

.....
ระทวยทอดกอดแกว้อยอวรณ์
ก็สาสมที่อารมณ์เราโศดชั่ว
เข้าคำจะรำโคกเสมอไป
รักพิมพิมรักพี่พลายแก้ว
มาหักตันโคนทั้งทรมาน
แม่ตีหรือพี่สายทองดำ
ถึงทรวงร้อนเหมือนนอนในกองไฟ

ถอนใจสะอึกสะอื้นอ่อน
พอมานอนให้พินนี้ตรอมใจ
รักตัวแล้วหารักความสบายไม่
ลึกเมื่อไหร่จะหายวายว้าคาญ
รักแล้วปลุกรักมาหักหาญ
โอ้รักก็จะรานไปแรมไกล
จะปรึกษาปรารภกับใครได้
พ้ออยู่ไกลไหนจะแจ้งซึ่งกิจจา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๐)

จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งชนิดหนึ่ง ส่งผลต่อการก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกชนิดหนึ่งต่อเนื่องอย่างน่าสนใจ

ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม

ขุนช้างคิดถึงนางพิม จึงอ้อนวอนให้นางเทพทองไปสู่ขอนางพิม แต่นางเทพทองปฏิเสธ ขุนช้างจึงตัดสินใจไปสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันด้วยตนเอง เมื่อนางพิมได้ยินขุนช้างสู่ขอนางและนางศรีประจันไม่ขัดข้อง จึงโกรธและตำหนิขุนช้างอย่างรุนแรง หลังจากนั้นนางพิมก็โศกเศร้าคิดถึงเณรแก้ว นางสายทองจึงรับอาสาไปตามเณรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์ และได้พบปะพูดคุยหยอกล้อกับเณรแก้วในกุฏิวัด สมภารทราบเรื่อง โส่ตีเณรแก้วกับนางสายทองเป็นเหตุให้เณรแก้วหนีออกจากวัดป่าเลไลยก์ไปอยู่วัดแค จังหวัดสุพรรณบุรี

ความขัดแย้งที่ผู้ประพันธ์สร้างให้ปรากฏในตอนนี้ เริ่มโดยการสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละคร เพื่อเป็นการเชื่อมโยงไปสู่การสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครต่อไป ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง อันเนื่องมาจากลักษณะขัดแย้งทางรูปลักษณ์ระหว่างขุนช้างกับนางพิม ขุนช้างตระหนักถึงความไม่คู่ควร แต่ความปรารถนามีมาก หลังจาก ที่ขุนช้างพบนางพิมในงานเทศน์มหาชาติวัดป่าเลไลยก์ ก็เกิด “ความสมัครรักนางให้ป่วนป่วน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๑) จึงเกิดความคับข้องใจ ระหว่างความรู้สึกปรารถนาจะได้นาง พิมเป็นคู่ครอง กับความรู้สึกต่ำต้อยทางด้านรูปลักษณ์ ดังที่ขุนช้างรำพันถึงความรู้สึก ว่า

โอ้วพิมนี่มโนลของช้างเอ๋ย	เมื่อไรเลยจะได้เคียงอยู่เคียงหมอน
อกใจดังไฟเข้าฟอกฟอน	พี่จะซ่อนตัวตายไม่วายครวญ
รักใครไม่เหมือนพี่รักพิม	เจ้างามพริ้งงามดั่งงามถีถ้วน
งามรูปงามจริตกระบิดกระบวน	งามล้วนข้ามเจ้าสมงาม
รูปตัวช่างชั่วกระไรเลย	ขุนช้างเอ๋ยเลียนโล่งดังไขลงข้าม
ถ้าภูพญาชีฟ้าพรหมณ์	จะชุบให้เหมือนพระรามธเรศตรี
กริดกรายชายไปให้เห็นหน้า	สิดาก็จะพวยมาด้วยพี่
นี่เนื้อตัวชั่วช้าเป็นราศี	ไม่มีดีสารพัดขัดระยา
ลดเลี้ยวเกี่ยวใครก็ไม่เป็น	สร้างล้ามาเล่นแต่รายปล้า
กูจะนั่งทรมาทรรกรรม	นอนคว่ำอยู่ไยไม่ต้องการ
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๖)

ดังนั้น ในตอนแรกขุนช้างจึงได้ตัดสินใจหาทางคลี่คลายความคับข้องใจ เพื่อลดความเครียด ด้วยการป้ายความผิดให้ผู้อื่น เมื่อขุนช้างให้นางเทพทองไปสูxonนางพิมตามประเพณี ขุนช้างป้ายโทษให้นางพิมว่า

รับให้ไปขอเป็นหอห้อง	ครันมีท้องก็จะอายแก่เพื่อนบ้าน
เร่งเร้าเข้าค้ำลูกรำคาญ	แสนสงสารสุดที่จะท้าว
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๓)

และ

สงสารเจ้าพิมพิลาไลย
 ลูกรับคำมาเหมือนพาที
 นางพิมว่าถ้าลูกไม่ไปขอ
 ลูกรักได้ว่าถ้าบรลัษ

ได้สัญญาว่าไว้เป็นถั่วถั่วดี
 ว่าในสามราตรีจะแต่งงานไป
 จะผูกคอตายเสียหาอยู่ไม่
 อย่าสงสัยว่าลูกจะเป็นคน
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๕)

แต่นางเทพทองไม่เชื่อคำพูดของขุนช้าง จึงไม่ยินยอมไปสู่ขอนางพิม ทำให้วิธีการคลี่คลายความคับข้องใจของขุนช้างไม่เป็นผลสำเร็จ ดังนั้น ขุนช้างจึงต้องหาวิธีการต่อสู้ ดันรนเพื่อหาทางคลี่คลายความคับข้องใจต่อไป คือ ขุนช้างยอมไปสู่ขอนางพิมด้วยตนเองโดยไม่ผ่านกระบวนการให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอ แสดงให้เห็นพฤติกรรมของขุนช้างที่ขัดต่อค่านิยมในเรื่องประเพณีการสู่ขอ ที่ว่า “การสู่ขอจะเริ่มเมื่อฝ่ายชายได้รับผลจากการทาบถามจนแน่ใจว่า ฝ่ายหญิงเต็มใจยกลูกสาวให้ ฝ่ายชายก็จะจัดหาผู้สูงอายุ หรือผู้มีคนนับหน้าถือตาไปพูดจาสู่ขออย่างเป็นทางการ ส่วนฝ่ายหญิงจะออกมาเจรจารับรองด้วยตนเอง หรือจัดหาคนมีหน้ามีตาออกมาเจรจาแทนก็ได้” (วิชาญ สว่างวงศ์. ๒๕๒๐ : ๙๐)

ถึงแม้ว่า ขุนช้างจะพยายามหาทางคลี่คลายความคับข้องใจ แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จแล้วนั้น กลับเป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับนางพิมให้เกิดขึ้น ต่อไปอีกด้วย

๑.๒ ความขัดแย้งภายในใจพลายแก้ว เกิดจากการต่อสู้ภายในใจระหว่างทางเลือกสองทาง หลังจากที่นางสายทองไปพบเณรแก้วในกุฏิวัด เพื่อบอกเรื่องราวที่ขุนช้างมาสู่ขอนางพิมปรากฏว่าเณรแก้วกับสายทองกระทำการในทำนองชู้สาวจนเป็นเรื่องอื้อฉาวในวัด เป็นเหตุให้เณรแก้วถูกสมภารไล่ตี จนต้องหนีออกไปจากวัดป่าเลไลยก์ เหตุการณ์ช่วงนี้ ทำให้พลายแก้วเกิดความขัดแย้งภายในที่ต้องตัดสินใจเลือกระหว่างสีกจากเณรและกลับไปแต่งงานกับนางพิมเนื่องจากความรัก กับเดินทางไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมต่อไป ดังความว่า

.....
 ไปเรียนต่อพอจะได้ความรู้
 จะว่าเราหลบลีหนีสังจา
 ถึงรักสัตย์ต้องตัดความอาลัย

.....
 แต่เป็นห่วงพิณพี่นี้สุดใจ
 จะสีกไปก็วิทาพาเซ้งัดไม่
 คิดแล้วห่มสไบรีบเดินมา
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๐)

ในที่สุด พลายแก้วหาทางออกด้วยการตัดสินใจเลือกวิชาความรู้ และ “...ต้องตัดความอาลัย” จึงเดินทางไปบวชเณรอยู่ที่วัดแค ต่อไป

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับนางเทพทอง เริ่มจากความขัดแย้งภายในใจ ขุนช้างที่มีความปรารถนาจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง จึงให้นางเทพทองไปสู้ขอ แต่เกิดความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขุนช้างกับนางเทพทอง เกี่ยวกับค่านิยมในสังคมเรื่องการเลือกคู่ครอง ซึ่งถือว่ารูปสมบัติของชายหญิงที่จะเป็นคู่ครองกัน ควรเหมาะสมกันในฐานะ รูปร่างหน้าตา (วิชาญ สว่างวงศ์. ๒๕๑๓ : ๗๒) ดังนั้น เมื่อขุนช้างขอร้องให้นางเทพทองไปสู้ขอนางพิม โดยมีคำมั่นถึงรูปสมบัติของตน นางเทพทองเห็นว่าไม่เหมาะสม จึงคัดค้านโดยให้เหตุผล ว่า...

.....	ออพิมพิลาโลยเขารูปงาม
ล้ำคนในสุพรรณพารา	รูปเอ็งเหมือนผ้าละว้ายาม
จะเสียแรงไปว่าพยายาม	แม่ว่าเปรียบเนื้อความให้เข้าใจ
นางพิมพริ้มเพราดังจันทร์	เอ็งเหมือนเต้านาอยู่ต่ำไต่
อยากได้ดวงจันทร์สวรรค์ไกล	เห็นจะได้แล้วหรือนะลูกอา
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔)

ขุนช้างไม่ฟังคำคัดค้านของนางเทพทอง อีกทั้งยังกล่าวความเท็จ แสดงให้เห็นว่า ขุนช้างแสดงกริยาวาจาไม่เหมาะสมขัดต่อจารีตสังคม ทำให้นางเทพทองไม่พอใจ คำประจาน ขุนช้าง และชี้ให้เห็นความไม่เหมาะสมด้านรูปสมบัติระหว่างขุนช้างกับนางพิมมากขึ้น ดังความว่า

.....	อายนอกครุอุบาทว์ไม่ฟังว่า
โกหกยกคอเจรจา	ว่าเป็นขู้สูทามาว่าไร
กูไม่เห็นใครเขาจะชอบใจ	นางพิมพิลาโลยเขาโสกา
อกเอวอ้อนแอ้นมั่นกินนร	หรือจะมาสมจรรกับหมูหมา
ให้เพื่อนบ้านติฉินนินทา	มึงช่างมุสาแต่โดยเดา
กูไม่อยากจะเดินไปให้เหนียว	เมื่อยหัวแม่ตีนเสียเปล่าเปล่า
ทำร้องให้เข้าซี่อ้ายซี่เค้า	ไปเรื้อนไปเหยาให้พันกู ฯ
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๕)

เมื่อนางเทพทองไม่สนองความปรารถนาของขุนช้าง ทำให้ขุนช้างต้องพยายามดิ้นรนต่อสู้หาวิธีจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง ต่อไป

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง ซึ่งเกิดจากลักษณะขัดแย้งกันทางรูปร่างหน้าตา เมื่อนางเทพทองได้คัดค้านการไปสู้ขอนางพิม แต่ขุนช้างไม่เชื่อฟัง จึงหาทางต่อสู้

ตีนร่น ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง โดยเริ่มจากขุนช้างไปแอบดูนางพิมอาบน้ำ หลังจากนั้นก็พูดเกี้ยว ทำให้ “นางพิมโกรธอาต่างุ่นง่าน แม่จึงอายหัวล้านกบาลใส” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๙) หรือตอนที่นางพิมได้ยินขุนช้างพูดส่อซ่อ ก็โกรธและร้องตำ ขุนช้าง ว่า...

.....
.....
ทำเปิดหน้าต่างแล้วร้องไป
อายหัวล้านนอกชนคนอัปรีช

.....
.....
อายหัวควั่นลวนลามหยาบเต็มที่
อายผลไปไหนมึงมานี่
งานการยังมีไม่นำพา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑๑)

ยังผลให้...

ขุนช้างได้ฟังนางพิมตำ
ลายยศศรีประจันงกนไป

คิดอายบ่าวข้าไม่ซ้ำได้
ย่างเท้าก้าวไพลงเรือนพลัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑๒)

หลังจากนั้น นางพิมจึงต้องขอให้นางสายทองไปบอกเณรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์ว่า ขุนช้างมาสู่ขอตน จนกระทั่งเกิดความขัดแย้งระหว่างเณรแก้วกับสมภารวัดป่าเลไลยก์ขึ้น

๒.๓ ความขัดแย้งระหว่างเณรแก้วกับสมภารวัดป่าเลไลยก์ เกิดขึ้นเนื่องจากเณรแก้วและสายทองมีพฤติกรรมที่ขัดต่อจารีตสังคม คราวที่นางสายทองไปหาเณรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์ เพื่อบอกเรื่องขุนช้างสู่ขอนางพิมให้เณรแก้วทราบ และตัวละครทั้งสองได้พูดจาหยอกล้อกันในห้องนางขู้สาว เณรแก้วจึงถูกประณาม ว่า

.....
.....
ออแก้วสามานย์ก็หาญครั้น
ชุกชนบนกุฎิธาน
มองดูอยู่นานฟุ้งชานใจ
ครั้นถึงร้องตะโกนมาแต่ไกล
เห็นพูดเข้าซึกกับสีกา

.....
.....
กลางวิากลางวันไม่เกรงใคร
กูจะบอกสมภารให้มาไล่
เถรไทยกลัดกลุ้มเดินดุ่มมา
เณรแก้วสี่ไฟพุทธิเจ้าข้า
ฉวยผ้าห่มยุจุดชิงกัน ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑๔)

ดังนั้น เมื่อสมภารวัดป่าเลไลยก์ รู้ว่าเณรแก้วกับนางสายทองกระทำผิดจารีตสังคัม
ในการประพุดิตนไม่เหมาะสมกับเพศบรรพชิต จึง

.....
ลูกจวนไม้เท้ากำวงงัน
เณรแก้วสายทองทั้งสองคน
แกหวดด้วยไม้เท้าวิ่งตะโพน

.....
ทอด้ายเณรหน้าหมาสีกาผี
นั่งลงตำหมากทั้งสากคา

.....
ชบเหวี่ยงเหล็กดาโกรธตัวสั้น
ถลันรีบมาเปิดประตูโกรง
จวนจวนเข้าไปแอบอยู่ข้างโถง
อ้ายตายโหงอ้ายตายท่าด่าเถนเถน

.....
โสโครกกุฎิภูหนักหนา
ตำพลาจว่าจวนสาใจ ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๑๘)

เป็นเหตุให้เณรแก้วหนีออกจากวัดป่าเลไลยก์ไปอาศัยอยู่วัดแคเพื่อร่ำเรียนวิชาหา
ความรู้ต่อไป จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งชนิดหนึ่งคือ ความขัดแย้งภายใน
ตัวละคร ส่งผลก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร
อย่างต่อเนื่อง

ตอนที่ ๖ พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง

หลังจากที่ขุนช้างมาสู่ขอนางพิมแล้วไม่เป็นผล จึงเกิดความกระวนกระวายใจ
เนื่องจากความรักและปรารถนาจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง จึงไปหานางศรีประจันเพื่อเจรจาสู่ขอ
นางพิมใหม่ นางศรีประจันรับคำและเรียกนางพิมให้มารับรู้ นางพิมไม่พอใจ และไม่ยินยอม
ปฏิบัติตามความปรารถนาของมารดา เป็นเหตุให้นางศรีประจันโกรธและเขียนตีนางพิม จน
นางพิมทนไม่ได้ จึงชวนสายทองออกไปตามหาพลายแก้ว กระทั่งไปพบที่วัดแค พร้อมเล่า
เรื่องราวทั้งหมดให้ฟัง พลายแก้วส่งสารนางพิม และโกรธขุนช้างมาก จึงขอมลิกจากเณร และ
สัญญาว่าจะมาสู่ขอนางพิม ในคืนวันที่พลายแก้วลาสิกได้ลักลอบเข้าหานางพิม และเข้าห้องนาง
สายทองจนได้เสียนางสายทอง เมื่อนางพิมทราบเรื่อง เกิดความหึงหวง และโกรธนางสายทอง
มาก เป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาทกัน พลายแก้วห้ามไว้และพยายามตามจ้อนางพิม จนนางพิมหาย
โกรธ รุ่งเช้าพลายแก้วล่านางพิมไปหานางทองประศรีที่กาญจนบุรี เพื่อให้มาสู่ขอนางพิมตาม
ประเพณี

ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งให้ปรากฏในตอนพลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง โดยเริ่ม
จากการสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละคร คือ ขุนช้าง ซึ่งเป็นความขัดแย้งต่อเนื่องที่เคยเกิด

ขึ้นแล้ว และกลับสร้างความขัดแย้งภายในใจขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เป็นเหตุเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ดังนี้คือ

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง ที่เกิดความคับข้องใจ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความรักและปรารถนานางพิมเป็นคู่ครอง หลังจากที่ยพยายามต่อสู้ ดิ้นรนเพื่อหาทางออกด้วยการไปสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันมาแล้วครั้งหนึ่ง แต่ยังไม่เป็นผล เพราะนางพิมได้แสดงความเกลียดและไม่พอใจ อีกทั้งยังด่าประจานขุนช้างอย่างรุนแรง ขุนช้างจึงไม่สมความปรารถนา ทำให้เกิดความกดดันภายในจิตใจตลอดมา ดังความว่า

จะกล่าวถึงโฉมเจ้าขุนช้าง
แต่เข้าคำคร่ำครวญทุกเวลา
ไม่เป็นกินไม่เป็นนอนแต่รอนรัก
มิได้มีความสุขสบายมาหลายวัน
อยู่ในห้องร้องไห้พิไรรำ
ทำไฉนจะได้แอบแนบชิด

คะนึ่งนางพินน้อยละห้อยหา
ตั้งแต่มาจากบ้านศรีประจัน
อกจะหักใจรัญจวนป่วนปั่น
แทบจะกลืนใจตายไม่วายคิด
ทุกคำเข้าเฝ้านอนแต่ถอนจิต
กับเจ้าพินนี้สนทนของพียา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๓)

ดังนั้น ขุนช้างจึงต้องหาทางต่อสู้ ดิ้นรน เพื่อลดความกดดันภายในจิตใจ ด้วยการที่จะสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันอีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่ขุนช้างทราบดีว่า ตัวเองมีรูปลักษณะที่ขัดแย้งกับนางพิมมาก จะเห็นได้จากการที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างให้ขุนช้างเกิดความขัดแย้งภายในใจซ้อนอีกกรณีหนึ่ง ในเหตุการณ์ตอนนี้ ระหว่างความรัก ความปรารถนาที่จะได้นางพิม กับความเหมาะสมทางบุคลิกลักษณะของตน ดังตอนที่ขุนช้าง กล่าวว่

พรุ่งนี้จะไปผลขอที่เดียว
ทั้งเงินทองข้าวของเอาเจือจาน
แต่คร่ำครวญป่วนจิตคิดจนรุ่ง
ส่องแสงแจ้งกระจ่างสว่างตา
ยกคันฉ่องมาส่องดูกระจก
เอาเขม่าเข้มนมอมอยู่มัวชั่ว

ลดเลี้ยวตามปัญญาว่าขาน
ถึงรูปชั่วหัวล้านคงเมตตา
พระสุริยาพวยพุ่งเวหา
ก็ล้างหน้าจัดแจงแต่งตัว
ในจิตคิดวิตกแต่ที่หัว
แป้งโคลมโคลมตัวทั่วทั้งกาย

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๓)

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งภายในใจในเรื่องดังกล่าว แม้จะทำให้ขุนช้างเกิดความวิตกกังวล แต่ก็มิได้เป็นอุปสรรคขัดขวางการไปสู่ขอนางพิม เนื่องจากผู้ประพันธ์สร้างให้ขุนช้างมีลักษณะขัดแย้งระหว่างบุคลิกภายนอกกับสถานภาพทางฐานะที่ร่ำรวย กล่าวคือ ถึงแม้ขุนช้างจะมีรูปร่างอัปลักษณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ขุนช้างไม่พึงพอใจ และเกิดความคับข้องใจตลอดเวลา แต่ขุนช้างก็มีฐานะร่ำรวยพอจะลบเลือนความอัปลักษณ์ของตนได้ “ทั้งเงินทองข้าวของเอาเจือจานถึงรูปชั่วหัวล้านคงเมตตา” ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ขุนช้างมีกำลังใจที่จะไปสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันอีกครั้ง เพราะคิดว่าความร่ำรวยของตนจะเป็นสิ่งจูงใจนางศรีประจันผู้เป็นมารดาของหญิงที่ตนรักเป็นอย่างดี

ในที่สุด ขุนช้างก็ตัดสินใจไปสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันที่บ้าน ซึ่งเป็นเหตุเชื่อมโยงไปสู่การสร้าง ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง และนางพิมกับนางศรีประจัน

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง เป็นผลสืบเนื่องมาจากความคับข้องใจของขุนช้างที่มีความพอใจและปรารถนาที่จะได้นางพิมเป็นคู่ครอง จึงพยายามหาทางเอาชนะใจนางพิม ด้วยการชวนกลับไปเจรจาสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันอีกครั้ง โดยใช้ปมเด่น คือ ความร่ำรวยของตนเป็นการจูงใจให้นางศรีประจันพึงพอใจ การกระทำของขุนช้างเช่นนี้ นับเป็นการตอกย้ำความรู้สึกให้นางพิมโกรธและเกลียดขุนช้างยิ่งขึ้น เนื่องจากตัวละครทั้งสองมีลักษณะขัดแย้งกันทางบุคลิกลักษณะอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ขุนช้างมีปมเด่น คือฐานะร่ำรวย แต่ก็มีปมด้อย ในเรื่องบุคลิกลักษณะ รูปร่างหน้าตา อันเป็นลักษณะขัดแย้งของขุนช้างเอง ซึ่งนางพิมคิดว่าไม่สามารถทำใจยอมรับขุนช้างเป็นคู่ครองได้ เห็นได้จากการที่นางร้องด่าประจานขุนช้างอย่างรุนแรง ว่า

อ้ายเจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมนาง

ชีชะแบ่งจันทน์น้ำมันทา

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด

หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย

เหมือนแมลงปออดอิทว่าฤทธิสุด

ก้อนเส้าหรือจะทำเมรุไกร

ชาติชั่วตัวดั่งนกตะกรุม

เขาสีปองเล่นมุขลันทสง

ลอยชายลากหางเที่ยวเกี้ยวหมา

หยิ่งหน้าสองแฉกเหมือนหางเปี้ย

มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเปี้ย

อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

จะแข่งครุฑข้ามอ่าวทะเลใหญ่

หิ้งห้อยไพรจะแข่งแสงสุริยง

จะเอื้อมอุ้มอิงอกวิหคหงส์

ตัวพะวงตมกลับทะนงใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๕)

แม้ว่า นางพิมจะด่าประจานขุนช้างอย่างรุนแรง ว่า “ชาติชั่ว” แต่ขุนช้างก็มีได้
โต้ตอบประการใด เพราะขุนช้าง “...รักพินีน้องนี้จริงจัง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๔)
แต่ในฐานะที่ขุนช้างเป็นผู้ชาย เมื่อถูกฝ่ายหญิงด่าประจานเช่นนี้ ก็ย่อมต้องรู้สึกอับอาย และเสีย
หน้า โดยเฉพาะกับบ่าวไพร่ที่ได้ยิน ในที่สุด ขุนช้างจึงต้องหาทางออกด้วยการ “อำลาศรีประจัน
ในทันใด ลงจากเรือนไปมิได้ช้า” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๕)

เมื่อนางพิมปฏิเสธการสู่ขอของขุนช้างอย่างรุนแรง จนทำให้ขุนช้างกลับบ้านไปแล้วนั้น
น่าจะทำให้เหตุการณ์ต่อนั้นคลี่คลายลง แต่ผู้ประพันธ์ก็ได้ให้เป็นเช่นนั้น กลับสร้างความ
ไม่พอใจให้นางศรีประจันผู้เป็นมารดาขึ้นมาอีก อันจะเป็นเหตุต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่าง
นางพิมกับนางศรีประจัน ต่อไป

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับนางพิม เป็นความขัดแย้งทางความคิด
ภายในครอบครัว ระหว่างแม่กับลูก ครั้งที่ขุนช้างสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจัน นางศรีประจัน
ปรารถนาจะได้ขุนช้างเป็นบุตรเขย เพราะขุนช้างร่ำรวย นางจึง “นึกยั้มกริ่มใจให้ยินดี ได้ลูกเขย
เป็นเศรษฐีก็ดีใจ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๔) แต่นางพิมกลับ “แค้นจิตขัดใจเป็นหนัก
หนา” เพราะนางรู้สึกถึงภัยและไม่พอใจขุนช้างอย่างมาก ดังที่นางพิมกล่าวกับนางสายทอง
หลังจากถูกนางศรีประจันเยียนตีแล้วว่า “ด้วยแม่เราแถมจะขึ้นไปยกให้ กับอ้ายขุนหัวครั้งนี้ไม่
พอใจ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๖) ดังนั้น นางพิมจึงด่าประจานขุนช้าง กระทั่งขุนช้าง
ลา นางศรีประจันกลับบ้าน ทำให้นางศรีประจันเกิดความโกรธจึงด่า และเยียนตีนางพิมอย่าง
รุนแรง ดังความว่า

ครานั้นท่านยายศรีประจัน
ลุกขึ้นได้ฉวยไม้ไล่ตีมา
น้อยหรือการมอยู่เปรี้ยงเปรี้ยง
หวดตียัยบระยาไป

แค้นครันขัดใจเป็นหนักหนา
มึงหยาบข้าชาติชั่วนี้เหลือใจ
เช่นนี้ไหนจะเลี้ยงมึงไปได้
เลือดไหลโขมหลังหลังน้ำตา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๕)

จนกระทั่ง นางพิมต้องหาทางออก ด้วยการ “...หนีหน้าวิ่งเข้าในครัวไฟ”
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๕)

จากเหตุการณ์ข้างต้น นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจัน
กับนางพิมแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่งในเหตุการณ์เดียวกัน คือ ความขัดแย้ง
ระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม เกิดจากการที่นางพิมมีพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกิน
ผู้ใหญ่หรือผู้เป็นมารดา และขุนช้าง อีกทั้งนางพิมยังแสดงพฤติกรรมขัดต่อวิธีการเลือกคู่ในสมัย
นั้น ที่ฝ่ายหญิงจะมีคู่ครองได้ ถือเป็นเรื่องของผู้ใหญ่จัดการให้ ดังนั้น นางศรีประจันจึงด่าพิน

ติเตียน และตำหนินางพิมว่า เป็นลูกที่ “...หยาบข้าชาติชั่วนี้เหลือใจ น้อยหรือการมอยู่เปรี้ยวเปรี้ยว เช่นนี้ไหนจะเลี้ยงมึงไปได้” จนถึงเขียนตีนางพิมอย่างรุนแรง กระทั่งนางพิมต้องยอมรับว่า “ฉันทัวแล้วคราวนี้ฉันไม่ว่า” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๒๔) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นางพิมก็รู้ตัวเช่นกันว่า การกระทำของตนที่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกิน โต้เถียงมารดา หรือผู้อื่นนั้น เป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม นางจึงต้องรับโทษ ดังกล่าว

๒.๓ ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับนางสายทอง เกิดจากการทะเลาะวิวาทกันระหว่างนางพิมในฐานะน้องกับนางสายทองในฐานะพี่เลี้ยงนางพิม อันเนื่องมาจาก ความรัก ความหึงหวงคนรัก คือพลายแก้ว หลังจากที่พลายแก้วสึกจากณเฑาะว์วัดแคแล้ว ในเวลากลางคืน พลายแก้วได้ลักลอบเข้าหานางพิมก่อนที่จะกลับไปบอกนางทองประศรีให้มาสู่ขอนางพิม เมื่อนางพิมหลับ ก็ลักลอบเข้าห้องนางสายทองในคืนเดียวกันนั้น ครั้นนางพิมตื่น แอบได้ยิน พลายแก้วพูดคุยกับนางสายทองในทำนองชู้สาว จึงเกิดอาการหึงหวง และรู้สึกโกรธ “กลุ้มกลัดขัดใจดังไฟรั้ง ลงดินตึงตึงถึงเตียงนอน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๓) ทั้งนี้ เพราะนางพิมมิได้เตรียมใจรับว่า พลายแก้วจะกระทำการลักลอบได้เสียนางสายทองซึ่งอยู่ในฐานะพี่เลี้ยงของตน เพราะเห็นว่า “เขาแก่เฒ่าคราวพี่ไม่มีเกรง แล้วได้เลี้ยงฉันเองมาแต่เด็ก” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๓) ซึ่งแสดงว่า การกระทำของพลายแก้วกำลังขัดต่อค่านิยมทางสังคม ที่ผู้ชายไม่ควรมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับสตรีที่นับถือเป็นพี่

หากพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่ง จะเห็นว่า นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่างพลายแก้วกับค่านิยมทางสังคมดังกล่าวแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งที่ซับซ้อนอีกชนิดหนึ่งในเหตุการณ์เดียวกัน คือ ความขัดแย้งระหว่างนางสายทองกับค่านิยมทางสังคม ซึ่งถือว่า สตรีที่อยู่ในฐานะเป็นพี่เป็นน้อง ไม่ควรมีสามีเป็นคนเดียวกัน โดยเฉพาะนางสายทองซึ่งอยู่ในฐานะพี่เลี้ยงและเป็นผู้เลี้ยงนางพิมมาตั้งแต่เยาว์วัย แต่กลับมาได้เสียกับพลายแก้ว ผู้เป็นสามีนางพิมอยู่ก่อนแล้ว ทั้งที่นางสายทองทราบดี ก็ยังกระทำการไม่เหมาะสมอีก ดังนั้น นางสายทองจึงถูกนางพิมตำหนิว่า

ฉันขอบคุณแล้วคุณพี่อุ้มมา
โบราณท่านว่าเป็นพี่น้อง

อุ้มทั้งเขยทั้งข้าเข้าในห้อง
พลัดเข้าห้องเป็นดินเป็นมือไป ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๔)

จากการกระทำของพลายแก้วและนางสายทองดังกล่าวข้างต้น เป็นเหตุให้นางพิมแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกินนางสายทอง ด้วยการแสดงความ โกรธและตำหนิอย่างไม่เกรงใจ จนนางสายทองเกิดความรู้สึก “..... เจ็บข้าเชิงประชิดไม่อดได้ จึงเบือนหน้ามาว่าด้วยขัดใจ ชีระราวกับใครไม่รู้ทัน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๔) ทำให้

การโต้เถียงปะการณกันระหว่างนางพิมกับสายทองเข้มขันรุนแรงขึ้น จนถึงขั้นทะเลาะวิวาท และ
จะลงมือต่ตักกัน ดังความว่า

เมื่อกระนั้นถึงจะตีก็ไม่ว่า
อี่เมียน้อยกำเริบไม่เกรงกลัว
ชืชะถ้อยคำกระไรนี่
นางพิมเคื่องขุ่นมุ่นขึ้นมา

เดี๋ยวนี้ข้าถือว่าเป็นเจ้าผัว
จะจิกหัวลงตบด้วยกะลา
จะต้องตีว่ายากนางปากกล้า
กล้าดีตีขานางสายทอง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๕)

เหตุการณ์ข้างต้น จะเห็นว่า นอกจากผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับ
สายทองแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่งด้วย คือ ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับ
บรรทัดฐานทางสังคม และค่านิยมสังคมในเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีบุญคุณ เพราะนางสายทอง
อ้างว่าตนได้เลี้ยงนางพิมมาตั้งแต่เด็ก ดังนั้น เมื่อนางพิมแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวโต้เถียง
“สารพันว่าโต้ไม่เกรงใจ” จึงเป็นเหตุให้สายทองมีความรู้สึกว่านางพิมไม่รู้จักบุญคุณ “เสียแรง
อุ้มเลี้ยงมาทุกราตรี แทนคุณให้ครานี้แล้วน้องรัก” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๕) ส่วนนาง
พิมก็เสียใจที่นางสายทองซึ่งเป็นทั้งพี่ ทั้งเพื่อน และข้า แ่่งคนรักของตนไป ทำให้นางพิมรู้สึก
ผิดหวังอย่างยิ่ง จึงทะเลาะกัน และความขัดแย้งได้ลดความรุนแรงลง เมื่อมีตัวละครอื่นเข้ามา
คลี่คลาย คือพลายแก้วเป็นผู้ห้ามไว้ และเสียงนางศรีประจันร้องด่ามาจากอีกห้องหนึ่ง
ดังความว่า

พลายแก้วตกใจลุกทะเล่
เข้ายืนกลางทางกั้นนางสายทอง

.....
แต่เอะอะอื้ออึงทั้งสามเสียง
ภูหนวกราญจริงดังยิงปืน

กลัวความจะอิงขึ้นในห้อง
แล้วห้ามน้องพลอบว่าอย่าแม่พิม

.....
ศรีประจันลับบนเตียงตกใจตื่น
จนดิ๊กตื่นนี้มันทำอะไรกัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๕)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าความขัดแย้งภายนอกระหว่างนางพิมกับนางสายทองจะสงบลง
แต่ความขัดแย้งภายในใจของนางพิมยังแฝงอยู่ ระหว่างความรู้สึกภายในที่โกรธ ไม่พอใจ และ
หึงหวงนางสายทอง แต่การแสดงออกภายนอก ทำเป็นยิ้ม เพื่อกลบเกลื่อนความรู้สึกภายใน
จิตใจ หากทางออกไม่ให้นางศรีประจันรู้ความจริง ดังความว่า

นางพิมอัมพลาทางช่วยปลด
ว่าพลาทางค่อนข้างขัดใจ

ฉันมาไล่หาไม่หมดสิ้นทั้งไท
กลับไปเข้าห้องเสียลับพลัน ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๕)

และนางพิมได้ลดความกดดันภายในใจ เมื่อ “เจ้าพลายแก้วรู้แล้วว่าพิมเคือง ก็ ย่างเยื้องตามมาชมมีขม้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๔๕) และปลอบประโลม พูดถึงการให้นาง ทองประศรีมาสู่ขอตามประเพณี อันเป็นสิ่งที่ฝ่ายหญิงปรารถนาและพอใจ เพราะจะเป็นการ ลดล้างการถูกครหาจากสังคม จึงทำให้ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับนางสายทอง ยุติลง

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นการต่อสู้ระหว่างเณรแก้ว กับภูตผีปีศาจ ซึ่งถือเป็นอำนาจ เหนือธรรมชาติประเภทหนึ่ง หลังจากเหตุการณ์ที่พลายแก้วสืบทอดจากเณร เพื่อจะไปหานางพิม ก่อนพลายแก้วจะเดินทาง ผู้ประพันธ์สร้างให้พลายแก้วแสดงบทบาทความสามารถในวิชาที่ได้ ร่ำเรียนมา ด้วยการใช้เวทมนตร์คาถาต่อสู้กับภูตผีปีศาจขณะเดินทางในป่า ดังความว่า

ฝูงผีลูกโลดโถมดพราย	แปลงกายต่างต่างวิ่งวามมา
ครั้นเข้าใกล้ไม่อาจจะทำร้าย	ด้วยกลลวงมนต์เจ้าพลายเป็นหนักหนา
ต่างก็มกราบตามไปมิได้ช้า	เจ้าข้าจะประสงค์อันใดนี้
อ้ายตัวนายมาทีหลังกำลังโกรธ	โลดแล่นร้องมว่าใครนี่
ไม่ลุกไปภูจะไล่ตะลุมตี	ให้ปันปีเป็นภัสร์ภูลีล
พลายแก้วทวาดขัดข้าวสาร	ดั่งสะพานก่อ่งฟ้าป่าระหง
ถูกกายผีพรายไม่ยืนตรง	ก็ยอมลงตัวเล็กเท่าเหล็กใน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๓๒)

การสร้าง ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งย่อยที่สร้างเสริม เพื่อให้เรื่อง สนุกสนานยิ่งขึ้น ตลอดจนทำให้เห็นพฤติกรรมและบทบาทของพลายแก้วในการแสดงความ สามารถโดยใช้เวทมนตร์คาถาต่อสู้กับภูตผีปีศาจเป็นครั้งแรก หลังจากที่พลายแก้วได้สำเร็จวิชา มาใหม่ ๆ จึงต้องการจะแสดงฝีมือ นับเป็นการสร้างจุดดึงดูดใจ เราใจแก่ผู้อ่าน ให้เห็นความ สามารถของพลายแก้ว หรือขุนแผนในระยะเริ่มต้นของการดำเนินเรื่อง และจะเข้มข้น สนุกสนาน ตื่นเต้นมากขึ้นในตอนต่อไป

ตอนที่ ๗ พลายแก้วแต่งงานกับนางพิม

พลายแก้วไปหานางทองประศรีที่กาญจนบุรี และขอให้นางทองประศรีไปเจรจาสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจัน นางทองประศรีไม่เห็นด้วยที่พลายแก้วจะแต่งงานก่อนบวช แต่พลายแก้วไม่ยอมฟัง พยายามพูดรบเร้าจนนางทองประศรียินยอมไปสู่ขอนางพิมต่อนางศรีประจันที่สุพรรณบุรี เป็นผลสำเร็จ และในวันแต่งงาน พลายแก้วขอให้ขุนช้างเป็นเพื่อนเจ้าบ่าว ซึ่งนับเป็นการสร้างความทุกข์ทรมานใจแก่ขุนช้างมาก เพราะขุนช้างรักนางพิมอยู่แต่เดิม จึงรู้สึกผิดหวังอย่างรุนแรง แต่ก็ยอมไปงาน ในใจคิดว่าหากมีโอกาสตนจะต้องครอบครองนางพิมให้ได้ พิธีแต่งงานได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น หลังจากเสร็จพิธี พลายแก้วต้องรอเข้าหอเป็นเวลาสามวัน เมื่อครบกำหนดนางศรีประจันส่งตัวนางพิมเข้าหอ พร้อมสั่งสอนให้นางพิมปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดีต่อไป

ความขัดแย้งที่ผู้ประพันธ์สร้างในตอนนี้ เป็นการสร้างความขัดแย้งย่อยๆ ดังต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับค่านิยมในสังคม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เกิดขึ้นระหว่างพลายแก้วกับค่านิยมในสังคมเกี่ยวกับการบวชพระสำหรับคนไทยโบราณ ถือว่า การบวชพระก่อนแต่งงานเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะอานิสงส์ที่จะได้จากการบวชพระของบุตรชายนั้น สูงส่งมาก (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๙๓-๙๕) แต่การกระทำของพลายแก้วขัดต่อค่านิยมดังกล่าว จึงสร้างความรู้สึกผิดหวังให้นางทองประศรีเป็นอย่างมาก เมื่อพลายแก้วพูดลบล้างให้นางทองประศรีไปสู่ขอนางพิมก่อนจะบวชเป็นพระ นางทองประศรีไม่เห็นด้วย และพูดทัดทานให้พลายแก้วบวชก่อนแต่งงาน เพื่อให้บิดามารดาได้อานิสงส์จากการบวชบุตรชาย ดังความว่า

ทองประศรีว่ากรรมเอ๋ยกรรมแล้ว	พ่อแก้วแก้วตาของแม่เอ๋ย
บวชก่อนเถิดอย่าเพ่อมีเมียเลย	แม่จะได้ชมเชยชายจื๊ว
พ่อเจ้าเขาก็ตายไปนานแล้ว	ลูกแก้วจงโปรดแก่เสียก่อน
บวชสักสองพรรษาอย่าอวารถ	สักมาแม่จะผ่อนให้มีเมีย
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๕๑)

อย่างไรก็ตาม พลายแก้วก็ไม่ยอมเชื่อฟังคำทัดทานของนางทองประศรี อีกทั้งยังพูดกับนาง ในทางที่สื่อให้เห็นถึงความคิดของพลายแก้วที่ขัดต่อค่านิยมในเรื่องการบวชพระก่อนแต่งงานด้วย ดังความว่า

เจ้าประคุณทูลหัวของลูกแก้ว
เมื่อยาทานตัดขัดความ

มีเมียแล้วบวชได้ดอกไม้ห้าม
แม้มีตามใจลูกคงมรณา ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๕๑)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมเกี่ยวกับการแต่งงานก่อนบวชพระ เป็นเรื่องของการปฏิบัติที่ไม่เคร่งครัดจริงจังมากนัก เพราะ “มีเมียแล้วบวชได้ดอกไม้ห้าม” ดังนั้นเมื่อพลายแก้วกระทำขัดต่อค่านิยมดังกล่าว จึงเป็นความขัดแย้งที่ไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่องที่เข้มข้นรุนแรง แต่ยังผลต่อการสร้างความคับข้องใจให้นางทองประศรี กล่าวคือ นางทองประศรีไม่ชอบนางพิม เพราะเป็นผู้ที่ทำให้การศึกษาเล่าเรียนของพลายแก้วที่วัดดำเนินไปไม่ตลอด และยังจะแต่งงานก่อนบวช เห็นได้จาก ตอนที่พลายแก้วขอให้นางทองประศรีสู่ขอนางพิม นางทองประศรีพูดทัดทานพลายแก้ว และแสดงความไม่พอใจนางพิมด้วย ว่า

.....
อย่างอีพิมไม่นำมาเป็นเมีย
งามกว่าพิมนี้ก็มั่ง
ถวายนางเงินทองต้องพระทัย

.....
กระปลกกระเปลี้ยพลอบลูกพิไรไป
หรือจะเอาชาววังจะขอให้
ก็จะได้นางในที่ขึ้นตา ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๕๑)

หรือตอนนางทองประศรีขัดแย้งกับนางศรีประจัน หลังจากที่นางศรีประจันยกนางพิมหรือวันทองให้ขุนช้างแล้ว นางทองประศรีโกรธนางศรีประจันมาก จึงได้พูดแสดงความในใจของตนให้นางศรีประจันฟัง ถึงเหตุที่ตนไม่ต้องการนางพิมตั้งแต่แรก ว่า

.....
เพราะกูสมักรักลูกชาย
มันพึ่งรุ่นเล็กเป็นเด็กหนุ่ม
หลงรักวอนวิงเอาจริงจัง
ถึงเื่องจะพรากจากออพลาย
ด้วยพิชพันธุมันไม่น่าจะอาลัย

.....
ออพลายแก้วกูห้ามมันไม่ฟัง
กลัดกลุ้มไม่คิดดูหน้าหลัง
กูจึงเซซังมาตามใจ
กูหาความเสียดายสักนิดไม่
นี่ซังตายว่าไว้พอเป็นที่
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๑)

จากการสร้างความคับข้องใจให้นางทองประศรีต่อนางพิมดังกล่าว นับเป็นการปูพื้นฐานอันจะเป็นเหตุให้นางทองประศรีเกลียดและไม่พอใจนางพิมมากขึ้น ซึ่งจะเป็นปัจจัยต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับนางพิมหรือวันทองในตอนต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง อันเกิดจากความกดดันภายในใจที่ต้องผิดหวังจากการจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง ตอนที่ขุนช้างรู้ว่านางพิมแต่งงานกับพลายแก้ว เมื่อพลายแก้วให้คนไปส่งข่าวขุนช้างมาเป็นเพื่อนเจ้าบ่าวในงานแต่งงานของตนกับนางพิม ขุนช้างทราบข่าว ก็รู้สึก

.....	ดังใครเอดาบผ่ากระบาลหัว
เสียดายพิมผูกพันใจสั้นร้ว	น้ำตารั้วหันหน้าเข้าผาบัง
โ้วว่าอนิจจาแก้วตาพี่	ครั้งนี้เห็นไม่ได้ดังใจหวัง
คงจะพากเพียรไปมิได้ฟัง	ถึงเป็นเมียก็ซึ้งมันเป็นไร
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๖๑)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ขุนช้างเกิดความคับข้องใจอย่างรุนแรง เพราะรู้สึกว่า “ครั้งนี้เห็นไม่ได้ดังใจหวัง” ซึ่งเป็นความรู้สึกที่แสดงถึงความผิดหวังที่ไม่สามารถได้นางพิมเป็นคู่ครอง แต่เนื่องจากความ “เสียดายพิมผูกพันใจสั้นร้ว” จึงมิยอมเป็นผู้แพ้ กลับมีมานะทริฐขึ้นมาใหม่ คิดจะได้นางพิม แม้นางพิมจะ “เป็นเมียก็ซึ้งมันเป็นไร” ทั้งนี้ เพื่อสนองความพึงพอใจของตน ในที่สุด ขุนช้างก็ยอมไปร่วมงาน

เหตุการณ์ตอนนี้ จะเห็นว่า ความคิดของขุนช้างเริ่มเป็นความคิดที่ส่อไปในทางเป็นชู้กับภรรยาคนอื่น ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นเชื่อมโยงไปสู่การกระทำของขุนช้างที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมในระดับจารีต ต่อไป

ตอนที่ ๘ พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ

พระเจ้าเชียงใหม่กับพระเจ้าเชียงใหม่กับพระยาเชียงใหม่เกิดขัดแย้งกัน เนื่องจากพระยาเชียงใหม่กลับใจเพื่อแม่ไทยอยุธยา เป็นเหตุให้พระเจ้าเชียงใหม่ไม่พอพระทัย จึงสั่งให้นายทัพชื่อปราบเมืองแมนกับแสนกำกองคุมทัพมาปราบ พระยาเชียงใหม่สู้ไม่ได้จึงต้องหนีไปขึ้นกับเชียงใหม่ พระยาเถินกับพระยาระแหงซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของไทยอยุธยามีใบบอกลงมากรุงศรีอยุธยา โดยบอกผ่านมาถึงเมืองกำแพงเพชรก่อน พระพันวษากริ้วมาก รับสั่งหาตัวแม่ทัพที่จะยกขึ้นไป ก็ไม่มีใครอาสา จึงหวนระลึกถึงขุนไกรผู้ต้องอาญาตายขึ้นมาได้ รับสั่งถามหาลูกหลานผู้สืบเชื้อสายของขุนไกรให้มารับราชการไปปราบเชียงใหม่ และเชียงใหม่ คราวนี้เป็นโอกาสของขุนช้างซึ่งเป็นมหาตเล็กอยู่ทีนั้น ได้ทูลว่ารู้จักกับพลายแก้ว และเป็นผู้นำตำรวจไปหาพลายแก้วที่บ้านนางพิม เพื่อให้ยกทัพไปปราบเมืองทั้งสอง เป็นเหตุให้พลายแก้วต้องจากนางพิมทั้งๆที่เพิ่งอยู่กินกันเพียงสองวัน

ความขัดแย้งในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง โดยเริ่มจากการสร้างความขัดแย้งทางการเมือง เป็นเหตุชักนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของพลายแก้วที่แสดงบทบาทในการออกรบ หรือการทหาร โดยเป็นผู้ “อาสา” ไปทัพ ซึ่งนับเป็นโอกาสสำคัญของพลายแก้วที่จะก้าวหน้าในราชการ และจะยังผลก่อให้เกิดความพลิกผันต่อวิถีชีวิตระหว่างพลายแก้วหรือขุนแผนกับนางพิมที่เข้มข้นรุนแรงขึ้น หลังจากที่พลายแก้วกลับจากทัพ ดังจะได้กล่าวต่อไป

๑. ความขัดแย้งทางการเมือง

๑.๑ ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองที่มีสถานภาพต่างกัน คือ เมืองเชียงทองซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราช หรือเมืองขึ้น กับเมืองเชียงใหม่หรือเชียงอินทร์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ของลานนา ดังที่ ศุภร บุนนาค ได้อธิบายไว้ว่า

เชียงทอง คือลำพูนเดี๋ยวนี ในเวลานั้นหัวเมืองเหนือยังไม่ได้รวมเป็นราชอาณาจักรไทยกลางอย่างปัจจุบัน เวลานั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยมีเมืองหน้าด่านเอกอยู่ที่พิษณุโลก หรือเมืองสองแคว เหนือเมืองสองแควขึ้นไป คือสุโขทัย ต่อจากนี้ภูเขาขุนตาลกั้นแบ่งระหว่างไทยอยุธยากับไทยลานนา พ้นจากภูเขากันขุนตาลออกไปบรรยากาศไทยใต้หรือไทยอยุธยาหมดไปทันที หัวเมืองตั้งแต่แพร่ ลำปาง ลำพูนขึ้นไป ขึ้นอยู่กับเชียงใหม่หรือเชียงอินทร์ในขณะนั้น ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ของลานนา...

(ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๑๐๙-๑๑๐)

เหตุเนื่องมาจาก เชียงทองเป็นเมืองที่ถูกกล่าวหาว่าก่อกบฏถึงสองครั้ง คือ ครั้งแรกกบฏต่อเชียงใหม่ โดยเอาใจออกห่างมาขอเป็นเมืองขึ้นของไทยอยุธยา ด้วยการ

นำเครื่องบรรณาการไปเวียงใต้
ตุกำเริบเอิบใจใช้พอดี

กรุงไทยส่งเสริมเพิ่มศักดิ์ศรี
จะนำไทยมาตีบุรีเรา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๖๔)

การที่เชียงทอง “นำเครื่องบรรณาการ” ไปขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา แสดงให้เห็นว่าเชียงทองซึ่งเป็นเมืองประเทศราชกำลังกระทำตนเป็นราชศัตรูก่อการกบฏแข็งเมือง เพื่อแยกตัวออกเป็นอิสระ ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อราชอาณาจักร เนื่องจาก หัวเมืองประเทศราชหรือเมืองขึ้น มีความสำคัญต่อราชอาณาจักรเป็นอย่างยิ่งทั้งในแง่เศรษฐกิจ และการปกครอง ซึ่งต้องจัดสรรผลประโยชน์ส่งมายังเมืองหลวง ถ้าหัวเมืองนั้นมีป่าไม้และพืชพันธุ์ธัญญาหาร

อุดมสมบูรณ์ ก็ยอมใช้เป็นแหล่งเสบียงอาหารสำหรับกองทัพ ตลอดจนอาจส่งสินค้าออกนารายได้มาสู่ราชอาณาจักรได้อีกด้วย นอกจากนี้ยังช่วยแก้ปัญหาเรื่องความต้องการกำลังไพร่พลสำหรับการกสิกรรม เพื่อส่งเสริมความมั่นคงของเศรษฐกิจรวมทั้งใช้ในสงคราม เพื่อป้องกันตนเอง และขยายอาณาจักร (อคิน รพีพัฒน์. ๒๕๒๗ : ๘๘)

นอกจากนี้ การกระทำของเชียงทอง ยังแสดงถึงการดูหมิ่น ไม่เกรงกลัวเดชานุภาพของพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นเหตุให้เจ้าเชียงใหม่เกิดความไม่พอใจอย่างมาก กล่าวหาว่าเชียงทองเป็น “นกสองหัว” ต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม จึงสั่งให้ ปราบเมืองแมน และแสนกำกอง เป็นแม่ทัพยกทัพไปปราบเชียงทองโดยด่วน ดังความว่า

พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทราบเรื่อง	ให้ขุนเคืองขัดใจตั้งไฟเผา
เหม่ออ้ายเชียงทองจงทองเอา	ลงไปเข้ากับไทยช่างไม่กลัว
แต่ก่อนนั้นมันขึ้นแก่เรา	ถือดีหยิ่งยกนกสองหัว
เฮี้ยเกณฑ์กระบวนรบให้ครบตัว	นับหัวถ้วนหมื่นพันจกรจ
.....	
ถึงเวียงเชียงทองให้ล้อมไว้	ตั้งค่ายรายไปรอบเมืองทั่ว
ยิงปืนกระหน่ำทำให้กลัว	จะจับตัวพระยาดูหน้ามัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๖๙-๑๗๐)

จากเหตุการณ์ข้างต้น จะเห็นว่า การสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงทองกับเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีสถานภาพต่างกันนั้น ก็เนื่องจากการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่มีอำนาจทางการเมืองแตกต่างกันก่อน กล่าวคือ พระเจ้าเชียงใหม่หรือเชียงใหม่ มีอำนาจทางการเมืองเหนือกว่าพระยาเชียงทอง ดังนั้น เมื่อพระยาเชียงทองกลับมีใจออกห่างหันไปขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งแสดงการดูหมิ่น ไม่เกรงกลัวอำนาจบารมีพระเจ้าเชียงใหม่ เป็นเหตุให้พระเจ้าเชียงใหม่โกรธและรู้สึก “...ให้ขุนเคืองขัดใจตั้งไฟเผา เหม่ออ้ายเชียงทองจงทองเอา ลงไปเข้ากับไทยช่างไม่กลัว” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๖๙)

เมื่อทัพเชียงใหม่เข้าโจมตีเชียงทอง พระยาเชียงทองก็ไม่ยอมสู้รบ เพราะเกิดความกลัว เมื่อ “เห็นเพี้ยลาวกายกองนั่งร้องไห้” หรือ “ตัวสั่นพรึ่นอกตกใจ สู้เขาไม่ได้แต่สั๊กสิ่ง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๐) ในที่สุด จึงต้องยอมแพ้อย่างง่ายดาย และเพื่อความปลอดภัย พระยาเชียงทอง ก็ได้หาวิธีระงับเหตุการณ์ความขัดแย้งในขณะนั้นไว้ชั่วคราว ด้วยการยอมอ่อนน้อมกลับมาขึ้นต่อฝ่ายเชียงใหม่อีกครั้ง ดังความว่า

.....
 ขอมถวายดอกไม้เงินทอง
 ขอประทานโทษอย่ามาตี
 แม้นจะตีเวียงได้ให้บัดชบ

จะทำเป็นนบอบไม่ขัดข้อง
 โบกธงปรองดองขอเคารพ
 ขอชีวิตน้อยไม่หลีกหลบ
 จะอาสาสู้รบจนวายชนม์
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๐)

พระยาเชียงทองสร้างทำเป็นยอมอ่อนน้อมต่อเชียงใหม่ด้วยการกระทำภายนอก
 “...ทำเป็นนบอบไม่ขัดข้อง ขอมถวายดอกไม้เงินทอง โบกธงปรองดองขอเคารพ” แต่กลับ
 ซ่อนเร้นความรู้สึกไวภายใน ที่คิด “ลวงมันพอให้พลอดรอตไพร่พล” ซึ่งเป็นการสร้างความ
 ขัดแย้งระหว่างการกระทำภายนอกกับความรู้สึกภายในที่ซ่อนอีกชนิดหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้เชียงทองจะสร้างทำเป็นยอมอ่อนน้อมต่อเชียงใหม่ ก็ถือได้ว่า
 เชียงใหม่ถูกกล่าวหาว่าก่อกบฏต่อกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน ดังความว่า

เจ้าเมืองเชียงทองไม่ปองรบ
 มั่นกำเริบเติบใหญ่ใจคะนอง

กลับสมคบกับเชียงใหม่ได้คล่องคล่อง
 เห็นจะปองเป็นขบถพระบุรี
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๓)

ดังนั้น กรุงศรีอยุธยา จึงลงโทษเชียงทองด้วยการยกทัพไปปราบปราม เป็นเหตุให้เกิด
 ความขัดแย้งเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเชียงใหม่กับอยุธยา ต่อไป

๑.๒ ความขัดแย้งทางการเมืองต่างเชื้อชาติ ระหว่างไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่^๑
 สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่ กับเมืองเชียงทอง ดังได้กล่าวมา
 แล้วว่า สาเหตุหนึ่ง พระพันวษาให้ยกทัพไทยไปปราบปรามเจ้าเชียงทองที่ถูกกล่าวหาว่าก่อกบฏ
 กลับกลอกเข้ากับฝ่ายเชียงใหม่อีกครั้ง และอีกสาเหตุหนึ่ง เป็นเพราะเจ้าเชียงใหม่หรือเชียง
 อินทร์ แย่งชิงอำนาจทางการเมือง คือแย่งชิงเมืองเชียงทองที่ยอมแยกตัวออกมาเป็นเมืองขึ้นของ
 ไทยแล้วกลับไป โดยไม่เกรงกลัวบรมเดชานุภาพ อีกทั้งยังแสดงตนเป็นราชศัตรู ดุหมั่นคักศัตรู

^๑ ลาวเชียงใหม่ เป็นการแบ่งแยกโดยอาศัยความเป็น “บ้านและเมือง” แทนความแตกต่างทาง
 วัฒนธรรม โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมล้านช้าง และกลุ่มวัฒนธรรมล้านนา เพราะฉะนั้น ความ
 เป็นลาวซึ่งถูกแยกแยะของคนในสังคมรัฐจารีตอยุธยา จึงอาศัยกฎเกณฑ์ความเป็นบ้านและเมือง
 แทน เช่น ลาวเวียงจันทน์ ลาวหลวงพระบาง และ/หรือลาวเมืองแพร์ และลาวเมืองน่าน
 เป็นต้น (ขวัญเมือง จันทโรจณี. ๒๕๓๗ : ๙๑)

ของพระพันวษา ทั้งที่เป็น “...ลาวทะนงมาสู่ไทย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘๐) ทำให้
พระองค์กริ้วมาก ดังความว่า

.....
เกิดเคืองด้วยเรื่องเมืองเชียงอินทร์
เชียงทองเป็นของอยุธยา
เชียงทองนั้นก็พลัดเป็นศัตรู
จะนิ่งอยู่เช่นนี้ก็มีได้
ถือตัวว่าถูกลัทธิฤทธา

.....
อหังการดูหมิ่นประมาท
มันยกมาตั้งห้อมล้อมอยู่
รู้เพราะสามเมืองนั้นบอกมา
จะอ้อมเอิบกำเรบใจเป็นหนักหนา
ตกทหารอยุธยาเราไม่มี
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๔)

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทาง
การเมืองเป็นความขัดแย้งหลัก และสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครต่างเชื้อชาติซ้อน
เนื่องจากพระพันวษาโกรธเคืองพระเจ้าเชียงใหม่ และเชียงทอง จึงคิดว่า “จะนิ่งอยู่เช่นนี้ก็มีได้
จะอ้อมเอิบกำเรบใจเป็นหนักหนา” เป็นเหตุให้เกิดความคิดที่จะแย่งชิงเชียงทองกลับคืนมา ด้วย
วิธีการทำสงครามและใช้กำลังทหารเข้ารุกราน ซึ่งนับเป็นเหตุเริ่มต้นอันจะนำไปสู่การสร้าง ความ
ขัดแย้งในเรื่องต่อไป ดังนั้น ในการนี้ พระพันวษาจึงต้องหาผู้อาสาไปทัพ ดังความว่า

การเช่นนี้แต่ก่อนร้อนชะไร
มันม้วยมอดวอดวายเสียหลายปี
จึงตรัสถามเสนาข้าเฝ้า
เห็นจางวางหกเหล่าจะเข้าใจ

เคยใช้อ้ายขุนไกรที่เป็นผี
ครั้งนี้จะได้ผู้ใดไป
ว่าลูกเต๋ามันยังมีหรือหาไม่
ด้วยอ้ายขุนไกรอยู่กรรมนี้ ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๔)

เมื่อพระพันวษาทวนระลึกถึงขุนไกร ซึ่งเป็นทหารฝีมือดี แต่ได้เสียชีวิตไปแล้ว
“จึงตรัสถามเสนาข้าเฝ้า ว่าลูกเต๋ามันยังมีหรือหาไม่” จุดนี้เองเป็นเหตุให้พลายแก้วถูกเกณฑ์
ทัพ เพื่อไปปราบเมืองเชียงใหม่และเชียงทอง เป็นโอกาสของพลายแก้วที่จะได้แสดงบทบาทใน
การออกรบ อันจะชักนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตพลายแก้ว ตลอดจนส่งผลต่อความ
ผันแปรของชีวิตพลายแก้วกับนางพิมหรือวันทองที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งย่อยอีกชนิดหนึ่ง ที่ผู้ประพันธ์สร้างให้
พลายแก้วเกิดความคับข้องใจ เมื่อต้องพบสถานการณ์ที่ไม่พึงปรารถนาทั้งสองประการในเวลา

เดียวกัน คราวที่ขุนช้างนำข่าวมาบอกพลายแก้วว่า พระพันวษารับสั่งให้พลายแก้วไปทัพ เพื่อปราบเมืองเชียงใหม่และเชียงทอง ซึ่งขณะนั้นพลายแก้วเพิ่งจะอยู่กับนางพิมเพียงสองวันเท่านั้น ทำให้พลายแก้วไม่ปรารถนาจะจากนางพิมไป เพราะความรัก ความอาลัยที่สามีมียึดต่อภรรยาประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง คือพลายแก้วไม่ปรารถนาจะขัดรับสั่งพระพันวษาได้ ถือว่าเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องไปราชการทัพ เพราะเป็นหน้าที่และเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีของขุนนางต่อพระมหากษัตริย์ อันเป็นบุคลิกลักษณะนิสัยของพลายแก้วอยู่แล้ว ดังนั้น เมื่อพลายแก้วรู้ว่าต้องไปทัพ จึงได้แสดงความรู้สึกที่ขัดกับคำพูด ดังความว่า

เจ้าพลายเห็นเมียละเหี่ยให้
 แข็งใจจำเป็นเจรจา
 อันซึ่งราชการงานทัพ
 ถ้าเรายกขึ้นไปคงได้ดี

อาลัยเมียรักเป็นหนักหนา
 จะเด็ดคำร้องให้ไปโยมี
 ลำรับมาแต่ครั้งบิดาพี่
 ดีได้เชียงทองสำเร็จการ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๗)

จะเห็นว่า ถึงแม้พลายแก้วจะ “อาลัยเมียรักเป็นหนักหนา” แต่ก็เห็นความจำเป็นในหน้าที่ราชการทัพนมากกว่า จึงได้ “แข็งใจจำเป็นเจรจา” เพื่อให้นางพิมเห็นโอกาสสำคัญที่จะทำให้พลายแก้วก้าวหน้าในราชการ เป็นการพูดปลอบใจนางพิมให้คลายทุกข์

หรือหลังจากที่พลายแก้วกลับมาจากไปเข้าเฝ้าพระพันวษาตามรับสั่งที่จะให้พลายแก้วยกทัพไปตีเชียงใหม่อย่างจริงจังแล้ว พลายแก้วได้พูดกับนางพิมซึ่งแสดงถึงความรู้สึกภายในระหว่างความอาลัยรักนางพิม กับความจำเป็นที่ต้องจากไปทัพ ดังความว่า

.....
 ด้วยเมืองเชียงทองเป็นชบถ
 ถ้าขึ้นขัดรับสั่งแล้วหลังยับ
 เขาทูลเจาะจงว่าคงกระพัน
 ถึงจะไปก็ไม่คิดระอิดระอา
 การศึกก็ไม่เกรงไรวะวัง
 จะเว้นว่างห่างรักทุกราตรี

พระพันวษตรัสใช้ไปทัพ
 คิดคดกับเชียงทองเอาใจกลับ
 พี่จึงแข็งใจรับอาสา
 แข็งขันอาคมนั้นแกล้วกล้า
 พริบตาก็จะแหลกเป็นธุลี
 แต่ห่วงหลังนี้เหลืออาลัยพี่
 เกือบปีไปแล้วจะกลับมา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘๑)

ถึงแม้พลายแก้ว จะ “...ห่วงหลังนี้เหลืออาลัยพี่” แต่ก็ยังเห็นความจำเป็นของการไปทัพนมากกว่า เพราะ “ถ้าขึ้นขัดรับสั่งแล้วหลังยับ พี่จึงแข็งใจรับอาสา” เป็นลักษณะที่แสดง

ให้เห็นความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกภายในกับการกระทำภายนอกที่จำเป็นต้องทำในขณะนั้น และการที่พลายแก้วตัดสินใจเลือก “หน้าที” เช่นนี้ เป็นการชี้ให้เห็นพระบรมเดชานุภาพของ พระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตมากกว่าความพึงปรารถนาของตนเอง อีกทั้งการแสดงพฤติกรรมของพลายแก้ว ที่ไม่ขัดต่อพระบรมราชโองการ ก็เป็นการแสดงให้เห็น ถึงบุคลิกภาพของพลายแก้วที่มีความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ด้วย

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๓.๑ ความขัดแย้งระหว่างพลายแก้วกับขุนช้าง เกิดจากความแตกต่างกันทางด้าน ความรู้สึกของตัวละครเอกทั้งสอง ตอนที่ขุนช้างทราบว่า พระพันวหารับสั่งให้พลายแก้วไปทัฬห ขุนช้างเกิดความรู้สึกดีใจอย่างมาก เพราะเป็นโอกาสที่จะได้นางพิมเป็นคู่ครอง ดังความว่า

ครานั้นขุนช้างมหาดเล็ก
คิดไปสมใจที่นึกปอง
จะทูลสอพลายแก้วให้ไปทัฬห
คิดแล้วทูลพลันทันใด

เฝ้าแหวนมาแต่เด็กพิศทูลคล่อง
หมายจะครองเจ้าพิมพิลาไลย
แล้วจะกลับไปเกี่ยวเจ้าพิมใหม่
ชีวิตอยู่ใต้พระบาทฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๕)

แต่ในทางตรงกันข้าม พลายแก้วเกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ เมื่อทราบว่ามิรับสั่งให้ไปทัฬห ครั้นรุ่งเช้าจะไปเข้าเฝ้าพระพันวษา ความรู้สึกของ “พลายแก้วกับนางพมียิ่งป่วนปั่น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๘) และหลังจากที่กลับมาจากเข้าเฝ้าพระพันวษาแล้ว นางพมียก “เห็นผัวมัวหมองไม่นำพา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘๑) แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ของ พลายแก้วที่จำใจต้องจากนางพมียไปทัฬห

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พลายแก้วเกิดความรู้สึกแค้นขุนช้างขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ดัง ความว่า

คิดคิดแล้วแค้นขุนช้างนัก
มันหมายจะเซยชมให้สมใจ
ด้วยหมายว่าไปแล้วก็คงตาย
จะคอยชิงเอาพมียนี้มันวาลจันทร

มันรักเจ้าพมียมาแต่ไหนไหน
จึงแคะได้ค้อนทูลพระทรงธรรม
แยบคายลั่นลมมันคมสัน
แม่นมันลูกคิดไม่ผิดใจ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๘๖)

อย่างไรก็ตาม ความแค้นที่พลายแก้วมีต่อขุนช้างในตอนี้ ก็ได้เข้มข้นรุนแรง แต่เป็นการสั่งสมความแค้นให้กับตัวละครในระดับที่สูงขึ้นในภายหลัง อันจะส่งผลต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างพลายแก้วกับขุนช้างให้เข้มข้นรุนแรงในการดำเนินเรื่องต่อไป

๓.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับขุนช้าง เกิดขึ้นเนื่องจากนางพิมไม่พอใจพฤติกรรมของขุนช้าง หลังจากที่นางพิมทราบข่าวจากนางศรีประจันว่า ขุนช้างเป็นคนกราบทุลว่ารู้จักพลายแก้ว และได้้นำตำรวจมาตามพลายแก้วไปทัฬห จึงเกิดความรู้สึก

.....	ต่นอกใจดังจะเป็นบ้า
น้ำตาเป็นเม็ดเช็ดน้ำตา	เดือดดาลขุนช้างอ้ายจ้งไร
ส่อเสียดเบียดตะลุมทำยุ่งหยาบ	ไม่กลัวบาปกลัวกรรมทันทำได้
มันจะทำให้หน้าแก่น้ำใจ	ที่หมายไว้ไม่สมอารมณ์มัน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๖)

การกระทำของขุนช้างดังกล่าว ยิ่งทำให้นางพิมหวัหิตใจความเคียดแค้นขุนช้างมากขึ้น ดังความรู้สึกของนางพิมที่ว่า “นางพิมแค้นขุนช้างช่างระยำ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๗) และแสดงความเกลียดถึงกับไม่ต้องการเห็นหน้าขุนช้าง ดังตอนที่นางพิมยกพานหมากให้ขุนช้าง คราวขุนช้างไปหาพลายแก้วที่บ้าน “นางพิมหยิบพานรำคาญใจ ไม่ออกไปเสือกสอดตลอดประตู” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๗)

ถึงแม้ นางพิมจะเกลียดชังขุนช้างอย่างไรก็ตาม ขุนช้างก็ไม่ลดละความพยายามที่จะได้นางเป็นคู่ครอง แม้นางจะเป็นภรรยาพลายแก้วแล้ว เมื่อนางพิมไม่ออกไปให้เห็นหน้า เพียงแต่ขุนช้างเห็นแขนนางพิม ก็เกิดความรู้สึกเป็นสุข ดังความว่า

ขุนช้างมั่นเห็นแขนพิม	ชะแฉ่งแขนยืมอยู่เป็นครู
นิ้วก้อยช้อยแขนไล่แหวนงู	ดูจนยุงกัดไม่ปิดยุง ฯ
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๗)

นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างบทบาทให้นางพิมไม่พอใจการกระทำของขุนช้าง จึงด่าประณามขุนช้างอย่างรุนแรงแล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่งในเหตุการณ์เดียวกัน คือ ความขัดแย้งทางด้านความรู้สึกที่แตกต่างกันระหว่างนางพิมที่มีความเกลียดชังขุนช้างอย่างมากจนไม่ต้องการแม้แต่จะมองเห็นหน้าขุนช้าง แต่ขุนช้างยังคงผูกใจรักนาง และเพียงได้เห็นแต่ท่อนแขนของนางตอนส่งพานหมากให้ ก็ยังมีความพึงพอใจ จึงต้องการได้นางพิมเป็นคู่ครอง

จากเหตุการณ์ตอนพลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยากับลาวเชียงใหม่ เนื่องจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองคือเมืองเชียงทอง ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นับเป็นการเริ่มต้นจุดชนวนที่สำคัญอันจะก่อให้เกิดเหตุการณ์พลิกผันในชีวิตครอบครัวของพลายแก้วกับนางพิม หลังจากแต่งงานเข้าหอมีความสุขได้เพียงสองวัน พลายแก้วต้องถูกเกณฑ์ไปทัพ ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินเรื่องที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

ตอนที่ ๙ พลายแก้วยกทัพ

พลายแก้วเข้าเฝ้าและทูลลาพระพันวษาเพื่อจะยกทัพไปตีเชียงใหม่ ขณะที่ออกจากกรุงศรีอยุธยา เห็นนางพิมและนางทองประศรีรออยู่ที่ศาลาท่าน้ำ จึงได้ร่วมกันปลูกโพธิ์สามต้นพร้อมอธิษฐานไว้ด้วยกัน เพื่อให้เป็นที่สังเกตแทนตัวเมื่อต้องอยู่ห่างไกลกันทั้งสามคน หลังจากนั้นพลายแก้วก็ยกทัพไปถึงเมืองเชียงทอง พระยาเชียงทองทราบข่าวว่าทัพไทยยกมาจากกรุงศรีอยุธยา จึงบอกให้พระสังฆราชออกมาหาพลายแก้ว เพื่อชี้แจงเหตุผลว่าเมืองเชียงทองไม่ได้เป็นขบถ และเมื่อแม่ทัพเชียงใหม่ทราบข่าวว่าไทยบุกล้อมทัพลาว จึงเตรียมรบกับกองทัพไทย ในที่สุดกองทัพพลายแก้วซึ่งมีเมืองเชียงทองสมทบด้วยได้รับชัยชนะกองทัพเชียงใหม่

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ มีความขัดแย้งทางการเมืองเป็นความขัดแย้งหลักที่ผู้ประพันธ์สร้างสืบเนื่องมาจากตอนพลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ โดยให้เป็นแม่ทัพไทยอยุธยาไปปราบเมืองเชียงใหม่และเชียงทอง ทำให้การดำเนินเรื่องเข้มข้นรุนแรงมากขึ้น อีกทั้งยังเห็นบทบาทความสามารถของพลายแก้วอย่างเด่นชัดขึ้น อันจะเป็นผลต่อความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของพลายแก้วต่อไป ดังรายละเอียดดังนี้

ความขัดแย้งทางการเมือง เป็นความขัดแย้งที่สร้างสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ตอนพลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ ในเหตุการณ์ตอนนี้ ปรากฏอยู่ ๒ กรณี คือ

๑. ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยากับลาวเชียงใหม่ เป็นความขัดแย้งต่อเนื่องที่มีความเข้มข้นรุนแรงขึ้น เมื่อกองทัพไทยอยุธยายกทัพไปตีกองทัพเชียงใหม่ อันเนื่องมาจากกองทัพไทยกับเชียงใหม่แย่งชิงอำนาจทางการเมือง เพื่อต้องการจะให้เชียงทองเป็นเมืองขึ้น โดยที่ต่างฝ่ายต่างอ้างว่าเชียงทองเป็นสิทธิของตน ดังตอนที่ฟ้าลั่นสนับดาลแม่ทัพเชียงใหม่เห็นกองทัพไทยซึ่งมีพลายแก้วเป็นแม่ทัพ นำกองทัพต่อสู้กับกองทัพลาวเชียงใหม่ ได้ร้องถามพลายแก้วถึงฝ่ายที่ควรจะมีสิทธิได้เชียงทองเป็นเมืองขึ้น ควรจะเป็นสิทธิของลาวเชียงใหม่ ดังความว่า

.....

.....

แดนลาวต่อลาวเขาขึ้นกัน
โกหกยกเมืองไปขึ้นไทย
จับอ้ายเชียงทองผู้ชอบ
ใช้การของเจ้าอยุธยา

.....

พาราเชียงทองนั้นของใคร
อ้ายเชียงทองนั้นหาตรงไม่
เจ้าเชียงอินทรีจึงใช้ให้เรามา
พร้อมลูกเมียหมดไปเช่นฆ่า
มารุกรานหาญกล้าด้วยเหตุใด
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๔)

พลายแก้วก็ได้ตอบในทำนองให้ฝ่ายไทยมีสิทธิจะได้เชียงทองเป็นเมืองขึ้นเช่นกันว่า

.....

เจ้าเชียงทองช่องเคืองพระบาท
ถวายเป็นเมืองกับอยุธยา
กำแพงระแหงแจ้งบอกไป

.....

เป็นสองหน้าแห่งคดชลไป
แล้วกลับมาขึ้นเวียงเชียงใหม่
พระองค์ใช้ให้เรามาฟาดฟัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๕)

เมื่อต่างฝ่ายต่างไม่ยอมกัน และยื้อแย่งจะให้เชียงทองเป็นเมืองขึ้นของตน จึงเกิดสงครามระหว่างกองทัพไทยอยุธยา กับกองทัพลาวเชียงใหม่ โดยเริ่มจากกองทัพไทยโจมตี กองทัพเชียงใหม่ก่อน ตั้งแต่เข้าเขตเชียงใหม่ พลายแก้วซึ่งเป็นแม่ทัพไทยก็เริ่มโจมตีลาว เชียงใหม่จนตั้งตัวรับไม่ทัน ดังความว่า

ให้กองหน้าเที่ยวค้นพวกเชียงใหม่
ห้าพันพันตายลงกายกอง
ตียับเย็นไปมิได้ยั้ง
พวกเชียงใหม่หลายทัพรับไม่ทัน

พบที่ไหนไล่กระหน่ำทุกบ้านช่อง
ข้าวของชนริบพัลวัน
กระทั่งถึงเชียงทองกองสนั่น
ทัพไทยไล่ฟันตะลุมไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๙๙)

หลังจากที่พลายแก้วเริ่มโจมตีเชียงใหม่ นอกเขตพระนคร พระยาเชียงทองทราบข่าว จึงส่งพระสังฆราชมาเจรจา เพื่อเข้าสมทบด้วยอีกฝ่ายหนึ่ง กองทัพไทยมีกำลังมากขึ้น ได้เข้า ล้อมเชียงใหม่ไว้ เป็นเหตุให้เกิดสงครามการเมืองระหว่างไทยอยุธยากับลาวเชียงใหม่ ที่เข้มข้น รุนแรงขึ้น กองทัพไทยและลาวเข้าต่อสู้กันโดยมีพลายแก้วเป็นแม่ทัพไทย และฟ้าลั่นสนับบาดาล เป็นแม่ทัพเชียงใหม่ สู้รบกันอย่างดุเดือด จนรู้แพ้รู้ชนะ ดังความว่า

พलयแก้วแววไวใจกล้า
มือถือดาบประหารผลาญรงค์
ฟันฉับลาวรับด้วยปลายทวน
ลาวไพร่พลาดกลานัยน์ดาพอง
พलयแก้วฟาดฟันสนั่นฉับ
ฟ้าลั่นแลเห็นเข่นอาชา
ฉับฟันไม่เข้าพลัดตกม้า
ฟันถูกฟ้าลั่นหันชี้เลือด
ไพร่เห็นนายตายก็แตกหนี
บ้างป่วยเจ็บไปเลือดไหลริน
ทัพไทยไล่ลามตามพิฆาต
ปล่อยช้างม้าอาวุธด้วยความกลัว

รีบเร่งอาษากระหีบส่ง
ตรงใส่สันบาดาลที่นำกอง
แพ่งสวนหลบได้ด้วยไวว่อง
ร้องหมาชี้แม่แร่เข้ามา
คอพับตะพวยแล่งตลอดบ้า
ตรงเข้าฟันพระยากำแพงเพชร
พलयแก้ววางร่างมาระเห็จ
หัวเด็ดตกม้าลงมาดิน
ไทยไล่ตามตีเตลิดลั่น
บ้างล้มดินตายยับไม่นับตัว
ลาวหนีเกลื่อนกลาดไม่เห็นหัว
ครอบครัวทิ้งขว้างตามทางไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๖-๒๐๗)

จากเหตุการณ์ข้างต้น นอกจากผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่แล้ว ยังได้สร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร กับตัวละคร อันเกิดจากการทะเลาะถกเถียงกันระหว่างฟ้าลั่นสันบาดาลแม่ทัพเชียงใหม่กับพलयแก้วแม่ทัพไทย เมื่อฟ้าลั่นสันบาดาลเห็นพलयแก้วยกทัพมาตีกองทัพลาว “จึงร้องทวาดเหวี่ยงเหยไทยเล็ก ฟังรุ่นเด็กยังหาครบปีบวชไม่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๔) ครั้นพलयแก้วได้ยินคำกล่าวเยาะหยันจากฟ้าลั่นสันบาดาลเช่นนั้น จึงโต้เถียงขึ้นว่า

นามกรของท่านนั้นชื่อไร
โมโหโห้หงเจรจา
จะพากันสิ้นชาติวาสนา
จะบอกเจ้าเอาบุญให้อุ่นใจ

คารมใหญ่ยิ่งยวดมาอดกล้ำ
พริบตาเดียวดอกจะบรรลัย
ที่ยกมาหาเหลือกลับไม่
จงอ่อนน้อมยอมไทยจะรอดตัว

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๕)

ในที่สุด ผู้ประพันธ์ก็ให้ตัวละครทั้งสองซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายกองทัพไทยกับกองทัพลาวต่อสู้กัน จนกระทั่งฟ้าลั่นสันบาดาลฝ่ายผู้นำกองทัพลาวเชียงใหม่สิ้นชีวิต ทำให้ความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวคลี่คลายลง เมื่อ “ลาวหนีเกลื่อนกลาดไม่เห็นหัว” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๗)

๒. ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงทองกับเชียงใหม่ เป็นความขัดแย้งที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างให้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง สืบเนื่องจากเหตุการณ์หลังจากที่พलयแก้วถูกเกณฑ์

ทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเชียงทองมีใจออกห่างเชียงใหม่ ไปคิดเผื่อแผ่ไทยอยุธยา เป็นเหตุให้พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพไปปราบเมืองเชียงทอง เจ้าเชียงทองมีกำลังน้อยกว่า จึงต้องยอมอ่อนน้อมกับเชียงใหม่ เพื่อเอาตัวรอด ทำให้พระพันวษากริ้วมาก คิดว่าเชียงทองกลับไปเข้ากับเชียงใหม่ จึงรับสั่งให้พลายแก้วยกทัพไปตีเชียงใหม่ จากเหตุการณ์ตอนนี้ นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาวเชียงใหม่ได้กล่าวมาแล้ว ยังได้จุดชนวนก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเชียงทองกับเชียงใหม่ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพราะการยอมจำนนของพระยาเชียงทองต่อเชียงใหม่ นั้น เป็นเพียงการกระทำไปเพื่อปกป้องอันตรายเท่านั้น พระยาเชียงทองจึงมีพฤติกรรมภายนอก “ทำเป็นนบนอบไม่ขัดข้อง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๗๐) ดังนั้นเมื่อพลายแก้วยกทัพตีเชียงใหม่ เพื่อแย่งชิงเมืองเชียงทองกลับคืน เจ้าเมืองเชียงทองก็ได้โอกาสที่จะต่อสู้กับเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

ครานั้นเจ้าเชียงทอง
ดีใจทัพไทยมาช่วยกัน

ทั้งพวกพ้องปรีดีเปรมเกษมสันต์
ก็จะตัดหัวมันชาวเชียงอินทร์
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๙๙)

การที่เจ้าเมืองเชียงทองเอาใจออกห่างเชียงใหม่ เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเชียงใหม่กับเชียงทองที่เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น เมื่อฟาลันสันบาดาลแม่ทัพเชียงใหม่ทราบข่าวว่า “อ้ายเชียงทองก็กลับทำห้าวหาญ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๑) จึงโกรธแค้นเจ้าเมืองเชียงทองอย่างมาก ดังความว่า

ตัวอ้ายเชียงทองจองหงองกล้า
ลูกเด็กเล็กน้อยให้ย่อยยับ
สองท่านคอยด้นด้านกำแพง
รับพวกอ้ายลาวชาวเชียงทอง

ลูกเมียมัดมาเอาดาบสับ
จึงกำขับเมืองแมนแสนกำกอง
ยิงแทงรบรุกจุกช่อง
เราสองนายนี้จะตีไทย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๒)

จะเห็นว่า จากเหตุการณ์ดังกล่าว ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง คือ ฟาลันสันบาดาลแค้นเคืองเจ้าเมืองเชียงทองที่หลอกวงกลบลอกไปเข้าข้างฝ่ายไทย จึงสั่งให้ปราบเมืองแมนแสนกำกองนำกองทัพไปปราบเชียงทอง เป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้ระหว่างเชียงทองกับเชียงใหม่ที่เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น หลังจากที่เจ้าเมืองเชียงทอง “เห็นทัพไทยเข้าตีประจันกัน” จึงเข้าต่อสู้กองทัพเชียงใหม่ โดย “เปิดประตูรูดออกไปนอกเมือง แน่นเนืองมากมายค่ายปีหลั่น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๓) ในขณะที่

พลายแก้วแม่ทัพไทยกำลังต่อสู้กับฟ้าลั่นสันบาดาลแม่ทัพเชียงใหม่ นั้น ก็เป็นเวลาเดียวกับปราบเมืองแมนแสนกาทองทหารเชียงใหม่ได้ต่อสู้กับพวกเชียงทอง ความว่า

ฝ่ายปราบเมืองแมนแสนกาทอง
ปล่อยปืนดับตึงลั่นเป็นควันไฟ
เสียมไม้รกรยาวเป็นหลาวแหลน
บ้างเข้ารุมกระหนาบเอาดาบฟัน
ทั้งสองข้างต่างยิงกันครืนครืน
ถูกคนป็นล้มระเนนตาย

เห็นพวกเชียงทองเข้ามาใกล้
ทวนแทงแย้งไขว่ประจัญกัน
เงยแขนแทงผลับปักป็น
บ้างถลันหอกแทงแย้งขวาซ้าย
ลูกปืนแรงทะลุนครุฑ
แข่งขาคาดหยากระจุยไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๔)

และเหตุการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเชียงใหม่ได้สงบลงเมื่อฟ้าลั่นสันบาดาลตาย เป็นเหตุให้ “ไพร่เห็นนายตายก็แตกหนี ไทยไล่ตามตีเตลิดลั่น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๖)

จะสังเกตว่า เหตุการณ์ดังกล่าว ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยากับลาวเชียงใหม่ และความขัดแย้งระหว่างเชียงใหม่กับเชียงทอง เป็นความขัดแย้งหลัก และมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครซ้อน นับเป็นความสามารถของกวีที่ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งได้อย่างน่าสนใจ การสร้างความขัดแย้งทางการเมืองขึ้นมานี้ เพื่อให้เห็นบทบาทความสามารถทางด้านการทหารของพลายแก้ว หลังจากรบชนะข้าศึก อันจะเป็นเหตุชักนำให้พลายแก้วมีวิถีชีวิตที่ผันแปรไปจากเดิม “ด้วยจะได้ลาวทองพิสมัย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๐๗) ซึ่งจะเป็นตัวละครต้นเหตุสำคัญต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างพลายแก้วกับนางวันทอง ต่อไป

ตอนที่ ๑๐ พลายแก้วได้นางลาวทอง

ก่อนที่พลายแก้วจะยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา แสนคำแมนนายแคว้นหมู่บ้านจอมทองกับนางศรีเงินยวงภรรยา ปรีक्षाจะยกลูกสาวชื่อ นางลาวทองให้เป็นภรรยาพลายแก้วแม่ทัพไทย ก่อนที่พลายแก้วจะยกทัพกลับอยุธยา เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณที่พลายแก้วไม่เช่นฆ่าหรือทำอันตรายหมู่บ้านจอมทอง คราวทำสงครามกับเชียงใหม่ นางลาวทองทราบเรื่อง เกิดความทุกข์ใจ เนื่องจากห้วงอาลัยพ่อแม่ที่แก่ชรา และเกิดความวิตก เนื่องจากความแตกต่างกันทางเชื้อชาติ เกรงว่าจะปรับตัวเข้ากับคนไทยไม่ได้ อย่างไรก็ตาม นางลาวทองก็ยอมปฏิบัติตามความปรารถนาของบิดามารดา คือเป็นภรรยาพลายแก้ว ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูอีกทางหนึ่งเช่นกัน ในที่สุดพลายแก้วก็ได้นางลาวทองเป็นภรรยา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนพลายแก้วได้นางลาวทองนี้ เป็นความขัดแย้งย่อยที่ผู้ประพันธ์สร้างให้เกิดขึ้นเฉพาะภายในใจตัวละครเท่านั้น จะไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่องที่เข้มข้นรุนแรงแต่อย่างไร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑. ความขัดแย้งภายในใจของแสนคำแมนกับนางศรีเงินยวง อันเนื่องมาจากความรักที่มีต่อลูก คือ นางลาวทอง แสนคำแมนและนางศรีเงินยวงก็คิดยกนางลาวทองให้พลายแก้ว ด้วยหวังจะได้รับความสุขสบายต่อไปภายหน้า กับความรู้สึกอาลัยและสงสารลูก เกรงว่าจะเกิดความทุกข์ใจ หากไปอยู่ร่วมกับพวกไทย เพราะลาวทองกับพลายแก้ว แตกต่างกันทางเชื้อชาติ ดังความว่า

ฝ่ายแสนคำแมนกับเงินยวง
น้ำตาหั่งไหลใจระริว
แข็งขันอารมณ์มาช่มทุกซ์
ดูแล้วแก้วพ้อมเป็นไร

เหงาม่วงใจเสียทั้งเมียผัว
กลัวจะเหมือนลูกว่ายิ่งอาลัย
ปล้ำปลุกปลอบลูกอย่าร้องไห้
ชันษาเจ้าจะได้เป็นผู้ดี

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๑๒)

หรือตอนที่แสนคำแมนและนางศรีเงินยวง แสดงความอาลัยนางลาวทองก่อนที่พลายแก้วจะพาไปกรุงศรีอยุธยาด้วย แสดงให้เห็นความรู้สึกที่คับข้องใจของแสนคำแมน และนางศรีเงินยวงที่มีความอาลัยลาวทองมาก แต่ก็จำใจต้องให้นางไป เพื่ออนาคตที่ดีในภายหน้า ดังความว่า

ยายตาพูดจากับแม่ทัพ
ฝากลูกอวนว่าทั้งตายาย
กราบไหว้ร้องไห้สะอึกสะอื้น
ต่างคนซึ้งซาบอาบน้ำตา
หาบเงินทองเสื้อผ้า
บ้างพูดกันซิกซี้ดีใจ

ค่านับลาท่านจะผันผาย
ลาวทองใจหายห่วงมารดา
เมื่อไรจะได้คืนขึ้นมาหา
สองราแข็งข่มอารมณ์ไป
บรรดาของนายพลายแก้วให้
แต่สองเฒ่าอาลัยลาวทอง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๑๖)

จะเห็นว่า ความขัดแย้งภายในใจตัวละครนี้ เป็นความขัดแย้งที่ไม่เข้มข้นรุนแรง แต่ทำให้ตัวละครเกิดความทุกข์ใจในการตัดสินใจหาส่วนตัว เมื่อแสนคำแมนและนางศรีเงินยวง ตัดสินใจยกนางลาวทองให้เป็นภรรยาของพลายแก้วแล้ว มีผลทำให้วิถีชีวิตของพลายแก้ว เปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับนางลาวทอง และนางวันทองกับ พลายแก้ว ที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจลาวทอง อันเนื่องมาจากความเครียดภายในใจ ที่นางต้อง จากบิดามารดาไป เพื่ออยู่กับพลายแก้ว ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ทดแทนบุญคุณแสนคำแมนและนาง ศรีเงินยวง นางลาวทองจึงเกิดความรู้สึกเสียใจ รำพึงถึงความรัก ความอาลัย ห่วงใยบิดามารดา เกรงว่าจะไม่มีใครดูแลเมื่อแก่ชรา ดังความว่า

ครานั้นจึงโหมเจ้าลาวทอง
ร้องไห้กลิ้งเกลือกเสือกตัว
กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้
เช็ดน้ำตาคลอหล่อน้ำตา

ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
ระเห่รักร่ำร่ำทั้งกายา
น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า
แล้วอนว่ารำพันพิโรธไป

.....
ลูกหมายจะตายกับฝ่าเท้า
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี
ไม่สมนึกเสียแรงคะนึ่งปอง
อยู่ด้วยหลัดหลัดจะพลัดไป
วิบากจากแล้วก็จำไป
ได้เห็นหน้ามาเขียนเวียนทุกวัน
นี้จะลิบลับไปเป็นปี
สุดหล้าฟ้าดินสิ้นแดนไทย
เจ็บไข้ตายเป็นไม่เห็นกัน
ทุกข์ภัยใครเลยจะนำพา

.....
แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี
ถึงจะมีลูกสาวไม่ไปไกล
ลาวทองหาได้แทนพระคุณไม่
เมื่อไรจะได้คืนมาพบกัน
ถ้าไกลไกลก็มีสู้จะไต่คดลย
เพียงนั้นพอเห็นไม่เป็นไร
หารู้ที่จะมาเยี่ยมมาเขียนไม่
สุดใจจริงแล้วทุกเวลา
นับวันเข้าเย็นไม่เห็นหน้า
เหมือนพ่อแม่เมตตาคอยตามใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๓๓ : ๒๑๐-๒๑๑)

อีกทั้งนางลาวทองเกิดความกลัวในเรื่องชีวิตคู่ เพราะนางคิดว่า ความรักระหว่างสามี ภรรยาไม่แน่นอนยั่งยืน เหมือนความรักของบิดามารดา นอกจากนี้ ความแตกต่างทางเชื้อชาติ ระหว่างความเป็นไทยกับลาว ถือเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตในสังคม ดังที่นางลาวทองได้ รำพึงรำพันให้บิดามารดานางฟัง ว่า

เขาคอนอื่นแท้นี้แม่เอ๋ย
 ผิดใจก็จะทำไม่นำพา
 นี่หลับตาตามได้กระทั่งตอ
 ลูกเมียเขามีที่พอใจ
 ลูกจะโต้ตอบเขาที่ไหนได้
 จำลำเลิกเบิกส่งพิงพงศ์ปราณ
 ตัวเป็นเมียน้อยนี้ร้อยยาก
 ผัวเขาเขาจะเข้าด้วยกันไป

ไหนเลยเขาจะเห็นแก่น้ำหน้า
 มิใช่ว่าหนุ่มแท้อยู่เมื่อไร
 คอจะหักยังหาความรู้สึกไม่
 จะหวังหึงอิงไปทุกประการ
 คารมไทยมันแจตอยู่จัดจ้าน
 ฉวยตัดทานเถียงบ้างจะขัดใจ
 จะออกปากถั่งเถียงก็ไม่ได้
 ถ้ารักใคร่ไปตลอดพอรอดตัว
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๑๒)

ดังนั้น ในช่วงแรก เมื่อพลายแก้วให้นางลาวทองไปพบที่ห้องนอน นางจึงไม่ยอมไป จนกระทั่ง พี่เลี้ยงสองคน คือ นางวันกับนางเวียง ได้พูดจาปลอบประโลม โดยอ้างถึงความ กตัญญูที่นางลาวทองควรตอบแทนคุณบิดามารดา เพื่อไม่ให้ได้รับความเดือดร้อน ด้วยการยอม เป็นภรรยาพลายแก้ว ดังความว่า

พ่อแม่ให้นางเป็นข้าเขา
 ต้องให้เขาเมตตาปรานี
 ถ้าขัดขึ้นอารมณ์เขาตรมเตรียม
 พี่น้องจะต้องซึ่งโทษภัย
 คุณท่านคุ้มครองป้องกันเรา
 หมายว่าจะได้เป็นหน้าตา

จะถือใจโยเล่านะเจ้าพี่
 จะได้ดีก็เพราะรู้บำรุงใจ
 โหดเหี้ยมไมตรีหาดีไม่
 ลูกเลยลามไปถึงบิดา
 จึงยกเจ้าลาวทองให้เป็นข้า
 พ่อแม่พึงพาจนวันตาย
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๑๔)

ในที่สุด นางลาวทองจึงเลือกตัดสินใจไปพบพลายแก้ว เพื่อสนองความกตัญญูต่อ บิดามารดา จากเหตุการณ์ตอนนี้ ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งภายในใจนางลาวทองซ้อนขึ้น อีกชนิดหนึ่ง ระหว่างพฤติกรรมที่ต้องกล้าแสดงออก กับความรู้สึกภายในที่เกิดความกลัวว่าพี่ เลี้ยงสองคนจะทอดทิ้ง และกลัวที่จะต้องเจรจากับพลายแก้ว ดังความว่า

.....
 จะออกปากยากสุดจะเจรจา
 นึกกลัวสองพี่จะหนีทิ้ง
 จะโต้ตอบคำชายให้อายใจ

.....
 ด้วยไม่เคยสนทนภาษาไทย
 ถ้าไปจริงแล้วหาผีที่เห็นไม่
 ห้วนไหวสะทีกสะเท็นทั้งกายา

จำเป็นจำใจจะออกปาก
พี่เลี้ยงหยิกแน่นให้เจรจา

ยังกระดากกระเดื่องเขินเมินหน้า
นางประหม่าเสียงลั่นให้พรันใจ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๑)

หลังจากนั้น เมื่อนางลาวทองตกเป็นภรรยาพลายแก้วแล้ว นางลาวทองจึงได้บอกให้
พลายแก้วทราบสาเหตุที่นางตัดสินใจเป็นภรรยาพลายแก้ว ว่า

พ่อแม่แม่เฒ่าเป็นที่รัก
บ่ตอบคุณสองท่านได้ปานใด
จากอกสองเต่ามาเว้าผิว
เมื่อใหม่ใหม่ก็พิไรว้ารักกัน

พุ่มพริกเฝ้าเลี้ยงมาจนใหญ่
ก็อาลัยเหลือที่จะรำพัน
ระวังตัวกลัวจะปะปิสังหัน
ครั้นถึงเวียงใต้ช้อยคิดกลัว
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๔)

๓. ความขัดแย้งภายในใจพลายแก้ว

เกิดขึ้นหลังจากที่พลายแก้วได้ลาวทองเป็นภรรยาแล้ว ก่อนที่จะเดินทางกลับอยุธยา
พลายแก้วเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรู้สึกรักอันเป็นความรู้สึกที่สนองอารมณ์ส่วนตัว
เพราะ “พี่รำลึกถึงน้องไม่เหือดหาย ได้เมียจากเมียเสียตาย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ :
๒๒๓) กับความรู้สึกสงสารที่นางต้องจากบิดามารดา “สงสารโคกใจไม่วางวาย ด้วยจะร้างแรม
ท่านผู้ใหญ่ไป” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๓)

ในที่สุด พลายแก้วก็ตัดสินใจพานางลาวทองไปอยุธยาด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้
พลายแก้วจะได้ลาวทองเป็นภรรยาใหม่ ก็ได้ลืมนางวันทองภรรยาเก่า ตอนนี้ผู้ประพันธ์ได้
สร้างความขัดแย้งภายในใจพลายแก้วซ้อนอีกกรณีหนึ่ง ระหว่างความรักนางลาวทองที่เป็นภรรยา
ใหม่ ดังที่ได้กล่าวกับนางลาวทองเริ่มแรกรัก ว่า “ยิ่งกว่าร้อยรักใคร่ใคร่” (ขุนช้างขุนแผน.
๒๕๑๓ : ๒๒๔) กับความรักนางพิม ภรรยาคนแรกที่จากมานาน ดังตอนที่พลายแก้วเห็นลาวทอง
ปักม่าน ก็คิดถึงนางพิมอย่างมาก ดังความว่า

ยิ่งแสนพิศวาสจะขาดจิต
ฝีมือ่านลาวทองต้องใจ

หวนคิดถึงพิมเพื่อนพิสมัย
ได้กับฝีมือพิสมัยมอม
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๖)

หรือขณะที่พลายแก้วพูดชมฝีมือการปักม่านของลาวทอง ใจก็ “ยังคิดถึงเจ้าพิมพิลาไลย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๗) และเมื่อพลายแก้วนอนอยู่กับนางลาวทอง ใจก็ยังคะนึ่งถึงนางพิมอีกเช่นกัน ดังความว่า

ครั้นสนธยายาค่ำแล้ว
นอนในห้องทั้งสองสำราญใจ
เวลาตึกเดือนส่องผ่องแผ้ว
ปานนี้พืมนิ่มน่องของพี่ยา
ถ้ามีรับสั่งมาให้หาทัพ
การศึกก็สำเร็จเสร็จพลัน
แต่ฮึดฮัดฮึดฮัดให้ขัดจิต
ยิ่งคิดก็ยิ่งนานรำคาญใจ

พลายแก้วลาวทองผ่องใส
ลาวทองหลับไปในไสยา
เจ้าพลายแก้วนึกคะนองถึงเคหา
จะละห้อยคอยทำทุกคืนวัน
จะได้กลับไปชมภิรมย์ขวัญ
นี่อีกสักกี่วันจะได้ไป
หลับนอนหาสนิทหลงได้ไม่
ต้องจำกล้ากลืนไว้ในใจคอ ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๒๙)

การที่พลายแก้ว “ฮึดฮัดฮึดฮัดให้ขัดจิต” แสดงให้เห็นถึงความคับข้องใจ เนื่องจากพลายแก้วรักและปรารถนาที่จะพบนางพิม นับเป็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งของผู้ประพันธ์ จะแสดงให้เห็นถึงความรักของพลายแก้วที่มีต่อนางพิมอย่างมาก ซึ่งจะส่งผลต่อการให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครทั้งสองต่อไป คราวผิดหวังจากความรัก หลังจากที่พลายแก้วกลับจากทัพ

ตอนที่ ๑๑ นางพิมเปลี่ยนชื่อวันทอง ขุนช้างสงสัยว่าพลายแก้วตาย

ช่วงระยะเวลาที่พลายแก้วไปทัพ นางพิมเจ็บหนัก เพราะเป็นทุกข์ คิดถึงพลายแก้ว ขรรค์ดาจูบอกให้นางศรีประจันเปลี่ยนชื่อนางพิมเสียใหม่เป็นวันทอง หลังจากนั้นอาการของนางวันทองดีขึ้น ขุนช้างได้โอกาสจึงหาวิธีที่จะได้นางวันทองเป็นคู่ครอง ด้วยการนำเอากระดูกผีที่ป่าช้าใส่หม้อไปลงนางศรีประจันว่า พลายแก้วตายในทัพ นางศรีประจันหลงเชื่อว่าพลายแก้วตายจริง จึงยกนางวันทองให้ขุนช้าง เพราะเกรงว่าลูกจะตกเป็นม่ายหลวงตามคำบอกของนาง กลอยกับนางสาวว่า คนที่ถูกผ่าไปตายในทัพ ตัวจะต้องถูกกุมไปเป็นไพร่หลวง หากมีสามีใหม่ก็จะรอดตัว อีกทั้งยังโลภทรัพย์สมบัติขุนช้าง ซึ่งนับเป็นการสร้างความคับแค้นใจให้กับวันทองเป็นอย่างมาก เพราะนางวันทองไม่เชื่อว่าพลายแก้วตายในทัพ จึงหาวิธีไปพิสูจน์ดูต้นโพธิ์ที่ได้ร่วมกันปลูกไว้ให้เห็นประจักษ์กับตาของตนเอง ปรากฏว่าต้นโพธิ์เหี่ยวเฉา เพราะกลสงของขุนช้างที่ให้คนเอาไฟไปลงต้นโพธิ์ วันทองตกใจมาก คร่ำครวญถึงพลายแก้วจนเป็นลมหมดสติ หลังจากนั้นนางไม่แน่ใจว่าพลายแก้วตายจริงหรือไม่ ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงความรัก และ

ห่วงใยพลายแก้ว นางจึงได้นำข้าวของทั้งหมดของพลายแก้วไปถวายวัดที่วัดป่าเลไลยก์ หากว่าพลายแก้วตายจริง วิญญาณจะได้เป็นสุข ชั่วคราวได้บอกกับนางวันทองว่าพลายแก้วยังไม่ตาย และจะกลับมาภายในเร็ววัน ทำให้นางวันทองคลายทุกข์โศก

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจของขุนช้าง อันเกิดจากความพอใจและปรารถนาอย่างเสมอต้นเสมอปลายที่จะได้นางวันทองเป็นคู่ครองมาโดยไม่หยุดยั้ง เป็นเหตุชักนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครอื่นๆ ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับนางศรีประจันและขุนช้างที่เข้มข้นรุนแรงขึ้น ดังนี้ คือ

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งภายในใจนางวันทอง เริ่มแรกเกิดจากความรู้สึกตึงเครียดภายในใจ หลังจากที่พลายแก้วไปทัพแล้วยังไม่กลับมาเป็นเวลานาน นางพมิตระทมใจที่ต้องรอคอยพลายแก้วจนลึบเจ็บหนัก เพราะ “รำลึกตึงตื้นทุกคืนวัน แต่ละห้อยหาหลับสนิทไม่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๐) นางศรีประจันได้พยายามหาหมอรักษาลายคน แต่อาการนางพมิไม่ดีขึ้น จึงเข้าใจว่า นางพมิถูกผีเข้า ทำให้นางพมิเกิดความรู้สึกไม่พอใจอย่างมาก เนื่องจากรู้ถึงสาเหตุของอาการป่วยตัวเองว่าเป็นไข้ใจ ดังความว่า

นางพมิฮึดฮัดจิตใจ	ผีสาธอะไรที่โหดนั้น
โทษเอาพ่อข้าสารพัน	นับวันไปเกิดไม่รอดตาย
หนักอกหนักใจลูกหนักหนา	แม่อย่ำรักขามันไม่หาย
ท่ากระไรจะได้เห็นหน้าพ่อพลาย	กอดสายทองเข้าสะอื้นไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๑)

และหลังจากที่นางพมิเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง อาการนางวันทองก็ดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งขุนช้างเอาระดูกลมาลงนางศรีประจันว่าพลายแก้วตายในทัพ ทำให้นางวันทองเกิดความรู้สึกไม่แน่ใจว่า พลายแก้วจะ “มรณาแน่แล้วหรืออย่างไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๔๐) หรือ ครั้นจะว่ามีไข้ก็ใจจริง จะสำคัญว่าจริงก็ได้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๔๙) จึงทำให้นางวันทองต้องไปพิสูจน์ดูต้นโพธิ์สามต้นที่ปลูกร่วมกันไว้เพื่อให้เห็นเป็นประจักษ์ ครั้นเห็นว่ต้นโพธิ์เหี่ยวเฉาโดยไม่ทราบว่าเป็นเพราะฝีมือขุนช้าง ลงให้คนเอาไฟไปลนต้นโพธิ์ แสดงให้เห็นว่าพลายแก้วอาจจะตายแล้ว แต่คำทำนายของชั่วตาจูบอกว่าพลายแก้วยังไม่ตาย นางวันทองจึงเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรู้สึกที่จะเชื่อว่าพลายแก้วตายจริงหรือไม่ ดังตอนที่วันทองนำของใช้ของพลายแก้วไปทำบุญถวายวัด ก็ได้พูดคุยกับสายทอง แสดงความรู้สึกไม่แน่ใจว่าพลายแก้วตายจริง ว่า

ถึงหม่อมแก้วตายจริงหรือหาไม่
แต่ผู้รักยังไม่ได้ครอบครอง
มาตรแม้นหม่อมแก้วรอดกลับมา
จะเอาของหม่อมแก้วแหวไว

จะอาลัยอะไรกับข้าวของ
น้องนี้ก็จะอุทิศทำบุญไป
ข้างของก็คงหามาได้ใหม่
ทำบุญส่งไปให้หมดตัว

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๒)

จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งภายในใจนางวันทองให้เกิดขึ้นหลายครั้ง ซึ่งมีสาเหตุมาจากความคับข้องใจของนางวันทองเอง และจากตัวละครตัวอื่นชักนำ ได้แก่ขุนช้าง ใช้เล่ห์เหลี่ยมลวงว่าพลายแก้วตาย เพื่อตนจะได้ครอบครองนางวันทอง และนางศรีประจัน ที่บีบบังคับให้นางวันทองแต่งงานใหม่กับขุนช้าง ถือเป็นการสร้างความคับข้องใจให้แก่นางวันทองมาก ตรงนี้เอง ทำให้เห็นพฤติกรรมของวันทอง ที่พยายามต่อสู้ ต้านรน เพื่อปกป้องตนเองทุกวิถีทาง แม้กระทั่งถึงขั้นคิดฆ่าตัวตาย เพื่อให้รอดจากการเป็นภรรยาขุนช้าง เพราะวันทองยังมีใจรัก ซื่อสัตย์ต่อขุนแผน

๑.๒ ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง อันเกิดจากความคับแค้นใจในรูปลักษณ์ของตน หลังจากที่ได้อาบน้ำแต่งตัว เพื่อจะไปลงนางศรีประจันกับวันทองให้หลงเชื่อว่าพลายแก้วตายในทัพ ดังความว่า

.....
กูแค้นน้ำแค้นลงรักไซก
เกลี้ยงหน้าเกลี้ยงหลังดูจรงไร
เปื้อนเปราะเลอะหน้าเหมือนทาเล่น
เอาไม้น้อยสอยเส้นให้รายเรียง
อ้ายหยอกหยอยมันน้อยกว่าที่เปล่า
อนิจจาข้างของเงินทองมี
ซื้อช้างซื้อม้าได้กว่าร้อย
ถ้าซื้อได้กูจะใส่เสียให้ครัน
ถ้ารู้ว่าจะลั่นแต่กำเนิด
ขัดแค้นแน่นใจดังไฟลาม

เห็นหัวตัวลั่นรำคาญใจ
โสโครกไม่เอาแก้วเอาการได้
จับเขม่าเข้าใส่สักสองเพรียง
หวีกระจายรายเส้นไม่มีดเกลี้ยง
มูหน่ายป้ายเคียงลงเต็มที
ผมชี้เค้าน่าเกลียดชี้เกียจหวี
ช่วยทาสีทาสได้กว่าพัน
ผมหน้อยหนึ่งกระไรไม่มีดขวัญ
ตัดกันดูเล่นเส้นงามงาม
กูไม่ปรารถนาจะเกิดอ้ายสำสาม
ลูกเดินผลิผลามเข้าห้องใน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๔-๒๓๕)

การสร้าง ความขัดแย้งข้างต้น ทำให้เห็นการสร้างลักษณะขัดแย้งของขุนช้างระหว่างบุคลิกลักษณะที่อุปลักษณ์ กับฐานะที่ร่ำรวย ซึ่งจะส่งผลต่อการชักนำการตัดสินใจของนาง

ศรีประจันที่ต้องการจะยกนางวันทองให้ขุนช้าง เพราะนางศรีประจัน เห็นว่า “ขุนช้างมันชั่วแต่กระบาล ถึงหัวล้านหัวเหลืองเครื่องในดี” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๓) ทำให้เกิดความผันแปรต่อวิถีชีวิตของนางวันทอง อีกทั้งยังทำให้เห็นลักษณะขัดแย้งทางบุคลิกลักษณะของตัวละครระหว่างขุนช้างกับนางวันทองอย่างเด่นชัด

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างวันทองกับขุนช้าง เกิดจากการทะเลาะวิวาท ได้เถียงกันเนื่องมาจากตัวละครทั้งสองมีความขัดแย้งทางความรู้สึก คือความพึงพอใจของขุนช้างกับความเกลียดชังของวันทอง กล่าวคือ ขุนช้างต้องการได้นางวันทองเป็นคู่ครอง จึงพยายามหาวิธีทางใช้เล่ห์เหลี่ยมหลอกลวงนางศรีประจันว่าพลายแก้วตายในทัพ บังเอิญนางวันทองได้ยิน จึงรู้สึกไม่พอใจขุนช้างและไม่เชื่อว่าพลายแก้วตาย เหตุการณ์ตอนนี้ยิ่งทำให้นางวันทองรู้สึกโกรธและเกลียดชังขุนช้างมากขึ้น จากที่เคยเกลียดแต่เดิมอยู่แล้ว เมื่อ...

.....

.....

ใครมาว่าชั่วผัวกูตาย

อ้ายจูเห่าเจ้าเล่ห์ทุกอย่างไป

กระที่บตี้นผางผางกลางประตู

กลับเข้าไปในหอคลอน้ำตา

.....

เห็นหน้าขุนช้างก็ขัดใจ

แกล้งใส่ความร้ายกู่จะด่าให้

หม้อโละสับเบี้ยสู้เสียมา

โคตรแม่มีงูขี้คร้านด่า

ทอดตัวโคกในที่นั่งนอน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๖)

และเมื่อขุนช้างลงให้นางศรีประจันเชื่อ โดยมียายกลอยยายสาช่วยเจรจาเป็นสื่อชักนำ โดยอ้างถึงสภาพของภรรยาที่ต้องตกเป็นม่ายหลวง กอปรกับความร้ายของขุนช้าง ทำให้นางศรีประจันตัดสินใจยกนางวันทองให้ขุนช้าง ซึ่งยิ่งทำให้นางวันทองโกรธแค้นนางศรีประจันและขุนช้างมากขึ้นอีก วันทอง จึง “ลุกเดินปัดปัดด้วยขัดใจ ร้องด่าซ้ำไทยแจ้วแจ้วมา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๘) และ

วันทองชี้หน้าด่าประจาน

จะรู้สึกสำนึกบ้างเป็นไร

ดีแต่เที่ยวโกหกพกลม

ให้หมาฝูงถน็ดพลัดเข้ามา

แม่มีงูอ้ายหัวล้านหาดีไม่

เป็นบ่าวไพร่บ้านช่องไม่นำพา

มันน่าตบให้ล้มจมขี้หมา

มีงูหลับตาเฝ้าประตูไม่ดูแล

มันมาเที่ยวเยี่ยมขี้มีแต่เพื่อน
อิตัวเมียก็บอthonแงแง

อ้ายขี้เรือนเห่าระเบ็งเซ็งแซ่
ปล่อยโคตรแม่มีงไวให้อึงคะนิง ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๙)

อย่างไรก็ตาม ถ้อยคำที่นางวันทองดำประธานขุนช้าง ก็ไม่ทำให้ขุนช้างโกรธ หรือเกลียดวันทอง แสดงให้เห็นว่า ขุนช้างมีความรัก และมุ่งมั่นปรารถนาที่จะได้นางวันทองอย่างจริงจัง แต่ในทางตรงกันข้าม วันทองกลับเห็นว่า “อ้ายขุนช้างและเป็นศัตรูใหญ่” (ขุนช้างขุนแผน. ๑๕๑๓ : ๒๔๗) ยิ่งสร้างความเกลียดชัง และไม่ปรารถนาที่จะได้ขุนช้างเป็นคู่ครองมากขึ้น ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างความปรารถนาและไม่พึงปรารถนาของตัวละครทั้งสองอย่างเด่นชัด ดังนั้นเมื่อผู้ประพันธ์สร้างให้นางศรีประจันตัดสินใจกนางวันทองให้กับขุนช้าง จึงเป็นการพลิกผันวิถีชีวิตนางวันทองอย่างรุนแรง ทำให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สนุกสนานชวนติดตาม ให้ทราบว่าตัวละครจะเดินร่น ต่อสู้ แก้ปัญหาชีวิตของตนอย่างไร

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับวันทอง เป็นการทะเลาะวิวาทภายในครอบครัว ระหว่างแม่กับลูก อันเนื่องมาจากตัวละครทั้งสองมีความขัดแย้งกันทางความคิด โดยเริ่มตั้งแต่ตอนนางศรีประจันเชื่อว่าพลายแก้วตายในทัพ จากการลงของขุนช้าง จึงคิดตัดสินใจกนางวันทองให้ขุนช้าง ด้วยเกรงว่าวันทองจะตกเป็นม่ายหลวงตามคำบอกกล่าวของยายกลอยกับยายสา ว่า

กฎหมายตั้งไว้แต่ไรมา
ถ้าเสียทัพกลับมาให้ฆ่าฟัน
ถ้าแม่นตัวตายลงในทัพ
ไพร่ซึ่งเสียทัพกลับทั้งปวง

ว่าใครกล้าอาสาไปทัพชั้น
กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง
ลูกเมียให้จับเป็นม่ายหลวง
ให้ติดพวงส่งเข้ายังคุกใน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๓๗)

ซึ่งสอดคล้องตามที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง ตามพระไอยการกระบดศึก มาตรา ๑๘ ข้อ ๔๓ ระบุว่า “อนึ่งพระผู้เป็นเจ้า ไซ้ให้ผู้ใดไปการณรงสงคราม ท่านว่าให้เอาชีวิตเปนแดนแทนพระเดชพระคุณ อย่าย่อหย่อนถอยท้อต่อราชศัตรูสักอันเลย ให้เอาไชยชนะจงได้ถ้าผู้ใดหนีละตาบเสีย ให้ฆ่าเสียอย่าให้ดูเยี่ยงหย่างกัน แลบุตรภรรยาทรัพย์สินของให้เอาเปนหลวง” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๐๕ : ๑๔๔)

นอกจากนี้ นางศรีประจันยังเป็นคนหุเบา ขาดการไตร่ตรองให้รอบคอบ กอปรกับความโลภในทรัพย์สินของขุนช้าง จึงได้บังคับให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้าง ทำให้นางวันทองไม่พอใจคิดขัดขืนไม่ยอมแต่งงานกับขุนช้าง ด้วยคิดว่าการกระทำของนางศรีประจัน กำลังจะชักนำให้นางต้องกระทำความชั่วในสิ่งที่สังคมไม่ยอมรับ กล่าวคือ หากนางแต่งงานใหม่กับ

ขุนช้างเท่ากับว่า นางมีสามีถึงสองคนซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมการครองตนของภรรยาที่ดี
ต้องมีสามีเพียงคนเดียว มีความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อสามี ดังนั้นนางจึงแข่งขันไม่ยอม
แต่งงานกับขุนช้าง เพราะนางคิดว่า

ถึงคนไม่อายุก็อายุผี
ถึงจะขึ้นยกให้ไม่ปรองดอง

อายุสิบหกปีมีผัวสอง
ผัวของข้ายังไม่เป็นไร

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๓)

พฤติกรรมของนางวันทองทำให้นางศรีประจันโกรธมากขึ้น เนื่องจากวันทองไม่ยอม
เชื่อฟังและปฏิบัติตาม เท่ากับว่าวันทองกำลังมีพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมในเรื่องความกตัญญูต่อ
บิดามารดาประเด็นหนึ่ง เมื่อต่างฝ่ายต่างก็มีเหตุผลกันไปคนละทาง จึงเป็นเหตุให้นางศรีประจัน
กับวันทองทะเลาะกันอย่างรุนแรง ดังนี้

ศรีประจันฮึดฮัดให้ขัดใจ
มึงจะให้กูก้อยพลอยวุ่นวาย

อย่าว่ายืดยาวไปอีฉิบหาย
จะรักอยู่เป็นม่ายหรืออย่างไร

.....
วันทองได้ฟังคำแม่ว่า
แผ่ร่องก้องไปไซ้พอดี
เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า
ร้อยกับแสนกลปีแต่นั้นไป
เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน
จะฆ่าเสียให้ตายวายชีวิ
มันจะมาเมื่อไรไอ้หัวเกลี้ยง
แปร้นแปรดแผดเสียงเปรี้ยงเปรี้ยงไป

.....
ทอดตัวโศกอาอยู่กับที่
ฆ่าตีเสียเถิดไม่น้อยใจ
หาปรารณาเข้าท้องเลยอีกไม่
แม่เชื่ออะไรเป็นเช่นนี้
จะเอาคนไปยกให้กับผี
ตีกอกหัวทอดตัวไป
กูจะเอาไม้เสียมลงให้ได้
กูไม่อยู่แล้วให้เป็นคน ๆ
โคตรแม่มึงกูตีให้ปีป่น
ขึ้นบนหอพลึงก้นไป
เน้นนี่ดลงสี่ข้างผางใหญ่
แกหวดป่ายด้วยไม้จันทน์เป็นแนว
ผัวตายก็จะตายตามผัวแก้ว
เชื่อแถวหัวเกลี้ยงไม่เลี้ยงกัน ๆ
อ๊วยากมึงจะลายตลอดสัน
เขาจะตบเอาฟันมึงออกกอง

ศรีประจันเต้นหับจับไม้แร่
ขอดค้อนเจรจาว่าชุกชน
ตีต้องวันทองร้องกรีดกรีด
ตะแคงพลิกหยิกซ้ำให้หน้าใจ
วันทองไม่ร้องขอโทษตัว
อ้ายขุนช้างผมดกนกเค้าแมว
ศรีประจันหยิกเอาที่ผี ปาก
เขาเป็นเศรษฐีมั่งมีครัน

ลั่นกระด้างคางแข็งแก่งว่าชาน
ได้ขุนช้างไว้เหมือนชุมทอง

หยาบข้าสามานย์ยี่จองทอง
ร้องไปตีไปให้หลังพัง ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๔-๒๕๕)

กระทั่งเหตุการณ์ได้ลดความรุนแรงลง เมื่อนางศรีประจัน “...นึกสงสารขึ้นมาไม่ได้ กลัวจะผูกคอตายวุ่นวายไป อย่าร้องไห้ไปเลยนะลูกอา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๕) เป็นการใช้อิทธิประโยชน์ประนีประนอม เพื่อให้ความขัดแย้งในขณะนั้นสงบลงชั่วคราว

การสร้าง ความขัดแย้งดังกล่าว แสดงให้เห็นพฤติกรรมของวันทองที่ต้องต่อสู้ ดิ้นรน อย่างน่าสงสารและเห็นใจ ผู้อ่านจะเข้าใจความรู้สึกของวันทองที่ถูกบีบคั้นทางด้านจิตใจจากผู้ เป็นมารดา คือนางศรีประจันอย่างรุนแรง จนนางวันทองต้องยอมจำนนแต่งงานกับขุนช้างจาก การถูกบีบบังคับ ทำให้วิถีชีวิตของนางเปลี่ยนแปลงไปเป็นการสร้างความทุกข์ทรมานทั้งกายและใจแก่ตัวนางวันทองอย่างมาก ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่องต่อไป

ตอนที่ ๑๒ นางศรีประจันยกนางวันทองให้ขุนช้าง

หลังจากที่นางศรีประจันเชื่อว่าพลายแก้วตายในทัพแล้ว ก็ให้ขุนช้างรื้อเรือนหอ พลายแก้ว ขณะนั้นพอดีกับที่นางทองประศรีมาเยี่ยมวันทองลูกสะใภ้ เพราะคิดเป็นห่วง เห็นว่า พลายแก้วยังไม่กลับมาจากทัพ จึงได้เห็นเหตุการณ์และทราบว่า นางศรีประจันยกนางวันทองให้ กับขุนช้างแล้ว เนื่องจากนางศรีประจันอ้างว่า พลายแก้วตายในทัพ จึงกลัวว่าวันทองจะตกเป็น ม่ายหลวงตามกฎหมาย นางทองประศรีรู้สึกไม่พอใจในการกระทำของนางศรีประจันอย่างมาก และได้้นำความไปบอกกล่าวแก่กำนันพันบ้าน ซึ่งเป็นฝ่ายปกครองในสมัยนั้นให้ทราบ เพื่อมา ชี้แจงเหตุผลถึงโทษที่จะเกิดขึ้นให้กับนางศรีประจันฟัง แต่นางศรีประจันไม่กลัว กลับด่าว่า ทำทนายต่าง ๆ อีกทั้งยังได้พูดยกย่องถึงความรู้รวยของขุนช้าง ตลอดจนคำพูดที่แสดงถึงการ ดูถูกพลายแก้ว ต่อหน้านางทองประศรี ทำให้นางทองประศรีเจ็บใจกลับบ้านไป ขณะนั้นนาง วันทองอดสาหิวตามนางทองประศรีมารดาของสามี เพื่อหวังเป็นที่พักพิง แต่พวกนางศรีประจัน ก็ฉุดกลับขึ้นเรือน นางทองประศรีหาได้ไยดีนางวันทองบุตรสะใภ้ไม่ กลับประกาศตัดรอนทั้ง นางศรีประจันและวันทอง

หลังจากนั้น ขุนช้างได้แต่งงานกับวันทอง โดยที่วันทองไม่ยอมออกมาเข้าพิธีแต่งงาน ด้วย และไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างนางศรีประจันกับวันทอง อย่างรุนแรง จนนางสายทองเข้าห้ามและปลอบใจนางวันทอง เหตุการณ์ในขณะนั้นจึงสงบลง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง สืบเนื่องมา จากตอนขุนช้างลงว่าพลายแก้วตายในทัพ ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

เป็นความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับนางวันทอง เกิดขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งหลังจากที่สงบลงช่วงหนึ่งแล้ว ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากตอนขุนช้างลงว่าพลายแก้วตายในทัพ อันเกิดจากความขัดแย้งทางความคิด ระหว่างนางศรีประจันที่หลงเชื่อขุนช้างว่าพลายแก้วตายในทัพ จึงต้องการจะยกนางวันทองให้กับขุนช้าง แต่นางวันทองไม่เชื่อว่าพลายแก้วตาย และไม่ต้องการแต่งงานกับขุนช้าง ทำให้นางศรีประจันกับนางวันทองทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง ดังตอนที่นางทองประศรีไปหาวันทองที่บ้านนางศรีประจัน วันทองได้โอกาสจึงฟ้องนางทองประศรีถึงการกระทำของนางศรีประจันที่ยกตนให้แต่งงานกับขุนช้างทั้งที่ตนไม่ต้องการ ทำให้นางศรีประจันโกรธวันทองมาก จึงร้องคำ ว่า...

.....

อิจองหองฟ้องแม่แก้ตัวดี
น้อยหรือช่างพิไรใส่เอากู
อายมากฝากกระดุกมาให้เรา

ดูมันช่างพูดได้ไม่บัดสี

กุมิตีให้อยากก็ดูเอา

หรือมึงไม่รู้บ้างดอกเล่า

ขุนช้างเขาจึงช่วยรับเอามา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๙)

เมื่อนางทองประศรีทราบจากวันทองว่า นางศรีประจันให้เรือร่อนหอยพลายแก้ว และยกวันทองให้กับขุนช้าง จึงรู้สึก “เจ็บใจหนักหนาโกรธตัวสัน เป็นไรมีดีแล้วได้ดูกัน เล่นมันจนหัวโตนกำแพง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๐) เป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับนางศรีประจันขึ้นอีกครั้งหนึ่งอย่างต่อเนื่อง นางทองประศรีเจ็บใจนางศรีประจันมาก หลังจากนั้นก็กลับบ้านกาญจนบุรี ขณะที่นางทองประศรีจะกลับ วันทองได้วิ่งตามนางทองประศรีเพื่อขอตามไปอยู่กาญจนบุรีด้วย ทำให้นางศรีประจันโกรธวันทองมาก จึง “...ฉวยไม้ไล่ต้อนตี จุตวันทองรีขึ้นบนเรือน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๑) ซึ่งเป็นเหตุให้นางทองประศรีโกรธนางศรีประจัน และประกาศตัดรอนนางวันทองลูกสะใภ้ นับเป็นภาวะที่น่าสงสารนางวันทองอย่างยิ่ง คิดหวังจะพึ่งแม่สามีก็ไม่ได้ เนื่องจากแต่เดิมนางทองประศรีไม่ชอบวันทองอยู่แล้ว ที่ทำให้ลูกชายต้องมาลี้ภัยจากนครเสียดกลางคัน ถึงแม้ขั้นแรกจะทำเอ็นดูตามใจลูก ตอนนี้จึงได้โอกาสไม่ยอมรับลูกสะใภ้ที่นางเคยเกลียดมาแต่ต้น ถ้าหากว่านางทองประศรีเป็นผู้ใหญ่ที่ดี นางพิมซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่ว่าวันทองก็คงจะรอดตัว แต่นางไปไม่รอด ถูกมัดมือ ตี บังคับให้เข้าหอ แสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับนางศรีประจัน มีผลกระทบต่องานชีวิตของวันทองอย่างรุนแรงโดยทางอ้อมด้วยอีกสาเหตุหนึ่ง

ต่อมา ความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับวันทอง ได้เข้มข้นรุนแรงขึ้นอีก คราวที่นางศรีประจันบังคับให้วันทองแต่งตัวเพื่อไปเข้าพิธีแต่งงานกับขุนช้าง วันทองขัดขืนไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของนางศรีประจัน จึงเกิดทะเลาะกันอย่างรุนแรง ถึงขั้นตบตีกัน ดังความว่า

นางพิมขัดใจไม่ยอมนุ่ง
อื้อว้ายากปากกล้าเอาผ้าพัน
นางพิมเหนียวสายชูประตุนั่น
มือหลดลัมไถลไปเป็นวา

แกตีผุงเข้าที่หลังดังสนั่น
ปล้ำกันอูตลุดลุดมือมา
แกจุดแขนตัวสั่นตื่นผา
แกเคียดด่าแปรดแปรนลุกเล่นไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๕)

การต่อสู้ ระหว่างนางศรีประจันกับวันทอง ได้สงบลงชั่วคราว เมื่อนางศรีประจัน “...เคียดด่าแปรดแปรนลุกเล่นไป” หลังจากนั้น ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครทั้งสองที่รุนแรงขึ้นอีก ตอนนางศรีประจันขอให้นางวันทองเข้าหอกับขุนช้าง ทำให้

นางวันทองแค้นคั่งประดังร้อง
ซังน้ำหน้าอายหัวล้านชี้คร้านไป
ตะแกฟังกูยกยาว่าประชด
ดูอิพิมว่าได้ช่างไม่เกรง
นางวันทองร้องแซ่พ่อแม่เอ๋ย
เขาไม่รักอายล้านมาพาลตี
ยังส่งเสียงเถียงคำไม่ตกปาก
มัดมือยื้อโยงขึ้นหลังคา
จะเข้าหอหรือไม่ให้เร่งว่า
นางวันทองร้องดินจะสิ้นใจ

กระทุ้งห้องสนั่นหวั่นไหว
แม้จะใครได้เขาก็เอาเอง
มันเหลือดลกเขมรขึ้นเต้นเหียง
แกฉวยไม้ป้ายเป้งลงหลายที
ข้าไม่เคยพบเห็นเช่นนี้
คนไม่อายอายผีบ้างเถิดรา
แกฉวยเชือกกระชากมาจากฝา
เอาไม้มาตีกลมระดมไป
มิบอกมาแล้วแม่หากแกไม่
พี่สายทองไปไหนไม่เข้ามา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๗)

ความขัดแย้งของตัวละครทั้งสองในขณะนั้นได้สงบลง เมื่อนางสายทองพานางวันทอง เข้าหอไป ถึงแม้ความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับวันทอง จะสงบลงแล้วในตอนนี้ แต่ภายในจิตใจของวันทองมิได้สงบตามลงไปด้วย ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งซ้อนขึ้นมาภายในจิตใจของวันทองอีกชนิดหนึ่ง อันเนื่องมาจากความคับข้องใจจากการถูกบีบคั้นทางจิตใจ ของตัวละครอื่นๆ ได้แก่ ขุนช้าง ศรีประจัน โดยเฉพาะนางศรีประจันผู้เป็นมารดา บีบบังคับ เมียนตี จนนางต้องแต่งงานกับขุนช้าง ทำให้วันทองพยายามต่อสู้ ตื่นรนจนถึงที่สุด โดยที่นางยังขัดขืนไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง ขณะนั้น นางเกิดความสับสนในใจระหว่างความต้องการจะไป สืบหาพลายแก้วที่กรุงศรีอยุธยา หากได้พบพลายแก้ว ตนจะได้ไม่ต้องเป็นภรรยาขุนช้าง กับอีกใจหนึ่ง วันทองก็เกิดความกลัวว่าจะมีภัย เพราะเป็นหญิง จึงต้องรอคอยความหวังให้พลายแก้ว กลับมาเองอย่างทุกซี้ใจ ดังความว่า

นางวันทองบ่นไปถึงพลายแก้ว
ถ้าพ่อตายกลางร้ายคงจะมี
จะไปสืบให้ตระหนักประจักษ์แจ้ง
เป็นหญิงหรือจะวิ่งไปกลางไพร
จะนั่งอยู่ก็ภัยใกล้เช่นนี้
นี่เนื้อแท้ว่ากรรมมาตามทัน

จะตายแล้วหรือจะอยู่ไม่รู้ที่
ครั้งนี้สุดคิดในจิตใจ
ไม่รู้แห่งกรุงศรีอยู่ที่ไหน
ในป่าไม้เสือสัตว์สารพัน
น่าที่ตัวน้องจะอาสัญ
แต่รำพันจนหลับบรรจบไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๘)

เหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละคร เป็นผลให้เกิดความขัดแย้งภายในใจตัวละครอย่างต่อเนื่อง ทำให้เห็นความทุกข์ และการต่อสู้ ดิ้นรน ของนางวันทอง เพื่อไม่ให้ตกเป็นเมียของขุนช้าง แสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ ความมั่นคงในความรักที่มีต่อพลายแก้วอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งจะส่งผลให้นางวันทองต้องรู้สึกผิดหวังอย่างรุนแรง เมื่อทราบว่าพลายแก้วมีภรรยาใหม่ หลังจากที่พลายแก้วยกทัพกลับ

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม

เป็นความขัดแย้งระหว่างขุนช้าง นางศรีประจัน กับบรรทัดฐานทางสังคม โดยเริ่มตั้งแต่นางศรีประจันสมรู้ ยินยอมให้ขุนช้างแต่งงานกับนางวันทอง ทั้งที่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าพลายแก้วตายจริงหรือไม่ หากพลายแก้วยังไม่ตาย ก็เท่ากับว่านางวันทองต้องมีส่วนถึงสองคน เพราะนางยัง “ไม่ได้หย่า...” กับพลายแก้วสามีเก่า อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พลายแก้วจะกลับมา นางศรีประจันก็ไม่ต้องการให้ลูกสาวตนอยู่กินกับพลายแก้วอีกต่อไป ดังตอนที่นางทองประศรีพูดต่อว่าการกระทำของนางศรีประจัน แต่นางศรีประจันกลับตอบว่า

.....
ถึงมันตีทัพกลับมาชั้ย

อย่าถือผีไปเลยหามาไม
ก็จะพึ่งอะไรได้กับมัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๙)

หรือตอนที่พันโชติกำนันแดง กล่าวถึงผลการกระทำของนางศรีประจันดังกล่าวข้างต้นว่า จะก่อให้เกิดโทษภัยภายหลัง แต่นางศรีประจันไม่เกรงกลัว กลับกล่าวโต้ตอบ ว่า...

.....
จะเกิดเหตุอย่างไรก็ไม่กลัว

ลูกข้าจะให้มันมีผ้า
เงินทองรดหัวให้มันไป

คนทุกวันนี้จะให้ใครดี
ถ้ามาตรแม่นไปทั้พกลับมีชัย

ถึงหาไม่ว่ามีแก้งเสกใส่
ก็จะพึ่งอะไรได้กับมัน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๖๑)

คำพูดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า นางศรีประจันเป็นใจ ยินยอมจะยกนางวันทองให้กับขุนช้าง ไม่ว่าพลายแก้วจะกลับมาหรือไม่ เพราะคิดว่า หากพลายแก้วกลับมา ก็ “จะพึ่งอะไรได้กับมัน” ทั้งนี้ เพราะนางศรีประจันคิดว่าผู้เป็นมารตามีสิทธิ์ที่จะยกลูกสาวให้แต่งงานกับใครก็ได้ ดังที่นางพูดว่า “ลูกข้าจะให้มันมีผิว” นางจึงไม่เกรงกลัวใคร แต่นางศรีประจันอาจจะลืมคำนึงถึงว่า นางกำลังให้นางวันทองลูกสาวของนางแต่งงานซ้อน ทั้งที่ยังไม่ได้หย่ากับพลายแก้ว ซึ่งจะเหตุให้นางวันทองมีมณฑลกลับกลายเป็นหญิงที่ต้องมีสามีสองคนซึ่งขัดต่อค่านิยมของสังคมต่อไปด้วย จึงถือได้ว่า การกระทำของนางศรีประจันขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม ดังที่พระพันวษาได้บริภาษนางศรีประจันหลังจากสืบทอดพยานความขุนช้างขุนแผน ว่า...

.....
ยกลูกสาวให้ครองทั้งสองชาย

ว่าเพราะแม่ยายโง่ดทำมั่งง่าย
ประจานแต่่าแสนร้ายแทนวันทอง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๓)

นอกจากนี้ ผลจากการกระทำของนางศรีประจัน ทียกวันทองให้แต่งงานกับขุนช้าง ก็ส่งผลกระทบต่อขุนช้าง ที่สื่อให้เห็นถึงการกระทำอัน “เป็นชั่ว” กับภรรยาคนอื่น คือขุนแผน ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม และกฎหมายตราสามดวง ตามที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายพระไอยการลักษณะผิดเมีย ว่า “ผู้ใดไปการณรงคสงครามก็ดี โดยเสด็จพระผู้เป็นเจ้าก็ดี ไปราชการก็ดี อยู่ภายหลังมีผู้มาทำชู้ด้วยเมียท่านไซ้ ให้ไหมทวิคุณ” (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๐๘) หรือ “....ชายใดทำชู้ด้วยเมียท่านไซ้ ให้ไหมโดยปรถมผิดเมีย...” (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๒ . ๒๕๓๗ : ๒๐๙) พฤติกรรมนี้ จึงมีผลเชื่อมโยงต่อการดำเนินเรื่องทำให้เกิดคดีความระหว่างขุนช้างกับขุนแผน กระทั่งมีการสืบพยาน นางศรีประจันและขุนช้างจึงถูกตำ ประณามพฤติกรรม และมีความผิดตามที่ได้อธิบายไว้ในกฎหมายดังกล่าวแล้วว่า...

ขุนช้างบอกว่าขุนแผนตาย
บังอาจรื้อหอเขาเข้าครอบครอง
ให้ยกเอาศักดิ์ขุนแผนปรับ
ศรีประจันขุนช้างเป็นคนพาล

จะหมายเมียเขาประสมสอง
ต้องปรับตามบทพระอัยการ
เป็นทรัพย์ผิดเมียเสียตามฐาน
ให้เทียบไล่ตำประจานแทนวันทอง

แล้วให้ทวนขุนช้างศรีประจัน
ถ้าเจ้าผัวกลัวผิดไม่คิดปอง
ถ้าเจ้าผัวไม่กลัวซึ่งเวรา
วันทองส่งคืนขุนแผนไป

ยายกลอยยายส้านด้วยทั้งสอง
ต้องบพให้เอาสินไหมไป
จะฟันฆ่าเสียก็ตามอัธมสัย
ตามในพระราชกฤษฎีกา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๓-๔๙๔)

จะเห็นว่า จากคำประพันธ์ข้างต้น ยายกลอยยายสา ก็ถือว่ามีความผิดตามกฎหมาย ด้วย เนื่องจากตัวละครทั้งสองกระทำผิดในฐานะเป็นผู้ชักสื่อให้ขุนช้างแต่งงานกับวันทอง จึงต้องถูกลงโทษตามกฎหมายพระโอรสการลักษณผิวเมีย ว่า “ชายใดทำชู้ด้วยเมียท่านไซ้ ให้ไหม โดยปรถมผิดเมีย ถ้ามีผู้ชักสื่อ ให้ไหมผู้ชักสื่อถึงผู้ผิดเมีย ถ้าผู้ใดเป็นใจสมรู้ให้ทำด้วยชู้ด้วยเมีย ท่าน ให้ไหมถึงผู้ชักสื่อ....” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๐๙)

ตอนที่ ๑๓ พลายแก้วได้เป็นขุนแผน ขุนช้างได้นางวันทอง

พลายแก้วยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับนางลาวทอง ได้เข้ากราบทูลพระพันวษา ถึงชัยชนะในการทำศึกสงครามกับเชียงใหม่ พลายแก้วมีความดีความชอบ พระพันวษาจึงพระราชทานยศให้พลายแก้วเป็นขุนแผน เมื่อขุนแผนกลับบ้านไปหานางวันทอง ได้รับทราบเรื่องราว นางวันทองถูกบังคับให้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง จึงโกรธแค้นขุนช้างมากถึงคิดจะฆ่าขุนช้าง ลาวทองซึ่งอยู่ในเรือ ได้ยิน เกรงว่าจะเกิดเรื่องใหญ่ลุกลาม จึงออกมาห้ามขุนแผนไว้ ทำให้นางวันทองทะเลาะกับนางลาวทองอย่างรุนแรงถึงขั้นจะตบตีกัน พอตีขุนแผนได้ห้ามไว้และขอให้วันทองยุติเรื่องราว แต่วันทองไม่ยอมเชื่อฟัง กลับโต้เถียง เป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธมาก จึงทะเลาะกับวันทองอย่างรุนแรงถึงขั้นประกาศตัดสัมพันธ์ นางวันทองเสียใจมากคิดฆ่าตัวตาย แต่นางสาวทองเข้าห้ามไว้ทัน ขุนแผนจึงนางวันทองและพาลาวทองไปกาญจนบุรี หลังจากนั้น นางศรีประจันได้บังคับส่งตัวนางวันทองให้ขุนช้าง ในที่สุดนางวันทองต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นความขัดแย้งหลัก โดยเริ่มตั้งแต่การสร้าง ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องซับซ้อน ระหว่างขุนแผนกับวันทองถึงขั้นประกาศตัดสัมพันธ์ หลังจากที่พลายแก้วยกทัพกลับ ผลของความขัดแย้งทางการเมืองดังได้กล่าวมาแล้ว ส่งผลทำให้วิถีชีวิตพลายแก้วเปลี่ยนแปลงโดยได้รับพระราชทานยศให้เป็นขุนแผน และได้ภรรยาใหม่คือนางลาวทอง ลูกสาวนายแคว้นหมู่บ้านจอมทอง ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของวันทองอย่างหนัก ก่อให้เกิดความพลิกผันต่อวิถีชีวิตของตัวละคร คือนางวันทอง ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง เกิดจากความโกรธแค้นที่ขุนแผนมีต่อขุนช้าง หลังจากทีนางวันทองเล่าเรื่องให้ขุนแผนฟังถึงการที่ขุนช้างใช้กลลวงว่าขุนแผนตายในทัพ ทำให้ขุนแผนโกรธขุนช้างมาก และจะขึ้นไปทำร้ายขุนช้างบนเรือน เพราะขุนแผน “...แค้นคิดเลือดตาจะหลั่งไหล ชีชะควรหรือมิตรคิดนอกใจ เป็นไรเป็นกันในวันนี้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๖) อีกทั้งขุนแผนเป็นคนรักศักดิ์ศรี จึงไม่ยอมให้ผู้ใดหยามตนได้ ดังคำกล่าว

บังอาจน้อยหรือมารื้อหอ
ไม่ทดแทนมันได้มิใช่ชาย

ปลุกเรือนคร่อมตอเล่นง่ายง่าย
เจ้านายไม่เลี้ยงก็ตามที

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๖)

ขณะที่ขุนแผน “ชักดาบแกว่งกวัดด้วยจิตใจ จะไล่ฟันเสียให้สิ้นทั้งสุพรรณ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๗) นั้น พอดีกับที่นางลาวทองได้ยิน และ “ตกใจกลัวจะไปไล่ฟาดฟัน” จึง “เผยม่านออกมาทักขุนแผนไว้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๗) พร้อมพูดเตือนสติขุนแผนให้ระงับความโกรธ พลังชี้แจงให้ฟังถึงราศีของภรรยา โดยกล่าวว่าหากเป็นหญิงดีใครเขาจะกล้ามาทำได้ ทำให้นางวันทองเจ็บใจมาก เป็นเหตุให้ทะเลาะกับนางลาวทอง อันเป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครอย่างต่อเนื่องเป็นลูกโซ่

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง เป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครต่างเชื้อชาติ เกิดทะเลาะวิวาทกัน อันเนื่องมาจากความรัก ความหึงหวงของวันทอง ภรรยาเก่ากับลาวทองภรรยาใหม่ โดยเริ่มตั้งแต่นางวันทองเห็นนางลาวทองเผยม่านออกมา และได้พูดห้ามขุนแผนไม่ให้ทำร้ายขุนช้าง โดยพูดเป็นนัยให้ไตร่ตรองถึงความสมยอมของวันทองด้วย วันทองรู้สึกเจ็บแค้น และผิดหวังอย่างรุนแรง เหมือน “ดั่งฟ้าผ่าหัวแตกสักรี้ดเสียง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๗) ด้วยนางไม่ได้เตรียมใจรับว่า ขุนแผนจะพาภรรยาใหม่มา อีกทั้งวันทองได้ต่อสู้ ทนทุกข์ เพื่อครองกายครองใจไว้รอคอยพลายแก้วด้วยความรักท่วมท้น โดยไม่ยอมเป็นภรรยาขุนช้าง ทั้งที่ถูกนางศรีประจันบีบบังคับ เสียนิติ จนนางวันทองคิดจะฆ่าตัวตายมาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อประสบเหตุไม่คาดคิดดังกล่าว วันทองรู้สึกตระหนก เสียใจ ผิดหวัง และมีนาง ขาดสติยังคิด จึงร้องด่านางลาวทองอย่างรุนแรงที่เป็นคนทำลายความหวังให้พังทลาย เมื่อลาวทองได้ยินคำด่าของวันทอง ก็รู้สึก “...แทบจะคลั่งเป็นบ้าประดาเสีย แค้นใจดั่งไฟมาลามเลีย แคะเขี่ยก่อนว่าสารพัน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๘) นางได้ตอบโต้ด่าวันทองกลับไปอย่างรุนแรงเช่นกัน ทำให้ตัวละครทั้งสองยับยั้งสติอีกไม่ได้ เป็นเหตุให้เกิดการโต้เถียงทะเลาะวิวาทกันรุนแรง ถึงขั้นตบตีกัน ดังคำว่า

.....
 ทุดอีลาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย
 เจ็บใจไม่น้อยสักร้อยเท่า
 สายทองกับอีปลีทั้งอีจัน
 เป็นไรเป็นนะไม่ละกัน
 ลาวทองแอบหลังบังผั่วดู
 ออย่าอย่าว่านายเจ้าสายทอง
 ชอบแต่จะปลอมนางให้บางเบา
 ไม่แล้วคะหม่อมไม่ฟังสิ้น
 หม่อมไม่เลี้ยงแล้วก็แล้วไป
 ถึงผั่วดำสักเท่าไรก็ไม่เลี้ยง
 นี้อีลาวชาวดอนค่อนเจรจา
 ว่าพลางฉวยแขนเจ้าลาวทอง
 ลาวทองหลีกหลบตบไม่ทัน
 เออก็ดูเอาเถิดอะไรนี้
 ยิ่งห้ามยิ่งลามดังไฟฮือ
 เอ๊ะเอาแล้วซิเจ้าวันทอง
 ดึงตื้อถือผิดไม่คิดตัว
 ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผั่วเจ้า
 ออย่าหนักไปนักมักขัดใจ
 ถ้ารักตัวกลัวอายจงวายแค้น
 ถ้ามิฟังยั้งยืนขึ้นเข้ามา

.....
 แม่จะต้อยเอาเลือดลงล้างตีน
 ดังใครเอาดาบฟาดให้ขาดวัน
 ปีนเรือลงมาด้วยมาช่วยกู
 ขุนแผนกั้นป้องวันทองอยู่
 พวกสายทองกรจะตบเอา
 เป็นไรน้องมาเป็นเช่นนี้เล่า
 ออย่าเนเจ้าวันทองจงอดใจ
 ถึงพระอินทร์ลงมาห้ามหาฟังไม่
 ฟาดฟันลงไว้ในนาวา
 จะต้อยสักสิบเสี่ยงก็ไม่ว่า
 อิกินกึ่งกำกบจะตบมัน
 ขุนแผนร้องอย่าอย่าเอามือกัน
 ช่วนขุนแผนนั้นเข้าเต็มมือ
 ไม่กลัวพี่บ้างเจียวทีเดียวหรือ
 ดึกก็ตื้อเข้ามาจะเป็นไร
 เกินหน้าแล้วน้องไม่เกรงผั่ว
 ถึงมิกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร
 หาได้ช่วยเรามาเป็นผั่วไม่
 มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
 อย่าเปรี้ยวแปร้นนักจกชายหน้า
 มีอายชาวพาราก็ดูเอา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๑-๒๕๒)

พฤติกรรมของนางวันทองที่โมโหสุดขีด ถึงกับไม่ยอมเชื่อฟังคำสั่งขุนแผนผู้เป็นสามี แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับค่านิยมของสังคมชั้นอื่นอีก ชนิดหนึ่ง คือ นางวันทองมีพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมของสังคม เกี่ยวกับการเป็น “เมียที่ดี” ที่ต้องเคารพยกย่องสามี ถือว่าภรรยา คือ “ช้างเท้าหลัง” ต้องก้าวตาม “เท้าหน้า” คือสามี ที่จะสนับสนุนให้มุ่งไปในทางที่เจริญก้าวหน้า แนวความคิดของคำสอนนี้มีจุดประสงค์ให้ชีวิตครอบครัวประสบความสุข เพราะถ้าภรรยาเชื่อฟังและเคารพยกย่องสามี เรื่องทะเลาะวิวาทหรือเรื่องหนักใจภายในบ้าน คงจะไม่มี (พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ. ๒๕๒๒ : ๔๑) แต่เมื่อนางวันทอง ทำ “เกินหน้าแล้วน้องไม่เกรงผั่ว” ทำให้ขุนแผนโกรธมาก ถึงกับยับยั้งสติไม่ได้เช่นกัน จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างวันทองกับขุนแผนอย่างรุนแรง

๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างวันทองกับขุนแผน อันเนื่องมาจากผลของความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง ทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง ขุนแผนได้ห้ามไว้ วันทองไม่ยอมเชื่อฟัง จึงเกิดทะเลาะวิวาทระหว่างวันทองกับขุนแผนอย่างรุนแรงต่อเนื่องเช่นกัน วันทองโกรธแค้นขุนแผนมาก ถึงกับประกาศตัดสัมพันธ์ขุนแผน ว่า...

ขาดแต่ดีเสร็จกันในวันนี้
ถึงพระอินทร์ลงมาว่าก็อย่าคอย

ไม่มีอาลัยเท่าปลายก้อย
ที่วันทองนั้นจะถอยมาคืนดี ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๘๓)

คำกล่าวตัดสัมพันธ์ของวันทองต่อขุนแผนเช่นนี้ ทำให้ขุนแผนโกรธวันทองมาก เนื่องจากขุนแผนถูกภรรยาตำราว่าสบประมาทต่อหน้าบริวาร ทั้งที่ขุนแผนพยายามให้ภรรยาเก่าปรองดองกับภรรยาใหม่เข้าด้วยกัน แต่นางวันทองกลับหึงหวงอาละวาดจะตบตีนางลาวทอง ภรรยาใหม่ฝ่ายเดียว ขุนแผนจึงโกรธ เพราะตระหนักถึงศักดิ์ศรีและศักยภาพของตนว่าต้องกำราบภรรยาได้ ความในข้อนี้ ระบุในกฎหมายตราสามดวงเรื่องลักษณะผิดเมีย มาตรา ๓๔ ว่า

ถ้าหญิงชู้มาทำชู้ด้วยผิดตน ถึงเรือนตนหญิงเจ้าผิดด่าตีหญิงชู้มิหาดีไซ้ อย่าให้ไหมหญิง เจ้าผิดนั้นเลย เหตุหญิงชู้ถูกเจ้าผิด ถ้าหญิง เจ้าผิดบตี ฟันแทงหญิงชู้มีบาดเจ็บถึงสาหัสไซ้ ให้ไหมหญิงเจ้าผิดให้แก่หญิงชู้โดยบาดเจบนั้นลาหนึ่ง ให้ไหมชายเจ้าผิดโสทหนึ่งโดยพระราชกฤษฎีกาเป็นข้าอาญาสาร เหตุชายปราบเมียตน มิได้

(กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๒๒)

ดังนั้น ขุนแผนจึงตำประณามวันทองอย่างรุนแรง และถึงกับคิดจะฆ่าวันทอง ดังความว่า...

เหม่อวันทองจงหองจ้าน
เมื่อแรงลงมาคิดว่าดี
แกล้งมาร้องให้พิไรบอก
กูจับมึงได้ลั่นลิ้นกะลวณ
พันอ้ายขุนช้างไว้กลางบ้าน
พาลด่าลาวทองป้อปดไว้
ไม่ปรารถนาจะค้าคบ
ผิวไปยังไม่พ้นประตุ

จะมาพาลเอาผิดกูหรือนี่
เดิมทีกูก็ยังไม่รู้กล
ยกยกออกไม่น้อยอีสร้อยสน
จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป
มันรักผิวหัวล้านไม่นั่งได้
จนได้ทะเลาะต๊อดรอนกู
อีหน้าด้านพาลตลบนำอดสู
คบชู้แช่แล่มไว้เต็มใจ

ตำแยเจ้าเอ๋ยมันแสนคัน
 กลากเคลื่อนขี้เรือนพรนัย
 อีชาติชั่วเป็นตัวเท่าตัวนอน
 ถึงหายาให้สิ้นถิ่นสุพรรณ
 มึงตายเสียเถิดวันทองเอ๋ย
 กระทืบโฝงผางกลางนา

จะเท่ามันคนนี้ทำไมไม่
 หยูกยาหาใส่ก็หายคัน
 ไชยอนดินเต็มจนตัวสั้น
 วันเดียวก็จะสิ้นตำรายา
 อย่าอยู่เลยชักดาบออกเงือง่า
 จิกหัวเอามาฆ่าให้ตาย ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๑๔)

นางวันทองรู้สึกผิดหวังอย่างยิ่ง จึงวิ่งหนีขึ้นเรือนไป จากเหตุการณ์ตอนนี้ ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งอีกชนิดหนึ่งอย่างต่อเนื่อง คือ ความขัดแย้งภายในใจนางวันทอง คือ นางรู้สึกทั้งรักทั้งแค้นขุนแผน และความคับข้องใจที่จะต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง ดังคำรำพึงรำพันของนาง ว่า....

.....

 เสียแรงน้องครองตัวไม่มัวหมอง
 ดุจไข่ผึ้งไว้ในศิลา
 แต่พระพายมิได้ช่วยมาพัดต้อง
 สงวนตัวทำผิวไว้เท่าไร
 จะโทษผิวว่าชั่วกระไรได้
 ที่นี้แหละหน้าเป็นทาสทาส

.....

 พ่อเพื่อนกินเพื่อนนอนแต่ก่อนไร
 แต่รักพี่จึ่งจักทะเลาะกัน
 พ่อรักน้องหมายครองแต่ก่อนมา
 น้อยใจใจถ้อยนั้นน้อยหรือ
 ถ้าวอดใจกลั่นไว้สักครึ่งปี
 ผิดแล้วพ่อพลายพลอยทิ้งขว้าง
 หน้าอกแม่จะยกให้มันไป

.....

 โอ้วพ่อพลายของเมียอา
 ดังแว่นทองส่องสว่างพระเวหา
 อุตส่าห์ซ่อนเร้นทั้งเรือดไร
 ตัวน้องราศีหาไม่
 พอได้พบผัวก็เกิดความ
 สาแก่ใจจาเราหยาบหยาม
 ผัวห้ามยังอีกไม่เห็นภัย

.....

 เพื่อนใช้เพื่อนสุขทุกเวลา
 พ่อมาทนน้องรีบลงไปหา
 เพราะอีมาริชยามันกาลิ
 มาดวนตื้อตึงได้ไม่พอที่
 จะได้ติดต่อยทำให้หน้าใจ
 จะหลีกหนีอายขุนช้างกระไรได้
 เมื่อไม่มีรักใคร่ในอารมณ์
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๑๔)

จากความคับแค้นใจอันเกิดจาก ความทุกข์ใจที่สุมประดังเข้ามาในเวลาเดียวกัน ทำให้วันทองอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถจะทนรับความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้อีก จึงคิดหาทางออกด้วยการฆ่าตัวตาย ที่คิดว่า “ตายเสียเถิดประเสริฐกว่า กว่าได้เชือกลากมาจากที่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๔) พอติดกับ นางสาวทองมาช่วยไว้ทัน วันทองจึงรอดชีวิต

หลังจากนั้น จึงเป็นโอกาสของขุนช้าง เมื่อวันทองตัดสัมพันธ์จากขุนแผนแล้ว ขุนแผนได้พาสาวทองกลับไปกาญจนบุรี นางศรีประจันได้ใช้กลวิธีบีบบังคับให้วันทองเข้าหอกับขุนช้าง จนในที่สุดวันทองต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง ซึ่งเป็นการสร้างความขัดแย้งอีกชนิดหนึ่งต่อเนื่อง ระหว่างวันทองกับค่านิยมในสังคม

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างวันทองกับค่านิยมของสังคม หลังจากที่วันทองตัดสัมพันธ์จากขุนแผนแล้ว นางศรีประจันบังคับให้วันทองเข้าหอกับขุนช้าง จนวันทองเป็นภรรยาขุนช้าง ทำให้วันทองมีสามีสองคน ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมเกี่ยวกับการครองตนของผู้หญิงในสังคม เพราะสังคมยกย่องหญิงที่สามารถครองกาย ครองใจ ได้อย่างดีด้วยการมีสามีเดียว

ดังนั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงทำให้วันทองมีความหนักใจ เพราะเพียงแต่นางคิดว่าจะต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง หลังจากที่ตัดสัมพันธ์จากขุนแผนแล้ว นางถึงกับคิดฆ่าตัวตายมาแล้วครั้งหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการกระทำที่ขัดต่อค่านิยมของสังคม ดังคำรำพึงรำพัน ว่า....

ผิดแล้วพ่อพลายพลอยทิ้งขว้าง
หนักอกแม่จะยกให้มันไป
แต่อายุเพียงนี้มีสองผิว
มีแต่จะยับอายไม่วายตรม
ความเจ็บเท่าไรจะรู้หาย
ดังหมึกสักปากไว้ที่หลังมือ

จะหลีกเลี่ยงอายขุนช้างกระไรได้
เมื่อไม่มีรักใคร่ในอารมณ์
แสนชั่วแสนถ่อยทุกเส้นผม
ชีวิตสิ้นดินถมก็ซื้อลื้อ
ความอายเมื่อไรจะสิ้นลื้อ
ยังจะรื้อรูปไปโยม

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๔-๒๕๕)

หลังจากที่นางวันทองตกเป็นภรรยาขุนช้าง นางยังเกิดความรู้สึก “...แค้นตัวชั่วช้าไม่รู้อยาย คิดขึ้นมาถึงผิวปมตัวตาย แสนอายมิให้ใครเห็นหน้าตา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๕๑) ด้วยนางรู้ว่า กระทำสิ่งที่ขัดต่อค่านิยมในสังคมอย่างมาก

จากพฤติกรรมของวันทองดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การสร้างความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับค่านิยมของสังคมเกี่ยวกับการครองตนของผู้หญิง ที่มีสามีสองคน มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของวันทองอย่างมาก จึงนับว่า ตอนที่ขุนแผนกลับจากทัพนี้ เป็นตอนสำคัญในด้าน

การวางเค้าโครงเรื่อง คือ เป็นจุดยอดของเรื่องที่หักมุมโครงเรื่องทั้งหมด (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๑๒๐: ๑๓๔) กล่าวคือ ทำให้เห็นวิถีชีวิตของตัวละครเกิดการพลิกผันอย่างรุนแรง ทั้งสุข ทุกข์ สมหวัง ผิดหวัง โดยไม่ได้คาดคิด ทั้งนี้ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครเป็นความขัดแย้งหลัก ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างวันทองกับลาวทอง จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างนางวันทองกับขุนแผน ถึงขั้นรุนแรงจนกระทั่งตัดสัมพันธ์จากกัน ยังผลก่อกำเนิดนางวันทองต้องกลายเป็นหญิงที่มีสามีสองคน ซึ่งขัดต่อค่านิยมของสังคม ทำให้วิถีชีวิตของวันทองต้องพลิกผันอย่างรุนแรงอย่างคาดไม่ถึง เพราะต้องกลับกลายเป็นคนที่ถูกสังคมประณามว่าเป็นหญิงสองใจ จนเป็นเหตุให้นางต้องถูกประหารในเวลาต่อมา แต่ถ้า “...ขุนแผนไม่พานางลาวทองลงมาด้วย ถ้าวันทองข่มใจไว้ได้หนักแน่นสักหน่อย ไม่ยอมโมโหหึงเข้ามาทำลายเรื่อง ถ้าหากขุนแผนไม่หน้ามืดไปด้วยเสน่ห์เมียน้อยที่คอยเชี้ยคู้หาความผิดของวันทองให้ขุนแผนระแวง ถ้าหากว่าขุนแผนคงอยู่เป็นก้างขวางคอขุนช้างต่อไปอีกเพียงวันเดียว นางวันทองก็คงจะไม่ต้องถูกขุนช้างหักท้าวเอาจนสำเร็จ เพราะขุนแผนก็ยังคงรักนางอยู่มาก ชะตางวันทองก็คงจะไม่ดำเนินไปจนถึงตาย (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๑๑๙-๑๒๐)

ดังนั้น การที่ผู้แต่งสร้างตัวละคร คือนางลาวทองให้เป็นภรรยาใหม่ของขุนแผน นับเป็นตัวละครสำคัญที่มีบทบาทต่อการชักนำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง อีกทั้งยังเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างวันทองกับขุนแผนอย่างรุนแรงถึงขั้นประกาศตัดขาดดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เหตุการณ์ในการดำเนินเรื่องพลิกผันอย่างคาดไม่ถึง

ตอนที่ ๑๔ ขุนแผนบอกกล่าว

ขุนแผนคิดถึงนางวันทอง จึงเดินทางจากเมืองกาญจนบุรีมาเมืองสุพรรณบุรี เมื่อมาถึงได้ขึ้นเรือนและเข้าห้องขุนช้าง เห็นนางวันทองนอนเคียงข้างขุนช้างก็คิดแค้น จึงได้มัดขุนช้างกับนางวันทองไว้ด้วยกัน แล้วทำเป็นเอาดาบตีฝ่ามาร้องเรียกนางวันทอง นางสายทองได้ยิน จึงออกมาเจรจาและเชิญขุนแผนขึ้นบนเรือน ขุนแผนได้บอกกล่าวความแค้นที่วันทองแต่งงานกับขุนช้าง และร้องเรียกให้ขุนช้างกับวันทองออกมาเจรจากัน จนขุนช้างยอมออกมา แต่วันทองไม่ยอมออกมา ขุนแผนโกรธต่อว่าขุนช้างและบริภาพวันทองอย่างรุนแรง แล้วกลับไปกาญจนบุรี หลังจากนั้นขุนช้างก็อยู่ร่วมกับวันทอง และพระยาสุโขทัยได้พานางแก้วกิริยาบุตรสาวมาฝากไว้เป็นข้ารับใช้ของขุนช้างคนหนึ่ง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง โดยเริ่มสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละครเอก คือ ขุนแผน เป็นความขัดแย้งหลัก อันจะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับตัวละครอื่นๆ ตามมาอย่างต่อเนื่อง ดังนี้ คือ

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจขุนแผน เนื่องจากความสับสนในใจที่ทั้งรักทั้งแค้นวันทอง หลังจากขุนแผนขัดแย้งกับวันทองอย่างรุนแรงจนประกาศตัดขาดจากกันแล้ว ขุนแผนพานางลาวทองภรรยาใหม่กลับไปกาญจนบุรีได้สองวัน เพราะความรักของขุนแผนเป็นที่รักที่ชายจะพึงรัก และผูกพันในหญิงคนแรกของตน (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๑๒๐) ไม่ต้องการจะเสียวันทองให้กับขุนช้าง จึงต้องไปหาด้วยความเป็นห่วง ดังความว่า

.....	ควรหรือทิ้งเมียรักไว้ห่างห้อง
เมื่อวันถึงหึงกันกับลาวทอง	ขุนหมองมากอยู่ในวันนั้น
อ้ายขุนช้างสร้างหอรออยู่แล้ว	ชำน้องแก้วเคืองขุนหนูหัน
ทั้งข้าน่าจะสมอารมณ์มัน	คิดคิดก็ยังพรัญญักษ์
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙๒)

แต่อีกใจหนึ่ง ขุนแผนก็แค้นนางวันทองและขุนช้างมาก เมื่อตนได้เห็นภาพบาดตาบาดใจที่นางวันทองนอนเคียงข้างขุนช้าง จึงคิดจะแก้แค้นให้หน้าใจ ดังความว่า

ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นในอก	แสนวิตกตาลเดือดหาเหือดไม่
อัดอัดฮึดฮัดให้ขัดใจ	พรงนี้จะไปยังสุพรรณ
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙๔)

ผลของความแค้นดังกล่าว เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับตัวละครอื่นๆ ดังคำประพันธ์

อีศรีประจันอีเทพทอง	เกี่ยวตองภูมิให้มันเหลือหลอ
ทำให้สมน้ำหน้าหมาทางอ	อีเถ้าแก่คนขอกก็เหมือนกัน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙๓)

หลังจากที่ขุนแผนแก้แค้นขุนช้างกับนางวันทองด้วยวิธีการมัดไว้ด้วยกันแล้ว ได้ให้พันโชติกำนันบ้านเล่าเรื่องราวก่อนให้ฟัง ก่อนที่จะตัดสินใจต่อว่าผู้เกี่ยวข้อง ตอนนี้อยู่ประจักษ์ได้สร้างความขัดแย้งภายในใจขุนแผนอีกชั้นหนึ่ง ระหว่างความรู้สึกสับสนในเรื่องความรัก ความสงสารวันทอง และเห็นว่าวันทองต้องตกเป็นภรรยาขุนช้าง ก็เพราะความผิดของตนเอง จึงไม่ต้องการจะเอาผิดวันทอง กับความแค้นวันทอง , ขุนช้าง , นางศรีประจัน และตัวละคร

อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ด้วยเกรงว่าหากไม่เอาเรื่อง ขุนแผนก็จะเสียหน้า เสียศักดิ์ศรี อีกทั้งคนที่ทำผิดก็จะไม่สำนึกในความผิดของตน ดังความว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสะท้าน	ได้ฟังนายบ้านบอกทุกสิ่ง
นั่งนึกตรึกความไปตามจริง	วันทองนี้มิ่งเมียรักกู
รักสนิทดังชีวิตอันเดียวกัน	มันแก้งบ้านอาลัยให้พลัดคู่
ขุนช้างเคี่ยวเข็ญเป็นศัตรู	ล่อลวงขอสู้ทำการงาน
วันทองอุตส่าห์ครองไมตรีทำ	จนเลิกทัพกลับมาได้ถึงบ้าน
มาเกิดเข็ญเป็นเหตุเภทพาน	หักหาญให้เสียไมตรีมิตร
เพราะกูเองเด็ดดวงนุหนัน	บุกบั่นถือโทษเอาเป็นผิด
จึงเสียใจยอมให้ขุนช้างชิต	คิดหรือหนึ่งเล่าจะเอาไป
แต่ก็หวนสงสัยน้ำใจนาง	เมื่อขุนช้างสู่สมเข้าชมได้
เป็นกินน้ำเห็นปลิงทุกสิ่งไป	จะคืนรักเข้ากระไรให้รำคาญ
ครั้นจะทุลกีกระเทือนถึงวันทอง	สงสารน้องจะขายหน้าอยู่ศาล
ได้เสียตัวชั่วผิดเพราะคนพาล	ถ้าให้ทานเห็นจะเป็นประโยชน์ไป
คิดหรือหนึ่งเล่าก็น้อยหน้า	มันทำได้ดังหาที่เกรงไม่
จงหองด้วยเงินทองมันคล่องใจ	ละไว้ก็จะหยิ่งยิ่งย่ำยี
แต่เพียงนี้เห็นไม่ทำอะไรได้	ยึดไปมันจะเล่นกูบ่นปี
จำจะชู้เสียให้รู้ว่าชั่วดี	คิดแล้วจึงมีชู้วาจา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๐๑-๓๐๒)

ผลของความขัดแย้งภายในใจขุนแผน จึงทำให้ขุนแผนตัดสินใจแก้แค้นผู้ที่กระทำผิด และสมรู้ร่วมคิดให้ขุนช้างแต่งงานกับวันทอง เป็นการสร้างความขัดแย้งกับตัวละครอื่น ๆ ด้วย คือ

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับวันทองและขุนช้าง เกิดขึ้นเนื่องมาจากความรู้สึกในใจของขุนแผนที่ทั้งรักทั้งแค้นวันทอง จึงต้องตัดสินใจไปสุพรรณบุรีเพื่อแก้แค้นนางและขุนช้าง ถึงกับคิดจะฆ่าให้ตาย แต่ก็เปลี่ยนใจเป็นมดทั้งวันทองและขุนช้างไว้ด้วยกัน อีกทั้งกลั่นแกล้งให้เป็นที่น่าอับอายเพื่อให้สาสมกับความแค้นในใจตน ดังความว่า

ตัดม่านกองไว้แล้วโคลคลา	เปิดมุ้งเห็นหน้าเจ้าวันทอง
หลับอยู่บนเตียงเคียงข้าง	ขุนช้างกอดกลมประสมสอง

อุเหม่ตัวดีอีคะนอง

จองทองมีผิวไม่กลัวกู

.....
 ถีบตกจากเตียงเคียงกันลง
 เจ็ดดาบจะฟาดให้ขาดกลาง
 เจื่องดอดใจไม่ฆ่าตี

.....
 ให้มันคงชีวิตไปโยมิ
 พอจิ้งจกหักขวางไม่ห่างที่
 เเคราะห์ดีแล้วมึงจึงรอดตัว

.....
 จิ้งชักเอาเชือกด้ายที่สายม่าน
 จะทำให้สมน้ำหน้าอีกาลี
 ถีบเข้าให้ชิดติดกัน
 ผูกเป็นเปลาะเปลาะชะเนาะตึง
 เอาผ้าคลุมหุ้มไว้ให้เหมือนผี
 จวนใกล้รุ่งสางสว่างตา

.....
 ถึงงตไว้ไม่ผลาญให้เป็นผี
 เชือกเส้นนี้และจะเล่นมึง
 เชือกกระแสนพันเข้าให้นอนชิง
 ปลายเชือกโยนถึงบนหลังคา
 ทุดอ้อปรี๊สมน้ำหน้า
 ลงจากเคหาด้วยทันใด
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙๕)

หลังจากนั้น ขุนแผนทำเป็นแกล้งเรียกขุนช้างและวันทองให้ออกมาเจรจากัน ทำให้วันทองอับอาย และขุนช้างเกิดความแค้นขุนแผน แต่ก็ต้องเก็บความแค้นไว้ เนื่องจากตนไม่สามารถทำอะไรขุนแผนได้ในขณะนั้น ดังความว่า

ขุนแผนร้องเฮ้ยอ้ายขุนช้าง
 ตัวมึงวันนี้ถึงที่ตาย
 กูไม่รู้ว่ามีอยู่ข้างใน
 จับดาบหุนหันตัวสั้นร้ว
 ขุนช้างได้ฟังคำขุนแผน
 ด้วยผูกมัดรัดไว้เหมือนผีตาย

โยไม่วางเมียกูอยู่จนสาย
 อย่าคิดมุงหมายจะรอดตัว
 หาไม่กูจะเข้าไปบนหัว
 ถีบฝ่าให้กลัวยู่นวาย
 นึกแค้นคิดไปใจหาย
 วันทองยิ่งอวยไม่ลืมตา ฯ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๙๙)

ในที่สุด ขุนช้างก็ได้หาทางออกเอาตัวรอด โดยยินยอมออกมาพบหน้าและเจรจากับขุนแผน อย่างประนีประนอม เพื่อให้ขุนแผนลดหย่อนผ่อนโทษ ตามคำกล่าวของขุนแผนว่า “ถ้าฮึกฮักเจรจายฆ่าตี ถ้าตีก็จะคิดว่ามิตรกัน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๐๗) และตามคำอ้อนวอนของนางศรีประจัน ว่า

ว่าถ้าตีจะคิดว่ามิตรกัน
 เอ็งจงออกไปให้วันทา

ถ้าเอ็งตั้งต้นเขาจะฆ่า
 พุดจาขอโทษให้ไกรธคล้าย

จะถืออะไรกับเท่านั้น
เขาก็ได้เมียใหม่ไว้น่าย

โอรสอ่อนผ่อนผันให้ความหมาย
เห็นจะไม่เสียตายวันทองนัก
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๐๙)

ดังนั้น ขุนช้างจึงหาทางออกด้วยการ

ยกสองมือง้างหน้าผาก
กราบลาทั้งตักชักต้อนมา
อิ้วเนื้อหอมทูนกระหม่อมแก้ว
บุญญาธิการพ่อชาญชัย

เชิญพ่อกินหมากพ่อพลายชา
ยกทูลเกศาซัดใจ
เชื่อว่าพ่อตายแล้วกลับมาได้
เครื่องในของพ่องามดังดอกบัว
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑๐)

พฤติกรรมของขุนช้างดังกล่าว แสดงให้เห็นลักษณะขัดแย้งระหว่างความรู้สึกในใจที่กลัวและเกลียดขุนแผนหวังให้ตาย กับการแสดงออกว่าตนรักและเป็นห่วงขุนแผน เมื่อขุนแผนเห็นพฤติกรรมของขุนช้างแล้ว ยิ่ง “แค้นคิดขบฟันหมั่นไส้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑๑) และยิ่งเกิดความรู้สึก “...ฮึดฮัดให้ซัดใจ” อีกทั้งขุนช้างไม่ยอมตอบคำถามว่า เพราะเหตุใดจึงหลอกลวงว่าขุนแผนตายในทัพ และวันทองก็ไม่ยอมออกมาพบหน้าพูดคุยกับขุนแผน ทำให้ขุนแผนโกรธแค้นวันทอง ถึงกับบริภาษอย่างรุนแรง ว่า

จะฆ่ามึงเสียทั้งเมียผัว
นางวันทองรักห้องไม่ยาดรา
กระนั้นแลสมชื่อว่าวันทอง
จะพูดออกกลั้วดอกจำปาพลัด
ฝ่ายเจ้าสิเจ้าประมาทใจ
เราคิดถึงความหลังเรายังตรง
สำคัญจิตว่าจะคิดอยู่บ้างเล่า
ตัดปลียังมีอาลัยยาง
เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้
กาลลงว่าหงส์ให้ปลงใจ

ระวังตัวจงดีทั้งสี่ห้า
กลั้วนวลหน้าจะหมองต้องลมพัด
เจ้าแปดน้ำทำนองเนื้อกษัตริย์
ด้วยคำตัดวันนั้นเป็นมันคง
กลับสตัยตัดได้โดยประสงค์
พาชื่อหรือหลงมาเรือนนาง
ไม่ทันรู้ว่าเจ้าจะสิ้นอย่าง
เจ้านี้จางจืดแล้วก็ลืมไป
มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑๒)

จากบทบริภาษข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความรักและความแค้นของขุนแผนที่มีต่อนางวันทองอย่างมาก เมื่อวันทองไม่ยอมออกมาพบหน้า ทำให้ขุนแผน “ซัดใจ” แล้วกลับ

กาญจนบุรีไป ทั้งที่ยังมีความรักและแค้นวันทองติดอยู่ในใจ นับเป็นความสามารถของผู้ประพันธ์ที่ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งให้เกิดภายในใจของตัวละคร โดยยังไม่ให้คลี่คลายในทันทีทันใด เพื่อสานเรื่องต่อเนื่องต่อไป

ตอนที่ ๑๕ ชุณแผนต้องพราบนางลาวทอง

พระพันวษามีรับสั่งให้พระหมื่นศรีนำตัวชุณแผน ชุณช้างมาฝึกหัดเข้ารับราชการทหาร เป็นมหาดเล็กในกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่จะเข้ากรุงศรีอยุธยา ชุณแผนฝากลาวทองภรรยาไว้กับนางทองประศรี ชุณแผนกับชุณช้างต่างก็ไปพบกันในกรุง ต่างทำที่ท้าวต่อกัน ถึงกับกินเหล้าสาบานเป็นเกลือกันใหม่ ขณะที่ชุณแผนอยู่เฝ้า ได้มีคนมาส่งข่าวว่านางลาวทองเจ็บหนัก ชุณแผนจึงฝากเฝ้าไว้กับชุณช้าง ชุณช้างรับคำเป็นอย่างดี และชุณแผนก็ไปหาลาวทองที่กาญจนบุรี จนกระทั่งนางลาวทองหายเจ็บ พอดีพระพันวษাত্রัสถึงชุณแผน ชุณช้างได้โอกาสที่จะแก้แค้นชุณแผน ด้วยคิดอยู่เสมอว่า トラบไต่ที่ชุณแผนยังอยู่ ชุณแผนอาจกลับมาแย่งชิงนางวันทองกลับไปจากตน และอาจจะคิดร้ายกับตนก็ได้ จึงทูลว่า ชุณแผนป็นกำแพงวังหนีไปหาลาวทองที่กาญจนบุรี พระพันวษาทรงเชื่อ ก็กริ้วชุณแผนมาก รับสั่งให้ลงโทษชุณแผนไปเป็นกองตระเวนด่านอยู่ชายแดน หากไม่มีหมายรับสั่งเรียกหาไม่ให้เข้ากรุงศรีอยุธยา และให้ตำรวจไปพรากลาวทองมาจากชุณแผน โดยนำนางลาวทองเข้าไปเป็นคนปักสะดึงในวัง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ คือความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร อันเกิดจากความแค้นที่สั่งสมมาแต่เดิม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร คือ ความขัดแย้งระหว่างชุณแผนกับชุณช้าง หลังจากที่เหตุการณ์ทำท่าจะสงบลงแล้ว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งภายในใจของชุณแผน และชุณช้าง ความขัดแย้งภายในใจของชุณแผนเกิดจากความคับแค้นใจที่มีต่อวันทองและชุณช้าง ครั้งที่ชุณช้างแย่งนางวันทองไป กระทั่งชุณแผนกลับมาแก้แค้นชุณช้างและวันทองแล้วครั้งหนึ่ง แต่ชุณแผนก็ยังไม่หายแค้น ทั้งรักทั้งแค้นวันทองตลอดเวลา แม้ชุณแผนจะได้กลับไปอยู่ร่วมกับลาวทองภรรยาใหม่ที่บ้านกาญจนบุรีแล้วก็ตาม ส่วนชุณช้างก็ได้พาวันทองไป “ครอบครองถิ่นฐานบ้านของตัว เมียผู้เป็นสุขสำราญใจ” (ชุณช้างชุณแผน. ๒๕๑๓ : ๓๑๓)

จนกระทั่งมาเกิดเหตุ ตอนพระพันวษามีรับสั่งให้เรียกตัวชุณแผนกับชุณช้างเข้าวัง เพื่อฝึกการรับราชการเป็นมหาดเล็ก และให้ชุณแผนไปตามชุณช้างที่บ้านสุพรรณบุรี ทำให้ชุณแผนพบวันทองภรรยาเก่าอนเคียงข้างอยู่กับชุณช้าง ความแค้นแต่เดิมจึงคุกรุ่นขึ้นมาอีก ดังความว่า

ขุนแผนแค้นใจตั้งไฟกาฬ
 โกรธวันทองถ่อยพลอยกาลี
 ทำเป็นกลัวเจ้าจะหักคอ
 ทำเหยียบม่านลัมพลาดขาดกลาง

จะใคร่ผลาญชีวิตให้เป็นผี
 มีดาบจะฟาดให้ขาดกลาง
 ต่อลื้อโลดเล่นเต้นโหมงผาง
 ปะเตะนางวันทองลัมคว่ำไป
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๑)

พฤติกรรมของขุนแผนที่แสดงความก้าวร้าวต่อนางวันทอง ถึงกับ “ปะเตะนางวันทอง ลัมคว่ำไป” นี้ แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนทั้งรักทั้งแค้นนางวันทองมาก จึงคิดแก้แค้นด้วยการ ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเจ็บเพื่อให้สมแค้น

อย่างไรก็ตาม การสร้างความขัดแย้งข้างต้น ก็ไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง เพียงสร้าง เพื่อให้เข้าใจความรู้สึกของขุนแผนที่มีต่อนางวันทองมากขึ้นเท่านั้น หลังจากนั้น ขุนแผนกับ ขุนช้างก็เข้าฝักหัดรับราชการ ตอนนี้อยู่ประพันธ์ได้สอดแทรกลักษณะขัดแย้งระหว่างความสามารถของขุนแผน กับความสามารถของขุนช้างไว้อย่างชัดเจน ว่า “ขุนแผนนั้นสอนง่ายได้ตั้งใจ ขุนช้างจิงไรยากหนักหนา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๒) จนในที่สุด ขุนแผนกับขุนช้างได้ ทำงานรับราชการทหารในกรุงศรีอยุธยาด้วยกัน และได้กลับกลายมาเป็นมิตรกันอีกครั้งหนึ่ง ถึง กับสาบานกันด้วย ว่า

พระหมื่นศรีขุนเพชรขุนรามมา
 กินเหล้าเมายาตาเป็นมัน
 สารพัดสตัยซื้อต่อกันสิ้น
 สร้างเมาเหล้าหมดก็สำราญ

เป็นห้าทั้งขุนแผนขุนช้างนั้น
 รินเหล้าเกลือรันลงสาบาน
 กินเมาพูดโธ่ด้วยโวหาร
 ต่างคนไปบ้านด้วยฉับพลัน ฯ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๒)

ช่วงนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างเพียง ชั่วคราวเท่านั้น แต่ในใจส่วนลึกแล้ว ขุนช้างกับขุนแผน ยังมีความแค้นกันอยู่ โดยเฉพาะ ความแค้นของขุนช้างที่มีต่อขุนแผน ดังนั้น เมื่อขุนช้างสบโอกาสที่จะแก้แค้นขุนแผนได้ จึงถือ โอกาสแก้แค้นทันที ตอนที่ขุนแผนฝากเวรขุนช้างไว้ เพื่อไปเยี่ยมนางลาวทอง ขุนช้างได้โอกาส เพ็ดทูลว่า ขุนแผนป็นกำแพงวังหนีไป ดังความว่า

ครานั้นขุนช้างพึงรับสั่ง
 ขุนแผนความแค้นของมันมี
 เอาวันทองของมันมาจากข้าง
 กูจะผลาญชีวิตดังพิษงู

คิดถึงความหลังดังไฟจี
 ถ้าได้ทีนานไปคงใส่กู
 มันก็หมายจะล้างทำลายอยู่
 ครู่เดียวให้ยับดังสับปลา

คิดแล้วยกข้อขอเดชะ
เข้าเวรร่วมกันหลายวันมา

.....
ขุนแผนป็นขำมกำแพงวัง
หม่อมฉันว่าจะฆ่าเสียให้ตาย

ข้าพระพุทธเจ้าไม่มูสา
เห็นบ่นถึงภรรยาอยู่ทุกวัน

.....
โอหังหยาบข้าเป็นเลื้อหลาย
เห็นจะ پایไปบ้านภรรยา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๕)

การที่ขุนช้างกราบทูลว่า “ขุนแผนป็นขำมกำแพงวัง” นี้ แสดงให้เห็นว่า ขุนช้าง
รู้ระเบียบปฏิบัติในพระบรมราชวังอันเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยตรง และ
ใช้ความรู้ทางกฎหมายกล่าวโทษใส่ความขุนแผนอย่างรุนแรง เพื่อหวังให้ขุนแผนตาย เพราะ
โทษของการป็นกำแพงวังนั้นรุนแรงถึงขั้นตัดหัวเสียประจาน ดังได้บัญญัติไว้ในกฎหมาย
ตราสามดวง ว่า “ถ้าป็นกำแพงวังขึ้นนอกให้ตัดต้นเสีย ถ้าป็นกำแพงวังขึ้นในให้ฆ่าเสีย”
(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๙๘)

ดังนั้น ในเบื้องต้นก่อนที่พระพันวษาจะสอบสวนข้อเท็จจริง เพียงฟังความจาก
ขุนช้างข้างเดียว ก็สร้างความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง คือ พระพันวษากับขุนแผน เมื่อ
พระองค์พิโรธ จึงลงโทษขุนแผนด้วยการตรัสบริภาษและระบุโทษ ดังความว่า

.....
กระที่บพระบาทवादมา
อ้ายขุนช้างว่ากล่าวกลับหัวหาญ
โทษถึงฆ่าฟันให้บรรลัย
หากคิดนินทาหนึ่งความชอบมี
อี่เมียอย่างไรไม่จากกัน
เหวยราชามาตย์ไปบัดนี้
อ้ายขุนแผนกูไม่ขอเห็นตัว

.....
อายนี้ดีกว่าไม่เกรงใคร
บังอาจป็นปการออกไปได้
เสียบหัวอย่าให้ดูเยี่ยงกัน
ถ้าหาไม่มีชีวีจะอาสญ
หรือลอยมาแต่สวรรค์จึงลื้มกลัว
พาอี่ลาวทองมาจากผัว
มันทำชั่วให้อยู่กาญจนบุรี

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๕)

แม้ว่า ขุนแผนจะถูกระบุโทษ “...ถึงฆ่าฟันให้บรรลัย เสียบหัวอย่าให้ดูเยี่ยงกัน” แต่
เนื่องจากขุนแผนมีความดีความชอบ พระพันวษาจึงลดโทษเพียงให้พราภนางลาวทอง และให้
ขุนแผนไปตระเวนด่านห้ามเข้าเฝ้าจนกว่าจะมีศึกสงคราม

ผลของการลงโทษที่ขุนแผนได้รับในครั้งนี้ นับเป็นการสร้างความผันแปรต่อวิถีชีวิต
ของขุนแผน ที่ต้องพลัดพราภนางลาวทอง และลดบทบาทในหน้าที่ราชการของขุนแผนลง
เป็นเหตุให้ขุนแผนเกิดความคับข้องใจอย่างรุนแรง เหมือน “ดังใครเอาดาบฟาดให้ขาดกลาง

ย้ายขุนช้างมาที่ครั้งนี้แล้ว ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๒๘) ความรู้สึกเช่นนี้ ทำให้ขุนแผน คิดแก้แค้นขุนช้าง โดยหวนคิดกลับไปแย่งชิงนางวันทองกลับคืนมา อันจะเป็นเหตุให้เกิดความ ชัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างขึ้นมาใหม่อย่างรุนแรง ดังจะได้กล่าวในตอนต่อไป

ตอนที่ ๑๖ กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่

ขุนแผนคิดแก้แค้นขุนช้าง เนื่องจากเกิดความคับแค้นใจในการกระทำของขุนช้างที่คิด คดทรยศ โดยตั้งใจจะไปลักวันทองกลับคืน จึงออกเดินป่า เพื่อคิดตีดาบ ซ้อมม้า หาบุตรชายมา ปลุกเสกเป็นกุมารทอง เพื่อจะได้ไว้เป็นเครื่องป้องกันตัว จนกระทั่งได้ไปพบนางบัวคลี่ลูกสาว หมื่นหาญขณะที่นางออกไปทำไร่ ขุนแผนพอใจและคิดจะแต่งงานกับนางบัวคลี่ เพราะดูลักษณะ แล้ว บุตรที่เกิดกับนางบัวคลี่คนแรกจะเป็นบุตรชาย ตรงจุดมุ่งหมายของขุนแผนที่คิดจะทำเป็น กุมารทอง ขุนแผนจึงแสร้งทำเป็นคนซัดเซพเนจรเข้าสมัครอยู่กับหมื่นหาญ และครั้งหนึ่งได้มี โอกาสช่วยชีวิตหมื่นหาญไว้ คราวที่หมื่นหาญพาขุนแผนไปยิงวัวกระทิงป่าจนเกือบถูกวัวชีวิตตาย เป็นเหตุให้หมื่นหาญยกนางบัวคลี่ให้เป็นภรรยาขุนแผนสมดังที่ขุนแผนปรารถนา

ต่อมา นางบัวคลี่ตั้งครรภ์หลายเดือน พฤติกรรมขุนแผนเปลี่ยนไปเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ทำงาน และไม่ยอมเป็นโจร เป็นเหตุให้เกิดการโต้เถียงและทะเลาะกับหมื่นหาญอย่างรุนแรง กระทั่งหมื่นหาญโกรธและแค้นใจขุนแผนมาก จึงวางแผนให้นางบัวคลี่วางยาพิษขุนแผน แต่ ขุนแผนไม่ตาย เนื่องจากโหงพรายบิรวารมากระซิบบอกให้รู้ตัวเสียก่อน การกระทำของนาง บัวคลี่ครั้งนี้ เป็นการสร้างความแค้นใจให้กับขุนแผนอย่างมาก ก่อปรกับความตั้งใจคิดจะได้ กุมารในท้องนางบัวคลี่อยู่แต่เดิมแล้ว ขุนแผนจึงคิดฆ่าบัวคลี่อย่างสนิทใจยิ่งขึ้น เพื่อต้องการ บุตรไปทำกุมารทอง

ดังนั้น ก่อนที่ขุนแผนจะฆ่านางบัวคลี่ จึงแกล้งพูดจะขอบุตรในท้อง จนนางบัวคลี่ออก ปากยกให้ ขุนแผนจึงฆ่านางบัวคลี่แล้วผ่าท้อง เอาไปทำพิธีปลุกเสกให้เป็นกุมารทอง เมื่อ หมื่นหาญรู้ว่าขุนแผนฆ่านางบัวคลี่ตาย จึงได้ยกพวกติดตามฆ่าขุนแผน เกิดการปะทะต่อสู้กัน อย่างรุนแรง ในที่สุดหมื่นหาญพ่ายแพ้ และได้ร้องขอชีวิตต่อขุนแผน ขุนแผนยกโทษให้ หลังจาก นั้นก็เดินทางเพื่อไปตีดาบฟ้าฟื้น และซื้อม้าสีหมอก จนได้ครบ ก็เดินทางกลับไปกาญจนบุรี

ในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจขุนแผน เป็นความขัดแย้ง หลัก ยังผลทำให้เกิดความขัดแย้งอื่น ๆ ต่อเนื่องในการดำเนินเรื่อง เริ่มจากความคับข้องใจของ ขุนแผนต่อการกระทำของขุนช้างที่คิดคดทรยศแย่งชิงนางวันทองไปเป็นภรรยา และเพ็ดทูลว่า ขุนแผนป็นกำแพงวังหนีออกไปหานางลาวทอง จนเป็นเหตุให้นางลาวทองถูกกักขังไว้ในวัง ทำให้ ขุนแผน “คิดคิดเดือดดาลให้พล่านพลุ่ง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๓๓) หรือ “ยิ่งคิดตั้งจิต จะจากร่าง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๓๒) ด้วยความแค้นของขุนแผนที่มีต่อขุนช้างอย่าง รุนแรงถึงขั้น “ถ้ามีทดแทนให้หน้าใจ บรรลือเสียยิ่งดีกว่ามีขนม” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ :

๓๓๒) นับเป็นเหตุเชื่อมโยงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างในตอนต่อไป เพราะขุนแผนคิดว่า

จะไปลักวันทองของกูมา
เกรงแต่จอมรินทร์ปั้นภูวดล
ถ้าเขาไม่เมตตาจะฆ่าฟัน
มีแต่ตัวพลาดพลึงลงอย่างไร

ถ้าติดตามแล้วจะฆ่าเสียให้ปัน
จะให้ลิ้นพลิตติดตามไป
จะรับรองป้องกันฉันใดได้
คงบรรลีย์แหลกลงเป็นผงคลี
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๓๒)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวประพันธ์ข้างต้น ทำให้ขุนแผนคิดหาเครื่องป้องกันตัว คือ “...ตีดาบซื้อม้าหากุมาร” ก่อนกลับไปแก้แค้นขุนช้าง และอาจต้องใช้ต่อสู้กับกองทัพหลวง แสดงให้เห็นว่า นอกจากขุนแผนจะเกิดความขัดแย้งกับขุนช้างแล้ว ยังจะเกิดความขัดแย้งกับ อาญาแผ่นดินด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

เหตุการณ์ตอนขุนแผนหากุมารทองนี้ ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งไว้หลายชนิด ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับหมื่นหาญ เป็นการต่อสู้กันระหว่างพ่อตา คือ หมื่นหาญกับบุตรเขย คือขุนแผน อันเนื่องมาจากการทะเลาะกัน ต่างคนต่างคิดว่าตนเก่งกล้า มีฝีมือ ใครจะหมิ่นศักดิ์ศรีไม่ได้ หลังจากหมื่นหาญยกนางบัวคลี่ให้ขุนแผน เนื่องจากขุนแผนได้แสดงความกล้าหาญต่อสู้กับวัวกระทิง เพื่อช่วยชีวิตหมื่นหาญไว้ เป็นเหตุให้ หมื่นหาญ “จำต้องเกื้อหนุนแทนคุณเขา ออบบัวคลี่ลูกเราจะยกให้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๓๙) ขุนแผนจึงได้กับนางบัวคลี่สมความตั้งใจ ดังที่ได้วางแผนไว้แต่แรก เมื่อ

แลเห็นตัวบัวคลี่อยู่ที่ห้าง

สำอางนวลละอองผ่องผิวน้ำ

.....

.....

พินิจน้องก็ต้องตำรับนัก

เห็นประจักษ์แจ้งจริงทุกสิ่งสรรพ

ถ้าเกิดบุตรหัวปีมีด้วยกัน

แมนั่นคงเป็นชายเหมือนหมายมา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๓๔-๓๓๕)

เมื่อขุนแผนได้นางบัวคลี่สมความปรารถนาแล้ว พฤติกรรมก็เริ่มเปลี่ยนไป จากคนที่เคยขยัน ก็กลับเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ช่วยหมื่นหาญทำมาหากิน ไม่ตามหมื่นหาญออกไปปล้นสะดม หมื่นหาญเกิดความไม่พอใจ จึงเรียกขุนแผนมาต่อว่า ขุนแผนก็ตอบไปในทำนองกวน

โทสะว่า จะรับเป็นคนคุ้มกันเวลามีใครมารังแก แต่ถ้าหากไม่มีความจำเป็นก็ต้องขอตัว เพราะอาชีพเหล่านี้ “ล้วนแต่การโจรกรรมไม่ทำได้อ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๕) เป็นเหตุให้หมื่นหาญโกรธ จึงโต้ตอบขุนแผน ว่า

.....
ชีชะพูดแกเอาตามแกน

อันพวกทหารในบ้านกู

ล้วนอยู่ยงคงทนทุกคนไป

เหมือนตัวเอ็งอ่อนแอเ็นทียวอดอ้าง

จะสู้รบใครได้ไม่เห็นจริง

.....
เจ้านี้แสนรู้หลักสักเพียงไร

คนเดียวก็สู้ลิบคนได้

จะฟันแทงสักเท่าไรไม่ไหวติง

ดูกิริยาทำทางอย่างผู้หญิง

แต่ลมพัดก็จะกลิ้งลงกลางดิน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๕)

เมื่อหมื่นหาญปรึกษาประมาทขุนแผน อีกทั้งยังอวดความเก่งกล้าของตน ว่า “คนเดียวก็สู้ลิบคนได้” ขุนแผนจึงโต้ตอบหมื่นหาญ ว่า

ถึงอยู่ยงคงทนพันประมาณ

ที่เรี่ยวแรงแข็งขันฟันไม่เข้า

ถ้าเขารุมแทงฟันตะบันไป

ถ้าแม่นมาตรอาจหาญการวิชา

ให้ยัดปืนยี่นยิงเข้ารอบกาย

ไม่พอการฉานยังไม่ชอบใจ

จะนับเอาว่าดียังไม่ได้

คงซ้ำในหักป็นไม่พ้นตาย

ต้องแคล้วคลาดศาสตราสิ้นทั้งหลาย

ไม่ระคายปลายชนลัคนิดเดียว ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๕-๓๔๖)

คำโต้ตอบของขุนแผน ทำให้หมื่นหาญเกิดโทสะมากขึ้น เพราะขุนแผนไม่เคยแสดงฝีมือให้เห็น กลับพุดอวดความสามารถของตนและดูหมิ่นอำนาจของหมื่นหาญ จึงเกิดการลงตีปะลองฝีมือกัน เมื่อ

หมื่นหาญฮึดฮัดมือขึ้นหน้า

แม่นมิลงมาจริงให้ยิงลง

เจรจาอวดอย่างไรไอ้จอมทอง

กูจะลองเสียให้ยับยับจากเรือน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๖)

ขุนแผนทำให้พวกของหมื่นหาญระดมยิงกันในระยะเผาขน โดยลงนั่งภาวนาทำใจให้เป็นสมาธิ ครั้นได้ทีก็ให้ระดมยิง จนกระทั่งดินปืนและกระสุนหมด พวกสมุนโจรและหมื่นหาญจึงเห็นว่า ที่จริงขุนแผนเป็นคนดีมีวิชา เหตุการณ์ตอนนี้ ผู้ประพันธ์ได้สร้างลักษณะขัดแย้ง

ระหว่างการสร้างความพอใจให้กับขุนแผนที่ “แกล้งล้อพ่อตาจนหน้าเหวอ” กับความไม่พอใจของหมื่นหาญอย่างรุนแรง ในการนี้ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในใจของหมื่นหาญระหว่างความกลัวกับความกล้าอีกชั้นหนึ่งด้วย เนื่องจากหมื่นหาญกับขุนแผน มีลักษณะขัดแย้งกันทางความสามารถ ดังความว่า

หมื่นหาญเห็นพลายแก้วนั้นแคล้วคลาด	คิดขยาดในใจให้ไหวหวั่น
อายแก้วนี้ฉกาจบังอาจครัน	เดิมสำคัญว่ามันเคอะเซอะชานมา
มาหมกคลุมซ่อนอยู่ไม่รู้แจ้ง	มันมาแกล้งล่อมตนมเหมือนคนบ้า
กูก็เป็นคนดีมีวิชา	ยังอายนี้ดีกว่าน่าน้อยใจ
ตั้งพระยาสีหราชอันกราดเกรี้ยว	อยู่ถ้าเดียวสองตัวเห็นไม่ได้
ยิ่งคิดก็ยิ่งแค้นให้แน่นใจ	เดินขึ้นบันไดไปเรือนพลัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๗)

การที่หมื่นหาญ “ยิ่งคิดก็ยิ่งแค้นให้แน่นใจ” นี้เอง เป็นเหตุให้หมื่นหาญคิดฆ่าขุนแผน เพราะ คิดว่าเสือสองตัวอยู่ร่วมกันไม่ได้ หรือ

มันก็เป็นช้างงาอันกล้าหาญ	เราก็เป็นคชสารอันสูงใหญ่
จะอยู่ป่าเดียวกันนั้นฉันใด	นานไปก็จะยับย้อประมาณ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๔๙)

วิธีการของหมื่นหาญ ที่คิดฆ่าขุนแผนด้วยยาพิษ เพราะหมื่นหาญรู้ว่าขุนแผนเป็นผู้มีวิชา จะฆ่าซึ่งๆหน้าไม่ได้ จึงต้องให้นางบัวคลีบุตรสาว ฆ่าขุนแผนด้วยการวางยาพิษ แต่ทำไมสำเร็จ เหตุการณ์กลับพลิกผันเป็นขุนแผนฆ่านางบัวคลี เพื่อเอาบุตรนางทำเป็นกุมารทอง ตรงนี้เองที่ผู้ประพันธ์ไม่เพียงแต่จะสร้างความขัดแย้งระหว่างหมื่นหาญกับขุนแผนเท่านั้น แต่ยังได้สร้างความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างขุนแผนกับตัวละครอีกตัวหนึ่ง คือนางบัวคลีด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

หลังจากที่ขุนแผนฆ่านางบัวคลี โดยใช้มีดผ้าทองเอาบุตรในท้องไปทำพิธีปลุกเสกเป็นกุมารทอง หมื่นหาญได้ทราบเหตุร้าย ก็ระดมพรรคพวกด้วยความโกรธ จนถึงวิหารในวัดร้างที่ขุนแผนเข้านั่งทำพิธีปลุกเสกกุมารทองอยู่ เมื่อพรรคพวกของหมื่นหาญกุ๊กกักรุกเข้าไปจะรุมทำร้าย ขุนแผนก็ทวาด พวกหมื่นหาญไม่กล้าเข้าจับ หมื่นหาญจึงกล่าวล่ำเลิกบุญคุณ ความว่า

หมื่นหาญโมโหโกรธา	ชี้หน้าว่าเหวอเฮ้ยอายสูล
มึงอกตัญญูไม่รู้คุณ	เสียแรงพ่อชนขุนมาเท่าไร

กูให้กินข้าวน้ำทุกคำเช้า
มึงยังทรยศขบใจ

แต่ลูกสาวในอกยังยกให้
ครั้งนี้กูไม่วิชีวิตมึง ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๖)

จากคำกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า ที่ “หมื่นหาญโมโหโกรธา” เนื่องมาจากขุนแผนมีพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมของสังคม ด้วยการแสดงพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่ยำเกรงผู้ใหญ่ คือ หมื่นหาญซึ่งเป็นบิดาของภรรยา นับเป็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับค่านิยม ชนอยู่อีกชนิดหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ขุนแผนก็ตอบโต้ถึงการที่หมื่นหาญเขียนด้วยมือลบด้วยเท้า วางอุบาย ให้นางบัวคลีวางยาพิษขุนแผน แต่ขุนแผนไม่ตายเพราะมีพรายกระซิบ เมื่อพรรคพวกไม่กล้า จับขุนแผน หมื่นหาญก็ต้องเข้าต่อสู้ด้วยตนเอง ดังความว่า

หมื่นหาญอย่างเท้าเงี้ยวฟาด
เจ้าพลายแก้วจวยมีดหมอมนต์
หมื่นหาญฟันผับแผนรับผัวะ
ปิดป้องคล่องแคล่วพลวัน
หมื่นหาญถือง้าวยาวกว่ากริช
กริชแทงง้าวฟาดพลาดทุกที
หมื่นหาญฟันผับแผนรับผัวะ
หมื่นหาญเซแผนซ้าล้มคว่ำตึง
พวกทหารโหมแห่เข้าแก่นาย
ที่ซี้ซลาด่วนวันทั้งศัตรา
หมื่นหาญดันกระเดือกเสือกยันยัน
ขุนแผนเงือกกริชง่าแล้วว่าไป

แคล้วคลาดมิได้ช่องต้องปลายชน
แทงปั้งหนัวย่นไม่เข้มนัน
เอากฤษแยงแทงผัวะแล้วโพล่หัน
สู้กันพักใหญ่ไม่เสียที
ขุนแผนชิดเข้าซบโขยกหนี
หมื่นหาญตีแผนต๋าดด้วยกริชตึง
เอากฤษแยงแทงผัวะเข้าตำผิง
แผนทรลิ่งเหยียบคออ้ายพ่อตา
บ้างกลัวตายชอกชนเข้าดันป่า
อ้ายคนกล้าตรงเข้ารับยับย้อยไป
อ้ายคนเหล่านั่นไม่อาจไถล
มึงเห็นฤทธิ์กูหรือไม้อัถมิพ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๗)

ในที่สุด หมื่นหาญก็สู้ขุนแผนไม่ได้ และร้องขอชีวิต อีกทั้งยอมขอโทษสารภาพผิด เรื่องการวางยาพิษ ขุนแผนไม่ฆ่า แต่กล่าวสาปว่า

หากกูคิดนิตหนึ่งมึงมีคุณ
ให้ข้าวแกงพริกเกลือได้เจือจาน

ได้เกื้อหนุนเลี้ยงดูอยู่ในบ้าน
ไม่ประหารชีวิตเพราะคิดคุณ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๗)

เมื่อเป็นเช่นนี้ ชุนแผนจึงให้หมื่นหาญอยู่ตามประสา เป็นอันว่า ความขัดแย้งระหว่างหมื่นหาญกับชุนแผนคลี่คลายลง

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างชุนแผนกับนางบัวคลี่ เกิดจากพฤติกรรมของตัวละคร คือนางบัวคลี่ ที่ขัดต่อค่านิยมของสังคมในเรื่องความจงรักภักดีของภรรยาที่พึงมีต่อสามี ดังตอนที่นางเห็นผิดเป็นชอบ ประกอบกับความกตัญญูรู้คุณบิดา จึงคิดฆ่าชุนแผนสามี ถือว่านางบัวคลี่ กระผิดค่านิยมของสังคมดังกล่าว เพราะค่านิยมของสังคมกำหนดให้ภรรยาจงรักภักดีต่อสามี จะเห็นได้จากคำสอนของนางเกสรสอนนางสร้อยทอง ถึงการปฏิบัติตนของภรรยาที่ถือว่าประพฤติดีชั่ว “ว่าวิสัยภรรยาประพฤติดีชั่ว ดีชั่วเจตอย่างต่างต่างกัน อย่างหนึ่งทุจริตคิดร้าย ผัว...” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๗๑) เหตุนี้ ชุนแผนจึงคิดฆ่านางบัวคลี่ เมื่อทราบว่านางทรยศคิดจะฆ่าชุนแผนก่อน หญิงประเภทนี้โบราณถือว่าเลี้ยงดูไม่ได้ ดังที่ชุนแผนกล่าวว่า “จำจะล้างชีวาฆ่ามันเสีย จะเลี้ยงมันเป็นเมียที่ไหนได้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๑)

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่นางบัวคลี่จะคิดวางยาพิษฆ่าชุนแผน หรือชุนแผนคิดฆ่านางบัวคลี่ ผู้ประพันธ์ก็ได้ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งให้เกิดข้อขึ้นภายในใจของตัวละครทั้งสองด้วย ดังนี้

๓. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๓.๑ ความขัดแย้งภายในใจของนางบัวคลี่ เกิดจากการเลือกตัดสินใจระหว่าง ความรักชุนแผน กับความโลภอยากจะได้ข้าวของเงินทองของบิดา หลังจากทีหมื่นหาญขอให้นางเป็นคนวางยาพิษฆ่าชุนแผน ดังความว่า

ครานั้นบัวคลี่ศรีสมร	ได้ฟังคำบิดาอ่อนน้อมว่า
กำลังรักพลายแก้วดังแหวด	แต่อยู่มาไม่กระเดื่องเคื่องอารมณ์
แต่ใจนี้มากอยากได้ของ	ด้วยพ่อเอาเงินทองเข้าหับถม
เป็นอกุศลลจจิตคิดนิยมน	จะต้องตายทั้งกลมจึงกลับใจ
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๐)

เมื่อนางบัวคลี่ต้องประสบกับชะตากรรมที่ “จะต้องตายทั้งกลม...” ทำให้นางตัดสินใจเลือกกระทำตามที่บิดาขอร้อง คิดฆ่าชุนแผน เป็นเหตุให้ชุนแผนย้อนกลับมาฆ่านางบัวคลี่ตาย

๓.๒ ความขัดแย้งภายในใจชุนแผน เป็นการต่อสู้ภายในใจทั้งรักทั้งแค้นนางบัวคลี่ กล่าวคือ ชุนแผนฆ่านางบัวคลี่อย่างเหี้ยมโหดทั้งที่รักและแค้น โดยการใช้มีดปักอกแล้วผ่าเรื้อยมาจนถึงท้อง ทั้งยังนำตัวทารกที่อยู่ในครรภ์ออกมา ซึ่งนักจิตวิทยาอธิบายว่า เป็นความวิปริต

ทางเพศชนิดทำให้ผู้อื่นเจ็บ ที่เรียกกันว่า ซาดิสต์ นี้ จะแสดงออกมารุนแรงถึงขั้นมาตรการได้ เนื่องจากความรักและความเกลียด ซึ่งมีอยู่ควบคู่กันรุนแรงถึงที่สุดซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน (ชลธิชา สัตยาวัดเนา. ๒๕๑๓ : ๑๑๖) ก่อนลงมือฆ่า ขุนแผนได้แสดงความรักต่อบัวคลีเป็นครั้งสุดท้าย ดังความว่า

เจ้าพลายแก้วทอดสนิทปิดเงื่อนงำ

.....

เฝ้าอิงแอบแนบนวลท่ายวนยี่

เจ้าพลายแก้วอิงแอบเข้าแนบข้าง

เฝ้าเคล้าคล้าคลึงเคล้าเจ้าบัวคลี

.....

เจ้าบัวคลีมิได้หมายระคางหมอง

กอดจูบลูบต้องให้ตายใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๓)

หรือตอนขุนแผนกำลังจะฆ่านางบัวคลี เมื่อ “หยิบเอามีดคร่ำด้ามกลิ้งปิงหาตรงมาถึงตัวเจ้าบัวคลี” แล้ว ขุนแผนเกิดการต่อสู้ภายในใจที่แสดงให้เห็นว่าขุนแผนทั้งรักทั้งแค้นนางบัวคลี ว่า

ยืนขึ้นเตี้ยงเข้าเคียงข้าง

ไม่รู้เลยว่ารำมันรำใจ

แล้วชักมีดตั้งท่าฆ่าขยับ

แล้วกลับนึกขึ้นถึงนางวางยาพิษ

พินิจนางนึ่งนอนถอนใจใหญ่

จะฆ่าผิวเสียได้ช่างไม่คิด

ใจกลับมืออ่อนสะท่อนจิต

เอาชีวิตเสียเกิดอย่างไวมัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๕๓)

จากความคับข้องใจ ซึ่งเกิดจากการที่นางคิดทำลายชีวิตของขุนแผนก่อน ทำให้ขุนแผนมีความตึงเครียดภายในใจอย่างรุนแรง จึงพยายามหาหนทางลดหรือระบายความเครียดโดยการทำลายหรือทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเจ็บปวด อีกทั้งยังเป็นโอกาสของขุนแผน ที่ขุนแผนจะได้เอาบุตรในท้องนางบัวคลีไป ทำเป็นกุมารทองได้สมปรารถนา โดยใช้ข้ออ้างว่านางบัวคลีคิดฆ่าขุนแผนก่อนเพื่อช่วยให้พฤติกรรมอันเหี้ยมโหดที่สามีไม่พึงกระทำต่อภรรยาดูลดน้อยลง

ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา

ขุนแผนเกิดความคับแค้นใจขุนช้าง ที่เป็นต้นเหตุให้นางลาวทองถูกจับตัวไปกักขังในกรุงศรีอยุธยา ทั้งยังแย่งชิงนางวันทองไปเป็นภรรยา ทำให้ตนต้องนอนเปล้าเปลี่ยวอยู่คนเดียว

จึงคิดแก้แค้นขุนช้าง โดยการกลับไปสุพรรณบุรี เพื่อลักพานางวันทองมาจากขุนช้าง ขุนแผนลางทองประศรีแล้วเดินทางมาถึงบ้านขุนช้าง ได้ปะทะกับผีพรายของขุนช้าง และผีพรายขับออกเรือนขุนช้าง ขุนแผนเข้าห้องนางแก้วกิริยา ได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา หลังจากนั้นนางแก้วกิริยาก็ขับออกเรือนขุนช้าง ขุนแผนเข้าห้องขุนช้าง พบวันทองนอนเคียงข้างขุนช้าง ยิ่งสร้างความแค้นใจมากขึ้น จึงกลั่นแกล้งขุนช้าง แล้วชักชวนวันทองไปด้วย นางวันทองยอมไปกับขุนแผนทั้งที่ยังอาลัยขุนช้าง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร คือขุนแผน เป็นความขัดแย้งหลัก ยังผลก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง และความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดินด้วย ดังนี้

๑ ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจขุนแผน ซึ่งสืบเนื่องมาจากความคับแค้นใจที่ต้องถูกพรากนางลาวทอง โดยขุนช้างเป็นต้นเหตุ ทั้งนางวันทองก็ต้องตกเป็นภรรยาขุนช้างอีกด้วย ดังความว่า

จำเดิมแต่ลาวทองต้องจากอก
ข้าใช้ไทยลาวสาวสามี
นอนเดียวเปลี่ยวใจไม่มีคู่
หน้าร้อนร้อนใจตั้งไฟฟาง
หน้าลมลมแล่นตลอดจิต
จากเมียเสียใจให้รัญจวน

.....
เจ็บใจดังไครยิงด้วยปืนพิษ
ปานฉะนี้ลาวทองน้องอยู่กรุง
ให้น้องจิตเจ็บใจไม่นอนหลับ
ดูเหว่าแว่วแจ้วเสียงสำเนียงมา

.....
แสนแค้นเคืองใจอ้ายขุนช้าง
มันชิงวันทองไปอ้ายใจดำ
มีหน้ายังซ้ำทูลยุแยง
ไม่แก้แค้นก็จะแค้นคั่งบรรลัย

ให้วิตกชุ่นช้องหมองศรี
ไม่ยินดีด้วยใครอาลัยนาง
ทุกฤดูตรอมใจให้หมองหมาง
หน้าฝนฟ้าครางรำพึงครวญ
ปกปิดผ้าห่มยิ่งโหยหวน
เสียดาบพลลับหน้าไปกว่าปี

.....
คะนึ่งคิดคร่ำครวญจวนรุ่ง
จะสะดุ้งตื่นตั้งแต่โศก
พลิกกลับเปิดมุ้งเที่ยวมองหา
ผวาเปิดประตูห้องให้หมองใจ

.....
ใจกระต้างกระเตื้องคิดให้ผิดส่ำ
แต่สักคำมิได้ทำให้เคืองใจ
เสียตแห่งเอาลาวทองมันทำได้
เอออะไรเห็นรับกลับหักราน

.....

ตามกรรมจะระยำด้วยอาญา
ตัวกูก็ลือช่าว่าคนดี
จะผ่าแผ่ແ່แลกดูให้ได้
จะลักรวันทองไปยังไพรวัน

ไปเบื้องหน้าเป็นโชนให้รู้ที่
พรุ่งนี้จะไปยังสุพรรณ
ทำให้สมแค้นเป็นแม่นมั่น
คิดแล้วก็ตื่นเดือดทะยาน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๖๔-๓๖๖)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็น ความขัดแย้งภายในใจขุนแผนซึ่งเป็นเหตุก่อให้เกิด ความขัดแย้งต่อเนื่อง ระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง ส่งผลให้ขุนแผนขัดกับอาญาแผ่นดิน ดัง รายละเอียดดังนี้

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

เป็นความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง เนื่องจากขุนแผนเกิดความรู้สึก “แสนแค้นเคืองใจอ้ายขุนช้าง” ที่ทำให้นางลาวทองต้องพลัดพรากไปอยู่ในวัง และขุนช้างยังได้ แ่่งชิงวันทองไป จึงคิดหาวิธีแ่่งแค้นขุนช้าง หาก “ไม่แ่่งแค้นก็จะแ่่งคั่งบรลั้ย” ซึ่งเป็นเหตุ ให้ขุนแผนเดินทางไปสุพรรณบุรี เพื่อ “จะลักรวันทองไปยังไพรวัน” ขณะที่ ขุนแผนขึ้นเรือน ขุนช้าง ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งย่อยสลดแทรกไว้อีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้ง ระหว่างอมนุษย์กับอมนุษย์ด้วยกัน และระหว่างตัวละครที่เป็นมนุษย์กับอมนุษย์ โดยเริ่มจาก การที่ผีพรายขุนช้างขัดขวางไม่ให้ขุนแผนขึ้นเรือน ซึ่งทำให้ผีพรายขุนแผนป้องกันและเข้าต่อสู้กับ ผีพรายขุนช้าง ดังความว่า

จะกล่าวถึงพวกพรายนายขุนช้าง
บอกกันทันใดว่าไพร่
ว่าพาสงแผ่นโผนโจนตวาด
ห้อยหัวตัวแ่งอยู่วัดไก่อ
ฝ่ายว่าพวกพรายนายขุนแผน
โผนผาดพาดด้วยดำแยยา

ห้านางเทียวรายอยู่รอบที่
เราไล่ตื้ออย่าทำให้หนีใจ
เอาทรายสาตดินทิ้งวิ่งไล่
แลบลิ้นหลอกให้ละลานตา
ทะเล้งเล่นทุ้มทั้งด้วยหินผา
กล้าต่อกล้าแ่่งต่อแ่่งแรงรณรงค์

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๖๙)

หลังจากนั้น ขุนแผนก็เข้าต่อสู้กับพรายขุนช้าง ด้วยการใช้เวทมนตร์คาถาขับไล่ โดย “ชักฟ้าพื้นพลันบรยง ชัดข่าวสารส่งให้เลื่อมแรง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๖๙) จน กระทั่ง “พรายกระจัดหลีกหนีไปทั้งผอง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๗๐) อีกทั้งยังได้ชักบอก ทางไปเรือนขุนช้าง ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเห็นม่านที่นางวันทองปักไว้เป็นเรื่องราวต่างๆ ยิ่ง สร้างความขัดแย้งภายในใจมากขึ้น เนื่องจาก ขุนแผนทั้งแ่่งแ่่งและเสียตายนางวันทอง ดังตอนที่

ขุนแผนคิดฆ่าวันทองและขุนช้างด้วยความแค้น เมื่อเห็นวันทองนอนกับขุนช้าง แต่ก็กลับไม่ฆ่าวันทอง เพราะเสียตาย ดังคำพรรณนา ว่า

ฮึดฮัดวัดเหวี่ยงกุมารทอง
กุมารยี้ดดาบจางไม่วางวาย
โธ่เจ้าวันทองของพี่เฮ้ย
เสียยศเสียศักดิ์สักเท่าไร

อย่าปิดป้องกูจะฆ่าให้ฉิบหาย
คิดเสียตายทั้งดาบกระเดื่องใจ
ไม่เห็นเลยว่าจะเป็นเช่นนี้ได้
ดังดวงแก้วไปได้กับวานร
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๒)

หรือ

นิจจาเจ้าวันทองน้องพี่อา
นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง
เจ้าลิมนอนซ่อนพุ่มกระทุ่มต่ำ
พี่เคียวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย

พี่จำหน้าเนื่อน้องได้ทุกแห่ง
เอามือคลำแล้วยังแคลงอยู่คลบล้าย
เด็ดใบบอนซ่อนน้ำที่ไรฝ้าย
แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนูนอน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๔)

ครั้นเมื่อวันทองได้ฟังขุนแผนรื้อฟื้นความหลัง จึงรู้สึก “เจ็บจิตตละพิษป็นยาอิงข้างค่อนตึงเสียดซ้ำให้แสบใจ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๕) และได้ประชดขุนแผน โดยแสดงถึงความห่วงใยขุนช้าง ทำให้ขุนแผนโกรธแค้นวันทองอีก ดังความว่า

ขุนแผนแค้นคำแล้วตอบนาง
เปรียงแปร้นแสนคมคารมจริง

ชะช่างพิไรได้ทุกสิ่ง
อย่านิ่งนะวันนี้ได้ฟังกัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๖)

อีกทั้งผู้ประพันธ์ยังได้สร้างให้ตัวละครทั้งสองขัดแย้งโต้เถียงกันด้วยคารมเผ็ดร้อนคมคาย เมื่อขุนแผนพุดรื้อฟื้นความหลัง ขุนแผนได้รำพึงรำพันถึงความรู้สึกภายในให้วันทองรู้ถึงความแค้นและเสียตายด้วยว่า

จากไปสองคืนคืนมาเรื้อน
แค้นใจตละไฟมาไหม้ฟอน

เจ้าช่างเถื่อนกอดประทับไว้กับหมอน
แต่วันนอนอยู่วันนั้นก็เจียนตาย

ถ้าเอกริชนิดเน้นให้เป็นผี
ถึงโกรธก็ยักรักยังเสียตาย

ปานนี้ก็สูญญเป็นเจ้าหาย
จึงคลายโทษหลังยังหยุดคิด
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๘)

ด้วยเหตุดังกล่าว ทำให้ขุนแผนแค้นขุนช้างมากและหาทางแก้แค้นด้วยการคิดฆ่า ถึงกับ “เงื้อมดาบจะใคร่ฟาดให้ขาดกลาง จ้งหัวจะสับให้ยับลง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๑) โดยไม่คิดกลัวอาญา เพราะ “ขุนแผนแค้นกัศกรามคำรามฮือ เอออ้ออกไม่กลัวแล้ว อาญา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๑) แต่กุมารทองเข้าห้ามไว้ ขุนแผนจึงใช้วิธีการกลั่นแกล้งขุนช้างเพื่อระบายความแค้น ด้วยการใช้

จับหัวขุนช้างขอดตลอดขวัญ
น้ำมันปั้นปีกจำเปาะกลม
จับรวมกันเข้าจะเกล้าจุก
หัวไว้ไปปลิวเป็นปลิงงอน

หยิกควั่นหยอกหยอยเหมือนหยอยชม
ดูเป็นร่มระย้าพระยามอญ
อ้ายซี้คุกกลางโล่งออกล่อนจ้อน
เอาแหนบถอนไรจุกเข้าสองนิ้ว

.....
เตะขุนช้างผางเข้าหว่างเอว
สิดฮัดจะใคร่ตัดศีรษะขว้าง

.....
อ้ายลิงเลวดีแล้วแต่รายเมา
กุมารขวางอย่าฆ่าเลยพ่อเจ้า

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๘๒-๓๘๓)

และความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างนี้เอง เป็นเหตุเชื่อมโยงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน ต่อไป

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอาญาแผ่นดิน

เริ่มปรากฏ เมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อลักพาวันทองหนีไปในป่า ทั้งที่รู้ดีว่าเป็นการกระทำ “ตามกรรมจะระย้าด้วยอาญา ไปเบื้องหน้าเป็นโจนให้รู้ที่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๖๖) เหตุการณ์ตอนนี้ แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนมีพฤติกรรมที่ขัดต่ออาญาแผ่นดินตามกฎหมายลักษณะฉ้อฉล มาตรา ๕๑ ระบุว่า...

ภริยาสามีครั้งโกรธทุ้งเถียง เคียดกัน แลชายโกรธแก่หญิง เกบเอาสินเดิม แลทรัพย์สินของลงจากเรือนหนีหญิง แล้วเอามีดพร้าขวานฟันเสาเรือน เสาหอหญิงเสีย แลชายไปอยู่ณะเรือนบิดามารดาก็ดี ฟัน้องพ้องพันธ์แห่งชายก็ดี ท่านว่าชายไปวันเดียวนั้นขาดจากผิวเมียกัน ท่านมิให้หญิงนั้นส่งขันหมากเลย ท่านว่าชายนั้นเอาใจออกหากจาก

หญิงแล้ว ถ้าหญิงนั้นจะมีผู้มีตัว ท่านว่าหาโทษมิได้เลย

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๒)

พฤติกรรมของขุนแผน ตอนขุนแผนกลับจากสงครามและพานางลาวทองมาด้วย เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะกันอย่างรุนแรง จนขุนแผนชักดาบออกไล่ฟันนางวันทองหมายจะฆ่าให้ตาย และประกาศตัดขาดจากนางวันทองแล้วพานางลาวทองกลับไปอยู่กับนางทองประศรีที่บ้านกาญจนบุรี ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น หากพิจารณาข้อบัญญัติในกฎหมาย จะเห็นว่า ขุนแผนไม่ควรจะมีสิทธิ์ที่จะเป็นสามีของวันทองแล้ว อีกทั้งนางก็ได้เป็นภรรยาและอยู่กินกับขุนช้างอย่างถูกต้องตามประเพณีเป็นเวลานานแรมปี ซึ่งถือว่าหมดอำนาจฟ้องร้องแล้ว นางวันทองจึงควรจะเป็นภรรยาของขุนช้างตามกฎหมาย เมื่อขุนแผนหวนกลับมาลักพาวันทองไป ย่อมไม่มีสิทธิ์ในฐานะสามี และควรเปลี่ยนฐานะเป็นชายชู้แทน ซึ่งในประเด็นนี้ ขุนแผนก็รู้ว่าพฤติกรรมของตนขัดต่ออาญาแผ่นดิน และประเวณี ในฐานะที่เข้าช่ายเป็นชายชู้กับนางวันทอง ดังตอนที่ลักพาวันทองไปในป่าแล้ว ได้พูดกับนางวันทอง ว่า...

.....
ถ้าเขาฟ้องร้องหาศาลาใน
จะให้การว่าไปธุระอื่น
เมียท่านมารักข้าข้าพลกรุ่น
เห็นข้าขี้ม้าวังร้องไห้
ฉวยทางม้ารังไม่ฟังความ
ข้าเห็นเวทนาด้วยเหนื่อยใจ
วิงวอนให้ชานอนด้วยรอดมา

.....
พี่ก็จะแก้ไขไปตามบุญ
มิได้ขึ้นข่มเมียท่านตาขุน
ฉวยจุดยุตวันแล้ววิ่งตาม
วิงวอนว่าจะไปฆ่าได้ห้าม
จนข้ามบ้านพลับยี่แสม
จึงรับให้ขี่ม้ามากับข้า
ข้าก็ไม่อยากยอมประเวณี ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๕)

นอกจากนี้ วันทองก็ทราบดีว่า พฤติกรรมของขุนแผนตอนนี้ อยู่ในฐานะเป็นชู้กับตน ดังคำพูดโต้ตอบขุนแผน ว่า “เออจริงแล้วคะข้าคนชั่ว รักชู้ชิงผัวเอาตัวหนี” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๕) ถึงแม้ว่าคำพูดของนางวันทองจะเป็นคำพูดที่ประชดขุนแผน แต่ก็ถือว่าในขณะนี้ ขุนแผนอยู่ในฐานะ “เป็นชู้” ส่วนขุนช้างอยู่ในฐานะ “สามี” ของนางวันทอง ซึ่งเรื่องนี้ ขุนช้างก็ตระหนักในสิทธิ์ตามกฎหมายของตนดีเช่นกัน จึงกล้าฟ้องร้องต่อพระพันวษาว่า ขุนแผนลักพาภรรยาตน

จะเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดินในตอนนี้เป็นความขัดแย้งในระยะเริ่มต้น ที่ยังไม่เข้มข้นรุนแรง แต่จะยังผลก่อให้เกิดความขัดแย้งที่เข้มข้นรุนแรงเมื่อขุนแผนได้ต่อสู้กับกองทัพหลวง

ตอนที่ ๑๘ ชุนแผนพานางวันทองหนี

หลังจากชุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้าง และใช้เวทมนตร์สะกดให้นางวันทองตื่น เพื่อพานางวันทองไปในป่า นางขอเวลาเข้าไปเก็บสิ่งของเสื้อผ้าในห้อง นางรู้สึกอวลด้วยนึกถึงความดีของขุนช้าง และความสบายที่นางได้รับในฐานะภรรยาเศรษฐีของขุนช้างถึงกับสลบไป ชุนแผนเห็นผิดสังเกตจึงเข้าไปตามวันทองในห้อง เห็นนางสลบอยู่ จึงได้พาออกมาจากห้องและไปจากเรือนขุนช้าง มุ่งหน้าเดินทางเข้าไปในป่า ชุนแผนกับวันทองใช้ชีวิตเยี่ยงสามีภรรยาร่วมกันอย่างเป็นสุขอีกครั้งหนึ่ง ทั้งที่ต้องต่อสู้กับความยากลำบากในป่า ดังนั้น ขณะที่ชุนแผนหลับ นางวันทองในฐานะภรรยาก็ปรนนิบัติพิทักษ์แผน นางวันทองจึงควรอยู่ถึงความสุขและทุกข์ของตน

ในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งต่อเนื่อง หลังจากชุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างแล้วลักพานางวันทองหนี ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในใจนางวันทอง และชุนแผน จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุนแผนกับขุนช้าง และชุนแผนกับอาญาแผ่นดิน

ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑. ความขัดแย้งภายในใจนางวันทอง เกิดจากการต่อสู้ภายในใจระหว่างความรู้สึกอาลัยขุนช้าง หลังจากชุนแผนลักพานางวันทองก่อนเดินออกจากเรือนขุนช้าง ด้วยนางสำนึกถึงบุญคุณและหน้าที่ของภรรยาที่ดีต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี ซึ่งขณะนี้นางยอมรับว่าขุนช้างอยู่ในฐานะ “สามี” ส่วนชุนแผนอยู่ในฐานะ “เป็นชายชู้” ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังที่นางได้รำพึงรำพันถึงขุนช้าง ว่า...

.....
 จะจากเจ้าเหมือนดังว่าวขาดลมลอย
 ก้อมกอดเท่าผัวเห็นมัวนี้
 จะปลุกสักเท่าไรก็ไม่ไหวตัว
 นี่จะทำฉันทให้พ่อรู้
 เขาจะฆ่าฟันน้องจึงต้องไป
 คิดพลางนางจึงเขียนหนังสือ
 เขียนเสร็จพับปิดสนิท

.....
 อย่าหมายคอยเลยเมียจะเป็นตัว
 ใฮ่สับบุญจริงจริงพ่อทูนหัว
 มานอนมัวทั้งเมียเสียอย่างไร
 ว่าชุนแผนเขาจู้เข้ามาได้
 มิใช่นอกใจแล้วหลีกสี่
 เล่าความตามชื่อเป็นถั่วถั่ว
 เหน็บไว้ที่ฝาเรือนของผัวรัก

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๙๔-๓๙๕)

จากคำรำพึงของนางวันทองดังกล่าว และจากพฤติกรรมที่ “...นางจึงเขียนหนังสือเล่าความตามชื่อเป็นถั่วถั่ว” นี้แสดงให้เห็นว่า นางวันทองไม่ปรารถนาจะไปกับชุนแผน แต่ที่

นางต้องไปเพราะ “เขาจะฆ่าฟันน้องจึงต้องไป” เป็นเหตุให้นางวันทองสะเทือนใจด้วยความ
อาลัยขุนช้างมากถึงกับเป็นลมหมดสติไป ครั้นเมื่อขุนแผนเห็นผิดเวลามาก จึงตามเข้าไปในห้อง
ช่วยแก้ไขจนนางฟื้น ขุนแผนพาวันทองหนีไปจากเรือน นางวันทองก็ยังแสดงความอาลัยขุนช้าง
อีกว่า

กลับเสียใจอาลัยขุนช้างเล่า	นิจจาเจ้าหลักลึงอยู่ไกลหมอน
จะเย็นค่าน้ำค้างช้ายจร	ใครจะซ่อนผ้าห่มให้ผัวรัก
เห็นม่านชาดกลางขวางอยู่กลางห้อง	สองมือตอกเพียงอกหัก
จันทาลผลลาญทำเจ็บช้ำนัย	สะอื้นฮักฮักแล้วเดินมา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๙๖)

ตอนนี้ วันทองเห็นว่าตนเป็นภรรยาของขุนช้าง ผู้เป็น “ผัวรัก” ส่วนขุนแผนเป็นคนที่มี
พฤติกรรมเป็น “จันทาล” ผู้ซึ่งทำลายชีวิตนางวันทองไม่มีความสุข ทั้งที่นางวันทอง
ต้องการอยู่กับขุนช้างอย่างมีความสุข เมื่อนางต้องไปจากเรือนขุนช้าง จึงเกิดความทุกข์ใจ
เกรงว่า จะได้รับความทุกข์ยากลำบาก ดังความว่า

.....	
จะทิ้งเรือนไปร้างอยู่กลางไพร	ยุ้งร้านรินโรจะตอมกาย
รากไม้จะต่างหมอนนอนอนาถ	ดาวดาซจะต่างได้น้ำใจหาย
ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย	น้ำตาตกกระจายพรันพรายลง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๙๗-๓๙๘)

อย่างไรก็ตาม การที่นางวันทองยินยอมไปกับขุนแผนนั้น เนื่องจากใจหนึ่งนางยังรัก
ขุนแผน ดังตอนที่ขุนแผนต้องการร่วมรักกับนางวันทองเมื่ออยู่ในป่า นางวันทองเห็นว่าไม่
เหมาะและเกิดความละอาย จึงบอกให้ขุนแผนรอก่อน อีกทั้งได้บอกความในใจให้ขุนแผนรู้ว่า
นางมากับขุนแผนก็เพราะความรัก และไม่ต้องกลัวว่านางจะหนี ดังความว่า

หม่อมเอ๋ยอย่าเพ่อเลยอย่างเช่นนั้น	ไม่สิ้นวันดอกเจ้าจอมหม่อมขุนแผน
น้องจะหนีไปไหนในดงแดน	แสนรักสุดรักจึงหักมา
สู่ทั้งบ้านเรือนมาเพื่อนม้วย	เอออวยดีอดมาถึงป่า
ความรักก็ประจักษ์อยู่แก่ตา	ช่างไม่อายเทวดาพฤชาไพร

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๘)

การที่นางวันทอง “สู้ทั้งบ้านเรือนมาเพื่อนม้วย เอออวยต้อตึงมาถึงป่า” เพราะ “แสนรักสุดรัก” ขุนแผนนี้เอง ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในใจซับซ้อนขึ้นอีกระหว่างความรู้สึกที่ต้องอดทนต่อความยากลำบากในป่า กับความรู้สึกคิดถึงความสุขสบายที่เคยได้รับครั้งอยู่กับขุนช้าง ดังคำรำพึงรำพันของนาง ขณะที่ขุนแผนนอนหลับไต่ต้นไม้ในป่า ว่า

อนิจจาครานี้จะตัวกู
จะเป็นเหยื่อเสือสางที่กลางไพร

.....

ขุนแผนพามาด้วยความรัก
แต่ทุกข์ยากอย่างนี้ยังมีเคย

.....

คิดขึ้นมา น้ำตาตกอกใจตัน
นิจจาเอ๋ยเคยสำราญอยู่บ้านช่อง

.....

นางสะท้อนถอนจิตคิดถึงตัว
จะเอนหลังมั่งเล่าก็เศร้าใจ
หยิบรากไม้มาวางลงต่างหมอน
คลำดินแข็งกระด้างระคายคาย

.....

จะเคื่องุ่นขุนแผนก็ไม่ได้
ไปจากกันนานช้านาจะเพลिन
สู้บากหน้ามาตามด้วยความรัก
ไม่กลัวความลามลुकคลุกคลี
จะทิ้งขว้างอย่างไรต้องไปด้วย
นางทอดตัวทอดผิวแล้วโศกา

มาอ้างว้างค้างอยู่ในป่าใหญ่
เอาป่าไม้เป็นเรือนเหมือนป่าช้า

.....

ก็ประจักษ์ใจจริงไม่นั่งเฉย
อกเอ๋ยเกิดมาพึ่งจะพบ

.....

กลับหวนหวนหวนคะนึ่งถึงขุนช้าง
ถนอมน้อมมิให้หน่ายระคายหมอง

.....

เหลียวมาดูผิวเห็นหลับไหล
จะวางกายลงกระไรล้วนกรวดทราย
แลดูซอนจะหนุนก็ใจหาย
เสียดายเอ๋ยเคยสุขสำราญเรือน

.....

เขารักใคร่จริงจังไม่ห่างเหิน
หมางเมินลูกเมียเขาก็มี
ลอบลักเข้าป่าพากันหนี
เอาชีวีแลกน่องวันทองมา
จะมอดม้วยก็ตามแต่วาสนา
ชบหานิ่งหลับระงับไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๙-๔๑๐)

ความรู้สึกของนางวันทองข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นความขัดแย้งภายในใจของนางวันทองแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงกลวิธีของผู้ประพันธ์ที่สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับธรรมชาติซ้อนกันอยู่อีกชนิดหนึ่งในเหตุการณ์เดียวกัน คือ การต่อสู้กับความยากลำบากในป่าของนางวันทอง

จะเห็นว่า การที่ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งภายในใจนางวันทองขึ้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของนางว่ายังรักขุนแผนอยู่มาก และในขณะเดียวกันก็ยังอาลัยขุนช้างในฐานะผู้มีบุญคุณ ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อพระพันวษาให้นางตัดสินใจเลือกว่านางจะอยู่กับขุนแผนหรือขุนช้าง นางจึงตัดสินใจไม่ได้ คำตอบจากความรู้สึกที่แท้จริงของนางเป็นเหตุให้นางถูกประหาร ดังจะได้กล่าวในตอนต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจขุนแผน เป็นความขัดแย้งที่ผู้ประพันธ์สร้างอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากความคิดแค้นขุนช้างและวันทอง ด้วยการลักพานางวันทองหนี และความรู้สึกขัดแย้งภายในใจขุนแผนต่อนาง เพราะขุนแผนมีความรู้สึกทั้งรักทั้งแค้นอย่างเด่นชัดขึ้น เห็นได้จากตอนที่ขุนแผนพุดกระแทบกระเทียบนางวันทองเรื่องนางกับขุนช้างตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มออกจากเรือนขุนช้าง ขุนแผนพุดเชิงดูถูกนางวันทองเสมือนนางไร้ค่า ดังความว่า

ขุนแผนปลอบน้องอย่าร้องไห้	ไปหน่อยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางดง	ชมหงส์แห่มเล่นให้เย็นใจ
ไปเดือนหนึ่งแล้วจะพากลับ	ถ้วนเดือนแล้วจะรับเจ้าไปใหม่
จะร้องไห้คร่ำครวญไปทำไม	เขาอยู่เขาจะไร้เมื่อไรมี
ช้างเขาสนุกบ้านเราสำราญไพร	ช้างไหนจะปรีดีเปรมเกษมศรี
เปลี่ยนมีเปลี่ยนจนคนละที่	ช้างไหนดีก็จะรู้ย่ำรำคาญ ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๙๘)

และยังพุดจากระทบขุนช้าง เมื่อขุนแผนเห็นนกตะกรุม ว่า

ครั้นผ่านพ้นชายไพรใกล้ขอบหนอง	เห็นนกตะกรุมโตนทออยู่ไหวไหว
กระซิบบอกนางพลันนั้นเป็นไร	ขุนช้างไล่มาแล้วเจ้าแลดู
วันทองฟังแจ้งแสร้งจิต	เหลียวชะเง้อแลพิศอยู่เป็นครู่
เห็นแต่นกตะกรุมมันสุมปู	ก็นิ่งอยู่มิได้ว่าประการใด

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๔)

อย่างไรก็ตาม แม้ขุนแผนจะมีความแค้นวันทองแต่ก็ยังรักวันทองอยู่มาก เห็นได้จากตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ก็ได้กล่าวว่า “พี่รักใคร่พาไปจะชมเขย อย่างนิกเลยที่จะคืนให้ใครชม” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๓๙๘) ซึ่งนางวันทองก็ตระหนักแก่ใจเช่นกันว่า “ขุนแผนพามาด้วยความรัก” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๐๙) ดังนั้น นางจึงไม่โกรธขุนแผน เพราะ “เขารักใคร่จริงจึงไม่ห่างเหิน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๐) ด้วยเหตุที่ขุนแผนมีความรัก

วันทองอยู่มากเช่นนี้เอง ทำให้ขุนแผนโกรธแค้นขุนช้างตลอดเวลาที่แย่งชิงวันทองไป ถึงกับคิดคาดโทษขุนช้างไว้อย่างรุนแรง หากตามมาชิงตัววันทองคืน ดังความว่า

.....
 จะผ่าอกยกกายหงายพลิก
 ถึงจะเป็นความกันก็ไม่กลัว
 ฟันเล่นเป็นไรก็เป็นไป
 อ้ายพี่น้องชายทราบดีทั้งสามคน
 อันซึ่งจะถอยอย่าฟังนิก
 ทั้งลั่นน้อยลั่นใหญ่จะไล่พुरु
 มือซ้ายจะกอดวันทองมัน
 ให้มันกล้ำมาสู่สองตุกฤทธิ์
 อีกอัดฮึดฮัดด้วยขัดใจ
 เจื่อน่าทำทำกำลังแรง

.....
 จิกสับฟันซ้ำให้หน้าใจ
 เมื่อตัวมันตายแล้วทำไมได้
 ปูย่าอยู่ที่ไหนไปชุดมา
 ผีชอดตลอดก่าตันอ้ายชาติข้า
 อ้ายหัวถึงตามมาพี่จะสู้
 กรูมาพี่จะฆ่าให้ม้วยมิต
 มือขวาพี่จะฟันให้เป็นปลิด
 ชุกคิดขึ้นมาเลือดตาแดง
 ชักฟ้าฟันได้ออกกวัดแกว่ง
 เทงนะเทงกันแล้วฟันฟัด
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๐๒)

ความแค้นของขุนแผนที่มีต่อขุนช้างนั้นรุนแรงมาก เพราะเพียงแค่คิดว่าขุนช้างตามมาแย่งวันทอง ก็ “อีกอัดฮึดฮัดด้วยขัดใจ ชักฟ้าฟันได้ออกกวัดแกว่ง”

จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจของนางวันทอง และขุนแผนขึ้นในตอนขุนแผนพาวันทองหนี โดยยังไม่คลี่คลายความขัดแย้งภายในใจขุนแผน ซึ่งเป็นความขัดแย้งหลัก นับเป็นกลวิธีการถ่วงเรื่องให้ดำเนินไปอย่างช้าๆ น่าสนใจ และสิ่งที่สำคัญทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของตัวละครระหว่างวันทองกับขุนแผนที่ทั้งคู่ยังมีความรักกันมากขึ้น

ตอนที่ ๑๙ ขุนช้างตามนางวันทอง

หลังจากที่ขุนแผนลักพาวันทองไป ขุนช้างตื่นขึ้นมาไม่พบนางวันทอง ได้พยายามค้นหาหนังสือที่นางเขียนเลียบฝาเรือนไว้ ขุนช้างทราบเรื่องโกรธ โวยวาย เรียกพวกพ้องออกติดตามและยกพวกกะเหรียงละว้าที่เคยมาค้าขาย กับขุนช้างเข้าต่อสู้กับขุนแผน ไม่ช้าพวกขุนช้างก็แตกหนีกระจัดกระจาย ขุนช้างยกพวกกลับบ้าน ขุนแผนกลับไปหาวันทองที่ตนนำไปซ่อนไว้ แล้วพาวันทองหนีต่อไป เพราะเกรงว่าขุนช้างจะติดตามมาอีก ฝ่ายขุนช้างเมื่อพ่ายแพ้ขุนแผนจนแตกหนีกลับบ้าน ทำให้เกิดความแค้น จึงนำความเข้ากราบทูลพระพันวษาว่าขุนแผนลักพาภรรยาตนไป

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างขุนช้างกับขุนแผน เป็นความขัดแย้งหลัก อันเกิดจากผลของความขัดแย้งภายในใจขุนแผน ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

เป็นการต่อสู้กันระหว่างขุนช้างกับขุนแผน อันเนื่องมาจากขุนแผนแค้นขุนช้าง จึงคิดแก้แค้นด้วยการกลั่นแกล้งขุนช้าง และลักพาวันทองหนีไปในป่า เมื่อขุนช้างตื่นขึ้นมา ไม่พบนางวันทอง ได้พยายามค้นหาวนทอง จนพบหนังสือนางเขียนบอกขุนช้างเสียผ้าเรือนไว้ ขุนช้างโกรธ ยกพวกออกติดตามวันทองไปทันที กระทั่งไปพบขุนแผนในป่า ทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างขุนแผนกับพวกของขุนช้าง ดังความว่า

ขุนแผนตวาดฟาดด้วยดาบ	ลัมราบหัวขาดลงดาบป่า
ขุนช้างร้องเออออย่าออกมา	เด่นแรงเด่นกานหลังช้าง
กลัวมันทำไมไอ้หัวเตียว	กูแล้วประเดี๋ยวจะเด่นหยาง
พินเล่นเป็นหยวกให้ขาดกลาง	ศรพระยาไสช้างกูแทงที่
ศรพระยาว่าเออเปื้อบึงไป	มันมิใส่เอาล้มลงจมขี้
ช้างอยู่ไกลไกลไม่ว่าดี	คะยิกคะยี้เข้าไปไม่ต้องการ
ขุนช้างเห็นจริงนิ่งไม่เถียง	ส่งแต่เสียงทำเก่งเร่งทหาร
เฮ้ยแยกเป็นปีกกาหน้ากระดาน	เอาปืนยิงกรานให้ตกม้า
ได้ช่องกองละว้าเข้าล้อมแทง	ยิงแย้งดิ่งลั่นสนั่นป่า
ประดังกันกระชั้นชิดติดมา	ดูโยธาขุนช้างดังพลมด
ไล่พวกกุมารพรายชายชวา	ดาบฟาดฉาดฉากี่ผิดหมด
ขุนช้างร้องเอาวาอย่าละลด	ถอยช้างกระถดออกยืนไกล
ขุนแผนครั้นเห็นพวกละว้า	เกลื่อนกลุ้มกันมาเป็นกลุ่มใหญ่
จึงเรียกหุ่่นพลันทันใด	ให้ไล่พลขุนช้างกลางที่รบ
พวกหุ่่นโห้ฮึกสะอึกจับ	รบบรับซูลมุนฝุ่นตลบ
ละว้าตายกำยมอญลงนอนซบ	บ้างตลบลูกแทงเข้าแย่งรับ
แทงหุ่่นหุ่่นหุ่่นไม่ยักเข้า	หุ่่นกลับฟันเอาดังฉาดฉับ
พวกขุนช้างแตกพ่ายกระจายยับ	ขุนช้างกลับช้างขึ้นหนีออกมา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๘-๔๑๙)

จากเหตุการณ์การต่อสู้ข้างต้น ที่ “พวกหุ่่นโห้ฮึกสะอึกจับ รบบรับซูลมุนฝุ่นตลบ” หรือที่พวกขุนช้าง “แทงหุ่่นหุ่่นหุ่่นไม่ยักเข้า หุ่่นกลับฟันเอาดังฉาดฉับ” นี้ แสดงให้เห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถาซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่งด้วย

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อขุนแผนต่อสู้โดยใช้ พระคาถาหาจิ้งจก สะกดขุนช้าง และบริวาร เพื่อไม่ให้ทำอันตรายตนได้ ดังความว่า

ตวาดด้วยพระเวทวิเศษมนต์	ผู้คนตื่นวิ่งทิ้งปืนผาง
ดาบถือหลุดมือตะลึงวาง	ขุนช้างแข่งงัดตั้งท่าทวน
ถูกมนต์จิ้งจกทั้งนายไพร่	ต่างเกรงฤทธิ์ไกรใจปั่นป่วน
ขุนช้างตกประหม่าเห็นมาจวน	ยิ่งสวณล้าทับขับพลมา
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๘)

หลังจากนั้น ความขัดแย้งยิ่งเริ่มรุนแรงมากยิ่งขึ้น “เมื่อขุนแผนครั้นเห็นพวกจะว่า เกลื่อนกลุ่มกันมาเป็นกลุ่มใหญ่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๙) ขุนแผนจึงใช้เวทมนตร์คาถา เสกเป็นหุ่นพยนต์มาต่อสู้กับพวกของขุนช้าง ดังความว่า

พวกหุ่นโหลี่อีกสะอีกจับ	รบบิบลุมุนฝุ่นตลบ
ละว่าตายกายมอญลงนอนชบ	บ้างตลบลูกแทงเข้าแย่งรับ
แทงหุ่นหุ่นหุ่นไม่ยักเข้า	หุ่นกลับฟันเอาดังฉาดฉับ
พวกขุนช้างแตกพ่ายกระเจายยับ	ขุนช้างกลับช้างขึ้นหนีออกมา
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๙)

การต่อสู้ระหว่างขุนแผนด้วยการใช้เวทมนตร์คาถากับขุนช้าง และพวกลูกน้องขุนช้างได้ ยุติลง เมื่อ “พวกขุนช้างแตกพ่ายกระเจายยับ ขุนช้างกลับช้างขึ้นหนีออกมา” ผู้ประพันธ์ได้ สร้างความขัดแย้งต่อเนื่องอีกชนิดหนึ่ง คือความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติ

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นการต่อสู้ระหว่าง ขุนช้างกับความยากลำบากในป่า หลังจากที่ขุนช้างพาแพ่ขุนแผนแล้วหลบหนีเข้าป่า ทำให้ได้ รับบาดเจ็บ เกิดความทุกข์ทรมาน ยากลำบาก เนื่องจากความทุรกันดารในป่า ดังความว่า

หนามเหนียวเกี่ยวสับคับยวบ	หักกรวตกข้างข้างไถล
ศรพระยาโดดบุกร่วงซุกไป	ราทยาอยู่ไม่ได้ก็โดดตาม
ขุนช้างตกข้างลงต่ำผูลง	หลังกึ่งวิ่งตรงเข้าดงหนาม
เกี่ยวเนื้อปอกไปเลือดไหลทรม	อารามกลัวมุดไปไม่หยุดเลย
เถาวัลย์พันขาลงดินแต่ว	กูติดบ่วงเข้าแล้วปลดที่เหว
อ้ายย่าไม่ทิ้งกูไม่อยู่เลย	อกเอ๋ยหมดทำเข้าดาจน

ลั่นกำลังนั่งลงในดงหนาม
ครั้งนี้ที่ไหนจะเป็นคน

เลือดฝาดสาดทรมาดังฝอยฝน
ถ้ามั่นทนคงปนไม่พินตาย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๙)

และ

ครานั้นขุนช้างอยู่กลางป่า
เป็นเพลาลอบค้ำลงรำไร
ทำสุมทุมช่อม่อนนอนกลางเถื่อน
บ้างกู่ก้องร้องตะโกนเที่ยวหากัน

ปวดแสบหนักหนานอนร้องไห้
บ้างหาไม้สีไฟในไพรวัน
ที่เจ็บป่วยกล่นเกลือกก็ครางลั่น
จนตึกตื่นไก่อ้นอยู่กลางไพร ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๒๔)

เมื่อขุนช้างต้องต่อสู้กับความยากลำบากในป่า จนได้รับทุกข์ทรมาน อันเป็นเหตุก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง ซึ่งเป็นความขัดแย้งย่อยอันเนื่องมาจากขุนช้างเกิดความคับข้องใจ ระหว่างความรักวันทอง ทำให้ตนต้องบาดเจ็บ ทุกข์ทรมาน กับความรักชีวิตตนเอง ดังความว่า

รักเมียจะมาเสียชีวิต
ผ้าผ่อนสัณนิต์ไม่ติดกาย

คิดคิดขึ้นมาน่าใจหาย
มาตายเปล่าเปล่าไม่เข้ายา ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๙)

ความรู้สึกของขุนช้างข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกว่า ขุนช้างทั้งรักทั้งแค้นนางวันทองอยู่ไม่น้อย ที่ทำให้ตนต้องมาทนทุกข์ทรมานเจ็บเจียนตายเช่นนี้ เพราะสาเหตุหนึ่งขุนช้างยังคิดว่า วันทองยังรักขุนแผนอยู่ จึงได้ติดตามขุนแผนเข้าไปในป่า ดังตอนที่ ขุนช้างทราบข่าวว่า ขุนแผนลักพาวันทองไป ขุนช้างโกรธ โวยวายเรียกศรพระยาให้ช่วยติดตามวันทอง ขุนแผนเพื่อแก้แค้น แม้ว่าศรพระยาจะห้ามทัดทาน ขุนช้างก็ไม่ยอมฟัง ทำเป็นปากแข็ง แสร้งกล่าวว่าไม่รักวันทองทั้งที่รัก ดังความว่า

ขุนช้างตอบไปคงใจจง
แค้นนักด้วยมันลักเงินทองไป
อ้ายขุนแผนและจะแค้นเอาดาบสับ
ฟันฟาดให้มันขาดเป็นกองกอง

กุหาหลงรักอีวันทองไม่
ถ้าจับได้ก็จะเชือดให้เลือดลง
ชิงเอาทรัพย์ทั้งข้าวของ
รักแต่แม่วันทองโหยสืมนไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๓)

หรือหลังจากที่ขุนช้างพ่ายแพ้ขุนแผนแล้ว หนีเข้าป่าจนได้รับบาดเจ็บ ขุนช้างได้แสดงลักษณะขัดแย้งระหว่างความรู้สึกภายในว่ารักกับการแสดงออกทางวาจาว่าไม่รักนางวันทอง ดังความว่า

ขุนช้างว่ากูไม่ยากรัก	แค้นนักร้องไห้เสียตายของ
เพราะมันยอกยักลักแหวนทอง	ตัดมันผลาญกองไวย้อยยับ
กูจึงตามไปด้วยใจแค้น	พบอ้ายขุนแผนจะโจมตีจับ
ฟันเสียทั้งชายหญิงชิงเอาทรัพย์	รับแต่แม่วันทองโอยลืมไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๒๘)

แม้นางเทพทองมารดาจะทัดทานขุนช้าง ไม่ให้ติดตามวันทองไปอีก เพราะอ้างว่า “มันตามผู้ชายไปใจไม่ดี” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๓) แต่ขุนช้างก็ไม่ยอมเชื่อฟัง อีกทั้งยังได้แก้ต่างให้วันทอง ด้วยว่า

.....	วันทองไม่ชั่วดอกคุณแม่ชา
เจ้าได้ปลุกลูกรักเต็มประดา	เขาเจ็อดาบจะฆ่าเสียให้ตาย
ตัวเป็นหญิงจนจริงจึงจำไป	เขียนหนังสือบอกไว้เป็นมากหลาย
ลูกจึงมีจิตคิดเสียตาย	แม่อย่าห้ามลูกชายจงให้พร ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๑๔)

ความขำขัน แสดงให้เห็นถึงว่า ขุนช้างรักนางวันทองมากกว่าแค้นนาง จึงออกติดตามค้นหาวันทองในป่า และเกิดความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน จนได้ต่อสู้กันกระทั่งขุนช้างพ่ายแพ้หนีเข้าไปในป่า ตอนนี้นขุนช้างต้องต่อสู้กับความเจ็บปวดทุกข์ยากลำบากขณะเดินทางในป่า ทำให้ขุนช้างเกิดความคิดขัดแย้งภายในใจด้านความรู้สึกที่มีต่อวันทองกับความรักตนเอง ดังได้กล่าวมาแล้ว

ตอนที่ ๒๐ ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นขบถ

หลังจากขุนช้างพ่ายแพ้ขุนแผน ได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระพันวษาว่า ขุนแผนลักพาวันทองภรรยาตนไป และคิดคดเป็นขบถ พระพันวษากริ้วขุนแผน รับสั่งให้พระหมื่นศรีเป็นแม่ทัพไปกับขุนเพชรขุนรามตามจับขุนแผนมา ก่อนจะยกทัพขุนเพชรขุนรามผินร้ายเป็นกลางบอกเหตุว่าชะตาถึงมาต เมื่อยกทัพออกจากกรุงศรีอยุธยาไปถึงท่าด่านไพร่ไม่พบขุนแผน จึงยกทัพติดตามไปจนพบที่บริเวณจะเข้สามพัน พระหมื่นศรีให้ล้อมขุนแผนไว้ ครั้นขุนแผนรู้ตัวพา

วันทองไปซ่อน ต่อจากนั้นได้พูดโต้ตอบกับพระหมื่นศรี จนพระหมื่นศรีสั่งให้จับขุนแผน ขณะนั้นพอดีกับที่ขุนเพชรขุนรามอินทรากล่าวล่ำเลาะถึงบิดาของขุนแผน เป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธมาก จึงต่อสู้กับกองทัพหลวง และได้ฆ่าขุนเพชรขุนรามตาย กองทัพแตกหนีกระจัดกระจาย ขุนแผนกลับไปหาวันทอง ส่วนพระหมื่นศรีรวมทัพกลับกรุง แล้วเข้าเฝ้ากราบทูลพระพันวษาถึงเรื่องราวทั้งหมด พระพันวษาให้กักด่านจับขุนแผน ต่อไป

ความขัดแย้งในตอนนี้ เป็นความขัดแย้งที่ต่อเนื่องจากผลของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน ถือเป็นการขัดแย้งหลัก ซึ่งประกอบด้วยความขัดแย้งย่อยหลายชนิด ดังต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอาญาแผ่นดิน

เป็นการต่อสู้ระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน หลังจากที่ขุนช้างต่อสู้กับขุนแผน เพื่อแย่งชิงนางวันทองกันในป่า ทำให้ “ขุนช้างเจ็บจิตให้คิดแค้น อ้ายขุนแผนมันทำกุหนึกหนา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๒๗) หรือ

ขุนช้างว่าลูกไม่วายแค้น
ลูกจะไปเฝ้าพระองค์ผู้ทรงชัย

จะตามฆ่าอ้ายขุนแผนให้จงได้
ทูลขอทัพใหญ่ไปติดตาม
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๓๑)

ดังนั้น ขุนช้างจึงเข้าเฝ้าและกราบทูลพระพันวษาว่า ขุนแผนลักพาวันทองภรรยาตนหนีไป อีกทั้งยังฟ้องว่าขุนแผนเป็นขบถ พระพันวษาจึงสั่งให้พระหมื่นศรีพระหมื่นไวย ออกไปสืบเรื่องราวและแจ้งข้อหาให้ขุนแผนทราบ เพื่อหาข้อเท็จจริงก่อนจะดำเนินการรับฟ้องและพิจารณาคดีต่อไป ดังความว่า

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
เหม่เหม่ออ้ายขุนแผนทำแค้นเคือง
เท็จจริงอย่างไรมิได้เห็น
เกิดรบพุ่งกันที่กลางทาง
อ้ายขุนแผนพาเมียไปจากข้าง
อ้ายขุนแผนกล้าดีมีความรู้
ต่อจะวิ่งกระเจิงเข้าเชิงหวาย
ฟังความข้างเดียวเห็นเลี้ยวลับ

ทรงตรึกตรำเนื้อความไปตามเรื่อง
แต่ยกเยื้องอยู่กระไรไฉนข้าง
จะเป็นเหมือนมันว่าก็ผิดอย่าง
จริงบ้างเท็จบ้างก็คิดดู
อ้ายขุนช้างตามไปมันต่อสู้
อ้ายขุนช้างเหมือนปูจิ้งจอกยวบ
ใส่ร้ายเอาว่ามันเสียยับ
จึงตรัสกับจมื่นศรีจมื่นไวย

เอ็งจงออกไปเป็นแม่ทัพ
 เกณฑ์คนห้าพันเลือกสรรไป
 ขุนเพชรนั้นให้เป็นปีกขวา
 ไปดูให้รู้ที่ลี้กลับ
 ตำนกพลลับพลาทืออาศัย
 ฟังคำพูดจากาละเม็ด
 บอกมันว่ากูให้เข้ามา
 เกี่ยวข้องหมองกันด้วยอันใด
 ถ้ามันมันดื้อดิ่งซึ่งไป
 ตัดหัวเสียบไว้ในพงพี

กำกับรีพลใหญ่หน่อย
 จงจัดให้พร้อมถ้วนกระบวนทัพ
 ขุนรามอินทราปีกซ้ายสรรพ
 จับคำอ้ายขุนช้างเอาเท็จจริง
 พิเคราะห์ดูไปให้เห็นเสร็จ
 จะขามเข็ดลงบ้างหรืออย่างไร
 ถ้อยความจะว่าชำระให้
 อย่าได้กลัวตัวมาไม่ฆ่าตี
 จับได้จงฆ่าให้เป็นผี
 เร่งเร็วบัดนี้รีบยกไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๓๕-๔๓๖)

✱ จะเห็นว่า เมื่อขุนช้างฟ้องร้องว่าขุนแผนเป็นขบถ พระพันวษาทรงรับฟังคำฟ้องแล้ว ต้อง “ทรงตรึกตรองเนื้อความไปตามเรื่อง” หรือ “ฟังความข้างเดียวเห็นเลี้ยวลับ” เนื่องจาก พระมหากษัตริย์จะต้องพิจารณาข้อความที่ฟ้องว่าผิดกฎหมายลักษณะไหน ก่อนจะรับฟ้อง หาก เป็นคดีฟ้องข้างเดียว อีกฝ่ายที่ถูกกล่าวหาไม่รู้ตัว ทำให้ศาลไม่อาจพิจารณาได้ว่าคดีมีมูลมา อย่างไร พระมหากษัตริย์ก็จะทรงแต่งตั้งขุนนางออกไปสืบสาวข้อเท็จจริง หรือเรียกผู้ถูกกล่าวหา เข้ามาสู่ความในศาล (วรนนท์ อักษรพงศ์. ๒๕๑๖ : ๑๖๗) ซึ่งสอดคล้องตามกฎหมาย “รับฟ้อง” มาตรา ๔ ระบุว่า “ราษฎรทำหนังสือฟ้องร้องกันด้วยเนื้อความประการใด ๆ แล ตระลาการเรียกเอามาพิจารณาโต้ถามต่อกัน แลอ้างว่าได้กฎหมายต้องกันกับหนังสือร้อง ให้ ตระลาการเร่งพิจารณาตามหนังสือร้องแลคำกุสลับไป ถ้าคำกฎหมายต้องกันกับหนังสือร้อง อย่าให้ พิจารณาเพราะจะให้ข้างหนึ่งเสียตัว” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๓๐) ดังนั้น ในช่วงแรกขุนแผนจึงยังไม่ตกเป็นจำเลย จนกระทั่งพระหมื่นศรีออกไปว่ากล่าวเรียกตัวให้ ขุนแผนเข้ามาสู่คดี ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครขึ้น เมื่อขุนแผนกลับ ผิดผ่อนโต้ตอบพระหมื่นศรี เพราะขุนแผนมีความคิดขัดแย้งกับอำนาจพระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่า ขุนแผนจะ “กลัวพระอาญา” แต่ก็ไม่ยอมไปตามคำรับสั่ง เนื่องจากขุนแผนคิดว่า หากไป แล้วพระพันวษาก็มีแต่ “พูดจาผิดแต่จะฆ่าฟัน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๗) คำพูดของ ขุนแผนเช่นนี้ ถือเป็นการ “ขัดขึ้นพระโอการ” หรือ อำนาจกษัตริย์ ทำให้พระหมื่นศรีหมั่นไส โกรธมาก จึงสั่งให้กองทัพจับตัวขุนแผน ขุนแผนไม่ยอม ได้ต่อสู้ อีกทั้งยังเกิดการปะทะคารม ทะเลาะกับขุนเพชรขุนรามอินทรา จนสู้รบกับกองทัพหลวง และได้ฆ่าขุนเพชรขุนรามอินทราตาย ขุนแผนจึงมีความผิดตามกฎหมาย “ตระลาการ” มาตรา ๓๙ ความว่า “ตระลาการจะเอา สำนวนมาพิจารณาสืบไป ลุกความข้างหนึ่งมิไปให้เอาผู้นั้นใส่ชื่อไว้กว่ามันจะให้เอาสำนวนมาว่าจึง

ให้ออดมันเสีย” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๑๔๘) คือ มีความผิดในฐานะไม่มาให้ปากคำหรือสู้ความ พระพันวษาจึงมีรับสั่งให้จับตัวขุนแผนมาให้ได้ ดังความว่า

.....	ดูก่อนกลาโหมมหาดไทย
เร่งมีตราอายัดด่านขนอน	แวนแคว้นแดนนครน้อยใหญ่
ทั่วทั้งจังหวัดสังกัดไป	เมืองใหญ่เอกโทตรีจัตวา
แม่นยำขุนแผนอยู่แห่งไร	จับตัวให้ได้อย่าเช่นฆ่า
จำให้มันคงส่งตัวมา	ในท้องตราชื่อเสียงให้บอกไป
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๑)

ตามปกติ การกระทำของขุนแผนที่ต้องสู้กับกองทัพหลวง และทำร้ายขุนนาง ถือเป็นการกระทำอันขัดต่อพระบรมราชโองการนั้น ควรมีโทษถึงประหาร ดังที่ระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวงว่า....

๘ มาตราหนึ่ง มีพระราชโองการตรัสสั่งประการใดชอบให้รับโองการอย่าให้ขัดถ้าผู้ใดมิฟังมิได้รับพระราชโองการ มิได้ทำตามพระเจ้าอยู่หัวสั่ง ท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน สถานหนึ่ง

คือ	ให้รับราชบาตแล้วฆ่าเสีย	๑	}	๘
	ให้ตัดหูตัดปากตัดมือตัดตีนเสีย	๑		
	ให้รับราชบาตแล้วเอาตัวลงหลุมช้าง	๑		
	ให้รับราชบาตแล้วเอาตัวออกจากราชการ	๑		
	ให้ไหมจตุระคุณแล้วเอาตัวลงเป็นไพร่	๑		
	ให้ไหมตรีคุณแล้วประจาน	๑		
	ให้ไหมทวิคุณแล้วทวนด้วยไม้หวาย ๒๕ ที	๑		
	ให้ทวนด้วยสวดหนึ่ง ๒๕ ที แล้วจำไว้	๑		

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๑-๑๒)

ดังนั้น พระพันวษาจึงได้รับสั่งให้พระหมื่นไวยตามจับขุนแผนในช่วงแรกว่า “ถ้ามันมันดื้อดิ่งซึ่งไป จับได้จงฆ่าให้เป็นผี ตัดหัวเสียบไว้ในพงพี...” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๓๖) แต่เมื่อขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวงเข้าจริง กลับเป็นเพียงแต่ “จับตัวให้ได้ อย่าเช่นฆ่า” เนื่องจากเหตุผลประการหนึ่ง คือ ขุนแผนกำลังตกเป็นผู้ต้องหา ยังไม่ทราบว่ามีผิดหรือถูก กับอีกเหตุผลหนึ่ง คือ การกระทำของขุนเพชรขุนรามที่กล่าวล่ำเล่ห์ถึงบิดาของขุนแผนมี

ความผิดตามกฎหมาย “วิวาท” มาตรา ๓๖ ว่า “...ถ้าถึงโคตรเคঁ ถ้าแก้ให้ไหมทวิคุณ” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๐๑) และ “ถ้าทั้งสองฝ่ายทะเลาะวิวาทกันในที่สาธารณะเช่น ถนนหนทาง ตลาด ป่า ฯลฯ ก็ผิดทั้งสองคน” ตามมาตรา ๔๔ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๐๕) และ “ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถึงแก่ความตาย ก็ให้ปรับผู้อยู่ตามบันดาศักดิ์ของผู้ตายให้ทางฝ่ายผู้ตายครึ่งหนึ่ง เอาข้าหลวงครึ่งหนึ่ง” ตามที่ระบุไว้ในกฎหมายลักษณะวิวาทมาตราที่ ๒๙ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๑๙๗)

ในที่สุด คดีความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน ก็คลี่คลายลง เมื่อขุนแผนใช้วิธีการคลี่คลายปัญหาด้วยตัวเอง โดยการ “สารภาพรับผิดให้คิดการ ด้านทานข้อฟ้องของขุนช้าง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๗๑) ทั้งนี้ เพราะลักษณะนิสัยของขุนแผนที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

เมื่อจะเอาโทษทัณฑ์ฉันใด
ได้ถือน้ำพิพัฒน์สัจจา

ก็ตามใจด้วยตัวเรานี้เป็นข้า
จะหลบลี้หนีหน้าไปทำไม
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๗๑)

และเรื่องราวดังกล่าวสงบลง เมื่อพระพันวษาติดใจเรื่อง “ผัวเมีย” มากกว่าที่ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวง ดังรับสั่ง ว่า

ที่มึงฆ่าอ้ายขุนเพชรขุนราม
ด้วยมิได้คิดคบคิดใจ

ความผิดทั้งนี้ถูกยกให้
ถอดมันออกให้รู้ความกัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๓)

แสดงให้เห็นว่า นอกจากการตัดสินคดีจะเป็นไปตามลักษณะกฎหมายแล้ว ยังแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจและสิทธิในการที่จะตัดสินคดีไปตามพระทัยอย่างไรก็ได้

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

เป็นความขัดแย้งย่อยที่ผู้ประพันธ์สร้างให้ซับซ้อนในเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน ดังนี้

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับพระหมื่นศรีพระหมื่นไวย ขุนเพชรขุนราม อันเนื่องมาจากขุนแผน “ขัดขึ้นพระโองการ” ไม่ไปตามรับสั่งของพระพันวษา กลับต่อสู้กับกองทัพหลวงเมื่อแรกเห็น โดยใช้เวทมนตร์คาถาสกดให้กองทัพหลวงซึ่งมีพระหมื่นศรีพระหมื่นไวยเป็นแม่ทัพ จังจ้งเคลื่อนไหวนำไม่ได้ ดังความว่า

ภูตพรายรายล้อมมาพร้อมหน้า
 สีมอกเดินออกด้านขุนราม
 พลปืนพลหอกออกเกลื่อนกลาด
 ครั้นออกมานอกที่ล้อมชิด

อ่านคาถาเป่าไปให้คนขาม
 เป่าจิ้งจกให้คร้ามขยาดฤทธิ์
 ยืนนิ่งฟังพาดเป็นอักษิณ
 ขุนแผนสะกิดให้นางดู

.....
 ฝ่ายพวกโยธาทั้งหน้าหลัง
 เป็นครูใหญ่จึงได้สดิมา
 พระหมื่นศรีว่าเราเมื่อตะกี
 อายขุนแผนขี่ม้าผ่านหน้าไป
 ขุนรามว่าข้าพเจ้ามิได้แกล้ง
 โนนแนขี่ม้าส่งางาม

.....
 ต้องจิ้งจกตั้งเสียบเสมอน้ำ
 ไต่ถามพูดจากันทันใด
 ช่างหามีใครจะกระดิกไม่
 ออกได้ข้างด้านทวนขุนราม
 มั่นให้แข็งทั้งตัวไขกั้วขาม
 เราไล่ตามจับฟันให้บรรลัย ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๒-๔๔๓)

และเมื่อพระหมื่นศรีพระหมื่นไวยร้องเรียกตัวให้ขุนแผนยอมกลับไปชำระความตาม
 คำฟ้องของขุนช้าง ขุนแผนก็ได้โต้ตอบไปว่า

.....
 ซึ่งว่ามีรับสั่งมาบังคับ
 จวนตัวด้วยกลัวพระอาญา
 เชิญพระนายยกทัพกลับไป
 ตัวดีฉันจะไปต่อภายหลัง
 จงเมตตากับดีฉันช่วยกันทาง

.....
 ให้ตัวข้าพเจ้ากับวันทองไป
 เพราะว่าหามีใครจะช่วยไม่
 เพ็ดทูลแก้ไขให้ตามทาง
 ยังพอคลายกริ้วลงเสียบ้าง
 เพ็ดทูลตามทางที่จริงมา ฯ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๖)

การกระทำของขุนแผนที่ขัดต่อพระบรมราชโองการเช่นนี้ เป็นเหตุให้พระหมื่นศรี
 พระหมื่นไวยโกรธ จึงสั่งให้ทหารจับขุนแผน ดังความว่า

พระหมื่นศรีพระหมื่นไวยครั้นได้ฟัง
 เหวยกองทัพจับเป็นอย่าให้ตาย

โกรธตัวสั่นรีพลันทั้งหลาย
 ไพร่นายปืนหอกออกประดา
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๗)

เหตุการณ์ตอนนี้ ทำให้ขุนแผนใช้คาถาอำนาจครุฑตอนสู้รบกับกองทัพหลวงอีกครั้ง
 หนึ่ง เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามเคลื่อนไหวไม่ได้ ดังความว่า

.....

.....

เสกขัตตวาทอำนาจครุฑ
ชักสีหมอกไว้มิประจัญ

.....

ขุนแผนแสนกลักี่อ่านมนต์
คนหยุดยืนแข็งแสงชน
กูทำก่อนจะเป็นคนทรยศ ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๗-๔๔๘)

เมื่อขุนเพชรขุนรามเห็นดังนั้น เข้าใจว่า ขุนแผนเป็นขบถที่ “ขัดขึ้นพระโองการ” จึงกล่าววาจาลำเลิกถึงบิดาขุนแผน ซึ่งถือเป็นความผิดทางกฎหมาย “วิวาท” ตามมาตรา ๓๖ ดังได้กล่าวแล้ว เป็นเหตุให้

ขุนแผนแค้นใจตั้งไฟวับ
อ้ายปากบอกซ่อนหัวกันเข้ามา

จับฟ้าพื้นแกว่งแสงสง่า
นินทาผีเปล่าเปล่านั้นเมื่อเข้าโลง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๙)

และคิดว่า “วันนี้กูจะฆ่าให้ตายโหง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๔๙) ทำให้เกิดการต่อสู้กับกองทัพหลวง โดยใช้เวทมนตร์คาถาเสกเป็นหุ่นช่วยรบ ดังความว่า

ว่าพลางทางร้ายพระคาถา
ออกจากดงรังสะพรั่งพรู
ขุนแผนขับม้าเข้าถาโถม
พวกหุ่นวิ่งกลมดั่งลมพา
ฤทธิ์มนต์บนฟ้าเวหาพยับ
แผ่นดินดั่งจะคว่ำคะมาไป
อาสาคดเหล่าเข้าต้านต่อ
ดั่งพินหินป็นหักกักระเด็น
ดาบหอกตอกป่ายประกายวาบ
ป็นจิ้งก้านกยกยงยัน

.....

ขุนรามแทงกรอกด้วยหอกใหญ่
ขุนแผนถาโถมเข้าโรมรัน
โดดจากหลังม้าฟาดบ่าฉับ
ขุนรามสิ้นใจเลือดไหลริน

เรียกหุ่นหนุนมาเป็นหมู่หมู่
โห่ร้องก้องกู่เป็นโกลา
จูโจมทำหั่นพื้นทัพหน้า
แข่งสองข้างข้ามม้ามาทันใด
มีดกลุมคุ่มคลบสะท้านไหว
เพราะมนต์ดลให้บันดาลเป็น
หอบหิตขึ้นคอสู่อัฒมเขิน
ไม่เข้าหุ่นหนุนแผ่นเข้าฟาดฟัน
หอกดาบหักร่นจนถึงกัน
โผงถูกลูกนั้นกระดอนมาหา

.....

ถูกไล่ไม่ถนัดสะบัดหัน
ฟันขุนรามตกข้างลงกลางดิน
ล้มพับพินเข้าคะมำดิน
สิ้นคนหนึ่งแล้วอ้ายตัวการ

ขุนเพชรอินทราเข้ามาช่วย	ชักหอกรอกกรวยเข้าต่อต้าน
แทงอกขุนแผนแสนสะท้าน	อยู่ยงคงปานกับเหล็กเพชร
ขุนแผนโผนขึ้นข้างข้างคอพื้น	ฉะฉาดขาดสะบั้นดังมือเด็ด
ดาบล้วนเลือดฝาดเหมือนขาดเช็ด	กลับขึ้นม้าร่เห็ดมากกลางทัพ
พวกหุ่นโห่อีกสะอีกไล่	ฟันกองทัพยับไปเป็นดับดับ
พระหมื่นศรีไสข้างวางไปลับ	สับคั้ยโยนยวนสวสวไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๙-๔๕๐)

จากเหตุการณ์ข้างต้น แสดงให้เห็นการสร้าง ความขัดแย้งหลายชนิดที่ซับซ้อนใน เหตุการณ์เดียวกัน กล่าวคือ ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนเพชรขุนราม แล้ว ยังสร้างให้ตัวละครต่อสู้กับเวทมนตร์คาถาซ้อนอีกชนิดหนึ่ง คือ ทหารของกองทัพหลวง ต่อสู้กับพวกหุ่นยนต์ของขุนแผน จนในที่สุด กองทัพหลวงพ่ายแพ้ เพราะ “พวกหุ่นโห่อีก สะอีกไล่ ฟันกองทัพยับไปเป็นดับดับ” ส่วนขุนแผนฆ่าขุนเพชรขุนรามอินทรา ซึ่งเป็นขุนนาง กองทัพหลวงตาย ถือว่า ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวง เป็นการกระทำผิดตามกฎหมายอาญา แผ่นดินด้วย

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง อันเนื่องมาจากขุนนางผู้เป็นแม่ทัพพ่ายแพ้ สงคราม หลังจากทีพระหมื่นศรีหมื่นไวยจับตัวขุนแผนกลับมากรุงศรีอยุธยาตามรับสั่งไม่ได้ อีกทั้งขุนแผนยังได้ต่อสู้กับกองทัพหลวง และได้ฆ่าขุนเพชรขุนรามแม่ทัพตาย เป็นเหตุให้พระ พันวษากริ้วมาก ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช	ฟังเหตุสงครามมาแต่ต้น
ให้เคื่องขุนพระทัยดังไฟลง	กระทบบนพระที่นั่งเพียงพังพับ
ดังสายฟ้าผ่าฟาดพระสุเมรุ	เอนถึงดินดอนสะท้อนกลับ
เหวยอายนายทัพปลัดทัพ	ไพร่พลกุกกักระยำไป
ข้างม้าอาวุธกั้นับพัน	ทุดอายใจผู้หญิงเที่ยววิ่งซุก
เสียแรงเลี้ยงไว้ไม่ได้การ	หนักบาปชื้อเปล่าเปลืองข้าวสุก
ชอบแต่ฝืนส่งลงไปคุก	ยังมีหน้าวิ่งบุกมาบอกกู
หากว่ามีใช้หาไหนมา	ถ้าข้าศึกอื่นไกลให้ไปสู้
ไม่ทันเห็นรอยตีนพวกศัตรู	เห็นแต่ผงคลิ่วก็วิ่งเกรียว
อายชาติหมากาลิเห็นชี้เสือ	วิ่งแหกแฝกเผื่อไม่แลเหลียว
ดีแต่จะเยอหยิ่งนั้นสิ่งเดียว	ลอยลากหางเกี่ยวประตูดิน

หวิมหย่งหน้าอายำกาม
ดีแต่ฉ้อไพร่พลเงินกิน

ศึกเสียดสงครามไม่เอาสัน
อายคนโหดชั่วช้าอย่าให้อยู่
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๐-๔๖๑)

อย่างไรก็ตาม พระพันวษาก็ไม่ได้รับสั่งให้ลงโทษพวกขุนนางอย่างจริงจัง เพียงแต่
ดำเนินพฤติกรรมของขุนนาง ทั้งที่ทราบว่ามีพฤติกรรมฉ้อฉล ทุจริต

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

เป็นการต่อสู้ระหว่างขุนเพชรขุนรามอินทรา กับชะตากรรม ครั้งเมื่อขุนเพชร
ขุนรามอินทราจะยกทัพหลวงออกติดตามจับขุนแผนให้มาสู่คดีฟ้องร้องของขุนช้าง ตามรับสั่ง
พระพันวษาภรรยาขุนเพชรขุนรามอินทรา ผันเป็นนางบอกเหตุร้าย ดังความว่า

ฝ่ายเมียขุนเพชรอินทราผัน

ผ่าอกขวางหัวใจไปดงดอน

ปลุกผัวบอกผันด้วยหัวนหวาด

เล่าความแต่ต้นจนปลายไป

ครานั้นขุนเพชรอินทรา

ครั้นกูจะแก้ว่าผันร้าย

จึงเอาความตีมากลบเกลื่อน

เจ้าอย่าสลัดรินทอใจ

ฝ่ายว่าเมียขุนรามอินทรา

ตกใจผวาคว่ำสามี

พ่อจะไปทัพจับขุนแผน

วิปริตเห็นนิมิตเป็นอันตราย

ครานั้นขุนรามอินทรา

ประคองโถมโลมเล่าเอาใจ

ด้วยตัวพี่นี้จะไปเสียไกลห้อง

ผัวไปก็จะได้ขุนแผนมา

ว่าถูกฟันตัวขาดเป็นสองท่อน

ตื่นนอนตัวสั่นประหวั่นใจ

น้องผันประหลาดหาเคยไม่

น้องนี้พรั่นใจอยู่มากมาย ฯ

ได้ฟังเมียว่าก็ใจหาย

จะทุกขโศกมากมายวุ่นวายไป

หลับใหลใจเพื่อนหาแนไม่

แล้วชวนเมียนอนไปในราตรี ฯ

ผันว่าฟันหักเป็นสามซี่

พ่อเอ๋ยเมียนี่ช่างผันร้าย

เมียนี่ทุกขแทนมิ่งขวัญหาย

นางฟายน้ำตาเขาร่ำไร ฯ

ได้ฟังเมียว่าไม่นิ่งได้

แม่อายได้หวาดหัวนพรั่นวิญญาน

จิตเจ้าจึงหมองประหวั่นหา

ว่าแล้วก็พากันนอนไป ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๓๗)

ความผันของภรรยาขุนเพชรขุนรามอินทรา แสดงให้เห็นถึงชะตากรรมของขุนเพชร
ขุนรามอินทราในการไปทัพครั้งนี้ ทั้งที่ขุนเพชรขุนรามอินทราว่าความผันของภรรยาเป็นนางบอก
เหตุร้าย แต่ก็ทำแสร้งทำนายนความผันในทำนองปลอบใจว่าไม่มีเหตุร้าย เพียงแต่ภรรยาคิดมาก

ไปเอง ตรงนี้นับเป็นกลวิธีของผู้ประพันธ์ที่สร้างลักษณะขัดแย้งทางความรู้สึกในใจกับการแสดงออกของขุนเพชรขุนรามอินทราอีกด้วย

หรือตอนที่ขุนเพชรขุนรามอินทรา จะออกจากบ้านก็เกิดลางบอกเหตุร้ายอีก เมื่อภรรยาของขุนเพชรอินทรา ทักสามีว่าไม่เห็นหัว ทำให้ขุนเพชรอินทราเกิดความรู้สึกกลัว หวั่นไหวยิ่งขึ้น แต่ก็จำใจต้องไปทัพ เนื่องจากกลัวพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

เป็นลางขวางอกตกตะลึง
ไปทัพหลายครามาแต่ไร
อกเอ๋ยไหนเลยจะได้กลับ
ครั้นมิไปกลัวภัยพระภูมิ

ยืนซึ่งตัวสั่นอยู่หวั่นไหว
ก็มีได้เคยเป็นเหมือนเช่นนี้
คงจะยับลงในป่าพนาศรี
ขับเมียดจากที่แจ้งใจไป ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓:๔๓๘)

หรือขุนรามอินทรา ก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกับขุนเพชรอินทรา เมื่อมีลางบอกเหตุร้ายขณะที่ก้าวลงจากเรือน

.....
บันไดหวายวบหักสวามา
อัศจรรย์หวั่นไหวข้างในจิต
จะตายจากพรากเจ้าผู้เพื่อนกิน

.....
ทำขึ้นสะบันลงจมดิน
ครั้งนี้ชีวิตจะสูญสิ้น
ผินหน้าดูเมียดยิ่งเสียใจ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓:๔๓๘)

จะเห็นว่า ความขังตัน ขุนเพชรอินทราทราบว่าตน “คงจะยับลงในป่าพนาศรี” หรือขุนรามอินทรา ก็รู้เช่นกันว่า “ครั้งนี้ชีวิตจะสูญสิ้น” แต่ก็ยังยอมต่อสู้กับชะตากรรม โดยยกทัพไปตามจับขุนแผนด้วย “กลัวภัยพระภูมิ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์นั้น มีอำนาจเหนือชะตากรรมของคนไทยสมัยนั้น ในที่สุดขุนเพชรขุนรามอินทราก็ต้องพ่ายแพ้ต่อชะตากรรมเมื่อตัวละครทั้งสองถูกขุนแผนฆ่าตาย

ตอนที่ ๒๑ ขุนแผนลู่แกโทษ

ขุนแผนและวันทองครองรักกันอย่างมีความสุขอีกครั้งในป่า จนกระทั่งวันทองตั้งครรภ์ ขุนแผนเริ่มเกิดความทุกข์ เนื่องจากคิดถึงความทุกข์ยากที่จะเกิดกับลูกและสงสารนางวันทอง จึงได้ตัดสินใจพาวันทองไปหาพระพิจิตร เพื่อส่งตัวเข้ากรุงศรีอยุธยาสู่คดีความกับขุนช้างต่อไป

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจ ตัวละครเอกสองตัว คือขุนแผน และนางวันทอง ซึ่งเป็นความขัดแย้งซ้อนในเหตุการณ์ครั้ง ขุนแผนกับวันทองใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในป่า หลังจากที่ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวงแล้ว ขุนแผน และวันทองเกิดความขัดแย้งภายในใจ เมื่อนางวันทองฝัน ขุนแผนได้ทำนายว่า วันทองจะ ตั้งครรภ์ ทำให้ขุนแผนเกิดความรู้สึกคับข้องใจที่นางวันทองจะมีบุตรขณะเดินทางในป่า เนื่องจาก สงสารนางวันทองและบุตรที่เกิดมา จะต้องทุกข์ยาก ลำบาก ทั้งที่ใจหนึ่งขุนแผนรู้สึกยินดี เห็นว่า บุตรที่เกิดมา “เป็นคุณ” แต่อีกความรู้สึกหนึ่งไม่ยินดี ถือว่าบุตรที่เกิดมา “เป็นโทษ” ดังตอนที่ ขุนแผนทำนายฝันให้นางวันทองแล้วมีความ “คิดเห็นทั้งคุณโทษเป็นหนักหนา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๔)

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ขุนแผนเกิดความรู้สึกทุกข์ใจ “ให้หวั่นจิต” แต่ก็พยายามเก็บซ่อน ความรู้สึกไว้ภายใน และทำนายความฝันไปในทางที่ดี ซึ่งเป็นลักษณะขัดแย้งระหว่างความรู้สึก ภายในกับการแสดงออกที่เป็นปกติสุขภายนอกของขุนแผน ทั้งนี้เพื่อกลบบกลืนความทุกข์ ดังความว่า

ขุนแผนพึงฝันให้หวั่นจิต
ดวงใจเจ้าจะได้ซึ่งลูกยา
จะสิ้นความทุกข์ร้อนผ่อนวิโยค
ลูกในครรภ์เจ้านั้นจะเรืองฤทธิ์
ที่ฝันว่าดวงตากระเด็นจาก
ครั้นจะบอกออกอรรถให้ชัดมา

คิดเห็นทั้งคุณโทษเป็นหนักหนา
เหมือนฝันว่าได้ชมพระอาทิตย์
ที่ร้อนโรคลสิ่งไรจะไปปลื้ม
เป็นคู่คิดควรเราจะพึงพา
จะลำบากมากมายไปภายหน้า
กลัวว่าวันทองจะหมองใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๔)

หลังจากที่ขุนแผนทำนายความฝันแล้ว นางวันทองก็เกิดความรู้สึกคับข้องใจเช่นกัน ที่รู้ว่าตนจะมีบุตร เนื่องจากความเป็นอยู่ขณะเดินทางทุกข์ยากลำบากมาก นางจึงไม่ยินดีจะมีบุตร ทั้งที่นางวันทองมีความรู้สึกว่า “มีลูกเหมือนหนึ่งมีมณีดวง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๔) ดังที่นางวันทองได้รำพึงรำพันแสดงถึงความรู้สึก ว่า

วันทองนึกถึงฝันให้พรันจิต
อนิจจาทุกข์ยากลำบากตัว
สารพัดขัดสนจนยาก
มาช้าท้องสองทุกข์เข้าระทม
ถ้ามันอยู่เรือนเหี้ยลูกเต้ามี
มีลูกเหมือนหนึ่งมีมณีดวง

คิดคิดเห็นจะท้อต้องคำผั่ว
เกลือกกลัวปลถพิรุณลิม
แสนลำบากยวดยิ่งทุกสิ่งสม
ยิ่งทุกข์แล้วยิ่งถมมาทับทรวง
จะยินดีเหลือแสนเฝ้าแหนหาง
นี้มีมาให้หวังเมื่อสิ้นคิด

เจ้ามาเกิดเหมือนหนึ่งจะแก้งฆ่า
จะเลี้ยงอย่างไรในไพรชิต

มันไม่น่ายินดีแต่สักหนิด
คิดคิดก็กำสรดสลดใจ ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๔)

ความรู้สึกของวันทองข้างต้น นอกจากแสดงให้เห็นความขัดแย้งภายในใจแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง คือ เป็นการต่อสู้ระหว่างนางวันทองต่อความทุกข์ยากลำบากในป่า ถึงกับบางครั้งต้อง “ซุดเผือก มันสู้กันมาตามจน พักผ่อนผ่อนปรนมาในป่า” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๖๔) ด้วยเหตุผลนี้ ประกอบกับการที่นางวันทองตั้งครรภ์ เป็นเหตุให้ขุนแผนและนางวันทองเกิดความขัดแย้งภายในใจ ในที่สุด ขุนแผนก็ตัดสินใจ “สารภาพรับผิดให้คิดการ ต่ำนทานข้อฟ้องของขุนช้าง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๗๑) นับเป็นกลวิธีของผู้ประพันธ์ที่สร้างความขัดแย้งภายในใจ อันมีส่วนทำให้การดำเนินเรื่องนำไปสู่การคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน ซึ่งจะปรากฏในตอนขุนแผนชนะความขุนช้าง ดังจะได้กล่าวต่อไป

ตอนที่ ๒๒ ขุนแผนชนะความขุนช้าง

ครั้นรุ่งเช้าพระหมื่นศรีเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวที่ได้ตัวขุนแผน และวันทองมา พระพันวษาได้ยินก็กริ้ว รับสั่งให้ขุนบำเหน็จรางวัลนำจับ แก่เจ้าเมืองกรมการจับตัวขุนแผนได้ พระพิຈิตร์ได้โอกาสจึงกราบทูลว่า ขุนแผนรู้สึกผิดเข้มาขอตัวเอง จึงได้ตัวมา แล้วนำคำให้การเรื่องราวดั้งเดิม ครึ่งขุนแผนเป็นพลายแก้ว แต่งงานกับนางพิม ถูกนางศรีประจันแม่ยายอาธรรมต่าง ๆ ทำให้พระพันวษาศลายกริ้วและตรัสให้พาตัวขุนแผนกับวันทองเข้าเฝ้า เพื่อสู่ความกับขุนช้าง ส่วนโทษของขุนแผนที่ฆ่าขุนเพชรขุนราม และกองทัพนั้นโปรดพระราชทานยกให้ เพราะถือเป็นการต่อสู้ป้องกันตัว ไม่ได้คิดคดกบฏคดีของขุนแผนกับขุนช้างจบลงด้วยการที่ขุนแผนชนะความ เพราะสู้ความแล้ว ความจริงปรากฏว่า วันทองเดิมชื่อพิมพิลาไลย เป็นภรรยาพลายแก้วก่อนได้ยศเป็นขุนแผน ส่วนขุนช้างได้นางพิมเป็นภรรยา หลังจากทีนางพิมเปลี่ยนชื่อเป็นวันทองแล้ว ทั้งที่ขุนช้างก็รู้ว่า นางพิมกับพลายแก้วแต่งงานปลูกหอเป็นการเปิดเผย และขุนช้างเองก็ได้เป็นเพื่อนเจ้าบ่าวไปร่วมงานด้วย ขุนแผนจึงชนะความ ขุนช้างเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ทั้งนางศรีประจัน และพวกเถ่าแก่ที่ไปสูxonนางพิมต้องถูกปรับ โดยตามคักดีของขุนแผน ผู้ได้รับความเสียหายเป็นหลักในการปรับ แล้วให้ลงโทษขุนช้าง ศรีประจัน ยายกลอย ยายสา หากขุนแผนไม่กลัวบาปจะฆ่าขุนช้างก็ฆ่าได้ แต่ขุนแผนก็ไม่ฆ่าฟันขุนช้าง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอน ขุนแผนชนะความขุนช้างนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร อันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่เดิม เช่น ความขัดแย้ง

ระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง หลังจากเหตุการณ์ ตอนที่ ๑๒ เมื่อนางศรีประจันยกนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนช้าง ทั้งที่ยังไม่รู้แน่ชัดว่าพลายแก้วตายในทัพจริงหรือไม่ เป็นเหตุให้ขุนช้างนางศรีประจัน และเจ้าแก้วที่สู้ขุนนางวันทองให้ขุนช้างกระทำการอันขัดต่อค่านิยมของสังคมไทย และกฎหมายโดยการลักขโมยตัวเมีย ดังได้กล่าวแล้ว เมื่อขุนแผนคิดแก้แค้นโดยการลักพาตัวนางวันทองไป ทำให้ขุนช้างโกรธเข้าถวายฎีกาว่าขุนแผนลักพาวันทองภรรยาตนหนีไป ขุนช้างกับขุนแผนจึงมีเรื่องราวเป็นคดีความกันสืบแต่นั้นมา กระทั่งในตอนนี้อยู่ประพันธ์ใช้กลวิธีการคลี่คลายคดีความระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง โดยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้แพ้หรือผู้ชนะ เพื่อให้นางวันทองกลับคืน

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑. ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง เป็นความขัดแย้งสืบเนื่องระหว่างพระพันวษากับขุนแผน อันเนื่องมาจาก เหตุการณ์ตอนที่ ๒๐ หลังจากที่ขุนแผนต่อสู้อาญาแผ่นดิน กระทำการ ชัดขึ้นพระราชโองการ คราวที่พระพันวษามีรับสั่งให้พระหมื่นศรีพระหมื่นไวยจับตัวขุนแผนกลับมาสู่คดีความกับขุนช้าง แต่ขุนแผนไม่ยอม กลับเข้าต่อสู้กับกองทัพหลวงแล้วฆ่าขุนเพชรขุนรามตายในทัพ ถือว่าเป็นความผิดที่มีโทษหนัก พระพันวษาจึงกริ้วขุนแผนแต่นั้นมา รับสั่งให้กรมการเมืองจับตัวขุนแผนกลับกรุงศรีอยุธยาให้ได้ จนกระทั่งเหตุการณ์ตอนนี้พระหมื่นศรีกราบทูลว่า ได้นำตัวขุนแผนเข้าเฝ้า ทำให้พระพันวษากลั้วมาก และบริภาษขุนแผนดังความว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
ยังมีทันทราบความตามสารา
อ้ายแสนกลถือตนว่ามีฤทธิ์
ลักเมียอ้ายขุนช้างวางเข้าไพร
มันดีแล้วเป็นไรไม่เหาะเหิน
เมืองไหนจับได้ให้รางวัล

กริ้วดังตลปะพิษไฟไหม้เวหา
โกรธกระทืบพระโรงชัย
ตกมันคิดว่ากูสู้ไม่ได้
ใช้คนออกไปกลับฆ่าฟัน
มุดหัวเดินมาทำไม้นั้น
จำกับหรือเปล่าเมื่อเอามา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๑)

คำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระพันวษายังมีความแค้นเคืองขุนแผนอยู่มาก เพียงได้รับทราบข่าวขุนแผนมา ก็กริ้วมาก ครั้นเมื่อพระหมื่นศรีนำความกราบทูลเรื่องราวความเป็นมาขุนแผนแต่ดั้งเดิม ครั้งขุนแผนเป็นพลายแก้ว แต่งงานกับนางพิม และถูกแม่ยายอาธรรมต่าง ๆ พระพันวษาก็ค่อยคลายความโกรธ ตรัสให้นำตัวขุนแผนกับวันทองเข้าเฝ้า เมื่อทั้งสองเข้าเฝ้า พระพันวษากลับ “หาทอดพระเนตรไม่” เนื่องจากยังเกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในใจระหว่างความที่เคยเมตตารักใคร่ขุนแผนมาก่อนกับความโกรธจากการกระทำของขุนแผน

ในที่สุด ชุนแผนก็ใช้เวทมนตร์คาถาเป่าพระพันวษาเพื่อแก้ปัญหาคความขัดแย้งภายใน จน “บันดาลพระทัยให้เคลื่อนคลาย เบือนบ้ายพระพักตร์ผันหา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๒) และรับสั่งยกโทษให้ชุนแผน ที่ได้ฆ่าชุนเพชรชุนราม เป็นอันว่าความผิดทางด้านอาญาที่ต่อสู้กับ กองทัพหลวงของชุนแผนยุติลง แต่อย่างไรก็ตามความขัดแย้งกลับมุ่งเน้นไปที่การต่อสู้คดีความ ระหว่างชุนแผนกับชุนช้าง เพื่อแย่งชิงตัวนางวันทองต่อไป

๒. ความขัดแย้งระหว่างชุนแผนกับชุนช้าง เป็นการต่อสู้กันทางคดีความ ซึ่งต่อเนื่องมาจากตอนที่ชุนช้างได้ฟ้องร้องว่า ชุนแผนลักพาตัวนางวันทองภรรยาตนหนีไปในป่า เป็นเหตุให้เกิดคดีความกันสืบแต่นั้นมา จนบัดนี้ ชุนแผนใช้วิธีการแก้ปัญหาคความขัดแย้งโดยการตัดสินใจต่อสู้คดีความกับชุนช้าง ในขั้นต้นมีการซักถามคู่กรณีความก่อนโดยอภัยยานรู้เห็น แต่ก็ตกลงกันไม่ได้ว่าฝ่ายใดแพ้ฝ่ายใดชนะ ขั้นต่อไปจึงใช้วิธีการพิสูจน์ดำน้ำ ดังความว่า

.....
ขอพิสูจน์ลงดำที่น้ำวน
จึงคิดคำให้การมีทันช้า
ชุนแผนตัวดีมีแสบคาย
เป่าต้องชุนช้างเข้าหว่างอก
หน้าแดงแสบขนลอนลาน
เวียนหัวยิ่งยวดปวดท้องซี่
มันให้อัดพลุ่งพล่งพุ่งออกไป

.....
สิ้นฟ้องแต่ต้นตลอดปลาย
ข้อคดีมีมาเป็นมากหลาย
อ่านมนต์สนธยายอืดทวาร
เหงื่อตกอกใจให้ฟุ้งชาน
ขอแะทานฉานไม่สบายใจ
จะแก้ความตามนี้เห็นไม่ได้
งดไว้ก่อนพຽ່ງนี้เกิดพ้อคุณา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๗)

จากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น เมื่อชุนแผน “อ่านมนต์สนธยายอืดทวาร” ชุนช้าง เป็นเหตุให้ชุนช้างได้รับความทุกข์ทรมานมาก ต้องต่อสู้กับเวทมนตร์คาถา ตรงนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างชุนช้าง กับเวทมนต์คาถาซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง

หลังจากเหตุการณ์พิสูจน์ดำน้ำแล้ว ก็ยังไม่สามารถตัดสินได้ว่าใคร เป็นฝ่ายแพ้หรือชนะได้อีก ลูกชุนจึงต้องใช้วิธีตั้งทนายสอบปากคำชุนแผนและชุนช้าง คราวนี้ตัวละครทั้งสองอ้างให้สืบทายานรู้เห็น ได้แก่ นางศรีประจัน ยายกลอยยายสา อันจะเป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งย่อยระหว่างตัวละครกับตัวละคร ดังนี้

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างชุนช้างกับวันทอง เกิดจากตัวละครทั้งสอง ลักษณะขัดแย้งกันทางความรู้สึก กล่าวคือวันทองเริ่มมีความรู้สึกเกลียดชังชุนช้างขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ชุนแผนลักพาตัววันทองหนีไปอยู่ด้วยในป่าเป็นแรมปี จนนางวันทองกลับรักชุนแผนอย่างสนิทใจ และมีความเกลียดชังชุนช้าง ความรู้สึกของวันทองต่อชุนช้างเช่นนี้ ชุนช้าง

ยังไม่รู้ตัว และคงยังเชื่อว่าวันทองยังรักตน เหมือนที่ตนยังรักวันทองมิรู้คลาย เหตุที่ทำให้
ขุนช้างเชื่อเช่นนั้น เนื่องจาก ก่อนที่วันทองจะจากไปได้เขียนหนังสือพรรณนาความรู้สึกอาลัยรัก
ขุนช้าง จนทำให้ขุนช้างเชื่อใจว่าวันทองรักตน ดังนั้นเมื่อขุนช้างเห็นวันทอง จึงรู้สึก “ดีใจผวาคว่า
วันทอง” แต่ในทางตรงข้าม “วันทองหวีดวายตะกายออก” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๕)
ขุนช้างจึงได้รำพึงรำพันกับวันทอง ว่า

โอ้อวนิจจาเจ้าวันทอง
เจ้าสิ้นรักหักเห็ดกระเด็นไป

ให้ชู้ดองแล้วหนาข้าผลักไส
พี่อาลัยมิได้ลืมสักเวลา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๘๕)

หรือดังตอนที่สืบทอดพยานถามนางวันทอง ถึงเรื่องราวข้อเท็จจริง แต่ดั้งเดิม วันทอง
ได้เล่าความจริง โดยแสดงให้เห็นว่านางไม่มีเชื้อโยอาลัยรักขุนช้างเลย แต่กลับเข้าข้างขุนแผน
ขุนช้างกับวันทองจึงมีปากเสียงทะเลาะวิวาทกัน ดังว่า

.....
ขุนช้างร้องไปช่างไม่อาย
ได้ไหมลืมนึกอ้อเจ้าเล่ห์
ลูกขึ้นถกขานยันดาพอง
วันทองร้องบอกกล่าวตระลาการ
ข้าพเจ้าให้การพาลจะดี

.....
กลับกลายทุกอย่างนางวันทอง
ให้การรวนเรทำจงหอง
ยื่นกูดองเสียให้ยับอ้อปรีดิ์
อ้ายขุนหัวล้านทำจู้จี้
มึงช่วยไถ่กูนี้มาเท่าไร
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๐)

การอกเถียง ทะเลาะวิวาทดำเนินไป จนกระทั่ง “ผู้คุมเข้าขวางขุนช้างโกรธ” และ
“พระหมื่นศรีร้องด่ามาทันใด” ความขัดแย้งของตัวละครทั้งสองจึงสงบลง

เมื่อลูกขุนยังไม่สามารถตัดสินคดีได้ ก็จำเป็นต้องสืบทอดพยานต่อไป จนถึงศรีประจัน
ยายกลอยยายสา ตลอดจนเจ้าแก้วที่สมรู้ร่วมคิดมาสู่ขุนนางวันทองให้ขุนช้างต่อไป

๒.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับขุนแผน มีผลสืบเนื่องมาจาก
ตอนที่นางศรีประจันยกนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนช้าง ทั้งที่ยังไม่แน่ใจว่าพลายแก้วตายในทัพ
หรือไม่ ขุนแผนได้พูดรื้อฟื้นความหลังถึงการกระทำของนางศรีประจันอันขัดต่อบรรทัดฐานทาง
สังคม ด้านจารีต ที่ยอมยกนางวันทองซึ่งแต่เดิมเป็นภรรยาพลายแก้วให้เป็นภรรยาของขุนช้างทั้ง
ที่พลายแก้วไม่ได้หย่าขาดจากนางวันทอง เมื่อนางศรีประจันได้ฟังคำกล่าวหาของขุนแผนเช่นนี้
ทำให้ “ศรีประจันฟังคำนั้นก็โกรธงก นมยานฟัดดอกไม้ชื้อหน้า เหม่เหม่ออ้ายโลนโพนทะนา...”

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๑) และความขัดแย้งของตัวละครทั้งสองก็สงบลง เมื่อ “ตระลาการห้ามว่าอย่างอื่นไป” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๑)

ในที่สุด การตัดสินใจตีความระหว่างขุนแผนกับขุนช้างก็ค่อยคลี่คลายลง เมื่อปรากฏผลว่า ขุนแผนชนะคดีความ ขุนช้างพ่ายแพ้ เพราะกระทำความผิดตามกฎหมาย และมีพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการกล่าวความเท็จ หลอกลวง ว่าขุนแผนตาย เพื่อปรารถนาจะได้ภรรยาของผู้อื่น พฤติกรรมไม่เหมาะสมเช่นนี้ ถือเป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากการยอมรับในสังคม ผู้กระทำผิดจะต้องถูกสังคม “ประจาน” และถูกลงโทษตามพระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยกฎหมายพระไอยการลักษณะผิดเมีย ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ ๑๒ รวมทั้งนางศรีประจัน ยายกลอยยายสาด้วย ดังความว่า

ลูกขุนปรึกษาให้ลงโทษ	ว่าเพราะแม่ยายโหดทำมั่งง่าย
ยกลูกให้ครองทั้งสองชาย	ประจานเต่าแสนร้ายแทนวันทอง
ขุนช้างบอกว่าขุนแผนตาย	จะหมายเมียเขาประสมสอง
บังอาจรื้อหอเขาเข้าครอบครอง	ต้องปรับตามบทพระอัยการ
ให้ยกเอาศักดิ์ขุนแผนปรับ	เป็นทรัพย์ผิดเมียเสียตามฐาน
ศรีประจันขุนช้างเป็นคนพาล	ให้เทียบไถ่ค่าประจานแทนวันทอง
แล้วให้ทวนขุนช้างศรีประจัน	ยายกลอยยายสาด้วยทั้งสอง
ถ้าเจ้าผัวกลัวผิดไม่คิดปอง	ต้องบทให้เอาสินไหมไป
ถ้าเจ้าผัวไม่กลัวซึ่งเวร	จะฟันฆ่าเสียก็ตามอัธมาสัย
วันทองส่งคืนขุนแผนไป	ตามในพระราชกฤษฎีกา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๓-๔๙๔)

แม้ว่าผลการลงโทษขุนช้างถึงขั้น “จะฟันฆ่าเสียก็ตามอัธมาสัย” แต่ขุนแผนเอาโทษขุนช้างเพียงแค่ปรับสินไหมเท่านั้น แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นคนที่มีความเมตตาต่อขุนช้างผู้ซึ่งเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก ถึงแม้ว่า ขุนช้างจะสร้างปัญหาให้ขุนแผนอยู่ตลอดเวลาก็ตาม ในที่สุด ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างในเรื่องเป็นคดีความก็ได้คลี่คลายลง นางวันทองกลับเป็นภรรยาขุนแผนอย่างถูกต้องตามกฎหมายอีกครั้ง และดูเหมือนว่าเหตุการณ์ช่วงนี้น่าจะยุติลงได้แล้ว แต่กลับไม่เป็นเช่นนั้น ผู้ประพันธ์ทำให้เห็นว่าความจริงใจของขุนช้างที่มีความยึดมั่นในตัวนางวันทอง โดยยอมทำความผิดกระทำการผิดให้สินบนพระหมื่นศรี เพื่อตนจะได้ นางวันทองกลับคืน แสดงให้เห็นว่า แม้การคลี่คลายความขัดแย้งทางคดีความระหว่างขุนแผนกับขุนช้างจะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ได้คลี่คลายความขัดแย้งภายในใจของขุนช้างที่ต้องการจะได้ นางวันทองเป็นภรรยา ทำนองเดียวกันกับขุนแผน หลังจากที่ขุนแผนชนะความคราวนี้แล้ว ก็น่าจะมีความสุข แต่กลับไม่มีความสุข ดังจะได้กล่าวรายละเอียดตอนขุนแผนติดคุกต่อไป

ตอนที่ ๒๓ ขุนแผนติดคุก

หลังจากที่ขุนแผนชนะความขุนช้าง ก็ได้อยู่กับนางวันทองและนางแก้วกิริยาอย่าง เป็นสุขหลายวัน ขุนแผนกลับหวนคิดถึงนางลาวทองขึ้นมา จึงขอให้พระหมื่นศรีเป็นผู้ไปทูลขอ นางลาวทองต่อพระพันวษาทั้งที่พระหมื่นศรีได้ตัดทอนขุนแผนแล้วแต่แรก ขุนแผนไม่ยอมฟัง ในที่สุดพระหมื่นศรีก็ต้องตามใจ เข้าทูลขอนางลาวทอง ทำให้พระพันวษาริ้วขุนแผนมาก และ รับสั่งให้จำคุกขุนแผนด้วยเครื่องจองจำห้าประการ ขณะที่ขุนแผนติดคุก นางแก้วกิริยาได้ทำหน้า ที่ภรรยาที่ดี คอยอยู่ปรนนิบัติขุนแผนที่หับเผย ส่วนนางวันทองมีกรรมใกล้คลอด มีหน้าที่ส่ง อาหารให้ขุนแผน ต่อมาขุนช้างรู้ข่าวก็ให้คนจับตัววันทองไปอยู่กับตนอีกครั้ง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งโดยเริ่มจาก ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร คือขุนแผน เป็นจุดเริ่มต้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากขุนแผนชนะ ความขุนช้างแล้ว ได้ครอบครองนางวันทองและนางแก้วกิริยาซึ่งมีที่ทว่า ชีวิตน่าจะเป็นสุข แต่ กลับต้องเป็นทุกข์ เนื่องจากความขัดแย้งภายในใจของขุนแผนเอง อันเป็นเหตุก่อให้เกิดความ ขัดแย้งกับพระพันวษาอีกชั้นหนึ่ง จนต้องติดคุก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งภายในใจขุนแผน อันเนื่องมาจากความคับข้องใจคิดถึงนางลาวทองจึง คิดจะทูลขอโทษนางลาวทองต่อพระพันวษา เพื่อให้นางอยู่กับตนพร้อมหน้าพร้อมตาอย่าง เป็นสุข แต่อีกใจหนึ่งขุนแผนก็เกิดความกลัวว่าจะเป็นกรกระทำที่ไม่ควรเช่นกัน ทำให้เกิดการต่อสู้ภายในใจระหว่างความรัก ห่วงนางลาวทอง กับความเกรงกลัวในอำนาจของพระมหากษัตริย์ ดัง ความว่า

.....
ขุนแผนตื่นพื้นตัวที่เตียงนอน
ได้เพื่อนยากจากเมืองมาอยู่ได้
วันทองแก้วกิริยาก็มาครอง
พลัดหัวตัวต้องไปลำบาก
ถ้ารู้ข่าวเข้าไปถึงในวัง

.....
ให้อาวรณ์คิดคะนึ่งถึงลาวทอง
มาจำใจพลัดพรากไปจากห้อง
สงสารน้องประหนึ่งไฟไม่อินัง
ตราตรากตรอมใจในเขตขัง
เห็นจะตั้งตาคอยให้ไปรับ

.....
พระผ่านเกล้าเจ้าชีวิตท่านทรงลื้ม
จำจะต้องทูลขอต่อทรงชัย
พระองค์ก็ยกโทษโปรดแล้ว
ถ้าพระองค์ไม่ทรงพระปรานี

.....
ปลื้มจิตจึงไม่ออกมานอกได้
ครั้นคิดไปให้เกรงจะราตรี
จะกล้าแก้ตัวทูลทวนไม่ควรที่
ก็จะเสียความดีที่มีมา

จะละเมียดเลี้ยวเอาใจ
แต่เวียนคิดจนแจ้งสุริยา

คิดไปให้สงสารเป็นหนักหนา
ล้างหน้าแล้วก็ถูจากห้องใน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๖-๔๙๗)

เมื่อขุนแผนเกิดความคับข้องใจดังกล่าวข้างต้น จึงได้ขอให้พระหมื่นศรีกราทูลพระ
พันวษาเรื่องขอตัวนางลาวทอง ทั้งที่พระหมื่นศรีได้ทักทวนแล้ว แต่ขุนแผนไม่ยอมฟัง ครั้นพระ
หมื่นศรีเข้าทูลเรื่องนางลาวทอง ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับขุนแผนเกิดขึ้น
อีกครั้ง

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑. ความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง เป็นความขัดแย้งระหว่างพระ
พันวษากับขุนแผน อันเนื่องมาจากผลของความคับข้องใจของขุนแผน หลังจากที่ขุนแผนเพิ่ง
พ้นคดีอาญาต่อสู้กับกองทัพหลวง มาขุนเพชรขุนรามตายในทัพ และต่อสู้ชนะคดีฟ้องของขุนช้าง
จนได้นางวันทองกลับคืน ชีวิตขุนแผนน่าจะมีความสุข แต่จิตใจกลับทวนคิดถึงลาวทอง จึง
ขอให้พระหมื่นศรีทูลขออนางลาวทองจากที่ถูกรับไปทำงานรับใช้ในวัง เป็นเหตุให้พระพันวษา
กริ้วขุนแผนมาก เพราะพระพันวษาทรงดำริว่าขุนแผนกำลังกระทำการ “กำเริบเลิบบาน” ซึ่งถือ
เป็นการกระทำที่ขัดต่อบรรทัดฐานของสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ทรงธรณี

จุณพิโรธพระพักตร์เผือดเตือดตาล

ครั้นขุนเพชรขุนรามตามออกไป

กูก็งดอาญาไม่ฆ่าตี

ยังลวนลามตามขออีลาวทอง

พูดเล่นตามใจไม่เกรงกลัว

.....

ถ้าตามใจยอมให้อีลาวทอง

เป็นว่าไรไม่ขัดสักเวลา

เฮ้ยเอาตัวมันไปส่งในคุก

เชื่อมหัวตะปูเข้าให้หนาใจ

ได้ฟังจมีนศรีแกล้งสาร

อายนี้หาญเห็นกุนีใจดี

บังอาจใจฆ่าคนเสียป่นปี

ซ้ายก็วันทองให้แก้ตัว

จงทองไม่คิดผิดท่อมหัว

เพราะตัวอีลาวทองต้องอยู่วัง

.....

จะจงทองเย่อหยิ่งขึ้นหนักหนา

ทีหลังจะชะล่าไม่เกรงใคร

ประทุทุกห่าประการหมดยาลดให้

สั่งเสร็จเสด็จในที่ไสยา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๙๙)

ถึงแม้ว่า ความผิดขั้นกำเริบเลิบบานจะไม่มีระบุชัดเจนไว้ในกฎหมาย แต่ก็มีคามผิด
อื่นๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น มาตรา ๖ อาญาหลวง กล่าวถึงผู้กระทำการมักใหญ่ใฝ่สูง

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖) มาตรา ๗ กล่าวถึง โทษของผู้ทะนง งบอาจไม่ยำเกรงพระมหากษัตริย์ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖๖) ดังนั้น พระพันวษาจึงลงอาญาขุนแผนด้วย วิธีการจำคุก “ประทุทุกห้าประการหมดยาลดให้” คือ ตีตรวนที่ขาสองข้าง ที่มีมือสองข้าง และที่คอใส่ข้อคา เมื่อถูกจองจำครบเช่นนี้ เวลาจะนอนก็นอนไม่ได้ ต้องนั่งค้ำคอกอยู่เช่นนั้น เวลาจะออกนอกสถานที่เขาก็เปลี่ยนข้อคาเป็นสวมห่วงโยงกับตรวนที่คอเรียกว่า พวงคอ เมื่อใส่ตรวนคอเช่นนี้ ที่หัวตะปู ตรงจะจางออกก็ต้องใช้คอน้ำยาตะปูหนักก็หนุๆ แล้วแต่โทษ (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๔๕๖)

การถูกจองจำด้วยวิธีทารุณดังกล่าว ทำให้ขุนแผนเกิดความคับข้องใจ เพราะได้รับเป็นความทุกข์ทรมาน สุดจะทนได้ ดังความว่า

โซ่ตรวนถ่วงครบห้าประการ
จะพลิกตัวตั้งทั่วทั้งกายา
โอ้อว้าคนโทษทั้งปวงเอ๋ย
อันตัวกูจะอยู่ให้จงภัย

ทรมานมันเมื่อยเป็นหนักหนา
ยิ่งนานยิ่งระอาระอิดใจ
กระไรเลยทนทานตั้งปีได้
เป็นว่าไม่ต้องการจะทานทน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๐๓)

จากความรู้สึกคับข้องใจของขุนแผนที่มีต่อเครื่องจองจำห้าประการ แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนมีความคิด ความรู้สึกขัดต่อกฎหมายโดยวิธีการลงโทษด้วยเครื่องจองจำห้าประการว่า ผู้ได้รับโทษจะทุกข์ทรมาน แม้ขุนแผนเองก็ “...ไม่ต้องการจะทานทน” หรือ “ทนทานไม่ได้ทั้งข้อคา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๐๖) เป็นเหตุให้ขุนแผนแสดงพฤติกรรมกระทำการขัดต่อกฎหมาย โดย “สะเดาะ” เครื่องจองจำออก เป็นการแสดงให้เห็นถึงกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับ กฎหมาย ช้อนอยู่อีกชนิดหนึ่ง อีกทั้งยังทำให้เห็นลักษณะนิสัยของขุนแผนที่มีความกตัญญู จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ทั้งที่สามารถสะเดาะเครื่องจองจำแล้วหลบหนีได้ แต่ขุนแผนไม่กระทำ

๒. ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับขุนช้าง เกิดจากความคับข้องใจของขุนช้างที่ปรารถนาจะได้นางวันทองกลับคืนมาเป็นภรรยาของตน หลังจากที่แพ้ความขุนแผนและขุนแผน ได้ครอบครองนางวันทองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ต่อมาขุนแผนติดคุกคราวทุลขอนางลาวทอง ขุนช้างได้โอกาสที่จะชิงนางวันทองกลับคืนอีกครั้งหนึ่ง โดยให้คนลักพาตัวนางวันทอง ขณะที่นางนำอาหารไปส่งขุนแผนในคุก ซึ่งตอนนั้นขุนช้างยังคิดว่านางวันทองคง “เห็นจะคืนมาดีไม่มีงอน” เพราะ “เมื่อจากไปไว้ว่านางโกรธแค้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๐๘) แต่เมื่อขุนช้างจับตัวนางวันทองมา นางกลับแสดงความไม่พอใจอย่างรุนแรง ถึงกับตำและ “พลิกใส่ทั้งผมถ่มน้ำลาย” แต่ขุนช้างกลับแสดงความดีใจ “จนตัวลั่น” ที่ได้นางวันทองกลับ

มา จากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็น การสร้างลักษณะขัดแย้งระหว่างความเสียใจ ของวันทองกับ ความดีใจของขุนช้างด้วย ดังความว่า

วันทองแค้นใจให้สะอื้น
ฆ่าฟันหั่นคอเสียเถิดรา
ถึงบ้านเมื่อไรตายเมื่อนั้น
กูไม่ขออยู่กินสินอาลัย
ขุนช้างดีใจด้วยได้น้อง
โอ้วเจ้าโถมเฉิดเลศนาง

กูจะคืนดีด้วยอย่าพักกว่า
แมนมิ่งขึ้นพาเอากูไป
จะอยู่ถึงสามวันอย่าสงสัย
ส่งเสียงร้องไห้ไปเรียทาง
สวมกอดวันทองไม่แห้ว
ไปครองปรวณเกิดเทพลิลดา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๐)

หรือ “วันทองร้องไห้มิได้แรง โศครแม่มีงอภัยหมั่นไส้” แต่ “ขุนช้างปรีดีเปรมเกษมสุข” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๑)

นอกจากนี้ คำประพันธ์ข้างต้น ยังแสดงให้เห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่าง ขุนช้างกับบรรทัดฐานของสังคมและกฎหมายลักษณะผิดเมียซ่อนอยู่ด้วย เนื่องจากการกระทำ ของขุนช้างที่ให้อภัยตัวนางวันทอง ทั้งที่พระพันวษาตัดสินยกให้เป็นภรรยาขุนแผนแล้ว และเมื่อขุนช้างได้นางวันทองมา ก็ “สวมกอดวันทองไม่แห้ว” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๐) หรือ “ปล้ำปลุกกอดจูบลูบคลำไป” ซึ่งการกระทำดังกล่าว เท่ากับขุนช้างได้กระทำการ ก้าวร้าวล่วงเกินนางวันทอง ซึ่งถือเป็นการกระทำที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม และเข้า ข่าย “เป็นชู้” กับภรรยาของผู้อื่น คือขุนแผน ซึ่งถือว่าการกระทำที่ขัดต่อกฎหมายลักษณะ ผิดเมียตามมาตรา ๒ ว่า

ผู้ใดเล้าโลมจับมือถือนมกอดจูบเมียท่านก็ดี ผัวท่านไม่อยู่ไปหาเมียท่านถึงในเรือน แลในสถานที่ลับ ไม่มีผู้ใดอยู่ด้วยเป็นค่านับก็ดี ไปหาเมียท่านถึงที่นอนในห้องอยู่แต่ สองต่อสองก็ดี ท่านให้โหมชายนั่งถึงเบียดประนมผิดเมีย ถ้าผู้ใดกล่าวคำแพะโลมเมีย ท่านก็ดี ลักลอบพุดจาด้วยเมียท่านก็ดี พิจารณาเป็นสัจใช้ ให้โหมชายนั่งถึงเบียดมือ ถือนมกอดจูบนั้น”

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๐๘)

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ขุนช้างลักพาวันทองไปอยู่ด้วยแล้ว นางวันทองกับขุนช้างได้ อยู่กินเช่นสามีภรรยานับสิบปี โดยที่ขุนช้างมิได้มีความผิดอย่างใดเลย แต่กลับพลิกผันเชื่อมโยง ไปสู่วิถีชีวิตของนางวันทอง ที่ต้องถูกสังคมตำหนิติเตียนว่า “เป็นหญิงสองใจ” หรือ

“หญิงแพศยา” เนื่องจากเป็นภรรยาขุนแผนแล้ว กลับมาเป็นชู้กับขุนช้าง ถึงที่สุดวันทองต้องถูกประหารชีวิต

จะเห็นว่า ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนขุนแผนติดคุกนี้ สาเหตุหลักก่อเกิดมาจากความขัดแย้งภายในใจของขุนแผน ซึ่งผลของการตัดสินใจมีผลกระทบทั้งต่อตัวขุนแผนเอง และผู้อื่น กล่าวคือขุนแผนต้องถูกลงอาญาด้วยการติดคุกโดยไม่มีกำหนด ส่วนนางวันทองถูกขุนช้างจับตัวไปเป็นภรรยา ทำให้วิถีชีวิตของนางวันทองต้องพลิกผันไป เมื่อต้องอยู่กินกับขุนช้างใหม่อีกนับเป็นเวลาสิบๆปี

ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม

หลังจากที่ขุนช้างลักพาตัวนางวันทองซึ่งกำลังตั้งครรภ์ใกล้คลอดกลับมาอีกครั้งหนึ่ง วันทองก็ให้กำเนิดพลายงาม และเลี้ยงดูพลายงามจนเติบโต ยิ่งโตก็ยิ่งดูละม้ายคล้ายขุนแผน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ขุนช้างคิดแค้นที่พลายงามมีชื่อตระกูลเดียวกับพลายแก้ว อีกทั้งหน้าตาดูเหมือนขุนแผนไม่ผิดเพี้ยน ดังนั้นเมื่อพลายงามอายุเก้าปี ขุนช้างได้ส่งพลายงามไปฆ่าโดยการทุบตีด้วยขวอนไม้ แต่พลายงามไม่ตาย เนื่องจากผีพรายขุนแผนได้ช่วยไว้ และผีพรายไปเข้าฝันนางวันทอง นางวันทองพอคาดเดาเรื่องราวได้ ก็รีบออกตามหาพลายงามจนพบในป่า ได้เล่าความจริงทุกอย่างให้พลายงามฟังว่า ขุนแผนเป็นพ่อที่แท้จริง แต่ขุนช้างไม่ใช่ จึงคิดฆ่าพลายงาม นางบอกให้พลายงามเดินทางไปหาพ่อของประศรีที่กาญจนบุรี ทั้งนี้นางวันทองเกรงว่า หากพลายงามกลับไปบ้าน ขุนช้างก็จะไม่ไว้ชีวิตพลายงามแน่นอน

พลายงามเดินทางไป จนกระทั่งพบนางทองประศรีที่กาญจนบุรี นางทองประศรีได้พาพลายงามไปหาขุนแผนในคุกที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อพลายงามอายุได้สิบสามปีก็ทำพิธีโกนจุกต่อมาได้เล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามตำราที่มีอยู่จนสำเร็จ ขุนแผนพาพลายงามไปฝากไว้กับจมื่นศรีกระทั่งจมื่นศรีได้พาพลายงามถวายตัวต่อพระพันยา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนกำเนิดพลายงามนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งอันเกิดจากความคับแค้นใจของตัวละคร คือขุนช้าง หลังจากที่อยู่กินกับวันทองใหม่อีกครั้งหนึ่ง จนวันทองให้กำเนิดพลายงาม และเลี้ยงดูจนเติบโตอายุได้เก้าปี เหตุการณ์ที่ผ่านมามีเหมือนว่าความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผนน่าจะคลี่คลายลงแล้ว แต่กลับเกิดเรื่องขึ้นอีกเมื่อพลายงามเจริญวัย หน้าตาก็คล้ายขุนแผน อีกทั้งขุนช้างยังคิดว่าวันทองยังมีความรักขุนแผนอยู่ เพราะถึงแม้ว่าจะตั้งชื่อบุตร ก็ยังตั้งเป็นตระกูล “พลาย” คล้ายชื่อพลายแก้ว (ขุนแผน) ตรงจุดนี้เอง นับเป็นเหตุตอกย้ำความรู้สึกแค้นของขุนช้างมากยิ่งขึ้น จึงคิดส่งพลายงามไปฆ่า การกระทำของขุนช้างดังกล่าว ถือเป็นการสร้างความขัดแย้งต่างๆ ดังนี้

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

เป็นความขัดแย้งระหว่างพ่อเลี้ยงกับลูกเลี้ยง คือ ขุนช้างกับพลายงาม อันเนื่องมาจากความคับข้องใจของขุนช้าง เมื่อเกิดความสงสัยว่าพลายงามเป็นลูกขุนแผน ไม่ใช่ลูกตน เพราะ

.....
เมื่อกระนั้นเหมือนภูธรันดูไป
อีแม่มันวันทองก็สองจิต
เรียกพ่อพลายคล้ายผัวอีตัวดี

.....
ก็กลับไพล่เหมือนพ่ออำทรพี
ช่างประติษฐ์ชื่อลูกให้ถูกที่
ทุกราตรีตรึกตรองจะฆ่าฟัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๓)

การที่พลายงามเติบโตมีรูปร่างหน้าตาคล้ายขุนแผน ขุนช้างจึงมีความปรารถนาแรงกล้า “ทุกราตรีตรึกตรองจะฆ่าฟัน” เนื่องจากพลายงามไม่ใช่ลูก ดังคำกล่าวของนางวันทองที่อ้างเหตุผลให้พลายงามฟังว่า ขุนช้างฆ่า เพราะ “เจ้ามิใช่ลูกแต่เขาจึงชิง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๗) ดังนั้นเมื่อขุนช้างสบโอกาส ก็แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างรุนแรง โดยลวงพลายงามไปฆ่าในป่า ดังความว่า

เห็นลัปลี่ที่สังัดขัดเขมร
ปะตะข้าดำผางเข้ากลางพุง

สะบัดเบนเบือนเหวี่ยงลงเสียงผลุง
ถีบกระทุ้งถองทุบเสียงอุบโอย

.....
ขุนช้างเห็นว่าทับจนดับแตก
แล้วกลิ้งนอนซ่อนทับให้ลับกาย

.....
เอาคาแผล่ฝุ่นกลบให้ศพหาย
ทำลอยชายชมปากกลับมาเรือนฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๕)

พฤติกรรมก้าวร้าวของขุนช้างนี้เอง ถือเป็นการก่ออาชญากรรม โทษฐานพยายามฆ่าพลายงาม เพื่อแสดงปฏิกิริยาสนองตอบความคับข้องใจ โดยมุ่งที่จะทำร้ายร่างกายผู้อื่นให้บาดเจ็บ จนถึงขั้นเป็นฆาตกรรม (ชลธิรา สัตยาวัฒนา. ๒๕๑๓ : ๗๗) ทั้งนี้เป็นการลดความเครียดภายในจิตใจ นับว่าขุนช้างมีพฤติกรรมที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม ดังตอนที่นางทองประศรีทราบความจริงว่า ขุนช้างพยายามฆ่าพลายงามหลานรักของตนครั้งยังเด็ก จึงตำหนิถึงการกระทำของขุนช้างว่า “จะฆ่าคนเสียทั้งเป็นไม้อื่นดู” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๗) และต่อมา ขุนช้างก็ถูกลงโทษ

จะสังเกตว่า หลังจากที่ขุนช้างคิดว่า ตนฆ่าพลายงามตายแล้ว ก็เกิดความรู้สึกเป็นสุข “เมาโมเอยิ้มกริ่มอยู่ริมฝา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๙) แต่ทางตรงข้าม กลับเป็นการ

สร้างความคับข้องใจให้พलयงาม เมื่อนึกถึงการกระทำของขุนช้างผู้ซึ่งพलयงามคิดว่าเป็นพ่อของตน ดังที่พलयงามรำพันแสดงความรู้สึกเสียใจ น้อยใจ ว่า

.....
.....
เสียแรงลูกผูกใจจะได้ฟัง
โถมีพ่อก็ไม่เหมือนเพื่อนทั้งปวง
รู้กระนั้นมิอยากเรียกพ่อดอก
เที่ยวผันแปรแลหาน้ำตาคลอ

.....
.....
ให้นึกน้อยใจพ่อพูดล่อลวง
พ่อโกรธซึ่งสิ่งใดเป็นใหญ่หลวง
มีแต่ลวงลูกรักไปหักคอ
จะไปบอกแม่วันทองให้ฟ้องพ่อ
นี้กระย่อเยือกเย็นไม่เห็นใคร
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๕)

เมื่อนางวันทองเล่าความจริงให้พलयงามฟังว่าขุนแผนเป็นบิดาของพलयงาม ไม่ใช่ลูกขุนช้าง เป็นเหตุให้พलयงามเกิดความรู้สึกแค้น “พลาบอกแม่ลูกแสนแค้นหนักหนา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๑๔) และความ “แค้น” ของพलयงามที่มีต่อขุนช้างตั้งแต่เยาว์วัยนี้เอง มีผลต่อการแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวต่อขุนช้าง จนเป็นเหตุก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพलयงามกับขุนช้างเมื่อพलयงามเติบโตขึ้นต่อไป

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสภาพแวดล้อม

เป็นการต่อสู้ระหว่างพलयงามกับสภาพแวดล้อมในป่า หลังจากที่ถูกขุนช้างลวงพलयงามไปฆ่า แต่พलयงามไม่ตาย นางวันทองจึงให้พलयงามหนีไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี ขณะที่เดินทางอยู่ในป่า พलयงามซึ่งยังเป็นเด็กต้องต่อสู้กับความยากลำบาก “จนเหน็ดเหนื่อยเมื่อขอให้อ้อแท้อ” หรือ “เหมือนจิตใจเจ้าจะขาดลงรอนรอน” ด้วยความเป็นเด็กอายุเพียงสิบปี ต้องเดินทางมาในป่าเพียงลำพังนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจและสงสารพलयงาม มาก

จากการที่ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งในตอนกำเนิดพलयงามนี้ นับเป็นกลวิธีการก่อชนวนความโกรธแค้นให้ตัวละครระหว่างพलयงามกับขุนช้าง อันจะเป็นเหตุต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพलयงามที่เข้มข้นในตอนขุนช้างเป็นโทษ เมื่อพระพันวษาทรงชำระความระหว่างขุนช้างกับพระไวย พระไวยได้กราบทูลพระพันวษาลงโทษขุนช้างที่ทะเลาะกับขุนช้างอย่างรุนแรง เพราะขุนช้างล่อลวงถึงความหลังที่ลวงตนไปฆ่า ดังความว่า

.....
.....
เมื่อครั้งนั้นกระหม่อมฉันได้เจ็ดปี
จนสลบชบอยู่กับพสุธา

.....
.....
แล้วเสกสรรลำเลิกโพชนทะนา
ขุนช้างพาไปฆ่าตีที่ในป่า
กลัวมีตายหมายว่าจะไม่ลับ

ทั้งสลับตบต้อยปะตะปะตะ
ลากตัวไปในรอกยกขนทับ

แสกศีรษะข้าเอามาไม่ซีกสับ
แล้วขุนช้างวางกลับไปบ้านตน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๐)

ตอนที่ ๒๕ เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา

ตอนนี้ เป็นตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าเชียงใหม่ หรือที่เรียกว่า “เชียงอินทร์” มีมเหสีชื่อ นางอัปสรสมาลี มีพระธิดาชื่อ นางสร้อยฟ้า เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ได้ยินข่าวนางสร้อยทอง ซึ่งเป็นพระธิดาเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต หรือพระเจ้าล้านช้าง ว่ามีสิริโฉมงดงามนัก ต้องการจะได้นางสร้อยทองเป็นบาทบริจาริกา จึงปรึกษาหารือข้าราชการ เห็นควรให้ส่งสารไปขอนางสร้อยทอง แต่โดยดี ได้ตกลงกันให้ท้าวกรุงกาฬ และแสนตรีเพชรกล้าจำทูลพระราชสาร คุมทหารหำร้อย นำเครื่องบรรณาการถวายพระเจ้าล้านช้าง ทำให้พระเจ้าล้านช้างทรงพิโรธมากถึงกับจะให้ฆ่าทูต พวกเสนาข้าราชการได้ทูลทัดทาน กระทั่งพระเจ้าล้านช้างระงับพระทัยได้ แล้วรับสั่งให้ประทานรางวัล เลี้ยงดูทูตตามธรรมเนียม และให้คืนเครื่องราชบรรณาการกลับไปให้หมด อีกทั้งยังได้แต่งสารตอบไปว่าไม่ยินยอมยกนางสร้อยทองให้แก่พระเจ้าเชียงใหม่ เนื่องจากนางสร้อยทองยังเด็ก เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ได้รับสารตอบดังนี้ ก็เตรียมการจะยกทัพมาโจมตี เพื่อแย่งชิงนางสร้อยทอง ส่วนพระเจ้าล้านช้าง หลังจากที่ได้ปฏิเสธพระเจ้าเชียงใหม่ไปแล้ว ก็กลับกลัวเกรงว่าพระเจ้าเชียงใหม่จะยกทัพมาตีเอาเมืองล้านช้าง จึงรีบส่งพระราชสาส์นไปถวายสมเด็จพระพันวษาที่กรุงศรีอยุธยา ขอถวายนางสร้อยทองเป็นบาทบริจาริกา และขอพระราชทานให้ส่งกองทัพไทยขึ้นไปรับนางสร้อยทองและคุ้มครองมาจนถึงอยุธยา

เมื่อคณะราชทูตล้านช้าง พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการมาถึงเมืองโคราช ก็แจ้งให้กรมการเมืองโคราชทราบ กรมการเมืองโคราชขอให้คณะทูตยับยั้งอยู่ที่เมืองโคราชก่อน แล้วเขียนใบบอกให้ม้าเร็วรีบถือสาส์นเข้ากรุงศรีอยุธยา

ขุนนางนำความในใบบอกจากเมืองโคราชขึ้นกราบบังคมทูลพระพันวษาแล้วก็รับสั่งอนุญาตให้นำทูตล้านช้างเข้าเฝ้า หลังจากนั้นก็รับสั่งให้จัดเครื่องราชบรรณาการให้กับล้านช้าง และให้พระท้าวหน้าเป็นแม่ทัพคุมทหารหำร้อยขึ้นไปกับคณะราชทูต เพื่อไปรับนางสร้อยทองลงมาจากล้านช้าง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง โดยเริ่มจากความขัดแย้งระหว่างลาวเวียงจันทน์ ซึ่งมีพระเจ้าล้านช้างศรีสัตนาคนหุต หรือเรียกว่า “พระเจ้าเวียงจันทน์” เป็นใหญ่ กับลาวเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีพระเจ้าเชียงใหม่หรือเชียงอินทร์เป็นใหญ่ในแคว้นล้านนาไทย

ความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น มีสาเหตุมาจากพระเจ้าเชียงใหม่ มีพระราชประสงค์ที่จะได้นางสร้อยทองผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าล้านช้างมาเป็นบาทบริจาริกา ในการนี้ได้สร้างความ

ขัดแย้งเกี่ยวกับวิธีการที่จะได้นางสร้อยทองมาเป็นบาทบริจาริกาเป็นสองวิธีการ คือวิธีการหนึ่ง
ประสงค์จะใช้วิธีแต่งสารให้ราชทูตไปที่เมืองล้านช้างเพื่อขออนางสร้อยทองแต่โดยดี ด้วยการยกทัพ
ไปชิงเอาตัวนางสร้อยทองมาเลยทีเดียว ดังความว่า

ทำไฉนจะได้สมรมิตร	มาเชยชิดแนบน้องประคองช้าง
จะมีสาราไปว่านาง	ขอพระเจ้าล้านช้างแต่โดยดี
หรือจะยกจตุรงค์โยธา	ไปห้อมล้อมพาราบุรีศรี
ชิงเอาองค์พระราชบุตร	จะได้ด้วยร้ายดีประการใด
แต่ดำริตรความอยู่เรรวน	ปั่นป่วนหาเป็นบรมมไม่
ให้แค้นขุนวุ่นวายในพระทัย	ตรึกไปในราชราตรี

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๔๑-๕๔๒)

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ ไม่สามารถตัดสินใจหาวิธีการที่จะได้นางสร้อยทองมาได้ จึง
ปรึกษาราชบุณนางเมืองเชียงใหม่ว่าจะทำประการใด ขุนนางเชียงใหม่ก็ถวายความเห็นเป็นทางออก
ให้แต่งสารสู่ขอนางสร้อยทองแต่โดยดีก่อน หากพระเจ้าล้านช้างมียอมยกนางสร้อยทองให้
แล้วค่อยยกทัพเข้าโจมตีเมืองล้านช้าง ดังความว่า

อันทรงพระดำริครั้งนี้	ด้วยพระราชบุตรล้านช้างนั้น
เขาก็เป็นเชื้อกษัตริย์อยู่เหมือนกัน	ไปเว้าทำนเสียก่อนแต่โดยดี
จึงจะถูกตามทางอย่างกษัตริย์	ถ้าว่าขัดมิให้ให้รู้ที่
จึงจะค่อยยกพลมนตรี	ล้อมบุรีแล้วชิงเอานางมา
ทุกประเทศธานีบุรีลาว	จะมีได้กล่าวคำครหา
อันโฉมงามองค์พระราชธิดา	จำจะมีสาราไปขอนาง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๔๓)

พระเจ้าเชียงใหม่ ทรงเห็นด้วยกับความคิดเห็นของขุนนาง จึงตรัสให้จัดคณะราชทูต
นำเครื่องราชบรรณาการ และราชสาสน์ไปยังเมืองล้านช้าง เพื่อขออนางสร้อยทองมาเป็น
บาทบริจาริกาตามความปรารถนา

ครั้นราชทูตเชียงใหม่ เข้ากราบบังคมทูลพระเจ้าล้านช้างถึงการขอนางสร้อยทองเป็น
บาทบริจาริกาของพระเจ้าเชียงใหม่ ทำให้พระเจ้าล้านช้างกริ้วพระเจ้าเชียงใหม่มาก เนื่องจาก
คิดว่าการกระทำของพระเจ้าเชียงใหม่เป็นการกระทำที่ข้ามหน้าข้ามตาพระองค์

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
 กระที่บาทผวาดเสียงประเปรี้ยงมา
 ทั้งลูกเมียก็มีอยู่กนิษฐ
 ช่างโอหังฟังเล่นได้เห็นกัน
 เป็นกษัตริย์ตรัสไม่พิเคราะห์ก่อน
 นำหัวช่างไม่กลัวความนิทา
 แล้วตรัสประกาศปรึกษาไป
 ว่าเล่นเจรจาข้ามหน้ากู
 กูจะไปล้อมเมืองอ้ายเชียงอินทร์
 อ้ายผู้ถือสารมานั้นไซ้
 ตรัสกริ้วกระที่บาทพระบาท
 สนั่นก้องทั่วท้องพระโรงธาร

แค้นคั่งพระทัยเป็นหนักหนา
 ท้าวพระยาฟังดูอยู่พร้อมกัน
 ลูกเรากะจิริดมาหมายมั่น
 มีสำคัญอยู่ว่าดีมีสารมา
 ช่างไม่กลัวราชฎาเขาจะว่า
 ด้านหน้ามาขอลูกสาวกู
 ผู้ใหญ่ที่นั่งฟังดูหู
 พร้อมกันอยู่เร่งยกกองทัพไป
 ฆ่าเสียให้สิ้นไม่ไว้ได้
 เร่งเอาไปตัดหัวเสียบประจาน
 จีบพระแสงเงื้อง่าจะสังหาร
 เพี้ยกวนภาวนาพิมพ์พาไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๔๖-๕๔๗)

จะเห็นว่า ความกริ้วของพระเจ้าล้านช้างต่อพระเจ้าเชียงใหม่มีมากถึงกับจะฆ่า แม้กระทั่ง “...ผู้ถือสารมานั้นไซ้ เร่งเอาไปตัดหัวเสียบประจาน” แต่อุปราชเมืองล้านช้างได้ทูลทัดทานไว้ทัน พระเจ้าล้านช้างจึงตรัสให้คืนเครื่องราชบรรณาการกลับไปยังเมืองเชียงใหม่ แล้วมีพระราชสาส์นตอบปฏิเสธพระเจ้าเชียงใหม่ ว่า

อันโฉมขององค์สร้อยสุดามาลย์
 ยังไม่ควรสู่สมอุปภิเชก
 ไม่คลาดแม่แห่ทางสักราตรี
 ทุกประเทศธานีตรจะหมิ่นทั่ว
 ดอกไม้ทองลึงของถวายไป

ยุพาพาลซึ่งได้สืบห้าปี
 เป็นองค์เอกอัครราชเมลี
 ยังเด็กอยู่ดูไม่ดีในพระทัย
 เรากลับครหาจะว่าได้
 นั้นคืนให้แก่พระเจ้าเชียงใหม่

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๔๘)

การที่พระเจ้าล้านช้างปฏิเสธการยกนางสร้อยทองให้เป็นบาทบริจาริกาของพระเจ้าเชียงใหม่เอง เป็นเหตุให้บังเกิดผลต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่กับพระเจ้าล้านช้าง จนเกิดผลกระทบต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างเชียงใหม่กับกรุงศรีอยุธยา ถึงต้องทำสงครามกัน กล่าวคือ หลังจากที่พระเจ้าเชียงใหม่ ทรงทราบว่า พระเจ้าล้านช้างปฏิเสธเยื่อใยไมตรีต่อการขนนางสร้อยทองแต่โดยดี จึงคิดแย่งชิงนางสร้อยทอง โดย

.....
 จะยกพลสกลไกร
 ล้อมเมืองห้าหั้นพันฆ่า
 สร้อยทองมาไว้ในบุรี

.....
 ถำรกันพันให้เป็นภัสมธุลี
 รับองค์พระธิดามารศรี
 ตรัสแล้วเข้าที่ข้างในพลัน ฯ
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๕๙)

จะเห็นว่า การสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่กับพระเจ้าล้านช้าง อันเนื่องมาจากลักษณะขัดแย้งกันทางความคิดระหว่างความคิดของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ต้องการจะได้นางสร้อยทองมาเป็นบาทบริจาริกา กับความคิดของพระเจ้าล้านช้างที่ไม่ต้องการจะยกนางสร้อยทองให้เป็นบาทบริจาริกาแก่พระเจ้าเชียงใหม่ เนื่องจากมีความคิดเห็นว่านางสร้อยทองอายุยังน้อย เพิ่งมีอายุเพียงสิบห้าปี ยังไม่ถึงวัยอันควร ซึ่งแตกต่างจากวัยของพระเจ้าเชียงใหม่ ที่มี “อายุเกษียณหกสิบห้า” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๑๙) ถือเป็นการสร้างลักษณะขัดแย้งระหว่างวัยของนางสร้อยทองกับพระเจ้าเชียงใหม่อย่างชัดเจนขึ้นอีกประเด็นหนึ่ง มีผลกระทบไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศลาวเชียงใหม่กับไทยอยุธยา เมื่อพระเจ้าล้านช้างเกิดความกลัวภัยเกรงว่าพระเจ้าเชียงใหม่จะยกทัพมาตีเอาเมืองล้านช้าง จึงรีบส่งพระราชสาสน์ไปถวายสมเด็จพระพันวษาที่กรุงศรีอยุธยาขอลาถวายนางสร้อยทองเป็นบาทบริจาริกา และขอพระราชทานให้ส่งกองทัพไทยขึ้นไปรับนางสร้อยทอง เพื่อคุ้มกันลงมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา นับเป็นวิธีการหาทางป้องกันโดยยอมเป็นสัมพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากในขณะนั้นอยุธยาเป็นเมืองใหญ่กว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตและเชียงใหม่ พระเจ้าล้านช้างคิดว่ากรุงศรีอยุธยาจะช่วยต่อสู้กับเชียงใหม่ได้ ดังคำประพันธ์

.....
 จะพึงพาอาศัยเห็นไม่เคือง
 อานุภาพปราบไปในทิศ
 เราถวายสร้อยทองพระธิดา
 ทหารอยุธยาจะมาช่วย
 ด้วยพระองค์ทรงยศอยู่ในธรรม

.....
 อันกรุงไทยเกียรติยศนั้นพึงเฟื่อง
 เขาลือเลื่องทรงธรรมอยุธยา
 ลือฤทธิ์ทุกประเทศภาษา
 ถึงเชียงใหม่ยกมากับกัน
 ไม่ทิ้งเราให้ม้วยอาลัย
 จะคิดกันฉันทให้ว่ามา
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๕๙)

หรือตอนที่นางเกสรอำมหิตถวายนางสร้อยทองให้พระพันวษา ก็ด้วยเหตุผลทางการเมือง คือ หวังพึ่งพิงให้กรุงศรีอยุธยาช่วยต่อสู้ในการทำสงครามเช่นกัน ดังความว่า

เดิมเจ้าเชียงใหม่ให้มาขอ	ชมชู้พระพ่อพุดหาญหัก
เหมือนจะให้เราไปสวามิภักดิ์	เห็นเสียศักดิ์เธอไม่บัญชาตาม
เขาจึงพิโรธโกรธเคือง	จะยกมาตีเมืองท่าหาบหายาม
แต่ชาวเมืองเรานั้นสครันคร้าม	เกิดสงครามน่ากลัวจะเสียที
ก็จะเสียทั้งองค์พระลูกรัก	เสียศักดิ์เสียสิ้นบุรีศรี
ร้อนใจไพร่ฟ้าประชาชี	ด้วยธานีตกเชิญเป็นเชลย
เพราะเหตุบ้านเมืองจะเคืองแค้น	แสนวิตกเท่านี้ดอกลูกเอ๋ย
หาไม่ไหนเล่าจะละเลย	ให้ทรมานเชยพลัดพรากต้องจากไป
จะเปลื้องทุกข์พ่อแม่ก็แต่เจ้า	เหมือนสำเนาพาข้ามทะเลใหญ่
ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพ้นภัย	เพราะว่าได้พึ่งองค์พระลูกรัก
อันพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา	พระเดชปราบได้ทั้งไตรจักร
ตัวเจ้าไปเป็นสามิภักดิ์	ก็สมศักดิ์สมยศหมดทั้งปวง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๖๘-๕๖๙)

เหตุผลดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า สาเหตุความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศ เกิดจากนางสร้อยทอง ซึ่งเรื่องนี้เอง นางสร้อยทองก็รู้อยู่แก่ใจ ดังความว่า “หวังจะให้พ่อแม่พอใจเป็นสุข กลับเกิดเชิญเป็นทุกข์เพราะตัวข้า” หรือ “สาเหตุว่าวุ่นที่ขุนหมองก็เพราะลูกสร้อยทองนี่เป็นต้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๖๘) และในทำนองเดียวกันพระเจ้าล้านช้างก็ให้นางสร้อยทองเป็นเครื่องต่อรองเชื่อมความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา เพื่อ “ช่วยชูศักดิ์สุริยวงศ์พงศา เหมือนบำรุงกรุงศรีสัตนา ให้ไพร่ฟ้าสุขเกษมเปรมฤทัย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๗๕) โดยยอมถวายนางสร้อยทองให้พระพันวษา

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของผู้หญิงในสมัยอยุธยา นั้น ไม่ขึ้นอยู่กับตัวเอง แต่ขึ้นอยู่กับลิตซึ่งคนอื่นจะบันดาลให้ และถ้าเป็นหญิงในราชตระกูลก็แล้วแต่ชะตาบ้านเมืองจะบันดาล (ศุภร บุนนาค. ๒๕๑๖ : ๕๕๔-๕๕๕)

เมื่อพระพันวษาพอพระทัยที่พระเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองให้ จึงตรัสให้พระท้ายน้ำเป็นแม่ทัพคุมทหารห้าร้อย ไปรับตัวนางสร้อยทองลงมากรุงศรีอยุธยา ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่อการทำสงครามระหว่างเชียงใหม่กับอยุธยาที่รุนแรงขึ้น ต่อไป

จะเห็นว่า ในเหตุการณ์ตอนเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษานี้ ผู้ประพันธ์ได้ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งที่ซับซ้อน ระหว่างตัวละครกับตัวละคร คือ เจ้าเมืองเชียงใหม่หรือเจ้าเมืองเชียงใหม่กับเจ้าล้านช้าง อันมีสาเหตุมาจากนางสร้อยทอง จนกลายเป็นความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศดังกล่าวแล้ว แต่ยังไม่เข้มข้นรุนแรง นับเป็นวิธีการปูพื้นการสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศให้เข้มข้นรุนแรงยิ่งขึ้นในตอนเจ้าเชียงใหม่ชิงนางสร้อยทอง

ตอนที่ ๒๖ เจ้าเชียงใหม่ซึ่งนางสร้อยทอง

ตั้งแต่พระเจ้าเชียงใหม่ได้รับราชสาสน์มีสำนวนบ้ายเบี่ยงเรื่องการส่งนางสร้อยทองจากทางล้านช้าง ก็เกิดความระแวงพระทัยตลอดเวลา จึงรับสั่งให้กวนมหาปาดนายทหารฝีมือดีคนหนึ่งลักลอบเข้าไปสืบความในล้านช้าง

เมื่อกวนมหาปาด ไปถึงบ้านละว้า ก็ได้ความว่าราชทูตไทยเข้ามาพักอยู่ในกรุงศรีสัตนาคนหุต จึงปลอมตัวเป็นไทยเข้าไปฟังความจนแน่ชัดแล้วก็กลับไปทูลพระเจ้าเชียงใหม่ว่า พวกไทยอยุธยาประมาณห้าร้อยคน มารับนางสร้อยทองไปส่งกรุงศรีอยุธยา ในกำหนดเวลาอีกสิบห้าวัน พระเจ้าเชียงใหม่ทราบเรื่องราวแล้วกริ้วมาก รับสั่งว่าจะยกทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต แต่พระยาแมนอุปราชและแสนตรีเพชรกล้าทหารใหญ่ ทูลทัดทานให้ยกทัพไปคอยสกัดกั้นทัพไทยที่เชิญนางสร้อยทองมากลางทางจะดีกว่า พระเจ้าเชียงใหม่พอพระทัย ตกกลงให้แสนตรีเพชรกล้ายกทัพมาสกัดกลางทาง

ฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุตได้เตรียมการส่งพระธิดา พร้อมตรัสสั่งกำชับให้พระทัยน้ำและกำกนนายทัพเดินทางอย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะบริเวณทางภูเขาซึ่งเป็นเขตต่อระหว่างไทยกับลาว ครั้นขบวนเชิญนางสร้อยทองออกเดินทางมาถึงกลางทาง แสนตรีเพชรกล้าซึ่งคุมคอยทำอยู่ก็เข้าใจผิดโดยใช้เวทมนตร์เรียกลมพายุฝน พระทัยน้ำและกำกนเสียทีสู้ไม่ได้ พวกเชียงใหม่จึงเข้าล้อมตีได้โดยง่าย และจับตัวนางสร้อยทองพร้อมด้วยทหารไทย มาเมืองเชียงใหม่ นางสร้อยทองโศกเศร้ามาก ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่แม้มีความปรารถนาจะได้นางสร้อยทองเป็นบาทบริจาริกาสักเพียงใด แต่เมื่อทอดพระเนตรเห็นรูปร่างแบบบางอย่างเด็กของนางสร้อยทองแล้ว ก็เกิดความกระดากอาย จึงละนางไว้อีก่อน

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนเจ้าเชียงใหม่ซึ่งนางสร้อยทองนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยกับลาวต่อเนื่องมาจากตอนที่ ๒๕ (เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแก่พระพันวษา) ให้เข้มข้นรุนแรงยิ่งขึ้น ดังนี้

ความขัดแย้งทางการเมือง

๑. ความขัดแย้งระหว่างลาวเชียงใหม่กับลาวเวียงจันทน์ เนื่องมาจากความขัดแย้งภายในใจของพระเจ้าเชียงใหม่หลังจากที่พระเจ้าเชียงใหม่ หรือเจ้าเชียงใหม่อินทร์ ได้รับราชสาสน์ในทำนองบ้ายเบี่ยงจากทางล้านช้าง ทำให้เกิดความคับข้องใจระแวงสงสัยว่า “เขาคิดการบ้านเมืองประการใด” (ขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๓ : ๕๖๓) จึงรับสั่งให้กวนมหาปาดเข้าไปล้านช้าง ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่รู้ความว่าราชทูตไทยมาพักในเมืองพร้อมกับเตรียมทหารจำนวนห้าร้อย เพื่อมารับนางสร้อยทองไปส่งยังกรุงศรีอยุธยา ก็โกรธแค้นเจ้าล้านช้างมาก เนื่องจากการกระทำของล้านช้างถือเป็นการกระทำที่ข้ามหน้าข้ามตา พระเจ้าเชียงใหม่อย่างมาก ดังความว่า

ครานั้นพระเจ้าเชียงใหม่
เหมเจ้าธานีศรีสัตนา

.....
เฮี้ยเร่งเกณฑ์ทัพในฉับพลัน
จะยกไปประชิดติดแดน
จะตีเมืองล้านช้างให้จงได้
กริ้วท้องท้อพระโรงรงนา

โกรธราวกับไฟไหม้เวหา
ทำข้อนยกนอกหน้าไม่เกรงกู

.....
เลือกสรรแต่ที่กล้าสักห้าแสน
แก้แค้นเจ้าบุรีศรีสัตนา
ไม่เอาไวให้เลือกสักแสนห้า
ท้าวพระยาเข้าเฝ้าก็ตกใจ ๖
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๖๕)

เมื่อความโกรธของพระเจ้าเชียงใหม่มีมาก “ราวกับไฟไหม้เวหา” จึงคิดแก้แค้นเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต โดยการจะยกทัพ “...ตีเมืองล้านช้างให้จงได้” ด้วยพระองค์เอง แต่พระยาแมนอุปราชและแสนตรีเพชรกล้า ทูลทัดทานไว้ เหตุการณ์จึงกลับเป็นศึกชิงนางสร้อยทองระหว่างทางในป่า อันจะเป็นผลก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างลาวเชียงใหม่กับไทยอยุธยาต่อไป

๒. ความขัดแย้งระหว่างลาวเชียงใหม่กับไทยอยุธยา เกิดขึ้นหลังจากที่พระเจ้าเชียงใหม่คิดทำศึกชิงนางสร้อยทอง จึงส่งกองทัพฝ่ายลาวเข้าโจมตีกองทัพไทยแย่งชิงนางสร้อยทองระหว่างทางกลางป่า อันเป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้ระหว่างกองทัพฝ่ายลาวเชียงใหม่ซึ่งมีแสนตรีเพชรกล้าเป็นแม่ทัพ โจมตีทัพไทยลาวซึ่งมีพระท้าวแสนและกำกน นำขบวนทัพส่งนางสร้อยทองไปอยุธยา โดยแสนตรีเพชรกล้าใช้เวทมนตร์คาถาต่อสู้กับทัพไทย ดังความว่า

จะกล่าวถึงแสนตรีเพชรกล้า
พวกสอดแนมมาแฉ่งให้แจ้งใจ
ครั้นพลบค่ำรีบรัดจัดทหาร
แยกย้ายหมอบมองย่องเขามา
ฮึดใจเป่าไปได้เจ็ดคาบ
มีดมั่วทั่วทิศทุกตำบล
ยางยุงสูงหักกระจัดกระจาย
เสียงสนั่นครื้นครื้นพนาวา

ชุมพลโยธาอยู่ป่าใหญ่
ว่าลาวไทยกับนางอยู่ปางคา
กะด่านแบ่งปันกันทั่วหน้า
ส่วนตรีเพชรกล้าก็อ่านมนต์
ฟ้าวบบจันทรอัปผยับฝน
ลมวนพัดเข้ากระหน่ำมา
ฝุ่นทรายปลิวกลุ้มคลุ้มเวหา
พสุธาตั้งจะคว่ำทำลายไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๘๐-๕๘๑)

การใช้เวทมนตร์คาถาของแสนตรีเพชรกล้าเข้าต่อสู้กับทหารไทยลาวข้างต้น แสดงให้เห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถาซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง ทำให้ทหารไทยลาวเกิดความกลัวและตระหนกตกใจ จน

.....

ต่างคนต่างตระหนกตกใจ
 กำกวมแคลงจิตคิดหวาดหวั่น
 จะเกิดเหตุอะไรในพงพี

ดาขาวตัวสั้นอยู่หัวนไท
 ทั้งนายไพร่ไม่เป็นสมประดี
 พระท่ายน้ำตัวสั้นดังลงผี
 ทั้งพื้นไฟไม่มีดับมิดไปฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๘๑)

ในที่สุด ท้าพไทยที่นำทัพโดยพระท่ายน้ำและกำกวม ก็พ่ายแพ้ทัพลาวเชียงใหม่ เมื่อ
 พวกทหารลาวเชียงใหม่ เข้าสกัดจับทหารลาวเวียงจันทน์ และทหารไทยไว้ ส่วนแสนตรีเพชรกล้า
 เข้าจับตัวพระท่ายน้ำ และกำกวมได้ ดังความว่า

พวกลาวไล่ลัดสกดักัน
 บ้างล้มลุกคลุกคลานวิ่งชานขุน
 ตรีเพชรจับได้พระท่ายน้ำ
 พวกไพร่ไล่คั่นพลโยธา

พวกไทยหนีกันอยู่ว้าวุ่น
 ลาวมากซุลมุนจับมัดมา
 ทั้งถึงกำกวมตัวเป็นหัวหน้า
 ได้มาครบตัวไม่มีตายฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๘๑)

หลังจากพระท่ายน้ำถูกจับไปเมืองเชียงใหม่ เพราะรู้สึก “ตกประหม่านั่งอึ้งตะลึงแล”
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๘๑) แล้ว ก็เกิดความขัดแย้งภายในใจ ด้วยคิดว่า การตายเสียจะ
 ดีกว่าการมีชีวิตอยู่โดยถูกจับเป็นเชลย ใส่โซ่คาน ดังคำประพันธ์

.....

คิดไปให้ละเหี่ยเสียน้ำใจ
 เพราะตัวถูกระยาทำสะเพร่า
 นึกว่าอ้ายกำกวมคงจะดี

ลาวมันจำจูงมาน้ำตาไหล
 ควรหรือเป็นได้ถึงเพียงนี้
 หลงไว้ใจลาวไม่พอที่
 เห็นท่วงที่เจ้ามันนั้นวางใจ

.....

ถ้าหากมันพ้นเสียให้บรรลีย์
 นี่มันทำจำจองที่ซื้อคาน
 ไทนยังจะขึ้นซื้อลือชา
 ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นหัวใจ

.....
 ไม่เสียใจตายเสียยังดีกว่า
 จะเอาหน้าไปแผ้วไฉน
 ว่าจับทหารอยุธยาเอามาได้
 ไม่แลดูหน้าใครในทางมา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๘๒-๕๘๓)

การที่พระเจ้าเชียงใหม่กระทำการชิงนางสร้อยทองซึ่งล้านช้างส่งไปถวายพระพันวษา
 ตลอดจนจับกุมกองทหารของกรุงศรีอยุธยา และส่งสารท้ารบนั้น ถือว่า พระเจ้าเชียงใหม่

กระทำตนเป็นราชศัตรูกับกรุงศรีอยุธยาอย่างเปิดเผย เป็นเหตุให้กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยากริ้วมาก จึงต้องหาผู้อาสาไปทัพทำศึกกับเชียงใหม่ เพราะ “การกระทำตนเป็นราชศัตรูโดยตรง ด้วยการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพและทำทลายพระราชอำนาจนั้น เป็นการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติและราชบัลลังก์ และหากการกระทำนั้นทำให้เกิดสงครามระหว่างรัฐก็ยิ่งถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง เข้าข่าย “กบฏ” (สุริยรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา, ๒๕๔๑: ๙๑)

ตอนที่ ๒๗ พลายงามอาสา

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่จับนางสร้อยทอง พระทัยนำพร้อมทหารไทยลาวเวียงจันทน์ไว้แล้ว ก็เกิดความกังวลใจเกรงว่าหากกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยารู้ความ จะยกทัพมาตี จึงได้ปรึกษาหาอุบายสู้ศึกไทย ท้าวพระยาลาวต่างเห็นพ้องกันว่า ควรจะเขียนสารไปยั่วไทยให้รบยกทัพ เพื่อไม่ให้ไทยเตรียมกองกำลังพลได้เต็มที่ พระเจ้าเชียงใหม่ให้แสนตรีเพชรกล้าและแสนกำกองถือสารไป จนถึงด่านเมืองสวรรคโลก กรมการเมืองสวรรคโลกก็รับสารมาเพื่อส่งไปกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาจักรีนำสารเจ้าเชียงใหม่ขึ้นทูลพระพันวษา พระพันวษากกริ้วมาก ตรัสว่าจะยกกองทัพไปรบกับเชียงใหม่ด้วยพระองค์เอง เหล่าเสนาข้าราชการทูลทัดทานขอให้หาผู้อาสาไปทัพ ตอนนั้นนับเป็นโอกาสดีที่พลายงามจะขออาสาไปทัพ และทูลขอภัยโทษให้ขุนแผนซึ่งเป็นบิดา พลายงามจึงขอให้พระหมื่นศรีพาเข้าเฝ้าพระพันวษา หลังจากที่พลายงามลงวิชาให้พระหมื่นศรีประจักษ์เป็นที่พอใจแล้ว พระพันวษาก็พอพระทัยฝีมือของพลายงามมาก ได้ให้อภัยโทษขุนแผน พร้อมกับคนคู่อีกสามสิบห้าคน เพื่อเป็นทหารอาสาสู้รบกับเชียงใหม่ พร้อมปล่อยนางลาวทองให้พ้นโทษด้วย

และก่อนที่ขุนแผน พลายงามกับพวกอาสาทั้งสามสิบห้าคนจะไปทัพ ได้มีการลงวิชาถวายต่อหน้าพระที่นั่งจนเป็นที่ประจักษ์ แก่ผู้พบเห็นโดยทั่วไปแล้วก็ทูลลาพระพันวษา ขณะที่ขุนแผนประชุมพล นางแก้วกิริยาคลอดพลายชุมพล ซึ่งถือเป็นฤกษ์ดี แล้วขุนแผนก็ยกทัพเดินทางไปในป่า จนถึงบ้านดาดก่งธนูที่ขุนแผนฝังดาบฟ้าฟื้นไว้ใต้ต้นไทร ก็ให้พลายงามเข้าไปชุดเอาดาบฟ้าฟื้น

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศไทยกับลาวเชียงใหม่ต่อเนื่องขึ้นอีกจากตอนที่แล้ว คือความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับเจ้าเชียงใหม่อย่างรุนแรง เมื่อพระพันวษาทราบข่าว เจ้าเชียงใหม่จับพระทัยนำไว้แต่ยังไม่ฆ่า ซึ่งนับเป็นการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงการกบฏแข็งเมืองของเชียงใหม่ต่ออยุธยาอย่างชัดเจนที่บังอาจชิงนางสร้อยทองและจับผู้นำทัพไทย ถือเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพต่อพระพันวษามาก ทำให้พระพันวษากกริ้วมาก ทั้งที่เพิ่งจะได้ฟังคำทูลของทหารก่อนที่จะทรงทราบเรื่องราวจากสารของพระเจ้าเชียงใหม่ ดังความว่า

เรื่องราวกล่าวด้วยพระทัยน้ำ
ได้ทรงฟังยังมีทันอ่านสารา
กระที่บาทผาดพระสุรเสียงก้อง
เหม่อลัยลาวจงหองคะนองใจ

เชียงใหม่จับจำยังไม่มา
ก็โกรธกลุ้มกลัดขัดพระทัย
พระแท่นทองสนั่นหวั่นไหว
มันพูดจาว่าอะไรให้บอกพลัน ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๙๕)

ครั้นพระพันวษาทรงทราบความในสารว่าพระเจ้าเชียงใหม่ทำทนายให้ทำสงคราม โดย
“ขอเชิญเจ้าอยุธยามาประจัญ ตัวต่อตัวสู้กันบนหลังช้าง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๙๕)
เพื่อแย่งชิงนางสร้อยทอง ทำให้พระพันวษายังเพิ่มความโกรธแค้นพระเจ้าเชียงใหม่อย่างรุนแรง
ขึ้น ถึงกับจะยกทัพไปต่อสู้ด้วยพระองค์เอง เนื่องจากคำท้าทายและการกระทำของพระเจ้า
เชียงใหม่ ถือเป็นการกระทำที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพต่อพระพันวษาอย่างมาก ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง
ให้ร้อนรุ่มกลุ้มพระทัยดังไฟกลบ
เป็นครูหนึ่งจึงเปล่งสิงหนาท
ฉวยชักพระแสงออกแกว่งไกว
หน้าชิดตัวสั้นอยู่นิ่งง
บ้างแอบเสาท้องพระโรงหมอนโค้งคุด

แค้นคั่งเคืองขัดจนอดอัน
จะเผาผลาญชีวินให้บรรลัย
กระที่บาทสนั่นหวั่นไหว
ข้าฝ้าน้อยใหญ่ก็ถอยทรุด
บ้างล่วมหมากพลัดตกพกไม่หยุด
อุตุสุดหวั่นไหวไปทั้งวัง

.....
เหม่เหม่อลัยเชียงใหม่ใจพาล
หยาบข้าทำให้ไปชิงชัย
อ้ายบ้านเล็กเหมือนน้อยร้อยประเทศ
มันเหมือนหนึ่งลูกมฤคิ
ตัวกูผู้เป็นหลักนักเรศ
อ้ายนี้ไมหันธอันธการ
เชียงใหม่ใหญ่เท่าสักหีบมือ
จะพลอยพาโคตรวงศ์ปลงชีวิต

.....
จับพวกพลทหารของกูได้
กำเรบี่อะไรใช้พอดี
บังเห็จจะสู้กับกูนี้
จะมาสู้ราชสีห์ให้วายปราณ
ทุกประเทศมิได้รอต่อต้าน
กรรมของมันบันดาลให้หลงคิด
ไม่พอครี้อทัพไทยจะไปติด
อวดฤทธิ์จะประจัญชนช้างกู

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๙๖-๕๙๗)

จากความข้างต้น จะเห็นว่า สาเหตุที่พระพันวษาแค้นเคืองพระเจ้าเชียงใหม่มากเมื่อ
พระเจ้าเชียงใหม่ทำทนายทำสงคราม จนเกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครทั้งสอง ก็เนื่องมาจากการ
สร้างความขัดแย้งทางเชื้อชาติไทยกับลาวที่ซ่อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง กล่าวคือ พระพันวษา
กษัตริย์ไทยอยุธยาเป็นผู้มีศักดิ์านุภาพอย่างมาก น่าที่จะไม่มีประเทศใดบังอาจกล้าท้าทายทำ

สงคราม เพราะถือว่า “ตัวผู้เป็นหลักนักเรศ ทุกประเทศมิได้รอต่อต้าน” แต่เจ้าเชียงใหม่เป็น “ลาว” คิดจะมาสู้รบกับไทย พระพันวษาจึงได้ปรึกษาต่อพระเจ้าเชียงใหม่ว่า “เหม่เหม่ อ้ายเชียงใหม่ใจพาล จับบวกพลทหารของกูได้” หรือ “เหม่ อ้ายลาวจอมทองคะนองใจ” ซึ่งคำกล่าวตอกย้ำความเป็น “ลาว” ในที่นี้ เป็นการแสดงให้เห็นความเป็นเชื้อชาติที่ต่ำต้อยกว่า “ไทย” ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่ก่อเหตุให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่ เนื่องจากพระพันวษา มีความโกรธแค้นเจ้าเชียงใหม่อย่างมากถึงกับคิดจะยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ด้วยพระองค์เอง ในเวลาเพียงแค่ว่า

อีกสามวันกูจะยกไปเชียงใหม่	ถ้าตีเมืองไม่ได้กูไม่กลับ
เกณฑ์เมืองขึ้นน้อยใหญ่อย่าได้นับ	เร่งขับตามไปให้สิ้นพล
อ้ายพวกเชียงใหม่อย่าไว้มัน	พบที่ไหนไล่ฟันเสียให้ป่น
จนให้เมืองมันร้างว่างผู้คน	รื้อจนกำแพงล้อมป้อมปราการ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๙๗)

แต่เสนาข้าราชการ ได้ทูลทัดทานไว้ให้หาผู้อาสาไปทัพแทน ไม่ควรที่พระพันวษาจะออกสู้รบเอง เพราะไม่สมศักดิ์ศรี และในเหตุการณ์ช่วงนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งย่อยระหว่างพระมหากษัตริย์คือพระพันวษา กับขุนนางข้าราชการบริวารชั้นอีกชั้นหนึ่ง เมื่อพระพันวษาดำรงเสนาถึงผู้จะ “อาสาออกรบ” กับเชียงใหม่ แต่ไม่มีผู้อาสาไปทัพ แสดงให้เห็นว่าขุนนางกำลังมีพฤติกรรมที่ขัดต่อพระราชประสงค์ เป็นเหตุให้พระพันวษากริ้วมาก และได้ปรึกษาขุนนางว่า...

พระองค์ทรงพิโรธกระที่บาท	สุรเสียงสิงหนาทดังฟ้าลั่น
อย่างไรเล่าเอาจริงก็นิ่งงัน	เปล่าทั้งนั้นพูดเล่นไม่เป็นงาน
ดีแต่จ้อไพร่ไพร่เงินกิน	ปลอมกลปลิ้นลมประสมประสาน
เลี้ยงเสียเบี้ยหวัดไม่ต้องการ	มีศฤงคารยศศักดิ์หนักแผ่นดิน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๙๘)

หรือ

ทอดพระเนตรเห็นข้าราชการ	พระพักตร์เหือดเหือดตาลดั่งจะคลั่ง
เป็นอย่างไรนิ่งอยู่คอยฟัง	ใครจะอาสาฆ่าหรือไม่มี

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๐๓)

กระทั่งพลายงาม ขุนแผน และคนคุกอีกสามสิบห้าคนเป็นผู้อาสาไปทักต้อนผู้กับกองทัพเชียงใหม่ พระพันวษาจึงรับโทษขุนนาง ผู้ไม่อาสาอกรบได้ แต่ก็เกิดผลก่อให้เกิดการต่อสู้ต่อเนื่องระหว่างกองทัพไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่ที่เข้มข้นรุนแรงต่อไป

ตอนที่ ๒๘ พลายงามได้นางศรีมาลา

ขุนแผน กับพลายงามยกกองทัพออกจากกรุงศรีอยุธยา เดินทางไปก่อนจะถึงเมืองพิจิตรเพียงวันเดียว พลายงามเกิดนิมิตฝันว่า เห็นผู้หญิงสาวสวยมายืนยิ้มให้ ส่วนนางศรีมาลาลูกสาวพระพิจิตรก็ฝันว่า วายน้ำไปพบดอกบัวจึงเก็บมาไว้ นางเมื่อยที่เลี้ยงทำนายฝันว่านางศรีมาลาจะได้คู่ครอง เมื่อกองทัพเดินทางมาถึงเมืองพิจิตร พลายงามกับนางศรีมาลาได้พบกัน ต่างก็รู้สึกพึงพอใจรักใคร่ซึ่งกันและกัน ความรู้สึกเช่นนี้ เป็นเหตุให้พลายงามบ้ายเบี่ยงการยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ในวันรุ่งขึ้น แต่ขัดคำขุนแผนไม่ได้จำต้องไป ดังนั้นในคืนก่อนไปทัพ พลายงามจึงเข้าห้องนางศรีมาลา และได้นางเป็นภรรยา ขุนแผนรู้ความจริงได้กล่าวบริภาษพลายงาม พลายงามอ่อนน้อมให้ขุนแผนขอนางศรีมาลา โดยการหมั้นกันไว้ก่อน หากเสร็จศึกสงครามจะกลับมาแต่งงานกันตามประเพณี ครั้นได้เวลาออกเดินทาง ขุนแผนก็พาพลายงามยกทัพออกจากเมืองพิจิตร เดินทางมาจนอีกสองวันจะถึงเมืองเชียงใหม่ ขุนแผนกับพลายงามปรึกษากันว่าควรพักทัพชุ่มดูลาดตระเวนก่อน หากเข้าไปอะอะพวกที่ถูกคุมขังอาจถูกฆ่าตาย ระหว่างทางที่ขุนแผนกับพลายงามลาดตระเวนได้พบลาวพ่อลูกสองคนเดินมา ขุนแผนแลเห็นไม่มีหัวแสดงว่าสองคนนี้ชะตาขาด จึงตัดหัวลาวพ่อลูก แล้วใช้เวทมนตร์ปลุกเสกขึ้นมาถามชื่อ เพื่อให้พาไปเมืองเชียงใหม่ ขุนแผนกับพลายงามแต่งกายปลอมตัวเป็นลาว ยกทัพไปจนถึงชานเมืองเชียงใหม่

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนพลายงามได้นางศรีมาลานี้ เป็นการการสร้างความขัดแย้งย่อยสอดแทรกในเหตุการณ์ระหว่างขุนแผน พลายงาม เดินทางไปทำศึกกับเชียงใหม่ ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร เป็นความขัดแย้งภายในใจศรีมาลา เนื่องมาจากเกิดการต่อสู้ภายในใจระหว่างความรัก อารมณ์ปรารถนาตามความพึงพอใจของคนที่จะได้พบพลายงาม กับความเหมาะสมตามค่านิยมในสังคม ดังเหตุการณ์หลังจากที่นางศรีมาลาได้พบกับพลายงาม นางได้รำพึงรำพันแสดงความรู้สึกก่อนที่จะนอน ว่า

.....
ไอ้พ่อพลายงามของน้องเอ๋ย
ว่าน้องนี้มีจิตคิดรำพึง
.....

.....
ใครเลยจะเอ็นดูให้รู้ถึง
ดังศรตรึงทรวงโศกวิโยคคิด
.....

ออกน้องยากนักด้วยเป็นหญิง
 แม้นเป็นชายพ่อพลายเป็นสตรี
 นึกพลางนางนอนสะท้อนท้อ
 ให้เฟื่องฟูพล่งพล่านรำคาญใจ

ต้องซ่อนรักหนักนึ่งอยู่กับที่
 คำวันนี้เป็นตายจะหมายไป
 น้ำตาคลอมีใครจะเคลิ้มได้
 นึกอาลัยไปจนหลับกับที่นอน
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๐-๖๔๑)

เหตุที่นางศรีมาลาจะแสดงความรักต่อพลายงามตามใจปรารถนาไม่ได้นี้เอง ทำให้เกิดความรู้สึก “พล่งพล่านรำคาญใจ” ทั้งนี้เนื่องมาจากค่านิยมไทยในสมัยนั้น ผู้หญิงต้องเรียบร้อย รักนวลสงวนตัว ไม่กล้าผู้ชาย หรือแสดงความรักต่อผู้ชายก่อนอย่างเปิดเผยโดยไม่มีความละอาย ค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องนี้ พลายงามก็ทราบดีเช่นกัน ดังตอนที่พลายงามรำพึงรำพันเมื่อคิดจะนึ่งถึงนางศรีมาลา ว่า...

ปานนี้เนื้ออ่อนจะนอนสนิท
 ดูที่เหมือนจะมีซึ่งเมตตา

หรือดวงจิตจะนึกเสนาหา
 แต่ทว่าเป็นหญิงก็นิ่งไว้
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๑)

ดังนั้น คราวที่พลายงามเข้าห้องนางศรีมาลา และนางศรีมาลาคิดว่าตนฝันไป ได้ทักทายพลายงามว่า กระทำไม่เหมาะสม เกรงว่า “จะเกิดความงามหน้าปากกันอายุ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๕) และเมื่อนางศรีมาลาทราบว่าไม่ใช่ความฝัน แต่เป็นความจริง นางถึงกับ “ตกใจเพียงจะดินสิ้นใจตาย ร้องวายแล้วก็ซบสลับไป” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๕)

ครั้นนางศรีมาลาฟื้นขึ้น พบพลายงามประคองตนอยู่ก็เกิดความอายและยิ่งพลายงามกล่าววาจาพลอดรัก นางยิ่งเกิดความรู้สึกรักพลายงาม แต่ไม่กล้าแสดงออกว่าต้องการชิงสุกก่อนห่าม ซึ่งเป็นลักษณะที่ขัดแย้งกัน ระหว่างความรู้สึกกับการแสดงออก ดังที่นางศรีมาลาเสริมกล่าวว่า

เป็นผู้ดีช่างไม่มีอัชฌาสัย
 รู้จักกันก็ไม่ทันล่วงเวลา
 รักจริงนึ่งโยมิไปขอ
 ล่วงเกินแล้วมาเชิญให้ท่ายัก

.....

.....

นึกถึงตัวกลัวอายยิ่งร้ายนัก

ไม่เกรงใจพ่อแต่สักหน้า
 จะมาฆ่าแท้แท้แก้วรัก
 บอกแม่พ่อเป็นผู้ใหญ่ให้ประจักษ์
 นี่จะให้ใครสมัครไปทักทาย

.....

นางตริกตราทุกสิ่งจริงประจักษ์
 เหมือนชวนชักชายไว้ที่ในเรือน

ถึงเพียงนี้แล้วที่ไหนจะไปจาก
ทั้งใจนางความรักก็ตักเตือน

ยากที่จะผัดวันประกันเลื่อน
จึงลูกเพื่อนหน้าค้อนเจ้าพลายงาม
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๗-๖๔๘)

ความขังตัน แสดงให้เห็นว่า นางศรีมาลาซึ่งคำนึงถึงความถูกต้องในเรื่องค่านิยมดังกล่าว จึงไม่อาจทำการชิงสุกก่อนห่ามตามใจปรารถนาในทันทีทันใด แต่ในที่สุด ความพึงพอใจตามความปรารถนาในเรื่องความรัก ก็อยู่เหนือความถูกต้องตามกฎหมายค่านิยมในสังคม เมื่อนางศรีมาลาต้องตกเป็นภรรยาของพลายงามก่อนที่จะถึงเวลาอันควร เป็นผลให้ตัวละครทั้งสองคือ พลายงามและนางศรีมาลา มีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับค่านิยมในสังคม

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับค่านิยมในสังคม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งต่อเนื่องจากผลของการตัดสินใจของนางศรีมาลาและพลายงามที่กระทำการชิงสุกก่อนห่าม ทั้งนี้เริ่มจากพลายงาม มีอาจหักห้ามใจ อารมณ์ปรารถนาของตนได้ โดยมีความคิดขัดต่อค่านิยมในเรื่องการชิงสุกก่อนห่ามมาแต่เดิมก่อนที่จะได้เสียนางศรีมาลา ดังความว่า

ถ้าจะไว้อู่ซ่อต่อซากลับ
ด้วยความรักหนักใจเสียเต็มที
จำจะคิดเข้าสนิทให้สมนึก
แม้มิได้ศรีมาลาอย่าใจ

เห็นตัวพินิจจะยับลงเป็นผี
จะทวีขึ้นทุกวันจนบรรลีย์
จึงจะคิดทำศึกต่อไปได้
ซึ่งจะไปเชียงใหม่อ่างสงกา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๔๒)

เมื่อพลายงามได้นางศรีมาลาเป็นภรรยาแล้ว ขุนแผนทราบความจึงโกรธและบริภาษพลายงามว่า กระทำการอันไม่สมควร ขัดต่อค่านิยมของสังคมไทย ทำให้เกิดผลเสียโดยตรงต่อนางศรีมาลาที่จะต้องเสื่อมเสีย ถูกสังคมประณามว่าเป็นหญิงชั่ว และเกิดผลกระทบต่อบิดามารดา ซึ่งจะต้องอับอายขายหน้า ดังความว่า

.....
ลูกของท่านท่านรักดังดวงใจ
ก็ต้องแก้ไขเสียให้หาย
ถ้าวันหน้าทั้งขว้างนางศรีมาลา

.....
มึงทำให้เสียตัวเหมือนชั่วช้า
อย่าให้ท่านอับอายขายหน้า
กูมีท่าอย่างนั้นว่าเป็นชาย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๕๓)

ทั้งนี้ ผลจากการกระทำของพลายงาม ที่ทำให้นางศรีมาลาเสียชีวิตนั้น ถือเป็นการกระทำที่ขัดกับค่านิยมในสังคม ซึ่งผลเสียหายนี้อาจตกแก่ฝ่ายหญิง หากต้อง “...เสียตัวชั่วชั่วระกำยบ” ก็จะไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมครอบครัว เมื่อ “...พ่อแม่รู้ความจะลามนุญ คงโกรธยังไม่ได้ตั้งใจปอง” แม้ว่าจะหมั่นกันแล้ว แต่ยังไม่แต่งงานให้ถูกต้องตามประเพณี ดังตอนที่นางบุษบาว่าพลายงามเข้าห้องนางศรีมาลาหลังจากที่พลายงามกลับจากทัพแล้ว ก็ไม่อาจแพร้งพรายให้ใครรู้ เพราะเกรงว่าจะขายหน้าคนอื่น ดังความว่า

จะขึ้นชื่อลือเสียงศรีมาลา
เป็นนมนานกลิ้งชอกของเรา

ว่าคบชู้หาขายหน้าเขา
ทำเฉยเลยเถิดเจ้าอย่าแพร้งพราย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๖๕)

การกระทำของพลายงามต่อนางศรีมาลาข้างต้น พลายงามก็ทราบดีว่าไม่เหมาะสม ดังนั้นเมื่อมีโอกาสพลายงามจึงขอให้ขุนแผนสู่ขอนางศรีมาลาโดยการหมั้นไว้ก่อน ซึ่งเรื่องนี้ขุนแผนก็ทราบดีเช่นกัน จึงได้หาทางคลี่คลายปัญหาด้วยการสู่ขอนางศรีมาลาให้หมั้นกับพลายงามไว้ก่อนก่อนที่จะเดินทางไปทำศึกกับเชียงใหม่ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้นางศรีมาลาเกิดทุกข์ใจ และพระพิจิตรผู้เป็นบิดา ก็จะได้ไม่ต้อง “อับอายขายหน้า” จากผลการกระทำของนางศรีมาลาในภายหลังด้วย

ตอนที่ ๒๙ ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ

ขุนแผนพลายงามปลอมตัวเข้าเมืองเชียงใหม่ เพื่อสืบหาที่คุ้มชังพวกไทย ขณะนั้นเป็นเวลาที่เขาไทยกำลังเกี่ยวหญ้า เลี้ยงม้า ช้าง ขุนแผน พลายงามเดินเข้าไปหาตารักกับตาหลอ ซึ่งเป็นทหารอยุธยาเห็นเข้าก็จำได้ จึงเล่าความเป็นไปตลอดจนความทุกข์ยากลำบากของทหารไทยที่ถูกจองจำอยู่เชียงใหม่ให้ขุนแผนฟัง ขุนแผนบอกว่าตนเข้ามาเพื่อจะปลดปล่อยทหารไทยและลาวล้านช้างให้หลุดพ้นเป็นอิสระ เวลาประมาณห้าทุ่ม ขุนแผนก็ได้บุกเข้าเชียงใหม่พาพระทัยน้ำ และเชลยทั้งหมดออกมาจากที่คุ้มชังได้ พวกที่เจ็บใจผู้คุมคนใดที่โหดร้ายก็ฆ่าอย่างสมแค้น และได้เขียนหนังสือปักบอกเรื่องราวทำทนายชาวเมืองเชียงใหม่ไว้ แล้วจึงแยกทางกันไปลักช้างม้าจากโรงช้างม้าของหลวง เพื่อใช้เป็นพาหนะในการรบ

ครั้นเวลารุ่งเช้า พวกผู้คุมที่คุ้มเชลยและพวกเลี้ยงช้างม้าของเชียงใหม่มาพบศพพวกผู้คุมที่ถูกเชลยฆ่าตาย ช้างม้าหายไปมากมาย อีกทั้งพบหนังสือที่ขุนแผนเขียนทำทนายไว้ ต่างก็พากันเข้าเฝ้ากราบทูลพระเจ้าเชียงใหม่ เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทราบเรื่องก็กริ้วมาก รับสั่งให้จัดทัพโดยมีเพี้ยปราบเมืองแมน แสนกำกอง เป็นปีกซ้ายขวา ท้าวกรุงกาฬเป็นแม่ทัพใหญ่ แสนตรีเพชรกล้าเป็นทัพหน้าซึ่งเป็นกองม้าล้วนออกสู้รบกับกองทัพขุนแผน พลายงาม ต่างฝ่ายต่างใช้

วิชาเวทมนตร์คาถาต่อสู้กันระหว่างแสนตรีเพชรกล้ากับพลายงาม ขุนแผนกับท้าวกรุงกาฬ ปรากฏว่าแสนตรีเพชรกล้าทหารฝีมือดีของเชียงใหม่พ่ายแพ้พลายงามจนได้รับบาดเจ็บสาหัส ท้าวกรุงกาฬเห็นทัพหน้าเสียที่ทัพไทยจึงไล่เข้าช่วย จนถูกขุนแผนฆ่าเสียชีวิตบนหลังช้างอย่าง น่าสยดสยอง แสนตรีเพชรกล้าเห็นเหตุการณ์ก็ได้เข้าต่อสู้กับขุนแผน ในที่สุดถูกพวกขุนแผนฆ่า เสียชีวิตอย่างอนาถเช่นกัน สำหรับทหารชั้นที่มีฝีมือรอง ๆ ลงมาก็เสียชีวิตหมดทั้งสิ้น ดังนั้น เมืองเชียงใหม่จึงตั้งรับข้าศึก และวางแผน โดยวิธีทำให้ข้าศึกขาดเสบียงอาหารก็จะได้ยกทัพกลับ ไปเอง

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนขุนแผนแก้พระทัยน้ำนี้ เป็นความขัดแย้งทางการเมือง ระหว่างไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่ต่อเนื่องอย่างรุนแรงเข้มข้นขึ้น เพื่อให้เรื่องดำเนินไปสู่การ คลี่คลายความขัดแย้ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาว อันเนื่องมาจากศึกชิงนางสร้อยทอง ได้ ปรากฏเด่นชัดขึ้น หลังจากที่ขุนแผน พลายงามพาพระทัยน้ำและเฉลยออกจากที่คุมขังเมือง เชียงใหม่ อีกทั้งได้เขียนหนังสือปกบอกเรื่องราวทำพ่ายชาวเมืองเชียงใหม่ไว้ ว่า

ให้พวกเราอดพันทนทุกข์ก่อน

จะรอเราให้เข้ามาชิงชัย

ถ้ารักชีวิตคิดถึงซึ่งพวกพ้อง

ส่งให้แล้วคำนับรับว่ากลัว

จะหลบหนีซ่อนนันทหาไม่

หรือจะตามก็ไปที่บึงบัว

จงทนนางสร้อยทองไปบนหัว

จึงจะปลอดภัยรอดตัวไม่มรณา ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๙๐)

คำทำพ่ายดังกล่าว ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่กริ้วมาก ถึงกับ

.....

เหม่อลอยไทยซี้ถึงอหังการ

แค้นดังราวกับไฟไหม้เวหา

มาอดกล้ำทำพ่ายหยาบคายแท้

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๙๐)

เป็นเหตุให้เจ้าเชียงใหม่มีรับสั่งให้ยกกองทัพไปสู้รบกับกองทัพไทย โดยให้ปราบเมืองแมน แสนกำกองเป็นปีกซ้ายขวา ท้าวกรุงกาฬเป็นแม่ทัพใหญ่ แสนตรีเพชรกล้าเป็น ทัพหน้า และก่อนที่ท้าวกรุงกาฬกับแสนตรีเพชรกล้าจะยกกองทัพออกทำศึกกับกองทัพไทย ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งย่อยสลดแทรกไว้อีกชนิดหนึ่ง คือ

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม เป็นการต่อสู้ระหว่างท้าวกรุงภาพ และแสนรีเพชรกล้ากับชะตากรรม คราวที่ท้าวกรุงภาพเป็นแม่ทัพใหญ่จะออกศึกทำสงครามกับกองทัพไทย ได้ภาวนาดูชะตากรรมของตน ผลปรากฏว่า

.....	วิปริตเป็นรูปคนหัวหาย
จะยกต่อคอแขนไม่ติดกาย	เป็นรางวัลวิปริตก็ผิดใจ
ครั้นจะทูลขอร้งรออยู่	ก็อดสุโยธาบรรดาไพร่
เกิดเป็นคนใครจะพ้นที่บรรลัย	ก็แข็งใจไปตามแต่เวร
ชายยับไสช้างพอย่างกราย	เห็นลูกนกตกตายลงต่อหน้า
นกแสกแตกเสียงศีระมา	เร่งกาบินจับสัปหน
วันนั้นท้าวกรุงภาพสะท้านจิต	โอ้ชีวิตนี้คงบีบั้น
จำใจได้ฤกษ์ให้เลิกพล	ขานโห่สามหนแล้วยกไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๙๖-๖๙๗)

เมื่อท้าวกรุงภาพเห็นนิมิตเป็นลางร้ายก็ทราบว่ ตนนั้นชะตาขาด ดังนั้นในเบื้องต้นก็เกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความกลัวตาย จึงคิด “จะทูลขอร้งรอ” ทัพไว้ก่อน แต่อีกใจหนึ่งก็เกิดความสละอายไพร่พลหากจะไม่ออกรบ และในที่สุดก็คิดได้ว่า “เกิดเป็นคนใครจะพ้นที่บรรลัย” ก็ตัดสินใจ “แข็งใจไปตามแต่เวร” หรือ “จำใจได้ฤกษ์ให้เลิกพล” ทั้งที่ก็ทราบดีว่า “โอ้ชีวิตนี้คงบีบั้น” ซึ่งความรู้สึกกับการกระทำดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่า ท้าวกรุงภาพกำลังต่อสู้กับชะตากรรม หรือคราวที่แสนรีเพชรกล้าทหารฝีมือดีของเชียงใหม่ เป็นกองทัพหน้าก่อนจะยกทัพ ก็ได้บริกรรมคาถาเสี่ยงทายจากน้ำเพื่อตรวจดูชะตากรรมของตน ว่า

ถ้าจะเกิดอันตรายวายชีวิต	ในนิมิตน้ำแดงเป็นแสงฝ้าย
ถ้าไม่ชนะไม่แพ้แต่ปานกลาง	น้ำเป็นอย่างสีรงลงละลาย
ถ้าจะไปมีชัยแก่ข้าศึก	น้ำเลื่อมดังผลึกวิเชียรฉาย
ครั้งนั้นขาดชั้นชาชะตาตาย	นิมิตสายชลธิเป็นสีแดง
เพชรกล้ามุ่งเขม้นเห็นนิมิต	รู้แท้แน่จิตประจักษ์แจ้ง
น้ำอย่างสีฝางลางร้ายแรง	นึกแสงยสยดสยองถอนฤทัย
เป็นสุดทุกข์ลูกออกมาผลัดผ้า	ประหนึ่งว่าไม่ดำรงทรงกายได้
แล้วนึกว่าชาติทหารอันชาญชัย	ถึงบรรลัยก็ให้สือผี มือลาว

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๙๔)

ครั้นเกิดนิมิตเป็นลางร้ายบอกเหตุ แสนตรีเพชรกล้าก็ทราบทันทีว่า ตนชะตาขาด ทำให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในระหว่างความกลัวตาย “ประหนึ่งว่าไม่ดำรงทรงกายได้” กับความรักศักดิ์ศรีด้วยคิดว่าตนเป็น “ชาติทหารอันชาญชัย” ดังนั้นแสนตรีเพชรกล้าจึง “ฮึดฮัดจัดแจงแต่งกาย” ออกทัพ นับเป็นการยอมต่อสู้กับชะตาชีวิตของตนต่อไป

หลังจากนั้น สงครามการเมืองระหว่างประเทศไทยกับลาวก็ยังเพิ่มความรุนแรงขึ้น เมื่อ กองทัพไทยซึ่งมีพลายงามและขุนแผนนำทัพต่อสู้กับกองทัพลาวซึ่งมีแสนตรีเพชรกล้าเป็นทัพหน้า และท้าวกุรงกานเป็นแม่ทัพใหญ่ โดยเริ่มจาก พลายงามนำทัพไทยเข้าต่อสู้กับกองทัพลาวซึ่งมีแสนตรีเพชรกล้านำทัพ ดังความว่า

พอสองทัพถึงกันประจัญหน้า
แสนตรีเพชรกล้าทอดตาไป
มันเสมือนแมลงเม่ามาเข้าไฟ
สั่งให้ขับฮึดสดตอนพลฮือ
เอาเหวี่ยงเอาวโยธาทัพ
อย่าให้มันปลอดภัยหนีไป
เข้าล้อมหน้าล้อมหลังประดังฟัน
เจ้าพลายสั่งตั้งโหขึ้นสามลา
ลาวแทงเข้าด้วยทวนสวนสกัด
พวกลาวแร่แก่กันไทยฟันยับ
ไล่ตะบันฟันฟัดสะกัดสะแกง
ไม่เข้าไทยไทยกระที่บอยู่โกรงโกรง
ลาวเจือทวนใหญ่แทงไทยปราด
หัวถลาคว่าถลาคม้าตึง
เจ้าพลายกับพวกสามสิบห้า
เห็นลาวล้อมเข้าใกล้ออกไล่ฟัน
ลาวแทงไทยฟันตะบันฆ่า
เป็นกลุ่มกลุ่มหุ้มห้อมล้อมเข้าไว้
ถึงลาวคาดเครื่องอาณานิกรว่านยา
ลวารุมกลุ่มแทงเสียงอีกอัก
บุกตะบันฟันขาดดินไม่กิน
พวกลาวหวาดหวั่นพริ้วชะงัก
ร้องว่าดาบเราบ่เข้าเนื้อ

ลาวก็แยกปีกกาออกหวั่นไหว
เห็นทัพไทยลิลลิลสั๊กหียบมือ
นี่เข้าใจว่าจะรอดไปแล้วหรือ
คนละมือก็จะยับทั้งทัพไทย
จับเอาตัวมันให้จงได้
กระที่บม้าฝ่าไล่ไพร่พลมา
พวกไทยตัวกลั่นลั่นแกลัวกลัว
กระที่บม้าฝ่าฟันประจัญรับ
ไทยปิดทวนพลาดฟาดฟันจับ
โถมจับล้มคะมำคว่ำไถ่ไถ่
ลาวแทงไทยผลุงสะดุ้งโยง
ไล่ทันฟันโป้งเข้าหลังปึง
ไทยฟาดคันทวนสวนแทงฝัง
ยิ่งตายยิ่งตะบึงเข้าบุกบัน
คว้างคว้างวางมาดถึงกัน
ลาวเข้ารันรุมตีไม่หนีไทย
ที่อยู่เหยียบกันเข้ามาหาถอยไม่
จนเต็มทีพวกไทยหัวไหล่ล้า
ถูกดาบมรณาลงดาษดิน
ทวนหักทอกอยู่บูบับัน
เจ้าพลายฟาดขาดดินสิ้นเป็นเบือ
ตั้งสุนัขพาหน์เข้าสู่เสือ
กูฟันชั้นแต่เลื้อบเข้ามัน

เจ้าพลายแก่งตาบอยู่ยาวาว
ตั้งพระยาสิทธิราชฉกรรจ์
เข้าไหนลาวหน้อยมีลาว
เกรงสง่าไม่กล้าเข้าใกล้ตัว

พวกลาวถอยท้อย่อชั้น
เข้าผกผันแผ่นกว้างกลางทุ่ง
พวกลาวต่างขยันทันหัว
ด้วยความกลัวชีวันจะบรรลัย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๐)

เมื่อแสนตรีเพชรกล้า เห็นทหารลาวกองทัพหน้าของตนพ่ายหนี ไม่กล้าต่อสู้กับไทย จึงต้องเข้าต่อสู้กับผู้นำทัพไทยเสียเอง เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งย่อย ดังนี้

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑. ความขัดแย้งระหว่างแสนตรีเพชรกล้ากับพลายงาม หลังจากที่ถูกกองทัพหน้าของลาวซึ่งมีแสนตรีเพชรกล้าเป็นผู้นำทัพ ถอยหนีทัพไทย ทำให้แสนตรีเพชรกล้าโกรธพลายงามมาก ดังความว่า

.....
เท้ากระแทบแผงข้างผางผางลั่น
เสียงตวาดประกาศก้องเป็นโกลา

เพชรกล้าขัดใจกระโจนมา
เร่งรบบุกบันขึ้นมาน้ำ
มาจนหน้าม้าเจ้าพลายงาม

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๐-๗๐๑)

เมื่อตัวละครทั้งสองที่มีลักษณะขัดแย้งกันทางวัยวุฒิ คือพลายงาม “พี่รุ่นหนุ่มร่างน้อยกระจิริด” กับ แสนตรีเพชรกล้าซึ่งเป็นผู้ใหญ่กว่ามาก จะต้องมาต่อสู้กัน ทำให้แสนตรีเพชรกล้าไม่พอใจ อีกทั้งได้กล่าววาทะเป็นการดูถูกฝีมือพลายงามและขอต่อสู้กับบิดาพลายงาม เมื่อพลายงามได้ฟังคำดูถูกฝีมือตนเช่นนั้น ก็ได้โต้ตอบปะคารมด้วยวาทะไม่สุภาพ หมิ่นประมาทฝีมือของแสนตรีเพชรกล้าว่า “ตัวท่านแก่กายอย่างควายเผ่า อันตัวเราถึงเด็กเล็กลูกเสือ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๒) และกล่าววาทะท้าทายประลองฝีมือกับแสนตรีเพชรกล้าด้วยเหตุการณ์ช่วงนี้ นอกจากให้เห็นการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครแล้ว ยังก่อให้เกิดการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม ที่ผู้มีอายุน้อยกว่า ได้กล่าววาทะหยาบคาย เป็นการดูถูกผู้อาวุโสกว่า ดังการกระทำของพลายงามที่กล่าววาทะหยาบคาย ต่อแสนตรีเพชรกล้า ถือเป็นพฤติกรรมก้าวร้าว ล่วงเกินผู้สูงอายุ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้แสนตรีเพชรกล้า “โกรธตาแดงดังแสงครั่ง” ด้วยมีอาชวาทคำเหยียดหยามของพลายงามซึ่งเป็นเด็กกว่า จึงได้เข้าต่อสู้กัน ดังคำประพันธ์

ฝ่ายเจ้าพलयามทรมาส่ง
ก็ชักม้ารับร้ายยัยกระบวน
เพชรกล้าร่ำจ้าวาววาววับ
สองนายร้ายร่ำตามทำนอง

.....
เพชรกล้าถือจ้าวยาวกว่าดาบ
เพชรกล้าขัดใจไล่คลุกคลี
เพชรกล้าได้ทำปาละงาด
พलयามตามชิตติดตะบัน

.....
เอาดาบฟาดฉาดฟันตะบันส่ง
เพชรกล้ากลับดำเข้าดำทุบ

เห็นตรีเพชรชัยม้ามาปั่นป่วน
แล้วหันทวนว่องไวในทำนอง
เจ้าพलयร่ำดาบรับสองมือป้อง
ม้าผยองผันผวกวนเวียน

.....
เจ้าพलयฉาบเข้าฟันแล้วผันหนี
เจ้าพलयร่ำทำที่ไล่ไล่ทัน
เจ้าพलयหลบลาวพลาดคะม้าหัน
สบท่าฝ่าฟันลงต่ำตึง

.....
เป็นหลายหนทนคงไม่บู่บวบ
ถูกเนื้อยุบพอกขยายก็หายไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๓)

เมื่อแสนตรีเพชรกล้าได้ประจักษ์ฝีมือของพलयามว่าแท้จริง ไม่อาจจะต่อสู้ด้วยการใช้กำลังอาวุธให้พलयามพ่ายแพ้ได้ ก็ต้องหาวิธีต่อสู้โดยใช้เวทมนตร์คาถา ซึ่งเป็นเหตุให้พलयามต้องแสดงฝีมือที่เหนือชั้นกว่าด้วยการใช้เวทมนตร์คาถาเข้าต่อสู้เช่นกัน ดังความว่า

แสนตรีเพชรกล้าระอาจิต
นั่งนึกตรึกตราแต่ในใจ

.....
จะรบนฟันฟาดด้วยศาสตรา
ต้องใช้มนต์ทางในให้มันแพ้
หลับตาภาวนาร่ายพระเวท
เรียกมหาอาโปเป่าออกไป
พิลึกกลันทันทั่วทั้งจังหวัด
พวกทัพไทยต่างคนตะลนตะลน

.....
ครานั้นพलयามเจ้าความคิด
อ่านคาถาเป่าปิดไปบัดดล
แล้วอ่านมนต์ดลเรียกเตโชธาตุ
โพล่งพลุ่งท่งเถือกเป็นเปลวไฟ

.....
สุดคิดที่จะเอาชนะได้
ชะเด็กไทยคนนี้นั้นแท้จริง

.....
เห็นทางทำเอาชัยได้แน่
ก็ชักม้าราแต่ออกยืนไกล
อันวิเศษเชี่ยวชาญอาจารย์ให้
เป็นน้ำไหลพลุ่งพลั่งดังทอธาร
ลมก็พัดเป็นระลอกกระฉอกฉาน
ตะเกียกตะกายวายชานขึ้นต้นไม้

.....
เรื่องฤทธิ์ลือแรงทุกแห่งหน
ก็ทอดทันท้ำแห่งทุกแห่งไป
เป่าปราดไปเป็นเพลิงเดกิงไหม้
วาววามลามไล่ไพรพลลาว

ครานี้เพชรกล้าเป็นจำศึก
ระจับการร้ายพระเวทวิทยา

เห็นไฟไหม้คึกคึกมาเต็มป่า
เรียกมหาราชาทให้ตกลง

.....
ครานี้พลายงามความสามารถ
อ่านอาคมเรียกลมที่ในกาย
ด้วยอาคมเกิดเป็นลมเพชรหึง
ที่หยดหยาดขาดสายหายทันใด

.....
ชาญฉลาดเฉลียวเลิศเจิดฉาย
ระบายวโยธาดูเป่าปราวไป
ตึงตึงพัดฝนไม่หล่นได้
ด้วยพระเวทฤทธิไกรอันชัยชาญ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๓-๗๐๔)

ตัวละครทั้งสองได้ผลัดกันต่อสู้โดยใช้เวทมนตร์คาถา แต่ยังไม่มีการฟันฝ่าใดแพ้ฝ่ายใดชนะ
กระทั่งพลายงามใช้เวทมนตร์คาถาที่ชาญฉลาดกว่าแสนตรีเพชรกล้า ด้วยการ “...รูดเอาใบมะขาม
มาสามกำ เสกซ้ำเป็นต๋อบินปร้อปร้อ” เข้าต่อยทหารลาวทั้งกองทัพ จนกระทั่ง

พวกลาวอาวุธหลุดมือถือ
เหลือทนลุกล้มลงกัมพูบ

เอาแต่มือตบสู้อยู่ปั๊บปั๊บ
โดดผลุบลงในน้ำดำหนีไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๖)

จากความข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครแล้ว
ยังเห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งย่อยระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถาสอดแทรกซ่อนอยู่ด้วย
อีกชนิดหนึ่ง คือ พลายงาม แสนตรีเพชรกล้า และทหารไทย ลาว ต้องต่อสู้กับเวทมนตร์
คาถาด้วยกันทั้งสิ้น

๒. ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับท้าวกรุงกาฬ และแสนตรีเพชรกล้า อันเนื่อง
มาจากความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาว เป็นเหตุให้ขุนแผนแม่ทัพไทยนำทัพเข้าต่อ
สู้กับท้าวกรุงกาฬแม่ทัพใหญ่ของลาว หลังจากที่ท้าวกรุงกาฬเห็นกองทัพของแสนตรีเพชรกล้าเสีย
ที่พลายงาม จึงรีบไล่ช้างเข้าช่วย พอดีกับขุนแผนมาขัดขวางไว้ ทำให้เกิดปะทะคารมโต้ตอบกัน
อย่างรุนแรงถึงต้องไล่ช้างเข้าต่อสู้กัน ดังคำประพันธ์

.....
ด้วยช้างลาวกำลังที่คลั่งเมา

คชสารสองปะทะเข้าปะเงา
เมื่อยกออกกรอกเหล้าไว้หนักหนา

.....
กรุงกาฬเหนียวสับให้กลับหัน
ด้วยช้างลาวเมาสุราเป็นบ้าใจ

.....
ช้างไทยดันไม่ผินคืนมาได้
ครั้นเจ็บหนักยกไหล่สลัดคว้าง

ขุนแผนเห็นได้ทีไม่รีรอ
 ถูกกรุงชานชบทยค่อข้าง
 กรุงกาฬพื้นดินลุกขึ้นมาได้
 จนดินหลุดจากชนักรั้วปีกป่า
 ขุนแผนไล่ช้างเข้าร้องเออาพ่อ
 ม้วนวงล้อตาลลงงาตึง
 พอดอนงาคว่าผีขึ้นโยนชวับ
 ไล่ทะลักหักแหกหัวแตกแตน
 ล่ามยังคุมไฟไล่ชนาบ
 พรหมศรต้องพลกล่นเกลื่อนมา
 สองข้างต่างโรมเข้าโจมตี
 ลาวแพงไทยจับเข้ารับรอง

รำของ้าวฟาดลงฉาดผาง
 ไม่เข้าคอปอเป็ยงออกซ้ำซ้ำ
 ขุนแผนไล่ช้างกระชั้นไล่ฟันรำ
 ขุนแผนซ้ำลงอีกฉาดพลาดตึง
 ช้างก็ปรือปรืดแปร้นแล่นเข้าถึง
 ตีตะบึงแทงตะบันตันจนแบน
 ตกลงมาจรับแล้วร้องแปร้น
 ช้างลาวแล่นหนีออกนอกโยธา
 ตีกองปราบเมืองแมนช้างปีกขวา
 เข้ารบราปีกซ้ายนาย กำกอง
 ถ้อยที่หนีไล่กันไวว่อง
 ไทยฟันลาวป้องจ้องเข้ารับ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๐๘-๗๐๙)

เมื่อท้าวกรุงกาฬถูกขุนแผนฆ่า ทำให้แสนรีเพชกรล้าโกรธแค้นมาก ดังนั้น หลังจากที่แสนรีเพชกรล้า “สิ้นพิษต่อลิ้มตาขึ้นมาได้” ก็รีบขับม้าเข้าต่อสู้กับขุนแผนโดยที่ไม่ทันอ่านเวทมนตร์คาถา เป็นเหตุให้แสนรีเพชกรล้าถูกขุนแผนฆ่าเสียชีวิต ดังความว่า

เพชกรล้าตาเขียวให้เกรี้ยวโกรธ
 เตือดตาลไม่ทันอ่านพระเวทมนตร์
 ขุนแผนดวดอำนาจยักษ์
 แล้วยกเงื้อม้าวฟาดฉาดลงไป

ดังถูกหอกกรอกโสดสักแสนหน
 ก็ขับม้าผ่าพลเข้าชิงชัย
 เพชกรล้าเงาจะงักไม่ไหวได้
 ถูกหัวไหล่ลาวล้มลงจมอาน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๑๑)

หลังจากที่ขุนแผน พลายงาม ฆ่าแม่ทัพและทหารลาว จนพ่ายแพ้และเสียชีวิตมากมาย แล้วขุนแผน พลายงาม ก็เข้าเมืองเชียงใหม่เพื่อจับตัวพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งเป็นบุคคลต้นเหตุ และเพื่อการคลี่คลายสงครามความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาวไปสู่จุดจบ

ตอนที่ ๓๐ ขุนแผน พลายงามจับพระเจ้าเชียงใหม่

ขุนแผน พลายงามคิดเข้าตีเมืองเชียงใหม่ จึงได้จัดทัพผีป่าและผีไทยต่อสู้กับผีบ้านในเมืองเชียงใหม่ จนผีบ้านแตกตื่นหนีภูตพราญทางฝ่ายไทย และผีป่า หลังจากนั้นบ้านเมืองเชียงใหม่เกิดวิปริต นางอัปสรสุมาลิมเหสีพระเจ้าเชียงใหม่ เห็นพระสามีกะทำผิดจารีต

ประเพณีและเกิดเหตุการณ์วิปริตต่างๆขึ้นในเมืองเชียงใหม่ ก็ได้เข้ากราบทูลวิงวอนขอให้คืนนางสร้อยทองเสีย แต่พระเจ้าเชียงใหม่ไม่ยอม เพราะเกรงว่าต้องอับอายที่ล้านช้างทำข้ามหน้าข้ามตา และพวกไทยเข้าลักลอบนำคนโทษหนีออกไปได้ อีกทั้งยังขโมยช้างม้ามากมาย

ในที่สุด ชุนแผน พลายงาม ก็เข้าล้อมเมืองและเข้าประชิดตัวพระเจ้าเชียงใหม่ได้ พระเจ้าเชียงใหม่กลัวตาย จึงยอมแพ้ ได้กล่าววาจาสัตย์โดยดี ยอมถวายนางสร้อยทอง นางสร้อยฟ้า และเมืองเชียงใหม่ให้กับกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้เป็นความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างประเทศไทยกับลาวเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง และมีความขัดแย้งย่อยแทรกอยู่ กระทั่งถึงการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งในที่สุด ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติ เกิดจากการต่อสู้ระหว่างพวกผีป่ากับผีบ้านหรือผีเมืองเชียงใหม่ เมื่อชุนแผนใช้เวทมนตร์คาถาเรียกผีป่าให้สู้รบกับพวกผีบ้านของเมืองเชียงใหม่ เพื่อสะดวกต่อการเข้าเมืองจับตัวเจ้าเชียงใหม่ นับเป็นกลวิธีการสู้รบอย่างหนึ่งที่หลีกเลี่ยงการใช้กำลัง ซึ่งจะนำไปสู่การคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวดังความว่า

ชุนแผนว่าข้าแต่เทพารักษ์
ท่านจะยกพยุหบาตรปีศาจพล

.....
ฝ่ายว่าอารักษ์หลักเชียงใหม่
สถิตศาลน้อยใหญ่ในธานี
เห็นผีไพรไทยมาเป็นสามาร
ผีป่าซำอยู่ในใต้แผ่นดิน
ต่างตนสำแดงแผลงฤทธิ์ฤทธิ์
บ้างฉวยได้ม้าช้างขว้างออกไป
ถูกผีป่าล้มคว่ำคะมำกลิ้ง
เอากอหนวดฟาดไล่ดังไฟโชน

.....
ผีป่าจึงแข็งแรงร้ายกาจ
ก็ถอยป่นย่นยับอัปราชัย
เทพทุกศาลสิงออกวิ่งพล่าน
ไม่เหลือเหลือทั้งพระเสื้อพระทรงเมือง

อันเรื่องฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์ทุกแห่งหน
ไปประจัญอาร์ักษ์หลักเชียงใหม่

.....
พระเสื้อเมืองเรืองชัยแลเจ้าผี
ที่ได้รับเครื่องพลีเจ้าเชียงใหม่
ก็เกณฑ์กวาดผีบ้านทุกฐานถิ่น
เรียกมาลั่นให้สู้หมู่ผีไพร
บ้างพุ่งชดอาวุธอยู่ห้วนไหว
คว่ำดอกไม้เท้าซุงเอาพุ่งโยน
ผีไทยผลุนหลุนวิ่งมาผาดโผน
พวกผีป่ากลับกระโจนเข้าโรมรัน

.....
ผีเมืองมีอาจะสู้ได้
ผีป่าเข้าไปไล่ลุยเมือง
กัมภูฉัตรพระกาฬโดดศาลเปรื่อง
หอเครื่องเจตคุบกุญหนีไป

พวกเหล่าผีเล็กน้อยพลอยวิ่งว่อน
บ้างอุ้มลูกจุฬานชานเข้าไพร

ทั้งนครเสียมมีผีร้องไห้
เพราะผีป่าเข้าได้ในนครา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๑๗-๗๑๘)

หลังจากที่ผีบ้านเมืองเชียงใหม่พ่ายแพ้ต่อผีป่าและผีไทยแล้ว เป็นเหตุให้บ้านเมืองเชียงใหม่เกิดวิปริต กระทั่งเดือดร้อนถึงเจ้าเชียงใหม่

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร คือ ความขัดแย้งภายในใจของพระเจ้าเชียงใหม่ก่อนที่จะมีการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาว ระหว่างทางเลือกสองทาง คือ จะใช้วิธีการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวโดยการยอมแพ้แต่โดยดี ด้วยเกิดความรู้สึกสำนึกชั่วดี ว่าสาเหตุที่บ้านเมืองเกิดวิปริตเช่นนี้ เพราะการกระทำของตนที่ปรารถนาจะได้นางสร้อยทอง ดังที่พระเจ้าเชียงใหม่ตรัสกล่าวว่า “กูทำความไม่งามดี ไปชักให้ไพร่มีขึ้นมา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๑๙) หรือ “อันซึ่งศึกประชิดติดพารา ด้วยสาเหตุเนื้อเคราะห์เพราะสร้อยทอง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๒๐) ดังนั้น เมื่อนางอัปสรสุมาลี ขอร้องให้พระเจ้าเชียงใหม่ยอมจำนนต่อไทย ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่เกิดความรู้สึกผิด และใจอ่อนได้ชั่วขณะหนึ่ง แต่ประเดี๋ยวเดียวเจ้าเชียงใหม่ก็กลับรู้สึก “พิโรธโกรธขึ้นมา” แสดงให้เห็นว่า อีกใจหนึ่งนั้น เจ้าเชียงใหม่ยังมีความรู้สึกรักศักดิ์ศรีของตนมาก ไม่อาจจะยอมแพ้ไทยโดยง่ายอย่างแน่นอน จึง

หวนมานะนึกกลับฮึกเหิม

ถึงจะครองเมืองไปก็ไม่ช้า

อันชาติเสือถึงจะตายลายก็อยู่

ชาติกษัตริย์ถึงจะป็นจนวายปราณ

ถึงชีวันบรรลัษจะไวยศ

เหมือนทศเศียรสุริยวงศ์ทรงฤทธิ์ไกร

อายุก็เยี่ยมหกสิบห้า

ไม่ขายหน้ายอมไทยให้อัประมาณ

ใครให้ดูชาติว่าอาจหาญ

มิให้พานชื่อชั่วว่ากลัวใคร

ให้ปรากฏทั่วโลกวิสัย

ถูกลักลวงดวงใจไปให้ราม

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๑๙)

เมื่อเจ้าเชียงใหม่ไม่ยอมตัดสินใจคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี ก็ต้องใช้ผลของการต่อสู้ทางสงครามเข้าตัดสินชี้ความพ่ายแพ้หรือชนะ ในที่สุด ขุนแผน พลายงาม ได้เข้าประจันบานจูใจมประชิดเมืองจับตัวเจ้าเชียงใหม่ โดยใช้เวทมนตร์คาถาเข้าต่อสู้ กระทั่งเจ้าเชียงใหม่หมดหนทางต่อสู้ ตรงนี้ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่เกิดความขัดแย้งภายในใจซ้อนขึ้นอีก ระหว่างความกลัวตายและคิดที่จะยอมแพ้แต่โดยดี กับอีกใจหนึ่งก็เกิดมานะ เพราะยังรักศักดิ์ศรีของตน ดังความว่า

ตั้งใครเอาตรีเพชรมาเด็ดเสียด
ชีวิตถูกตอกในมือมาร
จะออกปากวอนง้อขอชีวิต
ลุกขึ้นนั่งนิ่งไม่ตึงกาย

พระทัยเจียนจะแยกแตกฉาน
ไม่ช้านานมันคงฆ่าชีวิตรวย
ก็ละอายแก่จิตไม่คิดหมาย
มาดหมายว่าไม่มีชีวิตคง ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๓๑)

อย่างไรก็ตาม ขณะที่พระเจ้าเชียงใหม่หมดหนทางต่อสู้แล้ว สัญชาตญาณของความ
เป็นมนุษย์ที่กลัวความตายมีมากกว่ายอมตาย เพื่อปกป้องศักดิ์ศรี จึงตัดสินใจยอมอ่อนน้อม
ยอมรับผิดในการกระทำของพระองค์ต่อไทย ดังความว่า

กลัวตายคลายมานะละทิจู
นี่แน่ท่านสองทหารอันชาญชัย
ถ้าท่านไวชีวิตคิดเมตตา
สร้อยทองช้อยบ่ได้ไปแวว
จะอ่อนน้อมยอมถวายเจ้านายแล้ว
ทั้งเวียงชัยไพร่ฟ้าข้าบุรี

ดำริแล้วดำรัสตรัสปราศรัย
ช้อยก็ได้พลั้งจิตผิดเสียแล้ว
จะเป็นข้าพระทูลกระหม่อมแก้ว
มิได้แผ้วพานน้องประเพณี
ทั้งลูกแก้วเมียมิ่งมเหสี
ถวายไว้ได้รู้สึพระบาท ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๓๒)

หลังจากเหตุการณ์ที่พระเจ้าเชียงใหม่ยอมแพ้ และอ่อนน้อมต่อไทยโดยยอมส่งคินนาง
สร้อยทองให้ไทยแล้ว ตลอดจนยอมถวายทรัพย์สมบัติ บ้านเมือง ข้าทาสบริวาร บุตรและ
ภรรยาให้กับกรุงศรีอยุธยาจนหมดสิ้นแล้ว เป็นอันว่าความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวได้คลี่คลาย
ลงในตอนนี้

ตอนที่ ๓๑ ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ

หลังจากที่ขุนแผน พลายงาม ทำศึกชนะเชียงใหม่ ก็ได้มีใบบอกเข้ามายังกรุง
ศรีอยุธยา พระพันวษาดีพระทัยมาก ตรัสบอกให้เจ้าพระยาจักรีมีตราให้กองทัพลูกกลับบ้านเมือง
โดยให้กวาดต้อนผู้คน รวมทั้งพระเจ้าเชียงใหม่ และครอบครัวลงมาด้วย ขุนแผนจึงยกทัพกลับ
กระทั่งมาถึงเมืองพิจิตร พระพิจิตร นางบุษบา ไปรับขุนแผนเข้าเมืองพิจิตร และได้นัดวัน
แต่งงานพลายงามกับศรีมาลา เป็นที่เรียบร้อย คือวันอังคาร แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔

เมื่อนางศรีมาลา ทราบข่าวว่าพลายงามมาหา ก็แกล้งทำเป็นป่วย พลายงามได้เข้าหา
นางศรีมาลา ยามดึกทุกคืนตลอดระยะเวลาที่พักอยู่ในเมืองพิจิตร กระทั่งคืนก่อนที่ทัพพลายงาม
จะเดินทางออกจากเมืองพิจิตรไปกรุงศรีอยุธยา พระพิจิตร บุษบาทราบข่าวพลายงามกับนาง

ศรีมาลา ได้เสียก่อนแต่งงาน แต่ก็ทำสร้างเป็นเฉย เพราะอย่างไรทั้งสองต่างก็ต้องแต่งงานกัน

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งชนิดย่อยๆ ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งภายในใจนางอัปสรมาลีแม่เจ้าเชียงใหม่ อันเนื่องมาจากสงครามระหว่างไทยกับลาว ปรากฏว่าลาวเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ไทย เจ้าเชียงใหม่ต้องถูกกวาดต้อนพร้อมทั้งครอบครัว ข้าทาสบริวาร และทรัพย์สินทั้งหมด เป็นเหตุให้นางอัปสรมาลีแม่เจ้าเชียงใหม่เกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในใจระหว่างความคตินึกเกี่ยวกับความเป็นอยู่อย่างสุขสบายในเมืองเชียงใหม่ กับความทุกข์ยากลำบากที่ต้องจากบ้านเกิดเมืองนอนไปอยู่ในไทย ดังคำประพันธ์

แม่เจ้าโหมยองค์อัปสร	ก็อาวรณ์วิตกกร้อนผ่าว
ตั้งกริชกรดแกระทรวงให้ร่วงร่วง	อารมณ์ราวจะวินาศลงขาดรอน
ไอตัวกูอยู่มาในเชียงใหม่	เคยแต่ได้เสพสุขสมสร
ชั้นแต่มีที่ไปโนนคร	ก็ทรงวอวรชราให้ชู้ใจ
พวกชะแม่แม่หลามมาตามหลัง	ทั้งสนมกรมวังล้อมไสว
ไอ้อกจะตกไปกรุงไทย	จะเดินปนชนไหลกับไพร่เลว
ชั้นข้าหลวงก็จะล่วงมาบังคับ	จะยากยับเจ็บอกเหมือนตอกเหว
จนผ้าดีจะไม่มีอยู่พันเอว	อกจะแยกแผลกเหลวทุกวันไป
ไอ้อยู่เมืองเครื่องเสวยเคยประณีต	ตามจารีตแม่ที่เชียงใหม่
ต้องพลัดพรากจากเมืองไปเคืองใจ	คงอดอยากยากไร้ไปตามกัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๔๔-๗๔๕)

จากความรู้สึกขัดแย้งภายในใจของนางอัปสรมาลี ที่ว่า “ไอ้อกจะตกไปกรุงไทย จะเดินปนชนไหลกับไพร่เลว” นี้ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกขัดแย้งกันทางชนชั้นระหว่างนายกับไพร่ต่างเชื้อชาติอีกชั้นหนึ่งด้วย

๑.๒ ความขัดแย้งภายในใจนางศรีมาลา คราวที่พลายงามยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยาได้เดินทางผ่านเมืองพิจิตร ได้เข้าไปพบพระพิจิตรและนางบุษบา นางศรีมาลาทราบว่พลายงามมาหาเกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในระหว่างความปรารถนาจะพบพลายงามโดยทันทีทันใดด้วยใจรักและคิดถึง “แทบจะวิ่งออกไปด้วยความรัก” แต่อีกใจหนึ่งกลับไม่กล้า เพราะขัดต่อค่านิยมของสังคม ดังความรู้สึกที่ว่า

แต่คิดคิดก็วิตกกอกผู้หญิง

ฉวยหม่อมพลายเปลอพล้าละล้าละลัก

ด้วยเรื่องจริงนั้นผู้ใหญ่ไม่ประจักษ์

ทำบุญไปทวายทักจะเสียการ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๕๖)

เมื่อกรอคำนิยามของสังคมไทยควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงไว้ดังกล่าว นางศรีมาลา จึง “ต้องอดใจไว้พบเพลานอื่น กลางคืนเห็นจะมาหาถึงบ้าน” จะเห็นว่าถึงแม้ศรีมาลาจะคำนึงถึงความเหมาะสมคำนิยาม ก็เป็นเพียงรักษาหน้าผู้ใหญ่เท่านั้น แต่ใจจริงแล้วนางก็ยังมีความคิดกระทำอันขัดต่อคำนิยาม เพื่อสนองอารมณ์ปรารถนาของตน

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับคำนิยามของสังคม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เกิดจากการที่พलयงามและนางศรีมาลา มีพฤติกรรมขัดต่อคำนิยามของสังคม หลังจากพलयงามยกทัพกลับอยุธยา ได้พักทัพที่เมืองพิจิตร พलयงามเข้าพบพระพิจิตร บุชบา และต้องการหาศรีมาลา ซึ่งเรื่องนี้ขุนแผนเองก็ทราบดีว่า พलयงามกำลังคิดทำการไม่เหมาะสม จึงพูดบายเบี่ยงครวญที่พระพิจิตรขอให้ขุนแผน พलयงาม พักอยู่ในเรือนด้วยกัน เป็นเหตุให้พलयงามไม่พอใจขุนแผนอย่างมาก และคิดพยายามจะไปหาศรีมาลาให้ได้ ดังคำกล่าวของพलयงาม ว่า

อนิจจาพ่อก็รู้อยู่แกล้งใจ

จะสะกดเข้าไปไม่ต้องกลัว

ดีแล้วเป็นไรได้เห็นกัน

ต่อให้ทำกรงใส่ไว้เป็นลิง

ว่ารักใครได้เสียเป็นเมียผัว

ยังมามัวก็ดกกันชั้นจริงจริง

อย่าสำคัญว่าแคล้วแล้วจะนิ่ง

พ่อค้าลงคงจะวิ่งมาหานาง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๕๘)

ดังนั้น ไม่ว่าขุนแผนจะพยายามขัดขวางอย่างไร พलयงามก็พยายามหลบหนีไปหานางศรีมาลาได้ทุกคืน ส่วนนางศรีมาลาก็มีใจปรารถนาเช่นเดียวกับพलयงาม ดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้นว่า ศรีมาลาปรารถนาจะได้พบพलयงามยามค่ำคืน ที่พยายาม “อดใจไว้พบเพลานอื่น กลางคืนเห็นจะมาหาถึงบ้าน” แสดงให้เห็นว่าตัวละครทั้งสองมีเจตนาที่จะกระทำการอันขัดต่อคำนิยามของสังคมในด้านเป็นคู่สาวก่อนแต่งงาน ซึ่งหากสังคมทราบเรื่อง ก็จะพลอยเสื่อมเสียชื่อเสียงไปถึงพ่อแม่ด้วย ดังนั้น ตอนที่พระพิจิตร บุชบา เห็นพलयงามเดินออกมาจากเรือนนางศรีมาลาทั้งที่ยังไม่ได้แต่งงานกัน ก่อนที่พलयงามจะยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา จึงได้ตำหนิการกระทำของพलयงามและนางศรีมาลา ว่า

.....
 เพียงแต่มันตัวนไต้ไม่เกรงกลัว
 ถ้าต่อว่าต่อขานพานอ้อฉาว
 เขาก็ยังซื้อตรงคงภักดี
 จะขึ้นชื่อลือเลื่องศรีมาลา

.....
 จะมัวมิไกรธไปทำไมมี
 จะรานร้าถึงขุนแผนไม่พอที่
 เรานี้เป็นผู้ใหญ่อย่าใจเบา
 ว่าคบขู้หาขายหน้าเขา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๖๕)

จะเห็นว่า หากหญิงประพฤติขัดต่อค่านิยมเรื่องในทำนองขู้สาวแล้ว ฝ่ายที่เสียชื่อเสียงก็คือ ฝ่ายหญิง ตลอดจนบิดามารดา จะต้องขายหน้าสังคมด้วย ขุนแผนทราบเรื่องนี้ดี เกรงว่าพระพิจิตร บุชบา ผู้ซึ่งมีพระคุณต่อตนจะต้องอับอายขายหน้า จึงลู่ขอนางศรีมาลาให้หมั้นไว้กับพลายงามก่อน และกำหนดการแต่งงานในวันอังคาร แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔

ตอนที่ ๓๒ ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า

ขุนแผนพลายงามเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยา เข้ากราบเรียนเจ้าพระยาจักรีถึงชัยชนะของสงคราม เจ้าพระยาจักรีดีใจนำความเข้ากราบทูล พระพันวษาจึงเรียกให้ขุนแผน พลายงาม เข้าเฝ้าโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัลให้ขุนแผนเป็นผู้รั้งเมืองกาญจนบุรี ส่วนพลายงามแต่งตั้งให้เป็นจมนัวยาวรรณ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวาพร้อมพระราชทานบ้าน หลังจากพระราชทานรางวัลแล้วก็มีกรลงโทษผู้ทำความผิด คือ พระท้ายน้ำ ถูกถอดยศ และโปรดพระราชทานโทษให้พระเจ้าเชียงใหม่พ้นจากการเป็นเชลย เพียงแต่ลดชั้นเมืองเอกราชมาเป็นประเทศราช แล้วให้นางสร้อยฟ้าเข้าเฝ้า พระพันวษาพิจารณาคัดเลือกนางสร้อยทองเป็นพระสนม ส่วนนางสร้อยฟ้าโปรดประทานให้พระไวย เป็นเหตุให้พระเจ้าเชียงใหม่ผิดหวังไม่น้อย ดังนั้นก่อนพระเจ้าเชียงใหม่และนางอัปสรมาลีจะออกเดินทางกลับเมืองเชียงใหม่ นางอัปสรได้สั่งสอนนางสร้อยฟ้าเกี่ยวกับหน้าที่ภรรยาที่ดี และพระเจ้าเชียงใหม่ให้เถรवादผู้ซึ่งเป็นคนดีมีฝีมือทางเวทย์วิทยาแห่งเมืองเชียงใหม่อยู่เป็นเพื่อน เพื่อคุ้มภัยนางสร้อยฟ้า

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนถวายนางสร้อยทองและนางสร้อยฟ้า นี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละครเป็นหลัก ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจพระพันวษา เกิดขึ้นคราวถวายตัวนางสร้อยทองและนางสร้อยฟ้า ครั้นพระพันวษาทอดพระเนตรดูรูปลักษณ์ และบุคลิกภาพ ของตัวละครทั้งสองแล้วก็ทรงดำริถึงลักษณะที่แตกต่างกัน ว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
นำชมสมเป็นราชบุตรี
พินิจทรงสร้อยทองละออพัคตร์
ละมุนละม่อมพร้อมพรั่งทุกสิ่งอัน
ดูสงบเสงี่ยมงามทราวมสวาท
กระนั้นหรือจะมีลือในแดนลาว
แล้วผืนพัคตร์มาพิศเจ้าสร้อยฟ้า
ท่าทางท่วงทีก็ดีจริง
หูดากลอกกลมคมคายเหลือ
จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคอน
เพราพริ้วเพรียวเหลือดังเรือแข่ง
ดูริมฝีปากบางลูกคางกลม
ถ้าเป็นม้ายักม้ายขึ้นระวาง
ถึงจะผูกเครื่องทองเป็นรองทรง
สร้อยทองลูกของเจ้าล้านช้าง
แต่ข้านางสร้อยฟ้าดูน่ากลัว
แน่ชัรวนางท่วงทีอีสองคน
สร้อยทองดูทำนองจะดีครั้น
ก็นึกกลัวตัวแก่ไม่แน่นอน

ทอดพระเนตรรูปทรงทั้งสองศรี
ท่วงทีคนละอย่างดูต่างกัน
นรลักษณ์งามเลิศเจิดฉ้าน
สมเป็นขวัญของประเทศเขตลาวกาว
มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาร
จนเชียงใหม่ได้ข่าวเข้าช่วงชิง
ดูจริตกิริยากระตุงกระตัง
จะเสียอยู่แต่สักสิ่งด้วยรายอง
พิศแล้วเบื่อดูได้แต่ร้อนร่อน
งามงอนอ่อนแอ้นั่นเอยกลม
กล้องแกล้งพายจิบก็เจียนลุ่ม
เห็นลาดเลาเจ้าคารมเป็นมั่นคง
ถ้าเป็นช้างก็ช้างอย่างต้องประสงค์
ถ้าคนขี่ไม่ประจงคงเจ็บตัว
ยศอย่างมารยาทจะยังชั่ว
กระซิบตรัสแก่เจ้าขรรค์จันทร์
ดูชอบมาพากลหรือไม่
สร้อยฟ้านั้นท่าทางเหมือนนางละคอน
หรือจะควรผิดผ่อนประการใด
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘๐)

การสร้างลักษณะขัดแย้งระหว่างสร้อยทองสร้อยฟ้าดังกล่าว มีผลต่อการเลือกตัดสินใจของพระพันวษา คือ พระองค์ทรงพอพระทัยนางสร้อยทอง แต่ก็ไม่สามารถตัดสินใจได้ว่า จะทำอย่างไรกับนางสร้อยฟ้าจึงจะเหมาะสมกับที่นางอยู่ในฐานะลูกเจ้าเมืองเชียงใหม่ จึงได้ตรัสถามความคิดเห็นแก่เหล่าขุนนาง

ในที่สุด พระองค์ก็ตัดสินใจพระทัยยกนางสร้อยฟ้าให้กับพระไวย ที่มีความดีความชอบเป็นที่โปรดปรานหลังจากชนะศึกเชียงใหม่ ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่เกิดความไม่พึงพอใจอย่างมาก

๒. ความขัดแย้งภายในใจพระเจ้าเชียงใหม่ เกิดจากความคับข้องใจคราวที่พระพันวษาพระราชทานนางสร้อยฟ้าพระราชธิดาให้กับพระหมื่นไวย ทั้งที่แต่เดิมพระเจ้าเชียงใหม่ตั้งพระทัยไว้ว่า “ขอถวายบุตรไว้ได้บาทา” ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่เกิดความรู้สึก “อึดอัด” รู้สึกเสียดายศักดิ์ตระกูล แต่อย่างไรก็ไม่สามารถขัดพระบรมราชโองการของพระพันวษาได้ จึงจำใจต้องยอม ดังความรู้สึกของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ว่า

เจ้าเชียงใหม่ได้ฟังรับสั่งขอ	รันทดท้อถอยให้ไหวหวั่น
เสียดายศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	อัดอั้นมิใคร่ออกซึ่งวาจา
นึกถึงสร้อยฟ้านิจจาเอ๋ย	ไม่ควรเลยจะระคนลงปนข้า
ครั้นชัตกก็เคืองเบื่องบาท	จึงกราบทูลพระกรุณาด้วยจำใจ
อันลูกสาวเกล้ากระหม่อมถวายขาด	ไว้เป็นฝ่าพระบาทจนตักษัย
ซึ่งจะพระราชทานจมนไว	ก็สุดแท้แต่พระทัยจะโปรดปราน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘๔)

ความรู้สึกของพระเจ้าเชียงใหม่ที่ว่า “เสียดายศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์พันธุ์” หรือ “นึกถึงสร้อยฟ้านิจจาเอ๋ย ไม่ควรเลยจะระคนลงปนข้า” แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคม ที่มีความขัดแย้งกันทางชนชั้นระหว่างเจ้านายกับบ่าวไพร่

เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ นำความเจ้านางอภัยสมเเหล่เกี่ยวกับเรื่องนางสร้อยฟ้า และการเดินทางกลับเมือง ทำให้นางอภัยสมเเหล่เกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในใจระหว่างความรู้สึกหนึ่ง ยินดีที่จะได้กลับบ้านเมือง กับอีกความรู้สึกหนึ่ง เป็นทุกข์ที่จะต้องจากนางสร้อยฟ้าซึ่งจะต้องอยู่ต่างบ้านต่างเมือง ดังว่า “ยินดีที่จะได้ไปพารา แต่ทุกข์ถึงธิดาดวงชีวัน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘๐)

ส่วนนางสร้อยฟ้าก็มีความรู้สึกในทำนองเดียวกัน คือ เมื่อทราบว่าพระพันวษาพระราชทานตนให้พระหมื่นไวยก็รู้สึกเกิดความคับข้องใจ “เพียงจะดันสิ้นสังขาร” เนื่องจากไม่ต้องการจะมีสามี อีกทั้งพระหมื่นไวยกับสร้อยฟ่ายังมีลักษณะที่ขัดแย้งกันทางเชื้อชาติ เกรงว่าจะไม่รู้จักประเพณี ซึ่งอาจจะทำให้ได้รับความอับอาย และหากเกิดเรื่องราวร้ายแรงขึ้นก็ไม่อาจต่อสู้กับพวกไทยได้

ดังนั้น ก่อนที่พระเจ้าเชียงใหม่และนางอภัยสมเเหล่ จะเดินทางกลับเมืองเชียงใหม่ ได้ให้เถรवादอยู่เป็นเพื่อนคอยปกป้องคุ้มภัยนางสร้อยฟ้า ซึ่งตัวละครเถรवादนี้ จะมีบทบาทต่อการสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่องต่อไป

ตอนที่ ๓๓ แต่งงานพระไวยพลายงาม

หลังจากที่พระไวยรบชนะศึกเชียงใหม่แล้ว ก็ได้รับพระราชทานบ้านเรือน ที่ดิน และภรรยาพระราชทาน คือนางสร้อยฟ้า ขุนแผนกราบทูลว่าพระไวยมีภรรยาแล้วชื่อนางศรีมาลา เป็นลูกสาวพระพิจิตร พระพันวษาก็มีวาทะไร ตรัสว่าเป็นขุนนางมีเมียสักสิบคนก็ยิ่งดี จึงให้จัดการแต่งงานพระไวยกับนางศรีมาลา พร้อมพระราชทานนางสร้อยฟ้าเป็นภรรยาด้วยอีกคน ในวันแต่งงาน นางวันทองมาช่วยงาน รดน้ำพระไวยกับนางศรีมาลา ขุนช้างตามมาช่วยงานแต่งงาน

ด้วย เมื่อถึงเวลาเลี้ยง ขุนช้างกินเหล้าเมา ได้กล่าววาจาลำเลิกบังอาจถอดยศพระไวย และกล่าวลำเลิกเรื่องเลี้ยงพระไวยมาตั้งแต่เด็ก พระไวยโกรธ ชกขุนช้างคะมำ นางวันทองสงสารขุนช้าง เข้าห้ามไม่ให้พระไวยทำร้ายขุนช้าง ขุนแผนเห็นจึงได้พูดเหน็บแนมวันทอง ต่อจากนั้น ขุนช้างกลับพูดลำเลิกถึงความหลังเรื่องที่ได้ออกพระไวยไปฆ่าเมื่อครั้งยังเด็ก ทำให้พระไวยโกรธจัดขึ้นอีก จนเกิดทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง ตอนนั้น ขุนช้างถูกกลุ่มมอมทำร้ายล้มกลิ้งไป ครั้นฟื้นขึ้นมาได้ก็นำความเข้าเฝ้าทูลฟ้องพระพันวษา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนแต่งงานพระไวย (พลายงาม) นี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร คือพระไวยกับขุนช้าง เป็นความขัดแย้งหลักอันเนื่องมาจากความแค้นเคืองภายในใจแต่ดั้งเดิม ตลอดจนความขัดแย้งย่อยอื่นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับขุนช้าง อันเนื่องมาจากความแค้นเคืองพยาบาทของตัวละครทั้งสองตั้งแต่ดั้งเดิม มาปรากฏผลขึ้นอีกในงานแต่งงานพระไวย เมื่อขุนช้างเมาเหล้าจนขาดสติ ได้แสดงกิริยาวาจาไม่เหมาะสม กล่าววาจาลำเลิก ถอดยศพระไวย อีกทั้งยังลำเลิกถึงเรื่องการเลี้ยงดูพระไวยมาเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก นับเป็นการตอกย้ำความเจ็บแค้นของพระไวยที่มีต่อขุนช้างครั้งเยาว์วัยให้คุกรุ่นขึ้น เป็นเหตุให้พระไวยโกรธ จนทะเลาะวิวาทกับขุนช้างถึงขั้นชกต่อยจนขุนช้างคะมำไป ดังความว่า

ขุนช้างฟังเมียว่าทำดาปรี้อ
ลุกขึ้นเต้นตึกตักทำหนักไป

อออ้อออเข้าหาอายุไม่
แม่เจ้าไวยช่วยมาเป็นวานรินทร์

.....
วันทองผลึกใส่พระไวยดำ
นี่คิดอยู่ข้างหนึ่งจึงลำพอง

.....
มาเรียกข้าว่าเจ้าไวยไฉ่จงทอง
หาไม่ถูกตคอดองให้แทบตาย ฯ

ขุนช้างกำลังเมายืนเกากัน
จงทองจะถองกูหรืออ้ายพลาย
อ้ายชาตอกตัญญูไม่รู้คุณ
ด่าทอพ่อได้โอ้ใจเจ๊ก

ทุกอ้ายหมาด่าคนเล่นง่ายง่าย
หรือเชื่อว่าเป็นมหาดเล็ก
คือใครแคะค้อนขุนมาแต่เด็ก
เมื่อเล็กเล็กใครเลี้ยงมึงเป็นตัว

พระไวยได้ฟังขุนช้างว่า
อ้ายหัวล้านจะประจานให้เจ็บตัว
เอาละเป็นไรก็เป็นไป
วันทองร้องหวีดวิ่งเข้ากลาง

โกรธาตัวสั้นให้คันหัว
วาจาชั่วถอดชื่อขุนนาง
ขัดใจกำหมัดขัดปากผาง
ขุนช้างล้มคว่ำคะมำไป

(ขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๓ : ๘๐๘-๘๐๙)

จากคำประพันธ์ข้างต้น นอกจากจะเห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละคร กับตัวละคร คือ พระไวยกับขุนช้างแล้ว ยังทำให้เห็นกลวิธีการสร้างความขัดแย้งซ้อนอีกชนิดหนึ่ง คือ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับกฎหมาย อันเนื่องมาจากขุนช้างด่าทอผู้มีบรรดาศักดิ์ และถอดชื่อขุนนาง คือพระไวย ว่า “เจ้าไวย” ทำให้พระไวยโกรธมากด้วยสาเหตุหนึ่ง จนเป็นเรื่องราวสู่ การทะเลาะวิวาทกัน ดังที่พระไวยด่าว่า “มาเรียกข้าว่าเจ้าไวยไอ้จ้องทอง” หรือ “วาจาชั่ว ถอดชื่อกูขุนนาง” และตามข้อกล่าวหาของพระไวย ซึ่งมีพยานยืนยันครวขุนช้างฟ้องร้อง ว่า

กล่าวคำหยาบเข้าสารพัน	กระหม่อมฉันห้ามปรามเป็นหลายหน
เข้าหยุดหยอกมารดาต่อหน้าคน	เหลือนแล้วจึงได้วิวาทกัน
โป้งโหยงหยาบคายเป็นหลายข้อ	ด่าทอถอดชื่อกระหม่อมฉัน
เต็มอายต่อหน้าธารกำนัล	แล้วเสกสรรลำเลิกโพนทะนา
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๐)

การกระทำของขุนช้างดังกล่าว ถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย ดังที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง ตามลักษณะอาญาหลวง มาตราที่ ๕๘ และมาตรา ๑๔๑ ดังนี้

๕๘ มาตราหนึ่ง ด่าทอผู้มีบรรดาศักดิ์ ท่านให้ลงโทษ ๔ สถาน สถานหนึ่ง

ให้แหะปากลงโทษถึงสิ้นชีวิต ๑

คือ ให้ตัดปากเสีย ๑

ให้ไหมโดยยศถาศักดิ์ ๑

ให้ทวนด้วย } ที่ ๑
 ลวดหนึ่ง ๕๐
 ไม่ทวนด้วย }
 ไม่ทวนด้วย ๒๕

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๕๑)

๑๔๑ มาตราหนึ่ง มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งผู้ใด ๆ เป็นขุนหมื่น

ในทำเนียบแต่นา } ขึ้นไป หมายถึงให้เป็นที่
 ๕๐๐
 ๖๐๐

ผู้ใดเรียกชื่อเก่า มิได้เรียกชื่อใหม่เหมือนหมายตั้งนั้น ท่านว่าผู้นั้นลเมิดให้ไหมโดย ยศถาศักดิ์ ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๑)

นอกจากนี้ ชุนช้างได้ล่ำเลิกถึงความหลังครั้งที่หลอกลวงพลายงามไปฆ่า ซึ่งถือเป็นการฆาตกรรมขัดต่อกฎหมาย เป็นเหตุให้พระไวย “แค้นตัวสิ้น” และพาพวกเข้ารุมทำร้ายชุนช้างอย่างรุนแรง เมื่อชุนช้างฟื้นขึ้น ก็ “โกรธตาเขียวร้องเสียงแข็ง” (ชุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๑๒) จึงคิด “จะสู้จนชนกำแพงกว่าจะตาย” แล้วได้นำความกราบทูลฟ้องร้องต่อพระพันวษา จนกลายเป็นเรื่องราวรุนแรงขึ้นจนชุนช้างได้รับโทษตามความผิด ตามที่พระพันวษาทรงวินิจฉัยว่า

กูเห็นแน่แท้เท็จสิ้นทั้งหมด
ข้อหยาบขำมึงมูสาไม่เกรงกลัว
ข้อหาว่าทุบตีข้อนี้รับ
ข้อหยาบขำโทษมึงถึงบรรลีย์

ถ้าใส่บทแล้วก็โทษถึงตัดหัว
แล้วทำชั่วถอดชื่ออ้ายหมื่นไวย
ที่ถอดชื่อพอจะปรับกันลงได้
จะยกโทษให้อ้ายชุนช้าง
(ชุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๕)

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับวันทอง อันเนื่องมาจากความแค้นของขุนแผนที่มีต่อวันทอง เมื่อขุนแผนเห็นวันทองแสดงความรัก ความห่วงใยชุนช้างคราวพลายงามทะเลาะวิวาทกับชุนช้าง จนกระทั่งพลายงามชกชุนช้างคะม้า วันทองร้องห้ามไม่ให้พลายงามทำร้ายชุนช้าง ทำให้ขุนแผนโกรธ เพราะพฤติกรรมของวันทองขัดต่อค่านิยม ดังความว่า

พระกาญจน์บุรีชี้หน้าว่าวันทอง
ช่างไม่อายไม่เจ็บเท่าเล็บมือ
ผิวเจ้าดูถูกต่ำลูกข้า
เขาทำผิวตัวเด่นเป็นชกยนต์
วันทองแค้นขัดสะบัดหน้า
หลับหูหลับตามาวาเดา

อ่อนน้อมเจ้าเป็นวานรินทร์หรือ
แค้นมาโลมให้เขาล้อเล่นกลางคน
ช่างไม่ว่าห้ามปรามกันสักหน
แต่ลูกชายอายุคนนั้นทำเนา
เอาจะฆ่าก็ฆ่าเอาเสียเถิดเจ้า
คือใครเล่าเขาโลมให้คนล้อ

(ชุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๐๙-๘๑๐)

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครทั้งสองไม่เข้มข้นรุนแรง เพราะ เมื่อขุนแผนตำว่าวันทองแล้ว วันทองได้โต้ตอบกลับ แต่ไม่ปรากฏว่าขุนแผนโต้ตอบกลับไปอีก เรื่องราวการทะเลาะระหว่างวันทองกับขุนแผนตรงเหตุการณ์ตอนนี้ จึงสงบลง

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง เนื่องมาจากความคับแค้นใจในรูปลักษณ์ของตน คราวที่จะแต่งตัวไปช่วยงานแต่งงานพระไวย หลังจากอาบน้ำชำระร่างกายแล้ว หวีผมส่องกระจก ก็เกิดความรู้สึก

.....
ให้คิดแค้นใจตัวหัวอัปรีช
ปนเข้ากับน้ำมันแล้วปั่นปอก
แต่สิ้นมันหม้อกว่าฝ้ายหอยแครง
นุ่งยกอย่างโบราณก้านแย่ง
.....

.....
วิ่งไปสีเอามันหม้อมาพอแรง
ยังไม่ดำซ้ำอีกออกเป็นแสง
แล้วลูกลมทาแป้งเข้าเป็นฟ่าย
หมั้นล้านสีแดงดูเจิดฉาย
.....

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๐๗)

แม้ว่าขุนช้างจะเกิดความขัดแย้งภายในใจเรื่องรูปลักษณ์ซึ่งเป็นปมด้อยของตน แต่ก็ได้แสดงปมเด่นภายนอกออกให้คนประจักษ์ ด้วยการแต่งกายหรูหรา สีสูดฉาดให้เห็นถึงความโอ้อ่า กลบเกลื่อนปมด้อยของตน

๒.๒ ความขัดแย้งภายในใจของพระไวย เป็นการต่อสู้ภายในใจพระไวยหลังจากที่แต่งงานแล้ว ขณะที่เข้าไปหาภรรยาทั้งสอง ก็เกิดความปรารถนาสองทางในเวลาเดียวกัน คือ ทางหนึ่งพระไวยมีใจปรารถนาจะไปหานางสร้อยฟ้า เนื่องจากสร้อยฟ้ายังไม่เคยมีคู่ครอง แต่อีกใจหนึ่งก็คิดถึงศรีมาลา เกรงว่าจะผิดคำสัตย์ที่ให้ไว้กับนาง ดังความว่า

.....
โอ้อ่าปานฉะนี้ศรีมาลา
ว่าพี่นี้คลายรักหักใจจาก
นิกรหรือหนึ่งเล่าเจ้าสร้อยฟ้า
อนึ่งนางยังไม่เคยชายเชยชิด

พระไวยฉิวฉุกคิดถึงสองนาง
จะนิทราหนึ่งนึกคะนึ่งหมาง
จะระคางซุ่นแค้นไม่ขาดคิด
นิทราคนเดียวเปลี่ยวเปล่าจิต
จะไปก่อนเล่าก็คิดถึงศรีมาลา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๑๖)

หลังจากที่พระไวย “อ้ออ่วนป่วนใจอยู่ไปมา” จนถึงเวลาเย็น ก็ตัดสินใจเลือกไปหานางศรีมาลา

จะเห็นว่า การตัดสินใจของพระไวยดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระไวยรักนางศรีมาลาจริง จึงไม่เข้าห้องนางสร้อยฟ้าทั้งที่นางสร้อยฟ้าเป็นหญิงที่ยังไม่เคยถูกชายชิตชม นานที่พระไวยจะสนใจมากกว่าในขณะนั้น จุดนี้เองที่เป็นเหตุทำให้นางสร้อยฟ้าเกิดความรู้สึกน้อยใจ ไม่พอใจในการกระทำของพระไวย จึงคิดทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรัก และแก้แค้นศรีมาลา

ตอนที่ ๓๔ ขุนช้างเป็นโทษ

ขุนช้างเข้าเฝ้าทูลฟ้องพระไวยว่าได้ดำทำทายเป็นชัณเจ้าชาย พระพันวษาจึงรับสั่งให้ตำรวจไปตามตัวหมื่นไวยมาเข้าเฝ้า พระไวยกราบทูลตามเรื่องราวที่เกิดขึ้นว่า ขุนช้างนำความหลังมาประจาน คราวที่ขุนช้างพาพระไวยไปมาตั้งแต่เด็ก แต่ขุนช้างกลับกราบทูลกล่าวแค้นว่า ตนไม่เคยพูด พระพันวษาทรงตรึกตรองแล้วก็ถามพระไวยว่า เหตุใดไม่ดำเนินฟ้องร้อง ปล่อยิ่งมานานเป็นปี พระไวยกราบทูลว่าเวลานั้นเด็กมาก แม้สถานที่ก็ยังจำไม่ได้ พยานรู้เห็นก็ไม่มี เมื่อพระพันวษายังตัดสินใจไม่ได้จึงทรงชำระความขุนช้างกับพระไวย โดยใช้วิธีการดำนํ้าพิสูจน์ ผลปรากฏว่า ขุนช้างเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ พระพันวษาก็ริ้วมากถึงรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนช้าง พวกผู้คุมเอาตัวขุนช้างไปจำด้วยเครื่องจองจำห้าประการ และพวกบ่าวขุนช้างก็กลับไปส่งช้วนางวันทอง เมื่อวันทองรู้ข่าว ได้เข้าไปเยี่ยมขุนช้างในคุกและรับปากกับขุนช้างว่าจะช่วยให้รอดจนได้ วันทองได้ไปหาพระไวยให้ช่วยกราบทูลขอโทษขุนช้างจนสำเร็จ

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนขุนช้างเป็นโทษนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างขุนช้างกับพระไวย หลังจากที่ตัวละครทั้งสองทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงถึงชกต่อยกัน ทำให้ขุนช้างโกรธแค้นพระไวยมากที่ทำร้ายตน จึงนำความเข้ากราบทูลฟ้องพระไวย กล่าวหาว่าพระไวยเป็นต้นเหตุก่อการทะเลาะวิวาท เมื่อพระไวยถูกเรียกตัวเข้าเฝ้าเพื่อสอบถาม ได้กราบทูลว่า ขุนช้างกล่าวเท็จ หลอกลวง ดังความว่า

พระไวยทูลตามข้อขอเดชะ
ซึ่งขุนนางกราบทูลพระกรุณา

ข้าพระพุทธเจ้าไม่มูสา
เสแสร้งแกล้งว่าเอาแต่ดี
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๐)

พฤติกรรมของขุนช้างที่พูดโกหกหลอกลวง หรือพูดใส่ร้ายผู้อื่นนี้ พระพันวษาก็ทราบดีอยู่แล้ว ดังตอนที่ขุนช้างได้กราบทูลฟ้องพระไวยในตอนแรก พระพันวษาทรงตรึกตรองถ้อยคำขุนช้างว่า

.....
พระนึ่งนึกตรึกความตามกิจจา
อันจะร้องทำทายเป็นนายเจ้า
เหตุที่เกิดความยุ่งขึ้นนงนิง

.....
ข้อที่ว่าทุบตีที่จะจริง
มันจะเสกใส่เอาให้ใหญ่ยิ่ง
เพราะอายนี้ถือหยิ่งว่าพ่อเลี้ยง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๑๙)

หรือแม้แต่ตัวขุนช้างเองก็ทราบอยู่แก่ใจว่า ตนกราบทูลความเท็จ ใส่ร้ายพระไวย

ดังที่ขุนช้างได้แสดงความรู้สึกขัดแย้งกันระหว่างความรู้สึกห่วงหวุ่นไหว ตกใจกลัว กับการกระทำภายนอกที่ทำเป็นที่ไม่เกรงกลัว ว่า

ขุนช้างได้ฟังรับสั่งถาม
ด้วยจริงใจในอกก็ตกใจ
แข็งใจกราบทูลไปทันที
ซึ่งพระไวยกราบทูลพระกรุณา

เห็นว่าความเก่าเกิดก็ห่วงหวุ่นไหว
เหงื่อไหลโซมตัวกลัวอาญา
พระบารมีปกเกล้าเหมือนเกศา
ล้วนเสกสร้างแก่งว่าใช้ความจริง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๑)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพันวษาจะเห็นว่าขุนช้างมีความผิดหลายกรณี แต่ไม่มีพยานหลักฐาน จึงไม่อาจลงโทษขุนช้างได้ ดังนั้นพระพันวษาทรงดำริหาวิธีการคลี่คลายปัญหาด้วยการให้ดำเนินาพิสูจน์ ในที่สุด ขุนช้างก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แสดงให้เห็นว่า คำกราบทูลของขุนช้างทั้งหมดเป็นเรื่องเท็จ หลอกลวงพระมหากษัตริย์ ถือเป็นการกระทำที่ขัดแย้งต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และขัดต่อกฎหมายอาญาหลวง ตามมาตรา ๑๖ และมาตรา ๑๗ ดังนี้

๑๖ มาตราหนึ่ง ผู้ใดรุกรานกันโซกราษฎร แลตรัสถามตนๆอำพรางพระเจ้าอยู่หัว มิได้กราบทูลตามสัจตามจริงก็ดี แลทูลป้องกันปกปิดผู้ไปกันโซไว้ก็ดี ท่านว่าผู้นั้นอำพรางแลต้องในรวางอำพราง ให้ลงโทษ ๖ สถาน....

๑๗ มาตราหนึ่ง อำพรางคดีถ้อยความแลจริง พรางว่าไม่จริง คำเท็จทราบบว่าจริง ให้ลงโทษ ๖ สถาน....

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๒๑-๒๒)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้เอง จึงเป็นเหตุให้พระพันวษากริ้วมาก ถึงกับรับสั่งให้ประหารขุนช้าง ดังความว่า

พระองค์ทรงกริ้วกระที่บาท
อ้ายเสียนหนามแผ่นดินล้นลังกา
แต่กูมันยังคดปดเล่นได้
ลอยหน้าทำทนายถวายชีวิต
บังอาจฆ่าคนได้แล้วมุสา
อย่าเอาไว้ให้พื้นแผ่นดินรกร

ยมราชเอาไปจำให้แน่นหนา
น้อยหรือฆ่าคนได้ช่างไม่คิด
มันถือใจว่าไม่มีอาญาสิทธิ์
เดี๋ยวนี้ผิดแพ้เขาเข้าสองยก
แต่กูมันยังกล้ามาโกหก
ไปผ่าอกเสียอย่าให้ดูเยี่ยงกัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๒๙)

ก่อนจะประหาร ผู้คุมได้นำตัวขุนช้างไปจองจำด้วยเครื่องจองจำห้าประการ ตรงนี้ก็
ทำให้เห็นการต่อสู้ของขุนช้างกับสิ่งแวดล้อมภายในคุกด้วยอีกชั้นหนึ่ง ดังความว่า

ขุนช้างต้องพันธนาถึงสาหัส
จะไหวติงก็ไม่ได้ใจสิ้นร้าว

มือรัดเอาโยงเอาโคลงหัว
ไอ้ตัวกูถึงจนจะบรรลัย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๓๐)

นอกจากนี้ ขุนช้างยังต้องต่อสู้กับผู้คุมคุก เมื่อถูกลงโทษด้วยการเขียนตี และทำร้าย
ร่างกาย ดังความว่า

ขุนช้างถูกจำตรวนถ่วงสามชั้น
ผู้คุมรุมไล่ก็ไม่ลุก
ทำมะรงโกรธว่ามัดหวาย
ตีซ้ำคว่ำหงายตายข่างมึง
ขุนช้างเข้าใจเขาไม่ฟัง
อ้าปากแลบลิ้นปลิ้นตา

โดยย่ำยาวก้าวสั้นก็ล้มปุก
ทำเป็นจุกเจ็บท้องร้องอื้ออึง
ปายลงทั้งกำลังดำผิง
ผิดก็เสียเฟื่องหนึ่งบอกศาลา
ลุกขึ้นตึงตังทำเป็นบ้า
แก้ผ้านุ่งทิ้งวิ่งโงงเทง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๓๐)

แต่เนื่องจาก ชะตากรรมของขุนช้างยังไม่ถึงที่ฆาต นางวันทองได้ขอร้องให้พระไวย
กราบทูลขอโทษขุนช้าง กระทั่งพระพันวษาพระทัยอ่อนยกโทษให้ขุนช้าง

ตอนที่ ๓๕ ขุนช้างถวายนก

หลังจากที่พระไวยชนะความขุนช้าง พระไวยคิดพราบนางวันทองจากขุนช้าง จึงเข้า
สะกดคนบนเรือนขุนช้าง แล้วลักพาวันทองกลับบ้าน เมื่อขุนช้างตื่นได้ค้นหาวันทอง แต่ก็ไม่
พบจึงคาดเดาว่าต้องไปอยู่บ้านพระไวยหรือไม่ก็บ้านขุนแผน ทำให้ขุนช้างคิดถวายนก ฝ่าย
พระไวยเมื่อได้ตัวนางวันทองแล้ว ก็เกิดความกลัว วิตกกังวล เกรงจะเป็นโทษในภายหลัง จึง
ได้ให้คนไปบอกขุนช้างว่า พระไวยป่วยจึงขอให้คนมารับวันทองไปดูอาการ ขุนช้างทราบดังนั้นก็
โกรธมาก รีบร้อนเข้าถวายนก เนื่องจาก การถวายนกของขุนช้าง ถือเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืน
ขัดต่อธรรมเนียมปฏิบัติตามขั้นตอนการถวายนก และเป็นการล่อลวงละเมิดกฎหมาย บุกรุกเข้า
ไปในเขตพระราชฐาน ขณะที่พระพันวษาเสด็จอยู่ในเรือพระที่นั่ง กลางน้ำ เป็นเหตุให้พระ
พันวษาริ้ว รับสั่งลงโทษขุนช้าง ก่อนที่จะยอมรับฟ้องของขุนช้าง

ในคืนนั้นเอง ชุนแผนก็ได้เข้าหาวันทอง แต่มิได้ล่วงเกินทางประเวณี นางวันทองฝันร้าย เป็นการแสดงให้เห็นว่า นางจะต้องประสบกับชะตากรรมที่ร้ายแรง พอรุ่งเช้าก็มีรับสั่งให้ชุนแผน พระไวย ชุนช้าง และวันทองเข้าเฝ้า เพื่อทรงชำระความเรื่องนางวันทอง และให้นางวันทองเป็นผู้เลือกตัดสินใจว่าต้องการจะเลือกอยู่กับใคร ระหว่าง ชุนช้าง ชุนแผน หรือพระไวย แต่นางวันทองมีอาจตัดสินใจเลือกอยู่กับใครได้ จึงเลือกตอบเป็นกลาง ด้วยเหตุนี้กลับเป็นเหตุให้พระพันวษากริ้วมาก รับสั่งให้นำตัวนางวันทองไปประหารทันที

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนชุนช้างถวายฎีกานี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับชุนช้างขึ้นอีก หลังจากที่วันทองอยู่กับชุนช้างอย่างมีความสุขระยะหนึ่ง โดยเริ่มจากความขัดแย้งภายในใจพระไวย อันเนื่องมาจากการรักมารดา จึงเกิดความคับข้องใจด้วยปรารถนาจะเห็นมารดาอยู่อย่างมีความสุขกับชุนแผน แทนที่จะอยู่กับชุนช้าง และอีกสาเหตุหนึ่งเนื่องจากพระไวยคิดแค้นวันทองที่ให้ตนช่วยกราบทูลขอชีวิตชุนช้างไว้ คราวที่ชุนช้างถูกลงโทษถึงขั้นประหาร แสดงให้เห็นว่ามารดาของตนยังอาลัยชุนช้าง ทำให้พระไวยเกิดความแค้นเพิ่มพูนมากขึ้น จึงคิดแก้แค้นด้วยการลักชิงตัวมารดาของตนมาจากชุนช้าง ดังความว่า

.....
ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง
รูปร่างวิปริตผิดกว่าคน
ทั้งใจคอชั่วโฉดโหดไร้
วันนั้นแพ้วเมื่อดำน้า
แสนแค้นด้วยมารดาที่ยังปรานี
แค้นแม่จ่าจะแก้ให้หายแค้น
หมายจิตคิดจะให้มันบรรลัย
อย่าเลยจะรับแม่กลับมา
พรากให้พ้นคนอุปาทวีชาติอัปรีช
อึดอึดฮึดด้วยจิตใจ
.....

.....
แต่แม่ไปแนบข้างคนจิ้งไร
ทรพลอัปรีชไม่ตีได้
ช่างไปหลงรักใครได้เป็นดี
ก็กริ้วข้าจะฆ่าให้เป็นผี
ให้ไปขอชีวิตชุนช้างไว้
ไม่ทดแทนอายชุนช้างบ้างไม่ได้
ไม่สนใจจำเพาะเคราะห์มันดี
ให้อยู่ด้วยบิดาเกษมศรี
ยิ่งคิดก็ยิ่งมีโกรธา
เมื่อไรจะวันจะลับหล้า
.....

(ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๔๔)

และขณะที่พระไวยเข้าห้องชุนช้างเพื่อพรากนางวันทองนั้น พระไวยได้แสดงความรู้สึกคับแค้นใจชุนช้างอย่างมาก ดังความว่า

เจ็บใจดังหัวใจจะพังพอง
จะใคร่ถึขุนช้างที่กลางตัว
พลางนั่งนอนบนบอภิวันท์
ไอ้แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย

.....
ที่ทำแค้นจะแทนให้ทันตา

ชยับจ้องดานงายากฆ่าฟัน
นึกกลัวจะถูกแค้นวันทองนั้น
สะอื้นอ้นอกแค้นน้ำตาคลอ
ไม่ควรเลยจะพราจากคุณพ่อ

.....
ขอขมาแม่แล้วก็ขับพราย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๔๖)

หลังจากที่ขุนช้างทราบข่าวพระไวยพาตัวนางวันทองไป ขุนช้างก็รู้สึก “แค้นดังเลือด
ตาจะหลั่งไหล” หรือ “ขุนช้างเดือดดาลทะยานไส้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๓) จนเป็น
เหตุให้ขุนช้างเข้าถวายฎีกา ซึ่งจะมีผลต่อวิถีชีวิตของวันทองอย่างรุนแรงถึงขั้นถูกประหาร ดังที่
ขุนช้างรำพันถึงความผิดของตนที่เป็นเหตุให้วันทองถูกประหาร ว่า

พุทธโธอยู่หลัดหลัดมาพลัดกัน
เนื้อหนังเจ้าจะพังลงเป็นจุณ

ไอ้แม่วันทองตายเพราะอ้ายขุน
เพราะอ้ายตุ่นโง่เง่าเข้ากราบทูล
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๗)

ในเหตุการณ์ช่วงดังกล่าวนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งย่อย ๆ แทรกไว้
หลายชนิด ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับธรรมเนียมปฏิบัติในสังคม คราวที่ขุนช้างถวาย
ฎีกาหลังจากพระไวยพราภานางวันทองไป ทำให้ขุนช้างแค้นมาก จึง “สู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา” แต่
ขุนช้างมิได้ถวายฎีกาต่อพระพันวษาตามระเบียบที่ถูกต้อง กลับบุกกรุกเข้าไปในเขตพระราชฐาน
แล้วก่อความวุ่นวายด้วยการร่ายน้ำเข้าไปเกาะเรือพระที่นั่งเพื่อถวายฎีกา ดังความว่า

พอเรือพระที่นั่งประทับที่
ลอยคอชูหนังสือถือเข้ามา
เข้าตรงบโชนอันตันกัญญา
มหาดเล็กอยู่งานพัดพลัดตกเรือ
ขุนช้างตั้งต้อมือยึดเรือ
สู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา

ขุนช้างก็รีลงตีนท่า
ผุดโผล่โง้งหน้ายึดแคมเรือ
เพื่อนโชนลงด้วยกะลาว่าผีเสื้อ
ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่ว่ายน้ำมา
มิใช่เสื้อกระหม่อมฉันลั่นเกศา
แค้นเหลือปัญญาจะทานทน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๔)

การถวายฎีกาของขุนช้างดังกล่าว ถือเป็นการกระทำการฝ่าฝืนหรือขัดต่อธรรมเนียมปฏิบัติตามขั้นตอนการถวายฎีกา ว่า

...พระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องการให้ราษฎรเสียเวลาถวายฎีกาต่อพระองค์จึงมีพระบรมราชโองการให้นำใบฎีกาไปให้มูลนายของตนยื่นถวาย ถ้ามูลนายสังกัดข้าราชการพลเรือนก็หารือกับสมุหนายก ถ้าเป็นทหารก็ปรึกษากับสมุหพระกลาโหม เมื่อได้รับความเห็นชอบแล้วมูลนายจึงถวายฎีกานั้น ต่อมารัฐบาลเห็นว่าเป็นการอันยุ่งยากแก่มูลนาย จึงแก้ไขกฎหมายให้สมุหนายกและสมุหกลาโหมเป็นผู้ถวายในกรณีที่มูลนายมีรับธุระให้ฟ้องแก่ลูกขุน ณ ศาลา ถ้าลูกขุน ณ ศาลามีรับ จึงให้ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายจะไปยังที่ศาลหลวง หรือถวายเวลาเสด็จออกนอกพระราชวังก็ได้... (ชัย เรื่องศิลป์. ๒๕๒๓ : ๖๘๔-๖๘๕)

นอกจากนี้ การกระทำของขุนช้างในการเข้าถวายฎีกายังขัดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยถือเป็นการล่วงละเมิดต่อพระมหากษัตริย์อันเป็นการกระทำที่มีความผิดตามกฎหมายเทียบรางวัล

...อนึ่งถ้าเสด็จหนเรือ ผู้บันดาแท่นดาบขุนเรือแลเรือประตุดั้งแนบกั้นประทับอยู่ก็ดี แลเรือผู้ร้ายคือกระบถโจรเมาเล่าบักก็ดี แลถวายของถวายฎีกาก็ดี แลเข้ามาในประตุมหาตไทย ประตุนดาบ ประตูดำรงถึงเรือตั้ง เรือกันให้โบกผ้า ถ้ามีฟังให้ว่าง ด้วยอดด้วยไม้ด้วยดาบ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ . ๒๕๓๗ : ๗๘-๗๙)

ดังนั้น จากการกระทำของขุนช้างข้างต้น จึงเป็นเหตุทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับขุนช้างซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง กล่าวคือ พระพันวษาโกรธ ได้ลงโทษขุนช้างด้วยการตรัสบริภาษ และมีพระบรมราชโองการให้เขียน ๓๐ ที่ ดังความว่า

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
ทอด่ายจัญไรมิใช่คน
ไข่ที่ไข่ทางวางเข้ามา
เฮ้ยใครรับฟ้องของมันที

ทรงพระโกรธาไกลาหล
บนบกบนฝั่งดังไม่มี
หรืออ้ายข้างเป็นบ้ากระมังนี้
ตีเสียสามสิบจึงปล่อยไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๔)

จะเห็นว่า การกระทำของขุนช้างช้างต้น ขุนช้างทราบที่อยู่แล้วว่าไม่ถูกต้อง แต่ก็มีเจตนาที่จะทำ เพราะคิดว่าหากฟ้องร้องตามธรรมเนียม ตนก็อาจจะแพ้ เนื่องจากการมีของพระไวยและขุนนางเหนือกว่าตน ดังนั้น ขุนช้างจึงยอมทำ “ตามบุญตามกรรมได้ทำมา จะเสียหน้าหาคิดชีวิตไม่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๓)

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างพระหมื่นไวยกับบรรทัดฐานทางสังคม อันเกิดจากพระไวยได้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกินนางวันทองผู้ซึ่งเป็นแม่ คราวเข้าลักพาตัววันทองไปจากขุนช้าง พระไวยแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกินและใช้วิธีพูดจาข่มขู่วันทองให้กับกับตน ว่า

เสียแรงเป็นลูกผู้ชายไม่อายเพื่อน	จะพาแม่ไปเรือนให้จงได้
แม้มีไปให้งามก็ตามใจ	จะบาปกรรมอย่างไรก็ตามที่
จะตัดเอาศีรษะของแม่ไป	ทิ้งแต่ตัวไว้ให้อยู่ที่นี่
แม่อย่าเจรจาให้ข้าที	จวนแจ้งแสงสุริยจะรีบไป
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๙)

เมื่อนางวันทองเกิดความกลัวว่าลูกจะฆ่า จึงต้องยอมไปกับพระไวย ตรงนี้ก็แสดงให้เห็นการสร้าง ความขัดแย้งอีกชนิดหนึ่งซ้อนอยู่ด้วย คือ ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับอาญาโทษฐานมีความผิดเข้าช่วยลักพาตัววันทอง ดังตอนที่พระพันวษาชำระความขุนช้างกับพระไวย ได้กล่าวโทษของพระไวยไว้ ดังความว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช	ฟังเหตุขุนเคื่องเป็นหนักหนา
อ้ายหมื่นไวยทำใจหึงการ	ตกว่าบ้านเมืองไม่มีนาย
จะปรึกษาตราสินให้ไม่ได้	จึงทำตามน้ำใจเอาง่ายง่าย
ถ้าจวดยเกิดฆ่าฟันกันล้มตาย	อันตรายไพร่เมืองก็เคื่องกู
.....	
.....	อ้ายหมื่นไวยก็โทษถึงฉกรรจ์
มีงือว่าอ้าว้นทองเป็นแม่ตัว	ไม่เกรงกลัวเว้าโวก้าโมหันต์
ไปปรับไยไม่ไปในกลางวัน	อ้ายแผนพื่อนั้นก็เป็นใจ
.....	
เป็นราศีข้อผิดมีติดตัว	หมองมัวมลทินอยู่หนักหนา
ถ้าอ้ายไวยอยากจะใครได้แม่มา	ชวนพ่อฟ้องหาเอาเป็นไร
อัยการศาลโรงก็มีอยู่	หรือว่ากูตัดสินให้ไม่ได้
ชอบทวนด้วยลวดให้ปวดไป	ปรับไหมให้เท่ากับชายชู้

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๓-๘๖๔)

และผลแห่งการกระทำของพระไวยนี้เอง ที่ก่อให้เกิดความผันแปรต่อชีวิตของวันทอง อย่างร้ายแรง เพราะนางวันทองต้องถูกประหาร พระไวยได้สำนึก ดังคำกล่าว “เป็นเพราะถูกรับแม่กลับมา ท่านจึงลงอาญาเป็นข้อใหญ่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๒)

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง เกิดจากการต่อสู้ทางความรู้สึกทั้งรักทั้งแค้นนางวันทอง หลังจากที่ขุนช้างทราบว่านางวันทองหายไป ก็เข้าใจว่ากลับไปอยู่กับขุนแผน จึงเกิดความรู้สึก “คิดคิดให้แค้นแสนเจ็บใจ ช่างทำได้ต่างทุกอย่างจริง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๕๑) และคิดที่จะเอาวันทองกลับคืนมาให้ได้ หาก “ไม่เอากลับมาได้มิใช่กู” ทั้งนี้เพราะขุนช้างรักวันทองมาก อีกทั้งยังต้องการแก้แค้นขุนแผน พระไวยคู่แค้นเก่าให้ได้ ขุนช้างจึงตัดสินใจเข้าถวายฎีกา เพื่อให้ได้วันทองกลับคืนมาอยู่กับตน ด้วยเหตุนี้ทำให้วิถีชีวิตของวันทองผันแปรอย่างรุนแรงถึงขั้นประหาร เมื่อพระพันวษตรัสถามให้วันทองตัดสินใจเลือกอยู่กับฝ่ายใด นางก็มีอาจตัดสินใจเลือกใครได้ เนื่องจากเกิดความขัดแย้งภายในใจ คือ

๒.๒ ความขัดแย้งภายในใจวันทอง เกิดจากการต่อสู้ระหว่างความรู้สึก กล่าวคือ นางไม่สามารถตัดสินใจได้ว่านางจะเลือกอยู่กับใครระหว่างขุนช้าง ขุนแผน หรือพระไวย (พลายงาม) เนื่องจากขุนช้างก็ได้ชื่อว่าเป็นสามีคนหนึ่งที่ทำให้ความรัก ความเมตตากับนางอย่างมาก ฝ่ายขุนแผนก็เป็นสามีคนแรกที่แต่งงานด้วยเพราะรัก ส่วนพลายงามก็เป็นบุตร ดังคำประพันธ์

ครานั้นวันทองพึงรับสั่ง
ครั้นจะทูลกลัวพระราชอาญา
พระหมื่นไวยไซ้ไบ้ให้แม่ว่า
วันทองหมองจิตคิดเวียนวน

ให้ละล้าละลังเป็นหนักหนา
ขุนช้างแลดูตายก็ฉิวลน
บ้วยปากตรงบิดาเป็นหลายหน
เป็นจนใจนี้ยังไม่ทูลไป ฯ

.....
คิดคะนึ่งตะลึงตะลานอก
ให้อุทัยจืดอันตันอุรา
จะว่ารักขุนช้างกระไรได้
รักพ่อห่วงลูกดังดวงชีวิต
อย่าเลยจะทูลเป็นกลางไว้
คิดแล้วเท่านั้นมิทันนาน
ความรักขุนแผนก็แสนรัก
สู่ลาบทุกปากมาด้วยกัน

.....
ดังตัวตกพระสุเมรุภูผา
เกรงผิดกายหน้าก็สุดคิด
ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด
แม้ทนทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน
ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
นางก้มกราบแล้วก็ทูลไปจับพลัน
ด้วยร่วมยากมากนักรักไม่เด็ดฉันท
สารพันอดอมถนอมใจ

ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร
จมีนไวยเล่าก็เสียดที่ในอก
ทูลพลางตัวนางระเริ่มร้าว

คำหนักหาได้ว่าให้เคืองไม่
ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว
ก็หิวยิบกรักเท่ากันกับตัว
ความกลัวพระอาญาเป็นพันไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๕)

ผลการตัดสินใจของวันทองที่ไม่สามารถเลือกที่จะอยู่กับฝ่ายใดนั้น แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของนางที่ขัดต่อค่านิยมของสังคมในด้านการครองเรือน ที่ให้ผู้หญิงมีสามีได้คนเดียว เมื่อนางเกิดความขัดแย้งภายในใจไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะอยู่กับขุนช้างหรือขุนแผน จึงเท่ากับว่านางมีสามีสองคนในเวลาเดียวกัน อันเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมและจารีตประเพณี สังคมไม่ยอมรับ นางมีความผิดทางอาญาโทษถึงขั้นประหาร ดังตอนที่พระพันวษาลงโทษนาง ด้วยการแสดงความโกรธ และตรัสบริภาษอย่างรุนแรง และรับสั่งให้ประหารเพื่อมิให้ใครเอา เป็นเยี่ยงอย่าง ดังคำประพันธ์

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ
จะวาร์กข้างไหนไม่ว่าได้
ออกนั้นเขานี้มีสารอง

ฟังจบแค้นคั่งตั้งเพลิงไหม้
ดูคู่เป็นไฉนวันทอง
น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ยิ่งกว่าทองทะเลอันล้ำลึก

.....
มิ่งนี่ถ่อยยิ่งกว่าถ่อยฮั้ยเมือง
ละโมบมากคณหาตาเป็นมัน
ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย

.....
จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
สักร้อยพันให้มิ่งไม่ถึงใจ
หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมิ่งไม่
อายไวยมิ่งอย่านับว่ามารดา

.....
หญิงกาลกิณีอีแพศยา
ที่รูปรวยสวสรมีถมไป
เร่งเร็วเหวยพระยายมราช
อกเอาชวานผ่าย่าปรานี
เอาใบตองรองไว้ให้หมากิน
พันให้หญิงชายทั้งหลายดู

.....
มันไม่น่าเซยชิดพิสมัย
มิ่งตัดใจเสียเถิดอีกคนนี่
ไปฟันฟาดเสียให้มันเป็นผี
อย่าให้มีโลหิตติดดินกู
ตกดินจะอัปรีภัยกาสิอยู่
สั่งเสร็จเสด็จสู่ปราสาทชัย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๖)

ทั้งนี้เนื่องจากพระพันวษาทรงดำริว่า เรื่องราวที่เป็นปัญหาค้างคาอยู่เช่นนี้มีวันทองเป็นต้นเหตุใหญ่ อีกทั้งยังเป็นเหตุให้ข้าราชการเกิดความขัดแย้งกันด้วย จึงให้โอกาสนางเลือกตัดสินใจว่าจะอยู่กับฝ่ายใด เพื่อเป็นวิธีคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างขุนช้าง ขุนแผน พระไวย และวันทอง ดังคำประพันธ์ว่า

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง
จำจะตัดรากใหญ่ให้พลั้งพुरु
อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว
ใครจะควรสูลู่สนอยู่กลมเกลียว

จึงทิ้งหวงช่วงชิงยุ้งยังอยู่
ให้ลูกดอกดกอยู่แต่กิ่งเดียว
ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่นี้

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๔)

แต่เมื่อ วันทองกลับตัดสินใจเป็นกลางไม่สามารถตอบได้ว่าจะเลือกใคร ทั้งนี้เพื่อหวังให้พระพันวษาช่วยตัดสินใจให้ตามผู้มีพระบรมเดชานุภาพ เหตุการณ์ก็กลับพลิกผันต่อชีวิตนางอย่างรุนแรง เนื่องจากพระพันวษาได้หาทางออกให้นางด้วยการรับสั่งให้ประหาร ซึ่งจะเป็นวิธีการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งทั้งหมด ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร คือ ขุนช้าง ขุนแผน พระไวย นางวันทองกับตัวละครอื่นๆ ครั้งในอดีต เช่น ลาวทอง ทองประศรี เป็นต้น และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับค่านิยมด้านการครองเรือน ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

ตอนที่ ๓๖ ข่านางวันทอง

เมื่อกรมเมืองคุมนางวันทองไปตะแลงแกง ทุกคนต่างพากันคร่ำครวญทุกข์โศก เช่น ขุนช้าง ขุนแผน พระไวย นางทองประศรี นางลาวทอง สร้อยฟ้า และศรีมาลา เป็นต้น พระไวยสงสารมารดาและต้องการช่วยเหลือให้รอดจากการถูกประหาร จึงปรึกษาขุนแผนแล้วเข้ากราบทูลขอโทษนางวันทอง พระพันวษาพระทัยอ่อนจึงประทานโทษให้ พร้อมบอกให้พระทัยนำออกมาเป็นเพื่อนพระไวยเพื่อจะได้เป็นพยานให้พระยายมราชเชื่อ พระไวยดีใจปรึกษาพระทัยนำรับขี้นำควบคนละตัว โบกธงขาวมาแต่ไกล เป็นเหตุให้พระยายมราชเข้าใจผิดคิดว่าพระพันวษารับสั่งเอาโทษแก่ตน จึงฆ่าวันทองเสียก่อนที่พระไวยจะมาถึง ทำให้พระไวยโศกเศร้าเสียใจมากและต่อว่าขุนแผนที่ไม่สามารถรักษาปกป้องชีวิตแม่ไว้ได้ทั้งที่มีวิชาดี ขุนแผนได้แต่ปลอบพระไวยแล้วช่วยกันจัดงานศพให้วันทอง และใช้คนให้ไปส่งข่าวแก่นางศรีประจัน หลังจากนั้น พระไวยก็นำความเข้ากราบทูลพระพันวษาว่า มารดาตนตายแล้ว พระพันวษาจึงจัดงานศพให้เป็นศพหลวงกระทั่งเผา หลังจากเสร็จงานศพวันทอง ทุกฝ่ายก็คลี่คลายความขัดแย้งซึ่งกันและกัน กล่าวคือพระไวยบวชให้มารดา ขุนช้างสำนักผิดชอบบวชเณร ส่วนขุนแผนลานางทองประศรีไปครอง

เมืองกาญจนบุรีตามรับสั่งพระพันวษา พร้อมทั้งได้มอบพลายชุมพลลูกชายซึ่งเกิดกับนางแก้ว
กิริยา ให้อยู่กับนางทองประศรี

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนผ่านางวันทองนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความ
ขัดแย้งไม่โดดเด่นนัก เป็นเพียงความขัดแย้งประเดี๋ยวเดียว อันเป็นผลต่อเนื่องจากความ
ขัดแย้งภายในใจวันทองที่ไม่อาจตัดสินใจเลือกได้ว่าจะอยู่กับใครระหว่างขุนช้าง ขุนแผน หรือ
พระไวย ตรงนี้นับเป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการขัดแย้งต่อค่านิยมและจารีตประเพณี จน
กลายเป็นเหตุให้วันทองถูกประหาร ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เกิดจากการที่พระไวยต่อสู้กับชะตากรรมของนางวันทอง เพื่อ
แสดงความกตัญญูของบุตรที่มีต่อมารดา คราวพระพันวษารับสั่งให้ประหารนาง พระไวย
กระทำการอันขัดต่อพระราชอาญาเข้ากราบทูลขอชีวิตนางวันทองผู้ซึ่งเป็นมารดา โดย “มิได้คิด
กับชีวา ขึ้นพระราชอาญาเข้ากราบทูล” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๘๕) ตรงนี้ถือเป็นการ
สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับพระบรมราชโองการอีกชนิดหนึ่งซ้อนอยู่ ทั้งที่พระไวยก็
ทราบดีว่ามารดาของตนชะตาขาด แม้พระพันวษาจะประทานโทษให้ก็ต้องตาย ดังที่ขุนแผน
ทำนายชะตากรรมนางวันทองให้พระไวยฟัง ว่า

เจ้าไปทูลขอโทษคงโปรดแน่
ดูหน้าหน้าก็นวลจวนบรรลีย์
ชีวิตชะตาลงคู่กับพื้นดิน
เสาร์ทับลัดนากาจับโลง
ใครต้องยามนี้มิได้รอด
น้ำตาอาบหน้าล้งรินริน
เคราะห์ร้ายตายเป็นก็เห็นหมด
จะขอแม่วันทองสักสองคำ

แต่แม่เจ้าหาพ้นจากตายไม่
จะใกล้ในเวลานี้เข้าสี่โมง
ก็ขาดสิ้นเคราะห์ร้ายเห็นตายโง
ยามลึงลัวงโพรงจะเซ็กิน
พระไวยเห็นตลอดอยู่เสร็จสิ้น
ผินหน้าว่ากับพ่อว่าตามกรรม
ลูกจะทดแทนคุณอุปถัมภ์
แล้วแต่บุญกรรมจะนำไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๙)

แต่พระไวยก็พยายามต่อสู้กับชะตากรรมของมารดา ในที่สุด พระไวยก็มีอาจฝ่าฝืน
ชะตากรรมของนางวันทองได้ ทั้งที่พระพันวษาประทานโทษให้มารดาตนเป็นรางวัลแก่พระไวย
ในการกระทำความดีความชอบคราวทำศึกชนะเชียงใหม่แล้ว ก็มาไม่ทัน เพชรฆาตได้ประหาร
นางวันทองก่อน พระไวยโศกเศร้าเสียใจอย่างยิ่งที่ช่วยมารดาไม่ได้ทั้งที่โอกาสก็มีแล้ว และพาล
โกรธขุนแผนที่ไม่ยอมขัดขวาง หรือใช้วิชาปกป้องมารดา อย่างไรก็ตามครั้นขุนแผนได้ปลอมโยน
ให้พระไวยมีสติ โดยอ้างบุญกรรม พระไวยก็คลายความโศกเศร้าลง

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับขุนช้าง อันเนื่องมาจากความโกรธแค้นที่พระไวยมีต่อขุนช้าง ซึ่งเป็นเหตุให้วันทองต้องถูกประหาร ดังนั้น เมื่อพระไวยเห็นขุนช้างเดินเข้ามาหาทางวันทองตอนขึ้นตะแลงแกง จึงระงับอารมณ์ไว้ไม่ได้ เข้าชกต่อยขุนช้าง ดังความว่า

พระไวยแลไปเห็นขุนช้าง
แล้วกดหัวลงไว้ฉวยไม้พลอง
พระยายมห้ามไว้อย่าพ่อไวย
ฉวยขุนช้างคร่าออกมานอกวง
ถ้ารู้ภูหาไปห้ามไม่
ลุกขึ้นเตะส่งตรงออกมา
ฝ่ายขุนแผนแล่นไล่ไปชกซ้ำ
แกไกรธาด่าทอใช่พอดี

ความโกรธโหดผางตรงเข้าถอง
ทั้งสองมือเปื้อนซีตีมูลงลง
จะทุบตีมันโยอ้ายคนหลง
นั่งลงเหม็นมือก็ไกรธา
อ้ายจัญไรมือกูล้วนซีหมา
ขุนช้างว่าลูกตายแล้วคราวนี้
ขุนช้างล้มหัวดำทองประศรี
ขุนช้างลูกจากที่หนีออกไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๔)

จากคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่านอกจากพระไวยจะเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความขัดแย้งกับขุนช้างแล้ว ยังก่อความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างขุนช้างกับขุนแผนและกับนางทองประศรี จนเหตุการณ์ตอนนี้สงบลง เมื่อ “ขุนช้างลูกจากที่หนีออกไป” และเมื่อพระไวยเห็นขุนช้างกล่าวรำพึงรำพันเสียดายวันทองที่ต้องมาถูกฆ่าตาย พระไวยก็เกิดความรู้สึกโกรธและโต้ตอบทะเลาะกับขุนช้างอีก ดังความว่า

.....
พระหมื่นไวยขัดใจลูกออกมา
วาจาเหมือนหมาสบัดซี่
ไม่ไปจะถองมึงลองดู
ขุนช้างร้องวายตายตะกายกลิ้ง
พระหมื่นไวยถองซ้ำคะมำมา
ขุนช้างลุกโผนโดนคนดู
ขุนช้างโอดออกมานอกวง

.....
อ้ายชาติข้าหัวล้านประจานกู
มึงกลัวจะตีมึงอย่าอยู่
จุดหูกระชากลากออกมา
ฉันรักจริงสุดใจพระไวยชา
อ้ายซีข้ายังไม่ออกไปนอกวง
หลีกหลบกันเป็นหมู่และเตะส่ง
ส่งเสียงร้องว่าข้าไม่เคย

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๔)

เหตุการณ์การทะเลาะระหว่างพระไวยกับขุนช้างสงบลง อีกครั้ง เมื่อขุนแผนเข้าห้ามพระไวยไว้ กระทั่งความขัดแย้งได้คลี่คลายลงจนหมดสิ้นก็ตอนที่ทำศพนางวันทอง โดยขุนช้าง

ขอให้สมภารวัดตระไกรเป็นผู้คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างตนกับพระไวย ว่า “เจ้าคุณโปรดด้วยช่วยว่ากล่าว ไกล่เกลี่ยเรื่องราวที่ร้ายฉาน” สมภารวัดตระไกรจึงยินยอมเป็นผู้ไกล่เกลี่ยให้ โดยพูดกับพระไวย ว่า

.....
ด้วยเรื่องที่อาระคะคาน
เจ้าก็จะทำบุญสุนธรรม
เป็นกุศลผลบุญแก่มารดา

รำคาญใจรูปจะขอบิณฑบาตหลาน
กับอ้ายขุนช้างหัวล้านมานานเข้า
ให้สิ้นเวรสิ้นกรรมเสียดีกว่า
เดี๋ยวนี้ตัวมันมาจะทำบุญ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๙๗)

ในที่สุด พระไวยก็โอฬารกรรมให้ขุนช้าง และขอ “ให้ยุติกันเท่านั้นที่ อย่าให้มีเวรข้างหน้าไป” เป็นอันว่าความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับขุนช้างแต่ครั้งเก่าก่อนก็ได้คลี่คลายและยุติลงเมื่อนางวันทองตายนี้เอง

นอกจากนี้ ตอนผ่านางวันทอง ยังเป็นการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งระหว่างตัวละครอื่นๆ กับนางวันทองจนหมด เช่น นางทองประศรี นางสาวทอง ซึ่งแต่เดิมเคยมีปัญหาค้างคาใจกันอยู่ ก็เป็นอันว่ามาคลี่คลายตอนนี้ โดยเฉพาะนางทองประศรีครั้งได้ทราบข่าววันทองถูกประหาร ก็แสดงความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจมาก ถึงกับ “ต้ออกตกประหม่าหน้าเสีย ลุกรีบตามมาแข่งซาเพเลีย น้ำตาไหลเรียตัวสั่งง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๗)

ส่วนนางวันทอง เมื่อรู้ว่าตนต้องตาย ก็ระลึกถึงความหลังที่เคยมีเรื่องราวกับนางทองประศรีแม่ยาย และขอขมานางทองประศรี ดังความว่า

นางวันทองร้องเรียกเอาดอกไม้
ลูกจะลามารดาในวันนี้
แต่ลูกอยู่กับพ่อขุนแผน
จนถึงเวลาเขาม่าฟัน
ทองประศรีนั่งกษกมือรับ
พอพื้นตัวพรวดว่าอย่าสิ้นบุญ

คลานเข้าไปไหว้กราบทองประศรี
ขอร้องอย่าให้มีซึ่งโทษทัณฑ์
ให้แม่แค้นอย่างไรที่ไหนนั้น
สิ้นเวรกรรมกันเกิดแม่คุณ
ลมจับหกล้มลงจมฝุ่น
ภาวนาให้ครุ่นไว้ลูกอา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๖)

สำหรับตัวละครอื่นๆ เช่น นางสาวทอง นางแก้วกิริยา นางศรีมาลา สร้อยฟ้า ก็แสดงให้เห็นว่าไม่มีข้อขัดแย้งภายในใจใด ๆ กับนางวันทองอีกต่อไป เพราะก่อนนางวันทองจะถูกประหาร ต่างก็ได้ขอขมา เพื่อไม่ให้มีเวรต่อกัน ดังความว่า

นางแก้วรับชมน้ำตานอง
 นองได้ล่วงเกินแต่ก่อนมา
 วันทองรับชมาเจ้าลาวทอง
 พี่ก็ขอชมมาอย่าราคะ
 สร้อยฟ้าศรีมาลาสะอื้นไห้
 ลูกได้ผิดพลั้งแต่หลังมา

ลาวทองโศกเศร้าเข้าไปหา
 พี่จงอดโทษาในวันนี้
 น้องเอ๋ยพี่ได้ว่าเป็นถวนถี้
 ต่างคนต่างก็มีซึ่งน้ำตา
 พี่โรพลาภพาขอขมาว่า
 จนถึงวันชีวาแม่บรรลีย์

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๖)

นอกจากนี้ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน ก็ได้คลี่คลายกันตอนนี้เช่นกัน เนื่องจากขุนแผนมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เข้าใจสัจธรรมมากขึ้นว่า มนุษย์เกิดมาต้องตาย จึงไม่โทษใคร่ใคร่ทั้งสิ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ “เวรกรรม” ของแต่ละคน ดังคำกล่าวที่เตือนสติพระไวยคราวคร่ำครวญถึงวันทองผู้ซึ่งเป็นแม่ที่ถูกประหารแล้ว ว่า

อุตสำหรับสอนใจเจ้าไวยเอ๋ย
 ธรรมดาเกิดมาทุกรูปนาม
 อันบุรุษสตรีมีชีวิตร
 ถึงมาตรแผ่นดินฟ้าคงคาลัย

อย่าร้องไห้ไปเลยพี่พ่อห้าม
 เราท่านก็คงตามกันตายไป
 เมื่อถึงพรหมลิขิตไม่อยู่ได้
 เหลิงกาพผลาญไหม้ก็แหลกลง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๘๖)

แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนมีความคิดที่เป็นผู้ใหญ่มากขึ้นสมัย ดังนั้นเมื่อนางวันทองถูกประหาร จึงไม่คิดอาฆาตโทษทั้งพระไวยหรือขุนช้าง ส่วนขุนช้างเองก็สำนึกผิดชอบชั่วดีเช่นกัน ว่า “...วันทองตายเพราะอ้ายขุน” ดังนั้น “เมื่อสูญเสียวันทองน้องรัก จะไปפקเจ็บใจไม่ต้องการ”(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๙๖) แสดงว่าขุนช้างไม่คิดแค้นพระไวย หรือขุนแผนอีกต่อไป ขุนช้างจึงตัดสินใจไปหาสมภารวัดตระโกเป็นผู้อุทิศจากความขัดแย้งกับสองพ่อลูกจนสำเร็จ และขุนช้างขอไถ่โทษด้วยการบวชเณร เป็นการอโหสิกรรมให้วันทอง ส่วนขุนแผนกลับไปอยู่เมืองกาญจนบุรี

ตอนที่ ๓๗ นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์

กล่าวถึงครอบครัวพระไวย หลังจากที่อยู่สงบมาระยะหนึ่ง ก็เกิดความวุ่นวายขึ้นเพราะภรรยาทั้งสอง คือนางศรีมาลา สร้อยฟ้าทะเลาะวิวาทมีปากเสียงกัน เหตุเพราะขนมเบื้องโดยมีนางทองประศรีเป็นฝ่ายจุดชนวนให้เรื่องราวรุนแรงมากขึ้น จนถึงขั้นโต้เถียง ทะเลาะตบตีกัน ปลายชุมพลเห็นเหตุการณ์ได้เข้าห้าม แต่ก็ถูกนางสร้อยฟ้าผลักตกลง นางทองประศรี

โกรธและตำหนางสร้อยฟ้าถึงชาติตระกูล พระไวยเข้าห้ามไว้แล้วสอบถามเรื่องราวทั้งสองฝ่าย สร้อยฟ้ากลับโต้เถียง ทำให้พระไวยโกรธ ฉวยไม้ไล่ตีสร้อยฟ้า ทำให้สร้อยฟ้าโกรธแค้นพระไวยและศรีมาลา จึงไปหาเถรชาวดิฉันช่วยทำเสน่ห์พระไวย เพื่อกลับมาหลงรักตนและเกลียดศรีมาลา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์นี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นความขัดแย้งหลัก อันก่อให้เกิดความขัดแย้งชนิดย่อยๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลากับนางสร้อยฟ้า อันเนื่องมาจากความรักความหึงหวงของภรรยาทั้งสองที่มีต่อพระไวย ดังคำกล่าวที่ว่า “อันชายหนุ่มเมียสองมักพร่องแรงหม่อมเมียพาคะแย่งหม่อมผัว” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๐๖) และเหตุเพราะ “มีเมียสอง” จึงทำให้เกิดเรื่องราวทะเลาะวิวาทระหว่างศรีมาลากับสร้อยฟ้า โดยเริ่มจากพระไวยใช้ให้ภรรยาทั้งสองละเลงขนมเบื้อง ผลปรากฏว่าสร้อยฟ้าละเลงขนมเบื้องแผ่นหนา ซึ่งผิดกับศรีมาลา สร้อยฟ้าจึงถูกเยาะเย้ยจากผู้พบเห็น ได้แก่ บ่าวไพร่ พลายชุมพล และนางทองประศรี ซึ่งอ้างถึงความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมต่างเชื้อชาติว่า “ลาวทำขนมเบื้องผิดเมืองไทย” ทำให้นางสร้อยฟ้ารู้สึกกระทบกระเทือนทางจิตใจมากขึ้น และยิ่งกว่านั้น เมื่อสร้อยฟ้ารู้ว่าพระไวยเข้าห้องนางศรีมาลา อีกทั้งนางศรีมาลาพูดถึงขนมเบื้อง สร้อยฟ้าเข้าใจว่าศรีมาลากำลังนินทาตน ดังความว่า

ฝ่ายสร้อยฟ้าแฉว่าขนมเบื้อง	ให้แค้นเคืองปวดปอดตลอดไส้
วัดตั้งดินประสีปลิวปลุกไฟ	เข้าใจว่าศรีมาลานั้นท้าว
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๐๘)

ด้วยเหตุข้างต้น สร้อยฟ้ายังเกิดความรู้สึก “แค้นเคือง” สั่งสมเพิ่มมากขึ้นภายในใจ จนนางไม่อาจทนฟังต่อไปได้ ต้องโต้ตอบปะการมรึงด่ากับศรีมาลา เป็นเหตุเชื่อมโยงให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับสร้อยฟ้า เมื่อนางทองประศรีร้องด่าสร้อยฟ้า เข้าข้างนางศรีมาลา อีกทั้งเมื่อถึงเวลาเช้า สร้อยฟ้าเห็นศรีมาลาเอาอกเอาใจพระไวย ก็ยิ่งเพิ่มความรู้สึกเคืองแค้น จน “พลุ่งพล่านตาลเดือดไม่เหือดหาย เหมือนเสือร้ายรังควานจับขยับจ้อง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๒) ถึงกับได้แสดงความโกรธ ความไม่พึงพอใจออกมา ด้วยการ “...ลงเท้าผึ่งผึ่งถึงนอกชาน ส่งเสียงจาดเรียกข้าดำเลื่อนเปื้อน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๒) เพื่อระบายความตึงเครียดภายในใจ เป็นเหตุให้เกิดการโต้เถียง ทะเลาะวิวาท และ ด่ากระทบกระทั่งยับเยินเสียดลีสกับศรีมาลาอย่างรุนแรง ถึงขั้นต่อสู้ ตบตีกัน ดังความว่า

ศรีมาลาได้ฟังให้คลั่งใจ
ข้างลยหน้าว่าเล่นออกครั้นตรง
ปากบอนค่อนขอตลอดนินทา

.....
สร้อยฟ้าโผผางวางเข้ามา
ชุมพลวิ่งเข้ายุตและจุตรุน

ดั่งเอาไม้มาต่อยสักร้อยแฉง
ชั้นกูขึ้นเอ็งไม่เกรงใจ
ตบหน้าตามึงเสียให้ได้

.....
ชักผ้าคาดนมกระโจมุ่น
สร้อยฟ้าผลึกหมุนตาล่องลง
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๕)

จากผลของการทะเลาะวิวาทระหว่างศรีมาลาสร้อยฟ้าข้างต้น กระทั่งสร้อยฟ้าผลึกหมุนตาล่องนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคมซ่อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง กล่าวคือ พระไวยกระทำการอันขัดต่อบทบาทและสถานภาพของสามี ที่ไม่สามารถควบคุมภรรยาทั้งสองให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ จึงเกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้น เป็นที่อับอายในสังคม ดังที่นางทองประศรีดำ ว่า

อย่าเป็นจมีนไวยเลยหลานเอ๋ย
ข้างไม่อายเพื่อนบ้านอ้ายชานช

ไปไสเคยแม่กลองร้องขายกะปิ
ริมีเมียสองอ้ายหนองกรมา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๐)

หรือ

พลาญอุ้มชุมพลมาตำอึงบ้าน
เมียมึงหึงกันสนั่นไป
อ้ายชาติชั่วกลัวเมียเสียน้ำหน้า
หลับหูหลับตาอ้ายบ้าเฟอะ

มาตีหลานกูทำไมให้
โยไม่ตีกับอ้ายจันเคอะ
อ้ายหน้าโสมมอ้ายจมนเปราะ
งมเงอะเปล่าเปล่าอ้ายเมาเมีย
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๓๗)

หลังจากนั้น ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งเชื่อมโยงระหว่างสร้อยฟ้ากับนางทองประศรี และพระไวยต่อเนื่องอีก ทั้งยังเป็นการสร้างความคับแค้นใจให้เกิดกับพลาญชุมพลสั่งสมตั้งแต่เยาว์วัย เพื่อคิดแก้แค้นสร้อยฟ้าต่อไปเมื่อตนเติบโตขึ้น

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับนางสร้อยฟ้า เกิดจากการทะเลาะกันระหว่างนางทองประศรีกับนางสร้อยฟ้า เนื่องจากนางทองประศรีไม่ชอบนางสร้อยฟ้าภรรยาพระราชทานต่างเชื้อชาติของพระไวย ที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตครอบครัวของนาง เพราะ

ขณะนั้น พระไวยมีนางศรีมาลาบุตรสาวของพระพิจิตรบุษบา ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่ขุนแผน และพระไวยรัก เคารพนับถือเป็นญาติผู้ใหญ่ เป็นภรรยาอยู่แล้ว จึงไม่ต้องการให้นางศรีมาลาบุตรสาวของคนที่เป็นผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือผิดหวังและเสียใจ เป็นเหตุให้นางทองประศรีเกิดความไม่พอใจนางสร้อยฟ้าอย่างมาก โดยเริ่มจุดชนวนความขัดแย้งตั้งแต่เหตุการณ์ละเลงขนมเบื้อง เมื่อนางสร้อยฟ้าละเลงขนมเบื้องแผ่นหนา พระไวยก็อุทสาห์แก่แทนเมียแล้วว่า “หนาหนาดี” แต่นางทองประศรีกลับพูดต่อว่าถึงเชื้อชาติ เปรียบเทียบฝีมือระหว่างไทยกับลาวว่า “ลาวทำขนมเบื้องผิดเมืองไทย” และด่า ตูถูก นางสร้อยฟ้า ว่า

ทองประศรีร้องว่าอีทำลาว
เทแป้งแกล้งให้เปราะเลอะทั้งเรือน
นางสร้อยฟ้าได้ยินท่านยาด่า
ศรีมาลาเลิกเตาเข้าข้างใน

ทำลาวเจียวอีหมาชี้เรื้อนเปื้อน
กะทะกระทอยต้อยเกลื่อนลาวจัญไร
ขัดใจแทบน้ำตาจะเล็ดไหล
ชุมพลไปเรือนยามีได้เข้า
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๐๗)

นอกจากนี้ คราวใดที่นางศรีมาลาทะเลาะกับสร้อยฟ้า นางทองประศรีก็จะไม่เคยเป็นผู้ไกลเกลี่ยให้ตัวละครทั้งสองเข้าใจกันเลย แต่กลับซ้ำเติมฝ่ายนางสร้อยฟ้าข้างเดียว ดังตอนเหตุการณ์หลังจากเกิดเหตุละเลงขนมเบื้อง พระไวยเข้าห้องศรีมาลาแล้วนางพูดคุยถึงขนมเบื้อง สร้อยฟ้าได้ยินเข้าใจผิดคิดว่านินทาตัว จึงร้องด่าศรีมาลา จนกลายเป็นเรื่องราวทะเลาะวิวาทกัน นางทองประศรีได้ยินภรรยาพระไวยทั้งสองทะเลาะกัน ก็ร้องด่าสร้อยฟ้าโดยเท่าความพาดพิงถึงเชื้อชาติเช่นเคย แทนที่จะห้ามปราม ว่า

.....
เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย
ชอกซอนรู้นอีลันลังกา

.....
สร้อยฟ้าฟังย้าชักหน้าม้อย
คนนั้นว่าคนนี่ว่ามาระคม
น้ำไหลโยไม่ไหลไปที่ลุ่ม
ท่านย่าว่าเหมมาเปรียบเปรย
ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโตน
อีเจ็ดร้อยหมาเปื้อนมันเหลือรัก

ตำรายาอะไรอสร้อยฟ้า
แงงอนกระไรเลยเป็นหนักหนา
หยูกยาข้างไหนกูไม่เคย

.....
ว่าคุณย่าละก็คอยพลอยประสม
ลมพัดไม่มีไปข้างไหนเลย
ข้างไหนลุ่มไปบนเขาเจ้าแม่เอ้ย
เหวยอีลาวปากคอมันหนักนัก
ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก
ทำอีก็ชักมีฉาวอีลาวตอน

สร้อยฟ้าได้ยินท่านย่ำค่ำ
ทองประศรีร้องแปร็นอีแสนงอน

ม้วนหน้าล้มทับลงกับหมอน
ต่ำเหนือแล้วก็นอนกรนโครกไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๐๙-๙๑๐)

จากคำประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า นางทองประศรีเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้นางสร้อยฟ้าเกิดความกตัญญูภายในใจอย่างมาก อย่างไรก็ตามสร้อยฟ้าก็ได้โต้เถียงนางทองประศรี แต่กลับเก็บความรู้สึกเจ็บแค้นใจสะสมไว้ภายในใจ กระทั่งหลังจากที่ศรีมมาลาทะเลาะกับสร้อยฟ้าครั้งใหญ่ถึงต้องต่อสู้ต่อกัน แล้วนางสร้อยฟ้าผลึกพลายชุมพลตกลง นางทองประศรีร้องต่ำสร้อยฟ้าอย่างรุนแรง ว่า

ทองประศรีชี้หน้าแก้ดาโผง
ทำหลานกูด้วยดังช่วยมา

อีตายโหงซ่มเหงกุกหนานา
ยังลอยหน้าหัวร่อค่อเป็นเ็น

.....
สร้อยฟ้าได้ฟังคุณย่ำค่ำ
คั่นปากอยากจะว่าให้สาใจ
จริงคะข้านี้ข้างน้ำมัน
หัวเดียวไม่มีทั้งพี่น้อง

.....
โมโหโกรธาหาเหือดไม่
บ่นพิไรว่าน้ำตานอง
ช่วยกันต่ำเล่นเถิดคล่องคล่อง
ทุบถองเล่นให้สบายใจ

.....
ทองประศรีต่ำฉาวอีลาวคง
ผลึกเด็กจนกระเด็นเห็นแก้ตา

.....
มาแผดส่งเสียงร้องอยู่จำจำ
เป็นหนึ่งว่ากูแกล้งพาโลเอา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๖)

ความรู้สึกเจ็บขำใจที่สั่งสมในใจของสร้อยฟ้าจากการถูกต่อว่าและคำตำเลียดลี ของนางทองประศรีนี้เอง เป็นเหตุให้สร้อยฟ้าต้องโต้เถียงนางทองประศรี นับเป็นการแสดงพฤติกรรมที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมซ่อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งจะส่งผลก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับสร้อยฟ้าต่อไป คือ

๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับนางสร้อยฟ้า อันเนื่องมาจากพฤติกรรมของนางสร้อยฟ้าขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมที่ไม่ปฏิบัติตามบทบาท และหน้าที่ภรรยาที่ดี โดยการก่อเรื่องทะเลาะวิวาท โต้เถียงกับญาติผู้ใหญ่ของสามี ดังที่ว่า “สร้อยฟ้ามัวเถียงกับท่านย่า” ตรงนี้แสดงให้เห็นพฤติกรรมก้าวร้าวที่นางสร้อยฟ้ามีต่อนางทองประศรีผู้ซึ่งอาวุโสที่สุดในบ้าน และยังเป็นย่าของสามี อีกทั้งเมื่อพระไวยได้สอบถามข้อเท็จจริงถึงการกระทำของนางสร้อยฟ้าและนางศรีมมาลา นางสร้อยฟ้ากลับโต้เถียงพระไวย แสดงถึงการไม่อยู่ในโอวาทของสามี จึงเป็นเหตุให้พระไวยโกรธ ต่ำ และลงโทษนางสร้อยฟ้าด้วยการไล่ตี ดังความว่า

อุเหม่อุเหม่อีสแนงอน
 เขาตามกันก็กลับเข้ารับเอา
 แต่ต่อหน้ายังกล้ำมาขึ้นเสียง
 อีสแนงอนค่อนข้างสารพัน
 แต่เด็กห้ามก็ยังปามเอาจนเจ็บ
 ใจคอเทียมโหดโหดปัญญา
 ศรีมალช่วยมากี่ตำลึง
 มันเหลือเลี้ยงจะเลี้ยงเอาไวโย
 ขวับขวับยับตลอดไปทั้งหลัง
 สร้อยฟ้ากลัวเต็มทีวังหนีมา
 ศรีมალาสงสารก็สิ้นแค้น
 หม่อมตีนีกระไรเป็นริ้วเรียว
 ปิดประตูใส่กลอนด้วยความกลัว
 เจ็บระบมตรมทั่วทั้งตัวไป

ช่างมาร่อนเสียงร้องออกเราเรา
 ญูรู่เท่ามึงอยู่สิ้นทุกสิ่งอัน
 ลับหลังใครจะเถียงได้หรือนั้น
 ใครจะทันมึงเล่าเจ้ามารยา
 แบนเหน็บเอาผู้ใหญ่ไม่คิดหน้า
 ปากกล้าคำคนไม่เกรงใคร
 ญูมึงชี้หน้าว่าเล่นได้
 ฉวยกระชากไม้ได้ไล่ตีมา
 ลายกระทั้งทั่วตัวตลอดบำ
 ประทานโทษเมียเราแต่ครั้งเดียว
 วังเล่นเข้ายุตดูดไม้เหนียว
 สร้อยฟ้าตลบเลี้ยวเข้าเรือนใน
 กลิ้งเกลือกเลือกตัวลงร้องไห้
 นางพิโรธพาลางเพียงวางวาย

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๘-๙๑๙)

การที่พระไวยลงโทษทูปดินนางสร้อยฟ้าเมื่อทำความผิด ถือเป็นการกระทำที่สามิใช้ อำนาจตามขอบเขตของกฎหมายเท่านั้น มิได้เป็นการกระทำเกินเหตุ ดังที่ระบุไว้ในกฎหมาย ลักษณะฝ่าฝืน ว่า “...มาตราหนึ่ง สามิภริยาอยู่ด้วยกัน ภริยามีความผิด สามิจะปราบปรามโดยดีหญิง หญิงจะเอาโทษแก่สามินั้นมิได้...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๑๒๘)

จะเห็นว่า ผลกระทบที่สร้อยฟ้าต้องต่อสู้กับ “คนนั้นว่าคนนี้ว่ามาระดม” อาทิเช่น นางทองประศรี พระไวย และศรีมალ ดังได้กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นถึงกลวิธีในการสร้างความขัดแย้งระหว่างสร้อยฟ้ากับสิ่งแวดล้อมภายในสังคมครอบครัวซ้อนอยู่ด้วยอีกชนิดหนึ่งได้อย่างแนบเนียน ซึ่งจะมีผลผลักดันต่อการสร้างความขัดแย้งภายในใจนางสร้อยฟ้า ต่อไป

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งภายในใจนางสร้อยฟ้า หลังจากที่ถูกพระไวยไล่ตี ทำให้เกิดภาวะตึงเครียดภายในจิตใจระหว่างความรู้สึกที่ต้องกลับกลายมาเป็นผู้แพ้ นิ่งเฉย ดังคำกล่าว “จะต้องมุดตัวเร้นเป็นเรือดไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๑๙) หรือ “ครั้งนี้เห็นที่จะผิดเคื่องใครเลยจะกระตือรือร้นให้คืนตรา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๒๐) แม้กระทั่งสามีนางก็ไม่สามารถจะพึ่งพาได้ กับอีกความรู้สึกหนึ่งนางต้องการจะต่อสู้เพื่อเอาชนะพระไวยและนางศรีมალให้ได้ เพราะความแค้นใจที่พระไวยให้ความรักความสนใจนางศรีมალมากกว่าตน เป็นเหตุให้

สร้อยฟ้าแค้นใจศรีมัลลามากด้วยเช่นกัน ถึงกับ “ให้คิดแค้นศรีมัลลาน้ำตานอง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๒๐) ทั้งที่นางศรีมัลลาก็ “สิ้นแค้น” สร้อยฟ้าไปแล้ว ครั้งที่พระไวยไล่ตีสร้อยฟ้า ศรีมัลลาก็เป็นผู้ห้ามพระไวยไม่ให้ตีสร้อยฟ้า แต่นางสร้อยฟ้ากับแค้นใจศรีมัลลามาก และพระไวยมากขึ้น ดังความว่า

.....
 กลุ่มก่ดขัดแค้นให้เคืองใจ
 ไปเชือดอัยฟังกคำศรีมัลล
 แค้นคำที่สนั่นเสนอมัว
 ถ้านิ่งให้คงกระหน่ำซ้ำจนทรุด
 ภูก็ชาติเรือกุโลไบสลัด
 จะฝ่าฝืนคลื่นไวกมีให้จม
 เต็มจนก็จะทนลงทอดสู
 จำจะหาต้นหนที่คนดี

ยังคิดก็ยิ่งมีความโกรธา
 ด้วยพระไวยผู้รักเป็นหนักหนา
 มันขย่งเจียนฆ่าให้ม้วยมด
 ยกเนื้อมือตัวเป็นที่สุด
 เอาจนหลุดลอยลือปลิวตามลม
 ถึงลมพัดก็คงเรียดเสียดประสม
 ถึงใบน้อยจะระทมก็ตามที่
 เมื่อจะอยู่หรือมิอยู่ให้รู้ที่
 มาช่วยชีวิตให้ในสายชล

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๒๐-๙๒๑)

ด้วยเหตุที่ นางสร้อยฟ้ามีความคับแค้นใจพระไวยและนางศรีมัลลานั้นเอง นางจึงคิด “จะแก้แค้นแทนตนในครั้งนี้” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๒๑) ด้วยวิธีการทำเสน่ห์โดยสมคบกับเถรวาท เพื่อให้พระไวยกลับมาหลงรักตน และเกลียดศรีมัลล ซึ่งเหตุการณ์ตรงนี้ ยังผลก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างสร้อยฟ้ากับจาริตประเพณีและกฎหมายอีกด้วย

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับจาริตประเพณีในสังคม

ความขัดแย้งชนิดนี้ เกิดจากการกระทำของนางสร้อยฟ้าที่สมรู้ร่วมคิดกับเถรวาททำเสน่ห์ ว่า

จงเข้าดลใจพระไวยผู้
 แล้วชิงชิงศรีมัลล่าย่านักปอง

ให้มีดมั่วลุ่มหลงลงมาห้อง
 ต้องมนต์พันพันให้มัวใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๒๔)

การกระทำข้างต้น ถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อจาริตประเพณีในสังคม เพราะการทำเสน่ห์เป็นการใช้ไสยศาสตร์กระทำสิ่งชั่วร้าย ส่งผลให้บุคคลหลงมกมาย ขาดสติ และตกอยู่ในอำนาจของตนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งมักจะก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกภายใน

ครอบครัวย่างรุนแรง เป็นการกระทำที่ผิดต่อศีลธรรมและน่ารังเกียจ สังคมไม่พึงปรารถนา
ผลที่ได้รับโทษถึงขั้นประหาร ดังนั้นหลังจากที่ขุนแผนจับเสน่ห์ได้แล้วว่า สร้อยฟ้าทำเสน่ห์ นาง
จึงได้รับผลการกระทำ คือ ถูกลงโทษ คำประณาม ถูกทำร้ายร่างกาย และได้รับความรังเกียจ
เหยียดหยาม ดังที่พระพันวษา ทรงพิโรธ และบริภาษนางอย่างรุนแรง ว่า

ถูก็ชบเลียงมึงถึงขนาด
ทำเสน่ห์เล่ห์กลจนอัปรีช
ไปลอบคบเถรเถรจนถึงวัด
ฝังรูปฝังรายน้อยเมื่อไร

ทั้งสกุลรุนชาติก็สังศรี
มึงโลภประเวณีนี้เหลือใจ
สารพัดเล่ห์ยันต์เขาจับได้
เขาเอาให้อยู่ครบครัน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๒๘)

นางทองประศรี คำประณามว่า

ทุดอีสร้อยฟ้าออกมา
ทำรูปทำรายน้อยเมื่อไร

อีลาวกาลิไม้เลียงได้
ให้ออไวพलयงามออกชมชาน
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๒๘)

พลายชุมพล และประชาชนที่มาชมการลุยไฟ รุมกันคำประณาม ว่า

.....
มาถึงสร้อยฟ้าร้องคำปล้น
พีศรีมาลาเขารักกูเหมือนลูก
อีลาวป่าหน้ามึงไม่อาย

.....
อีซ้อนตะแกรงแกลังกันให้ได้อาย
มาตุถูกมูสาวว่าง่าย่าย
มานอนหงายครางร่นคนดูอึ้ง

.....
ฝูงคนพริ้งพร้อมล้อมดูแคง

.....
คำแข่งสร้อยฟ้าทุกหน้าไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๓๘-๑๐๓๙)

นอกจากการทำเสน่ห์จะผิดจารีตประเพณีแล้ว ยังเป็นการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย
ลักษณะเบ็ดเสร็จ มาตรา ๑๔๘ ว่า

...มาตราหนึ่ง ผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวงงงงวยในตน แลประกอบกฤตยาคุณ เป็นยาแฝด
ด้วยสิ่งใด ๆ ให้ท่านกินก็ดี ใส่ให้ท่านด้วยประการใด ๆ ก็ดี พิจารณาเป็นสัจให้ท่าน
๖๐ ที่ เอาขึ้นหาอย่างประจักษ์ แล้วทะเวน

บก ๓ } วัน แล้วฆ่ามันเสีย...
เรือ ๓ }

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ : ๒๕๓๗ : ๑๔๐)

ดังนั้น เมื่อนางสร้อยฟ้าถูกจับได้ว่าสมคบกับเถรชวาททำเสน่ห์ยาแฝด จึงต้องมีการพิจารณาคดีความด้วยการพิสูจน์ค่าน้ำลูยไฟ ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่องต่อไป

ตอนที่ ๓๘ พระไวยถูกเสน่ห์

หลังจากที่นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรักแล้ว ก็สบโอกาส ใส่ความนางศรีมาลาว่า กลั่นแกล้งตน ขณะนั้นพระไวยกำลังลุ่มหลงเสน่ห์นางสร้อยฟ้า จึงเขียนตีศรีมาลา พลายชุมพลเข้าห้ามพระไวย ก็มีอาจทัดทานได้ กลับพลอยถูกตีด้วย เป็นเหตุให้พลายชุมพลโกรธแค้นพระไวย หนีไปฟ้องขุนแผนที่เมืองกาญจนบุรี ว่า พระไวยถูกเสน่ห์นางสร้อยฟ้าเขียนตีศรีมาลาและตน เมื่อขุนแผนทราบเรื่องทั้งหมดก็โกรธ คิดจะลงไปอยุธยาเพื่อแก้เสน่ห์พระไวย และในคืนนั้นเองพลายชุมพลได้หลบหนีไปหาตายายที่สุโขทัยจนกระทั่งพบยายดาแล้ว พระยาสุโขทัยพาพลายชุมพลไปฝากไว้กับสมภารวัดกระพังทองเพื่อเรียนหนังสือและวิชาเวทมนตร์ต่อไป

ส่วนนางศรีมาลา เมื่อทราบว่าพลายชุมพลหลบหนีไป ก็เหมือนตัวคนเดียว ชาติที่พึ่งเกิดความทุกข์ใจอย่างหนัก จึงได้ใช้อ้ายทิดข้าเก่าไปแจ้งข่าวให้พระพิจิตรและนางบุษบาทราบว่าเป็นเจ็บหนัก พระพิจิตร บุษบาทราบข่าวจึงรีบลงเรือมากรุงศรีอยุธยาทันที

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนพระไวยถูกเสน่ห์นี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นความขัดแย้งหลัก คือ เริ่มจากความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับศรีมาลา อันเนื่องมาจากความรัก ความชิงไหว เป็นเหตุให้สร้อยฟ้าคับแค้นใจพระไวยและนางศรีมาลา จึงได้คิดแก้แค้นด้วยวิธีการทำเสน่ห์เล่ห์กล ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ ๓๗ ทำให้พระไวยลุ่มหลง และกลับเกลียดศรีมาลา คราวที่สร้อยฟ้าแกล้งทำเดินชนนางศรีมาลา แล้วสร้างทำเป็นล้ม พระไวยเห็นว่าสร้อยฟ้าล้มลง ก็โกรธ ต่ำ และเขียนตีศรีมาลา ดังความว่า

ให้พิโรธโกรธใจดังไฟดับ
คู่อู้ทำได้ใจจกรรจ
ช่วยมาก็ซังตั้งข่มเหง
ถ่มอุยที่มดเฝ้าเอาตามใจ
ศรีมาลาว่าฉันไม่ได้ทำ

ยื่นขยับระรัวตัวสั้น
ถิษยันเขาเล่นเช่นข้าไท
จะกลัวเกรงสักนิกก็หาไม่
ยิ่งกว่าเจ้าได้เชลยมา
ฟ้าผ่าเถิดวิบากกรรมเป็นหนักหนา

เสสร้างแกล้งพาลมารยา
อะเถียงอิกเล่าอีเจ้าเล่าห์
ยังพาลโกหกไม่ตกคำ

ทำลัมลงแล้วก็ว่าข้าดิบทำ
เมื่อดิบสร้อยฟ้าเซคะมาคว่ำ
อิมุสธาระย่ำสบถลน

.....
วันนี้ยังมาพาลอิก
แม้มีทำบ้างเลยจะเคยใจ
ขวับขวับยับแตกตลอดหลัง
ทองประศรีร้องอิงมึงอย่ามา
แปรดแปรนแสนถ่อยน้อยไปหรือ
ผัวว่ากลับเถียงเปรี้ยงเปรี้ยงดี
แกผลักไสว่าอวอยเอาอิกเหวย
ลูกถลันกันพีศรีมาลา
ตีถูกศรีมาลากีหลายหน
ศรีมาลาวิ่งร้องเข้าห้องลับ
พलगอุมพलगมาต่าอิงบ้าน
เมียมึงหึงกันสนั่นไป

.....
จะให้ฉีกแล่นือไปถึงไหน
ฉวยไม้ตีต้อนตลบมา
ศรีมาลาแอบบังข้างคุณย่า
ปากกล้าไม่กลัวจนผัวตี
น้ามัดมือโยงเขียนให้เป็นผี
ดิบทำย่ำยือสร้อยฟ้า
ชุมพลงว่าอย่าเลยคุณพี่ชา
พระไวไล่หวดมาจนย่อยยับ
ถูกชุมพลงน้องชายก็หลายขวับ
ทองประศรีเต้นหับระงมไป
มาตีหลานหลานกุทำไมให้
โยไม่ตีกันอ้ายจันเคอะ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๓๖-๙๓๗)

จากคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งหลายอย่างซับซ้อนกัน ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม กล่าวคือ เริ่มต้นจากการสร้างความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับศรีมาลาแล้ว ทำให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างพระไวยกับศรีมาลาด้วยอีกกรณีหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องมาจาก พระไวยเห็นว่าศรีมาลาได้เถียงตนผู้ซึ่งเป็นสามี ซึ่งถือว่าศรีมาลาได้การกระทำการอันขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม ของภรรยาที่ดี ต้องยอมเชื่อฟังสามี ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุให้พระไวยโกรธ ด่า และเขียนตีศรีมาลา ฝ่ายนางทองประศรีก็เห็นว่าศรีมาลาผิดด้วยเช่นกัน จึงร้องด่านางศรีมาลาว่า “ปากกล้าไม่กลัวจนผัวตี” หรือ “ผัวว่ากลับเถียงเปรี้ยงเปรี้ยงดี” และนี่คือเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับศรีมาลาขึ้นอีกกรณีหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การโต้เถียงของศรีมาลา ก็เพื่อต่อสู้กับความบริสุทธิ์ใจ ความยุติธรรม แต่ขณะนั้นพระไวยถูกเสน่ห์ รวมทั้งนางทองประศรี จิงพาลโกรธ และเกลียดศรีมาลา แม้พलगชุมพลงเข้าห้ามไว้ ก็พलगถูกเขียนไปด้วย เป็นเหตุให้พलगชุมพลงแค้นใจพระไวย และนางสร้อยฟ้า และลั่นวาจาว่าจะจับผู้ที่ทำเสน่ห์ให้ได้ ว่า “จะจับอ้ายคนร้ายให้ได้ตัว ทูลให้ไปตัดหัวตะแลงแกง” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๔๖) หลังจากนั้น ได้หนีไปหาขุนแผนเพื่อให้ช่วยแก้มนต์เสน่ห์ และแก้แค้นพระไวย ซึ่งจะมีผลต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างพलगชุมพลง

กับพระไวย และขุนแผนกับพระไวย ต่อไป ดังที่พลายชุมพลบอกขุนแผนว่า “ลูกสุดแสนแค้นใจในเท่านี้ จึงดันหนีขึ้นมาหาพ่อแม่” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๔๕) เมื่อขุนแผนทราบเรื่องราว ก็เกิดความคับแค้นใจพระไวยขึ้นอีก

นอกจากนี้ หลังจากที่พลายชุมพลหนีไปหาขุนแผนแล้ว ทำให้เกิดผลกระทบทางความรู้สึกต่อนางทองประศรี เนื่องจากนางรัก และเป็นห่วงพลายชุมพลหลานชาย จึงพาลโกรธ ด่าพระไวยอย่างรุนแรง ดังความว่า

ทองประศรีชี้หน้าด่าพระไวย
เพราะเมียมีงเหง่วงกันวันวาย
ยังจะแค้นมีหน้าออกมาถาม
ไม่ได้หลานกุมาย่านึกไป

อ้ายอัปรีชั้ยจัญไรนอนจนสาย
พลอยออพลายต้องตีจึงหนีไป
โคตรแม่มีงไปตามมาให้ได้
กูจะต่อยหัวให้ลงเป็นเบือ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๔๑)

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับทองประศรี ก็ไม่ได้เข้มข้นรุนแรง เพราะหลังจากพระไวยได้ทำนายชะตากรรมของพลายชุมพลว่า จะได้ไปพบญาติผู้ใหญ่คอยดูแลอุปถัมภ์ นางทองประศรีก็เบาใจ และคลายโกรธลง

ตอนที่ ๓๙ ขุนแผนส่องกระจก

หลังจากที่พระพิจิตร นางบุษบา และขุนแผน นางแก้วกิริยา ทราบว่า เกิดเรื่องราว วันวายภายในครอบครัวพระไวย ต่างก็พากันไปบ้านพระไวย เมื่อศรีมาลาพบหน้าพ่อแม่ และขุนแผน นางร้องไห้เล่าเรื่องที่ถูกพระไวยเมียนตี ทำให้พระพิจิตรและนางบุษบา รู้สึกเสียใจ จึงพูดต่อว่าพระไวย ส่วนพระไวยครั้งได้ฟังคำกล่าวหาตน กลับพูดโต้ตอบพ้อตา แม่ยายอย่างรุนแรง เป็นที่ประชดประชัน ทำทนาย ขุนแผนเห็นพระไวยใช้คารมไม่ลดละ เพราะกำลังถูกเวทมนตร์เสน่ห์ยาแฝด จึงทำกระจกมนต์ให้ปรากฏรูปแก่ตาให้เห็น แล้วให้พระไวยดู แต่พระไวยกำลังถูกฤทธิ์เวทมนตร์ก็หาเชื่อฟังบิดาไม่ กลับกล่าววาจาเลิกว่าตนมีบุญคุณที่ได้ช่วยทูลขอโทษบิดาคราวไปตีเชียงใหม่ ขุนแผนโกรธ ไล่ตีพระไวย นางทองประศรีขณะนั้นก็ถูกมนต์เสน่ห์เช่นกัน จึงเข้าข้างพระไวย และด่าว่าขุนแผน พระพิจิตร นางบุษบา เห็นเป็นเรื่องราว ลูกหลานมากขึ้น จึงพูดตักเตือนนางศรีมาลากลับไปบ้านเนื่องจากนางกำลังตั้งครรภ์ หากคลอดลูกแล้วจะพากลับมา พระไวยโกรธถึงกลับกล่าววาจาทำทนาย ประกาศแย่งตัวศรีมาลา ทำให้ขุนแผนแค้นพระไวย ตรงเข้าจะทุบตี พอตินางทองประศรีเข้าขวางไว้ และด่าขุนแผนให้ได้อับอาย ขุนแผนโกรธจัดถึงกับทวงดาบฟ้าฟื้นคืน พร้อมกล่าวตักเตือนพระไวย หลังจากนั้น

พระพิจิตร บุษบา ชุนแผน นางแก้วกิริยาต่างเดินทางกลับ ก่อนที่ชุนแผนจะกลับกาญจนบุรี ได้ให้ผีพรายสองนางอยู่ปกป้องนางศรีมาลา ส่วนพลายชุมพลบวชเป็นเณรอยู่ที่เมืองสุโขทัย วันหนึ่งได้ระลึกถึงความทุกข์สุขของชุนแผน จึงเขียนหนังสือให้หุ่นพยนต์นำไป ชุนแผนก็มีหนังสือโต้ตอบขอบคุณและขอให้พลายชุมพลช่วยแก้แค้นพระไวย โดยให้พลายชุมพลปลอมเป็นทหารมอญยกทัพหุ่นพยนต์เข้าโจมตีอยุธยา เพื่อเป็นอุบายลวงให้พระไวยยกทัพต่อสู้ต่อไป

ความขัดแย้งที่ปรากฏตอนชุนแผนส่งกระจกนี้ เป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครต่อเนื่องจากผลของความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับศรีมาลา ดังต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร

๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างพระพิจิตร นางบุษบา กับพระไวย อันเนื่องมาจาก ลักษณะขัดแย้งกันทางความคิดเกี่ยวกับการกระทำของพระไวย คราวที่พระไวยดบตีนางศรีมาลา พระพิจิตร นางบุษบา ได้กล่าวต่อว่าพระไวย แต่พระไวยซึ่งขณะนั้นถูกมนต์เสน่ห์เข้าครอบงำ ไม่ยอมรับผิด กลับโต้เถียงกับพระพิจิตร ดังความว่า

.....	
ถึงจะโบายตีมิให้หนัก	จนลูกรักเติบโตใหญ่ได้มีผ้า
ยกให้หมายใจจะฝากตัว	กลับมาชั่วช้าได้ให้อายคนา
ครานั้นพระหมื่นไวยพลายงาม	ฟังความคั่งแค้นทุกซมซม
กระทบกระแทกแตกดันให้บัดดล	ฉนั้นจันไม่รู้ที่จะเจรจา
.....	
หรือคุณพ่อกับคุณแม่บุษบา	หารู้ทะเลาะตีต่อกันบ้างไม่
ประเพณีมีมาแต่ก่อนไร	มิใช่ใครจะลูถึงโสดา
	(ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๑)

และความขัดแย้งระหว่างบุตรเขยกับพ่อตาแม่ยาย กลับรุนแรงมากขึ้น เมื่อเกิด ลักษณะขัดแย้งกันทางความคิดระหว่างนางบุษบา กับพระไวย อีกทั้งพระไวยได้แสดงพฤติกรรม ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม ตอนที่นางบุษบาขอให้นางศรีมาลาซึ่งกำลังตั้งครรภ์กลับไปอยู่กับ ตน และจะส่งกลับคืนหลังจากที่นางคลอดแล้ว แต่พระไวยกลับไม่ยินยอมให้ไป เป็นเหตุให้ พระไวยโกรธแม่ยาย เมื่อ “ฟังความคั่งคั่งดังเพลิงไหม้” จึงได้ตอบ กระทบกระแทกกล่าว ล่วงเกินนางบุษบา ทำให้นางบุษบาไม่พอใจ โกรธ พร้อมกับกล่าวโต้ตอบกลับอย่างรุนแรงถึงขั้น ตั้ตรอน ดังความว่า

บุษบาว่าหม่อมเจ้าจอมเซย
กระทบทกระแทกแตกตันให้มารดา
ไซ้เรานี้จะลงมาว่าชาน
อีเต่าเข้าใจเป็นไรมี

ช่างแง่อนกระไรเลยเป็นหนักหนา
มิให้ไปก็ว่ากันโดยดี
ห้าวหาญอีกอักให้อึ้งมี
ล่ำเล็กว่าข้านี้ก็เข้าใจ

.....
ถ้ารู้ว่าวิวาทกันกับผิว
ตั้งแต่วันนี้ไปกูไม่มา
เจ็บไซ้ก็อย่าให้ไปบอกกู
ถึงมึงจะอยู่ตึกให้ครึกครื้น

.....
เคื่องหัวแม่ตีนกูไม่ดูหน้า
ตามแต่ว่าสนาเถิดขาดกัน
ผีสงากูไม่ดูเป็นแม่นมั่น
กูจนก็จะดันไปตามจน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๔-๙๖๕)

การที่พระไวยโต้เถียง กล่าววาจากระทบทกระแทก ล้วงเกินนางบุษบาแม่ยาย กระทั่ง
ทำให้นางโกรธพระไวยผู้เป็นบุตรเขยนี้ แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของพระไวยที่ขัดต่อบรรทัดฐาน
ทางสังคม เพราะสังคมไทยทุกยุคทุกสมัยต่างก็ยึดถือความอ่อนน้อมถ่อมตนและระบบอาวุโสเป็น
สำคัญ การพูดจาหยาบคายล่วงเกินผู้อื่น เป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม
(สุริรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. ๒๕๔๑ : ๑๐๓) อีกทั้งยังเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายอีกด้วย
ตามกฎหมายลักษณะฉ้อฉล มาตราที่ ๕๗, ๕๘ และ ๖๖ ดังความว่า

๕๗ มาตราหนึ่ง ชายใดไปเลี้ยง	ลูกสาว	} ท่าน ให้อาหารพ่อแม่ผู้	ถ้า	} แลญาติ
	หลานสาว		แก่	
พี่น้องแห่งหญิง เสมอพ่อแม่ผู้	ถ้า	} แลญาติพี่น้องแห่งตน อย่าให้ทำความสปรมาท		
	แก่			

อันมิชอบ ถ้าชายนั้น วิวาท ต่ำ ติกรรยาแลจับหอกธนูนำไม้สรรพอาวุธทั้งปวงจะฟันแทง
ภรรยา พ่อตาแม่ยายญาติพี่น้องห้ามมิฟังก็ดี.....ท่านว่าชายนั้นออกอาจนัก....

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๖)

๕๘ มาตราหนึ่ง ชายไปเลี้ยงลูกสาวท่าน ให้อาหารพ่อแม่ผู้ถ้าผู้แก่แลญาติแห่งหญิง
ถ้าชายมีพด กินเล้ามักคำดีเมียตน พ่อตาแม่ยายห้ามปรามมิฟัง มันว่ากล่าวเกิน
เลยหยาบ ชั่วแลให้เครื่องอันมิดีแก่พ่อตาแม่ยายก็ดี และมันฉุกฉลทุกดีเมียไปต้อง

พ่อตาแม่ยายก็ดี ให้มันแต่งเข้าตอกดอกไม้รูปเทียนสะมาพ่อตาแม่ยายแล้ว ให้เรียก
เอาทานบนไว้ ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๗)

๕๙ มาตราหนึ่ง ผัวเมียวิวาทตีกันจับหอกดาบแหลนหลาวธนูนำไม้มีดพร้า และมีผู้ชาย
ห้ามภอต้องผู้ช่วยนั้นบาดเจ็บใช้ ให้ไหมเป็น สิ้นไหม พิโน กิ่ง

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๗-๒๓๘)

จะเห็นว่า กฎหมายข้างต้นได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับการให้สามีเคาระพยำเกรง
บิดามารดาฝ่ายหญิง หรือพ่อตาแม่ยาย หากสามีภรรยาทะเลาะวิวาทกัน และมีสมาชิกคนหนึ่ง
ในครอบครัวภรรยาเข้าห้ามไว้ แต่สามีกลับด่าญาติคนนั้น กฎหมายให้สามีลูกแก่โทษ หากได้รับ
การยกโทษ จึงจะให้สามีอยู่กินกับภรรยาต่อไป ส่วนในกรณีที่สามีสบบประมาทพ่อตาแม่ยาย ก็มี
สิทธิไล่สามีออกจากบ้านได้

ด้วยเหตุที่พระไวยมีพฤติกรรมที่ขัดต่อบรรทัดฐานของสังคมขณะถูกเล่นหัวดังกล่าว
ข้างต้น จึงเป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธแค้นพระไวยอย่างยิ่ง ซึ่งจะส่งผลก่อให้เกิดความขัดแย้ง
เชื่อมโยงระหว่างขุนแผนกับพระไวยต่อไป ดังนี้

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับพระไวย อันเนื่องมาจากพระไวยมีพฤติกรรม
ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวล่วงเกินขุนแผนผู้เป็นบิดา
ในตอนที่ขุนแผนให้พระไวยดูระจกมนต์เสน่ห์ แต่พระไวยไม่ยอมดู กลับกล่าวล้อเลียนถึง
ความหลังครั้งช่วยบิดาให้พ้นโทษคราวทำศึกเชียงใหม่ว่า “มันไม่ดีที่ไหนจะพ้นโทษ เมื่อทรง
โปรดให้ไปตีเชียงใหม่นั้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๓) เป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธ และไล่ตี
พระไวย ดังความว่า

ขุนแผนชี้หน้าด่าอึง
ลูกจายดันแสมแร่เข้าไป

อุเหม้มิงลำเลิกพ่อเล่นได้
พระหมื่นไวยวิงวาทอย่าช่วยที ฯ
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๓)

ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับพระไวย รุนแรงมากขึ้นถึงตตรอนกัน ก็ตอนที่
พระไวยได้โต้เถียงล่วงเกินพ่อตาแม่ยาย คือพระพิจิตรนางบุษบา จนถึงขั้นจะทำการต่อสู้แย่ง
ชิงนางศรีมาลา เมื่อนางบุษบาขอพานางกลับไปอยู่เมืองพิจิตร ทำให้ขุนแผนโกรธแค้นพระไวย
มาก จึงด่า และชู่จะทำร้าย ดังความว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
เอื้ออ้ายไวยกระไรกล้าต่อหน้ากู
ซี้ซำหั่วพ่อเป็นต่อไม้
นับมึงไม่ได้อายใจดำ
ทั้งนี้มึงเห็นว่ายากทรัพย์
ซ่มเหงแม่ยายชายประจาน

แค้นคิดตาเพ่งเขม็งอยู่
ซ่มซู่ซี้เล่นเป็นผักยำ
แคะไค้ว่าเล่นไม่เป็นสำ
ถ้อยคำหยาบซ้าสามานย์
จึงไม่นับน้ำหน้าว่าชาน
ท่านก็พ่อแม่ของกูมา
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๗)

หรือ

ขุนแผนร้องแปร้นเจ้าลูกชาย
อวดอิทธิฤทธิ์ว่ามากไป

พ่อตาแม่ยายหากกลัวไม่
ใครใครไม่กลัวทั้งแผ่นดิน

.....
เป็นขุนนางโตใหญ่ที่ไหนเล่า
คุณยายังตามใจยิ่งได้ที
ถ้ากูบรลี่ยอย่าไปเผา
ฝีมือกูก็ไม่ไปกล้ากราย
ฟ้าพื้นของกูที่เอาไว้
มีศึกเมื่อไรได้เล่นกัน

.....
จะเหยียบหัวอ้ายเผ่าเสียป่นปี
ตั้งแต่นี้ขาดกันจนวันตาย
ถึงชีวิตอเจ้าจะสูญหาย
หมายแต่จะเอาชีวิตกัน
เร่งเอามาให้ซมิซมัน
ถ้าไม่ให้จะไล่ฟันเอาเดี๋ยวนี้
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๙)

จากคำดำของขุนแผนต่อพระไวยข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมที่บุตรก้าวร้าว กล่าววาจาเลิกลีบดามารดา หรือพ่อตาแม่ยาย นี้ ถือเป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่ยอมรับ โดยเฉพาะสังคมครอบครัว ขุนแผนถึงกับซู่ว่าจะทำร้าย พระไวยกลัว หนีไปหาย่าทองประศรีให้ช่วยทุกครั้ง ซึ่งขณะนั้นนางทองประศรีก็ถูกมนต์เสน่ห์ด้วยเช่นกัน ดังที่ขุนแผนกล่าวว่า “อ้ายไวยมัวหมองต้องยาแฝด เปื้อนแปดไปทั้งคุณย่านั่น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๗๐) จึงได้เข้าข้างพระไวยทุกครั้ง ดังนั้นครั้งใดที่พระไวยทะเลาะวิวาทกับใคร ไม่ว่าจะเป็นภรรยา พ่อตาแม่ยาย หรือขุนแผนเองก็ตาม นางทองประศรีก็จะเข้าข้างพระไวย และพาลทะเลาะกับบุคคลคนนั้นไปด้วย

๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างนางทองประศรีกับขุนแผน เป็นความขัดแย้งต่อเนื่อง หลังจากเกิดความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับขุนแผน นางทองประศรีจะเข้าข้างพระไวย และดำขุนแผนให้อับอายด้วย ดังตอนขุนแผนโกรธพระไวยที่ได้กล่าววาจาเลิกลีบว่าได้ช่วยทูลขอโทษให้ขุนแผนพ้นโทษ คราวทำศึกเชียงใหม่ ขุนแผนด่า และจะทำร้าย พระไวยเห็นว่าขุนแผนทำจริง

เกิดความกลัว จึงวิ่งไปหาท่าทองประศรีให้ช่วย ทองประศรีพาลโกรธและตำ ตูฏกวิชาขุนแผน
ตั้งความว่า

ทองประศรีตะแคงโกรธกระโดดโหยง	ทุดอ้ายบ้าล้าโพงตายโหงผี
ข่มเหงหลานกูไซ้อ้อปรีช	มึงอวดว่าตัวดีมีวิชา
จงทงว่าสองกระจกได้	เข้าใจว่ายิ่งยวดพูดอวดหมา
มึงทำเป็นกูเห็นอยู่อัตร	กูไม่ปรารถนาจะเชื่อใคร

.....

พระพิจิตรบุษาก็ตกใจ
จุดขายกระเบนร้งกำลังแรง
ขุนแผนยังหยุดให้สุดคิด
บุษบาจึงว่ากับพระไวย

.....

ร้องห้ามลูกไปจนเสียงแห้ง
บุษบาคร่ำแย่งเอาไม้ไป
ด้วยเกรงพระพิจิตรเป็นผู้ใหญ่
จะขอลาลูกไปเสียสักปี

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๔)

หรือ หลังจากที่พระไวยได้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าว กล่าววาจาสาเลิกล้อตมแม่ยาย โดยการพูดโต้เถียง กับพระพิจิตร นางบุษบา ขุนแผนโกรธพระไวยมาก ความขัดแย้งระหว่าง
พระไวยกับขุนแผนจึงมีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อขุนแผนดำ และซู่จะทำร้าย พระไวยก็หนีเข้า
หาทองประศรีอีก เนื่องจากทองประศรีก็ให้ความรัก ความเอ็นดูพระไวยมาก อีกทั้งยังถูกเสน่ห์
ด้วย จึงเข้าข้างพระไวย และพาลตำขุนแผนอย่างรุนแรง ว่า

.....

อ้ายหน้าด่านทะยานใจไม่เข้ายา
งุ่นง่านการงานอะไรของตัว
จงทงจะถองไม่มีอาย

.....

เขวากันลูกเซกกับแม่ยาย
ประสมหัวพลอยเห่าเองง่ายง่าย
ร้องตำทักทายแต่หลานกู

.....

มึงไม่ไปเสียให้พันเรือนกู
มือเห็บชายกระเบนร้องเกนมา

.....

กูมิต่อยให้เพื่อนก็จงว่า
กล้าดีก็มาอย่ารังไร

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๖๔)

การที่นางทองประศรีเข้าข้างพระไวยเช่นนี้ เป็นเหตุให้พระไวยได้ใจ กล่าวกล่าววาจา
ลบหลู่ดูถูกขุนแผนอย่างมีเกรงกลัว ซึ่งสร้างความโกรธแค้นให้ขุนแผนอย่างยิ่งถึงประกาศตัดรอน
และทวงดาบฟ้าฟื้นคืน แต่ พระไวยมิกล้าให้ดาบฟ้าฟื้นด้วยตนเอง นางทองประศรีจึงเป็นผู้เอา
ดาบฟ้าฟื้นให้ขุนแผนเอง ทั้งยัง “ร้องตำตาชั้นอ้ออิงไป” พร้อมขับไล่ขุนแผนให้ออกจาก

เรือน เป็นเหตุให้ขุนแผนโกรธแค้นทั้งพระไวย และทองประศรี ดังนั้นก่อนที่ขุนแผนจะเดินทางกลับกาญจนบุรี ได้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวเพื่อระบายความตึงเครียดออกมา ทั้งนี้เนื่องจาก “ขุนแผนแค้นแม่ไม่นิ่งได้ เอาอิฐแผ่นเข้าไปที่ริมฝา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๗๑)

๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

เป็นความขัดแย้งภายในใจขุนแผน อันเนื่องมาจากความแค้นใจที่มีต่อพระไวย หลังจากที่ได้เถียง ทะเลาะกันมาแล้ว เมื่อขุนแผนกลับถึงกาญจนบุรี ก็มีความรู้สึก

.....

แค้นด้วยลูกชายพระนายไวย
แต่ฮึดฮัดขัดใจเจียนจะคลั่ง
เฝ้าแต่ตรอมตรมระทมทุกข์

ปั่นป่วนหาหายโมโหไม่

ให้ร้อนรุ่มกลุ้มใจดังไฟลุก

นอนนั่งเข้าเย็นไม่เป็นสุข

คิดจะผลาญราญรอกอยู่ทุกวัน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๗๓)

จะเห็นว่า จากภาวะตึงเครียดภายในจิตใจของขุนแผนข้างต้น ซึ่งเกิดจากการต่อสู้ทางความคิดระหว่างการอยู่นิ่งเฉย กับการคิดแก้แค้นพระไวย แต่ความปรารถนาที่ต้องการจะแก้แค้นพระไวยมีมาก ถึงกับ “ไม่แก้แค้นสมประสงค์ก็คงตาย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๗๔) จึงยอมตัดสินใจแก้แค้นพระไวยเพื่อตอบสนองความปรารถนาของตน โดยขอความช่วยเหลือจากพลายชุมพลให้วางกลอุบายผูกหุ่นพยนต์ ปลอมเป็นกองทัพมอญ เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

ตอนที่ ๔๐ พระไวยแตกทัพ

พระพันวษาทรงทราบข่าวศึก จึงมีรับสั่งให้ขุนแผนออกรบ โดยมีพันเอกเป็นผู้เชิญตราไปเมืองกาญจนบุรี ขณะที่ขุนแผนเตรียมทัพ นางแก้วกิริยาห้ามขุนแผนไว้ ด้วยทราบว่าขุนแผนกำลังจะแก้แค้นพระไวย แต่ขุนแผนก็มียอมหยุดยั้ง และยกทัพไปตั้งที่ตำบลนางบวช ได้ปะทะกับกองทัพพลายชุมพลซึ่งปลอมเป็นมอญ ขุนแผนแกล้งแพ้ ให้พลายชุมพลจับตัวไว้ได้ พระสุพรรณ พันเอก ตื่นตระหนก ตกใจ เข้าใจว่าฝ่ายมอญจับตัวขุนแผนได้จริง จึงหนีเข้ากราบทูลพระพันวษาว่า มอญจับขุนแผน พระพิวษากริ้วมาก รับสั่งให้พระไวยไปต่อสู้ ระหว่างเดินทางไปทัพนั้น ได้พบกับเปเรตวันทองเข้าห้ามทัพไว้ แต่พระไวยไม่ยอมเลิกทัพกลับ และยกทัพต่อไปจนถึงบางกระทิง ซึ่งขุนแผน พลายชุมพลเตรียมรบอยู่ที่นี่ ในที่สุดกองทัพพระไวย

กับพลายชุมพลเข้าต่อสู้กัน ขณะที่ฝ่ายพลายชุมพลต่อสู้กับพระไวยอยู่นั้น ชุนแผนเข้ามาจะฟันพระไวย ทำให้พระไวยทราบความจริงว่าแท้จริงแล้วมอญที่ยกทัพมา คือพลายชุมพลนั่นเอง อีกทั้งยังมีบิดา คือพ่อชุนแผนเป็นแรงสนับสนุน จึงหนีชุนแผนเข้าเฝ้ากราบทูล พระพันวษา ทรงทราบเรื่อง ก็มีรับสั่งให้ศรีมาลาไปรับตัวชุนแผนเข้ากรุงศรีอยุธยา

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนพระไวยแตกทัพนี้ ผู้ประพันธ์ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างชุนแผนกับพระไวยอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากความแค้นของชุนแผนที่มีต่อพระไวยอย่างรุนแรง ดังเหตุผลที่ชุนแผนทูลความต่อพระพันวษา ว่า

เมื่อครั้งต้องจองจำเป็นสาหัส	ก็ยังหาละสัถย์ให้เสียไม่
ครั้งนี้ที่ทำเป็นกลใน	เพราะความแค้นจมีนไวยนั้นเหลือทน
เดิมพิโรธโกรธซึ่งศรีมาลา	ทั้งคำทั้งตีจนปีป่น
ข้าติน้องชายพลายชุมพล	หนีดันป่าไปกาญจนบุรี
กระหม่อมฉันพระพิจิตรบิดา	ลงมามากลับอีกเอาจึงมี
หยาบข้าทำทนายใช้พอตี	มิได้มียังจิตว่าบิดา
กระหม่อมฉันเห็นผิดจริตอยู่	พิเคราะห์ดูหน้าคำดำเป็นผ้า
ก็แจ้งใจว่าอไวยต้องมนต์ยา	ครั้นบอกกลับว่าไม่เชื่อใคร
ล้าเลิกสบประมาทประกาศว่า	ว่าขอจากคุณมาจึงออกได้
กระหม่อมฉันเหลือแค้นแสนเจ็บใจ	ว่าใครฟันเสียแค้นนั้น
	(ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๑๕)

ดังนั้น ชุนแผนจึงคิดแค้นด้วยการใช้อุบายให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกทัพโจมตีไทย เพื่อ “หวังจะลงฆ่าอำมหินไวย” (ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๘๕) เมื่อพระพันวษา ทรงทราบข่าวศึก ก็ตรัสให้พันเอกไปบอกข่าวชุนแผนให้ยกทัพต่อสู้กับกองทัพมอญ ชุนแผน แกล้งทำเป็นแพ้ ให้พลายชุมพลจับตัวไว้ได้ พันเอกนำความมากราบทูลพระพันวษา พระองค์ก็ เข้าพระทัยว่าเป็นจริงและเป็นไปได้ เนื่องจากชุนแผนมีอายุมากแล้ว จึงรับสั่งให้พระไวยเป็น ผู้นำทัพ เข้าต่อสู้กับทัพมอญ โดยที่พระไวยก็มีทราบ ว่า แท้จริงคือกองทัพของพลายชุมพล น้องชายกับชุนแผนร่วมมือกันแค้นตน

ขณะที่พระไวยกำลังเคลื่อนทัพ ก็เกิดความรู้สึกขัดแย้งภายในใจระหว่างความอาลัยรักนางสร้อยฟ้าด้วยกำลังอุกมณฑลเสน่ห์ จึงคิดจะยกทัพกลับ แต่อีกใจหนึ่งก็เกรงพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์และคิดแค้นที่มีมอญฆ่าบิดา จึง “ฮึดฮัดกัดฟันจะต่อสู้” (ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๙๗) กระทั่งพระไวยเคลื่อนทัพมาถึงบางกระทิง ก็ได้ประทะต่อสู้กับกองทัพพลายชุมพล โดยใช้เวทมนตร์คาถาผูกหุ่นยนต์เข้าต่อสู้กัน ดังความว่า

พระไวยขับม้าพาทหาร
 ชุมพลชักม้ามาประชิด
 พอทัพต่อทัพเข้าถึงกัน
 สองข้างต่างมุ่งเข้าร่ว
 พลหุนหมุนมุ่งเข้าสู่กัน
 ทะลวงโลดโผนประจัญทนคอง
 พวาทหารสามสิบไม่ราดอวย
 พวากหุนหมุนร่ำเข้าฝ่าฟัน
 ฮึดฮัดขัดใจไล่พิฆาต
 พระไวยเห็นพลร่นลงมา
 พอลข้ามนันทหล่นต้องหุนชุมพล
 ชุมพลชักม้าฝ่าพลไกร
 ต้องพวากหุนมนต์พลพระไวย
 สองนายบ้ายทามโยธา

โหมอ่านคาถาประกาศิต
 ขุนแผนแอบมิดจะคูที่
 ยิ่งแย่งแทงฟันกันยิ่งมี
 มิได้มีयोต่อต่อณรงค์
 แแทงฟันตอบโต้แล้วโห่ส่ง
 ดีต่อยตะบันลงไม่ละกัน
 หอกสอยดาบง่าเข้าห้ำหั่น
 คนขยั่นขย่นย่อระระอา
 ไม่ไหวหวาดอายมอญนี่หนักหนา
 มือขวาคว้าขัดข้าวสารไป
 กลายเป็นหญ้ายับป่นไม่ทนได้
 เป่าไปด้วยพระเวทวิทยา
 ก็ย้อยยับกลับไปเป็นฟ่อนหญ้า
 ก็ร้องราหุตรบประจัญบานา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๐๒-๑๐๐๓)

ความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับพลาญชุมพลมารุนแรงมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพลาญชุมพลมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการแสดงวาทะก้าวร้าวพระไวยถึงชาติกำเนิด เป็นเหตุให้พระไวยโกรธจัด เข้าต่อสู้กับพลาญชุมพลอีก ดังความว่า

พระไวยขัดใจดังไฟฟอน
 โมโหฮึดฮัดมิดมัวตา
 แกว่งดาบตัวสั้นถลันโลด
 เข้าห้ำหั่นฟันฟาดพลาญชุมพล
 เสี่ยงดาบต่อดาบฟันกันฉับฉาด
 พวากหุนหมุนโลดโผนทะยาน
 หุนต่อหุนทิ่มแทงแย่งยุทธ์
 ปล้ำรัดฟัดกันสนั่นไป
 สู้หุนสั้นแรงลงแพลงพลิก
 เอาสั้นหอกตอกรันตัวสั้นร้ว
 ชุมพลกับพระไวยไล่พิฆาต
 พัลวันปล้ำกันอยู่ยั้งง

เหมยอ้ายมอญก่อนแคะมุสาวา
 ไม่ทันว่าคาถาพระเวทมนตร์
 กำลังโกรธขับม้าโกสาล
 ฉาดฉับรับประจัญประจัญบาน
 ม้าต่อม้าผ่าผางเข้าต่อต้าน
 เข้าไล่รันทูกพลพลไกร
 กระชากหลุดชิงหอกกลอกไล่
 พวากไพรสามสิบห้ำระอาตัว
 พวากหุนหมุนขยิกเข้าจิกหัว
 ดิ้นหลุดมุดตัวเข้าแฝงรก
 แพลงพลาดกอดชิดเข้าติดอก
 ดาบตอกกอดติดกันพัลวัน ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๐๕-๑๐๐๖)

ขณะที่พระไวยกำลังต่อสู้กับพลายชุมพลอยู่นั้น ชุนแผนซึ่งมีความคับแค้นพระไวย เห็นสบโอกาส ก็เข้าต่อสู้กับพระไวยด้วยอีกกำลังหนึ่ง ดังความว่า

ชุนแผนแค้นใจดังไฟฟ้า
 กู้ก่อร้องไปแต่ไกลกัน
 พระไวยแลไปพอเห็นพอ
 ชับม้าวังวางกำลังเกรง
 ถูออกหอกหักหาเข้าไม่
 ชุนแผนแค้นใจไล่แทง

ชัยม้าวังวางดังกังหัน
 ชุมพลจับให้มันพอพินเอง
 ผละคอน้องโลดกระโดดเหิง
 เสียเพลงทวนท่าชุมพลแทง
 พระไวยชัยม้อออกจากแหล่ง
 พวกลุ่นหมุนแทงที่ไพร่พล
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๐๖)

จากคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่า นอกจากผู้ประพันธ์จะใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับพลายชุมพลโดยใช้เวทมนตร์คาถาเข้าต่อสู้กันแล้ว ยังสร้างความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างชุนแผนกับพระไวยด้วยอีกชนิดหนึ่ง เพราะ “ชุนแผนแค้นใจ” จึงคิดจะฆ่าพระไวย และยังให้เห็นการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถาซ่อนอยู่อีกชนิดหนึ่งด้วย

กระทั่ง เหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระไวย ชุนแผน พลายชุมพล ได้ยุติลง เมื่อพระไวยได้ทราบความจริงว่า แท้จริงแล้วเป็นกลลวงของชุนแผนซึ่งเป็นบิดากับน้องชายปลอม เป็นมอญยกทัพมา เพราะมุ่งหวังจะฆ่าตน จึงหนีเข้ากรุงศรีอยุธยา กราบทูลพระพันวษา ครั้นพระพันวษาสอบถามความทั้งสองฝ่าย รับทราบข้อเท็จจริงแล้วว่า พระไวยถูกเสน่ห์ พระองค์ได้เป็นผู้คลี่คลายความขัดแย้งระหว่างตัวละครทั้งสาม โดยขอให้ชุนแผนยกโทษให้พระไวย ดังความว่า

.....
 เขี้ยอ้ายชุนแผนแสนคักตา
 ด้วยมันถูกยาแฝดแปดเปื้อน
 มันก็ถือว่าวิชามันเกรียงไกร

.....
 มึงอย่าเคืองแค้นอ้ายหมื่นไวย
 หาเหมือนแต่ก่อนแต่ไรไม่
 ที่ไหนมันจะต้องซึ่งคุณยา
 (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๑๖)

หลังจากนั้น พลายชุมพลก็เป็นผู้รับอาสาออกไปจับผู้ทำเสน่ห์ยาแฝด เพื่อนำตัวมารับโทษต่อไป

ตอนที่ ๔๑ พลายชุมพลจับเสน่ห์

พระพันวษารับสั่งให้นางศรีมาลาออกไปตามขุนแผน พลายชุมพลที่กาญจนบุรี เพื่อชำระความ นางสร้อยฟ้าทราบเรื่องก็เกรงว่า หากศรีมาลาไปพบขุนแผน เรื่องราวจะลุกลามมากขึ้น จึงใช้ให้คนดักทำร้ายศรีมาลา แต่เนื่องจากศรีมาลามิผีพรายซึ่งขุนแผนเคยไว้ให้คอยคุ้มภัย จึงรอดปลอดภัย และเดินทางไปกระทั่งพบขุนแผน พลายชุมพล แล้วแจ้งความว่า พระพันวษา รับสั่งให้เข้าเฝ้า

เมื่อขุนแผนเดินทางถึงกรุงศรีอยุธยา พระพันวษาทรงชำระความเรื่องราวระหว่างขุนแผนกับพระไวย กระทั่งได้ทราบความจริงว่า ที่พระไวยกระทำการล่วงเกินขุนแผนนั้น เนื่องจากถูกเสน่ห์ และขอให้ขุนแผนยกโทษให้พระไวย พลายชุมพลจึงอาสาจับตัวผู้ทำเสน่ห์เอง โดยปลอมเป็นแขกต่างบ้านต่างเมืองเข้าไปลวงเดรชวาด จนจับเดรชวาด เณรจิ๋วได้ บังคับให้บอกที่ฝังรูปฝังรอย แต่ในเบื้องต้น เดรชวาดไม่ยอมบอก พลายชุมพลจึงใช้ดาบฟันหน้า เดรชวาดยินยอมนำพลายชุมพลไปขุดรูปรอยที่ทำเสน่ห์ไว้ หลังจากนั้น นำตัวเดรชวาดส่งตำรวจ เพื่อจำคุกต่อไป

ขณะที่เดรชวาดถูกจำคุกอยู่นั้น ก็ใช้เวทมนตร์คาถาทำกลอุบายว่าตาย แล้วปลอมตัวเป็นจระเข้หนีลงน้ำไป

ส่วนนางสร้อยฟ้า ยังไม่ยอมรับว่าเป็นผู้ทำเสน่ห์ กลับใส่ร้ายนางศรีมาลาว่าเป็นชู้กับพลายชุมพล พระพันวษาทรงเห็นว่าเรื่องราวยังไม่กระจ่างชัด จึงตรัสสั่งให้นางสร้อยฟ้า นางศรีมาลาลุยไฟพิสูจน์

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอน พลายชุมพลจับเสน่ห์นี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธี อันเกิดจากผลสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม กล่าวคือ ผลจากการทำเสน่ห์ของนางสร้อยฟ้า โดยคบคิดกับเดรชวาด จนกลายเป็นเรื่องราวร้ายแรงดังได้กล่าวมาแล้ว กระทั่งตอนนี้ พลายชุมพลจับตัวผู้ทำเสน่ห์ให้นางสร้อยฟ้าได้ จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างพลายชุมพลกับเดรชวาด อันเนื่องมาจากพลายชุมพลแค้นใจที่เดรชวาดเป็นผู้ทำเสน่ห์ให้นางสร้อยฟ้า จึงคิดแก้แค้นด้วยการให้ไพร่พลกรูล้อมจับตัวเดรชวาด แต่ปรากฏว่าเดรชวาดหายตัวไป พลายชุมพลให้เผาพริก ปล่อยคว้นเข้าไต้ถุน เดรชวาด และเณรจิ๋ว ไม่สามารถทนพิษคว้นได้ ก็ปรากฏตัวออกมา ตอบโต้ ต่อสู้กับพลายชุมพล ดังความว่า

เดรชวาดตวาดดังฟ้าผ่า
พวกไพร่กังจันตัวสั้นร้ว
ครั้นว่าพวกไพร่นั้นไหลหนี
ยืนยักบันเอาจเล่นอยู่เป็นกอง

เฝื่องฝ่าเลื่อนลั่นสนั่นทั่ว
ความกลัวโดดกฏีรีบหนีลง
ได้ที่เดรชวาดตวาดส่ง
ข้าวสารหวานวงกฏีไว้

.....

.....

ชุมพลร้องทวาดอ้ายชาติข้า
 ชัดข้าข้าวสารหวานปราย
 เสกจิ้งจั้งข้าเข้าเป่าทวาด
 ทุดอ้ายชีครอกมาหลอกกู

เอาให้ตาปริบปริบอ้ายฉิบหาย
 เรียกพรายมาล้อมเข้าพร้อมพรว
 เกรซवादแข็งซึ่งตั้งสิ่งอยู่
 กรูขึ้นไปเกิดทวาดจะข้าโย

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๒๒)

จากคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่า นอกจากผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่าง
 พลายชุมพลกับเกรซवादแล้ว ยังแสดงให้เห็นการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์
 คาถาซ้อนอยู่ด้วย

เมื่อพลายชุมพลจับเกรซवादได้แล้ว ก็ถามที่ฝังรูปฝังรอยเสน่ห์ แต่เกรซवादไม่ยอม
 บอกความจริง เป็นเหตุให้

ชุมพลโกรธนักชกกระบี่
 เลือดไหลปรี่ปรี่รีลงมา

ฟันลงตรงที่หว่างแสกหน้า
 ขรืตาเจ็บข้าก็นำไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๒๓)

จากการกระทำของพลายชุมพลที่ฟันแสกหน้าเกรซवाद ทำให้เกรซवादเกิดความ
 “เจ็บข้า” อยู่ในใจตลอด ทั้งนี้เพราะปรากฏรอยแผลเป็นบนหน้าผาก ซึ่งเป็นเหตุกระตุ้นเตือน
 รอยแค้นในใจ ซึ่งจะส่งผลให้เกรซवादกลับมาแก้แค้นพลายชุมพลอีกในตอนจะเช้เกรซवाद

ตอนที่ ๔๒ นางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟ

พระพันวษาเสด็จออกทอดพระเนตรการลุยไฟของนางสร้อยฟ้า และนางศรีมาลา
 โดยขอให้ขุนแผน พระไวย พลายชุมพล ปฏิญาณแสดงใจเป็นกลาง ผลปรากฏว่านางศรีมาลา
 ลุยไฟขณะนางสร้อยฟ้า ซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่า นางศรีมาลาเป็นผู้บริสุทธิ์ ส่วนนางสร้อยฟ้าเป็นผู้
 ทำเสน่ห์จริง เป็นเหตุให้สร้อยฟ้าถูกลงโทษอย่างหนัก ถึงขั้นประหาร นางจึงอ่อนวอนให้นาง
 ศรีมาลาทูลขอชีวิต เพราะตนกำลังตั้งครรภ์ นางศรีมาลาสงสารสร้อยฟ้า เข้าทูลขอชีวิตนาง
 สร้อยฟ้า พระพันวษาประทานโทษให้ ลดลงเหลือเพียงเนรเทศนางสร้อยฟ้าออกจากเมือง

ขณะที่นางสร้อยฟ้าเดินทางกลับเมืองเชียงใหม่ ได้พบกับเกรซवाद จึงพากันกลับเมือง
 เชียงใหม่ด้วยกัน หลังจากนั้น สร้อยฟ้าให้กำเนิดบุตรชาย ชื่อ พลายยง และศรีมาลา也给กำเนิด
 บุตรชายเช่นกัน ชื่อ พลายเพชร

ความขัดแย้งที่ปรากฏในตอนนางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้าง
 ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร หลังจากที่ปรากฏผลคลี่คลายหาตัวผู้ทำเสน่ห์ที่ได้

คือนางสร้อยฟ้าได้แล้ว นางจึงถูกลงโทษจากคนในวัง โดยเฉพาะวังภายในครอบครัว
ได้แก่พระไวย ซึ่งเป็นผู้ถูกทำเสน่ห์ เมื่อทราบความจริงว่าสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ตน ก็รู้สึกโกรธ ถึง
กับเดินเข้าไปเพื่อจะทำร้ายนางสร้อยฟ้า ดังความว่า

.....

.....

เอาเท้าป้ายสีข้างลงดังผลุง

พระไวยว่าไว้ทำไมนา

.....

พระหมื่นไวยขับฟันตัวสั้นมา

ขุนนางห้ามยั้งว่าอย่าอย่า

เอาไปฆ่าเสียหัวตะแลงแกง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๓๘)

พลายชุมพล ก็มีความรู้สึกโกรธ ต่ำ และเข้าจะทำร้ายสร้อยฟ้าเช่นกัน ว่า

ชุมพลกราบดินพีศรีมาลา

มาถึงสร้อยฟ้าร้องคำพลัน

พีศรีมาลาเขารักดูเหมือนลูก

อีลาวป่าหน้ามึงไม่มีอาย

แล้วกดคออีโหมใส่ศอกถอง

ฉวยมือสร้อยฟ้าแล้วคว่ำตึง

มือเข็ดน้ำตาแล้วหุนหัน

อีช้อนตะแกรงแกลังกันให้ได้อาย

มาตุถูกมูสาวาง่ายง่าย

มานอนหงายขวางร้นคนคูอิง

มึงคูคิดปิดป้องกูรู้ถึง

จะฟันมึงเสียที่หัวตะแลงแกง

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๓๘-๑๐๓๙)

จะเห็นว่า การสร้างความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้า กับพระไวย นางทองประศรี
และพลายชุมพลข้างต้น ยังแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับสังคมภายในครอบครัว
ซ่อนอยู่ด้วย

ในที่สุด ผลของการทำเสน่ห์ ทำให้ผู้กระทำได้รับโทษอย่างหนัก ตั้งแต่การถูกตำ
ประณามความชั่ว จนถึงขึ้นประหาร ตามที่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมาย “เบ็ดเสร็จ” มาตรา ๑๔๘
ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ ดังนั้น เมื่อพระพันวษาเห็นชัดว่าสร้อยฟ้าทำเสน่ห์
จริง จึง “กริ้วนางสร้อยฟ้าดังเพลิงไหม้” และตรัสให้พระยายมราชเอาตัวสร้อยฟ้าไปประหาร
ดังความว่า

ข้าเฮ้ยเหวฬพระยายมราช

ผ่าอกด้วยขวานประจานไว้

จงเอาไปฟันฟาดให้ตักษัย

อย่าให้คนผู้ดูเยี่ยงมัน

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๓๙)

แต่เนื่องจาก ชะตากรรมของนางสร้อยฟ้ายังไม่ถึงฆาต เมื่อนางอ่อนวอนให้นางศรีมาลาทูลขอชีวิต พระพันษาทรงโปรดประทานลดโทษให้เหลือเพียงเนรเทศออกจากเมือง เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับบุคคลภายในครอบครัวจึงคลี่คลายยุติลง นางสร้อยฟ้ายอมรับผิด สำนักชอบชั่วดี รู้ว่า “เพราะตัวผิดแทบชีวิตจะว้างวาย” หรือเข้าใจว่า “เพราะเราทำชั่วจึงแพ้เขา” หลังจากนั้น ก็ขอมาพระไวย ทองประศรี ขุนแผน พลายชุมพล และนางศรีมาลา ก่อนที่จะเดินทางออกจากเมืองไป

ตอนที่ ๔๓ จระเข้เถรवाद

หลังจากที่เถรवादได้รับตำแหน่งเป็นสังฆราชาที่เมืองเชียงใหม่แล้ว วันหนึ่งเกิดความรู้สึกแค้นใจพลายชุมพล เมื่อสองกระเจกพบแผลเป็นบนหน้าผาก จึงคิดแก้แค้นพลายชุมพล โดยแปลงเป็นจระเข้เถรवादไล่อาละวาด ฆ่า กัดกินคนมากมายอย่างเหี้ยมโหดทารุณ ตั้งแต่เมืองอ่างทอง ลงมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นพระพันษาจึงต้องหาวิธีระงับเหตุวุ่นวาย ด้วยการรับสั่งให้พระไวยออกต่อสู้กับจระเข้ แต่พระไวยทูลขอให้พลายชุมพลอาสาออกต่อสู้แทนตน เพื่อเปิดโอกาสให้พลายชุมพลได้แสดงความสามารถ และในที่สุดพลายชุมพลก็จับเถรवादได้ พระพันษาชำระความเถรवादแล้วให้ลงโทษตามกฎหมาย ถึงขั้นประหาร โดยให้พลายชุมพลเป็นผู้ประหาร และแต่งตั้งให้พลายชุมพลเป็นหลวงนายฤทธิ ต่อไป

ในตอนนี ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง โดยเริ่มจากการสร้างความขัดแย้งภายในใจของเถรवाद อันเนื่องมาจากความแค้นพลายชุมพล ตอนที่เหลือบแลเห็นรอยแผลเป็นบนหน้าผาก ที่พลายชุมพลใช้กระบี่ฟันคราวต่อสู้กันตอนพลายชุมพลจับเส้นหางสร้อยฟ้า ทำให้เถรवादเกิดความรู้สึก “จนโกรธขึ้นมาพลันในทันที” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๕๕) และคิดจะแก้แค้นพลายชุมพล เพราะ “ยังแค้นใจอ้ายชุมพลมิรู้สิ้น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๕๕) หากไม่ได้แก้แค้น ก็จะไม่มีความสุข จึงส่งผลต่อการเกิดความขัดแย้งชนิดอื่นๆ ดังนี้

๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม เกิดจากการที่เถรवादต่อสู้กับชะตากรรมทั้งที่ทราบดีว่า “ชะตาขาด” ก่อนที่จะออกเดินทางไปแก้แค้นพลายชุมพลที่กรุงศรีอยุธยา ได้เกิดเหตุเป็นลางร้ายหลายอย่าง ดังเช่น

.....	เห็นจิ้งจกตกตายลงตรงหน้า
นกแสกแกลดเสียดศีรษะมา	หลวงตานั่งซึ่งตะลึงคิด
เอะอย่างไรทำทางเป็นลางร้าย	ระงับกายกลับนั่งลงตั้งจิต
หลับตาร่ายคาถาแก่นิมิต	ขยับยืนยกทศไปอุดร

ก้าวลงอัมจันทร์ถึงชั้นล่าง
 แม่แม่เปียขวางหนทางจร
 กอดอกยกเมฆดูนิมิต
 จะยกต่อคอแขนไม่ติดกาย
 ครั้นจะถอยสร้อยฟ้าจะว่าพลาด
 กัดฟันกลั้นใจแล้วโคลคลา

งูเห่ากลางเลื้อยฟูหูห้วน
 เถรเห็นสังหรณ์เป็นลางร้าย
 กวีปริตเป็นรูปคนหัวทวย
 เถรสำคัญมั่นหมายไม่คืนมา
 เป็นชาติลูกผู้ขายตายดาบหน้า
 ตรงเข้าป่าช้าด้วยทันที

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๖๐-๑๐๖๑)

ลางร้ายดังกล่าวข้างต้น แม้จะทำให้ “เถรสำคัญมั่นหมายไม่คืนมา” นั้นหมายถึง เถรขาดทราบว่า ชะตาขาด จึงเกิดความขัดแย้งทางความรู้สึกภายในใจระหว่างความรู้สึกกลัวตาย กับความรู้สึกรักศักดิ์ศรี เถรขาดจึงต้องแสดงความกล้าหาญพร้อมจะเผชิญกับความตาย เพื่อรักษาศักดิ์ศรีลูกผู้ชาย ในที่สุดเถรขาดก็ตัดสินใจต่อสู้กับชะตากรรม ด้วยการ “กัดฟันกลั้นใจแล้วโคลคลา” โดยแปลงเป็นจระเข้เถรขาดไล่ล่าเถรขาดกัดกินคนมากมาย ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อจารีตสังคม และกฎหมาย ดังจะกล่าวต่อไป

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย เกิดจากพฤติกรรมที่จระเข้เถรขาดไล่ล่า กัดกินประชาชนมากมาย อย่างโหดเหี้ยมทารุณผิดวิสัยมนุษย์ ตั้งแต่เมืองอ่างทองไปถึงกรุงศรีอยุธยา ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน หวาดกลัวจนไม่สามารถอยู่สุขสบายได้ ดังความว่า

ครูหนึ่งถึงหน้าเมืองอ่างทอง
 พอชาวบ้านลงตะพานมาล้างปลา
 โบกหางวางทะเลิ่งขึ้นครึ่งกาย
 คาบผีร่มาหน้าจวน

โบกหางขวางร้องคะนองรำ
 เข้าคาบคร่าลงน้ำแล้วดำทวน
 ชูศพขึ้นถวายเป็นพระอิศวร
 พัดพัดขาดตัวนกระเด็นไป

.....
 ถึงบ้านแห่ร้องก้องกระหึ่ม
 ครั้นมาถึงหัวย่านบ้านสะตือ
 พอชาวบ้านเลิกนากลับมาเรือน
 เถรก็ผุดผลุดโผล่ขึ้นจากน้ำ
 เข้าไล่คนปากกัดหางพัดพัด
 ได้สามคนคาบตรงลงน้ำโครม
 ทำอำนาจฟาดพัดกัดขับ
 ขับกัดขัดเสียดที่รากไทร

.....
 รางควานพื้มพุดกันสนั่นอื้อ
 ก็มุดน้ำดำที่ออยู่ได้น้ำ
 ลงล้างเปื้อนที่ตีนทำอยู่คลาคล่ำ
 ตะกายย่ำขึ้นบนโคลนโจนกระโจม
 ทำอำนาจราชศักดิ์เข้าหักโหม
 ถาโถมถีบดำล่องน้ำไป
 ช้อนศพเสียทั้งสิ้นหากินไม่
 แล้วเลยไล่ล่องน้ำรำตะบึง

.....
ตั้งแต่อ่างทองสองฟากท่า
เรือแพกษยาดไม่อาจจร

.....
กลัวกุมภาท่วมดสยดสยอง
ลือกระฉ่อนชาวบ้านสะท้านใจ

.....
โจษกันจ่อแจออกแซ่ซ้อง
ฟาดฟันกัดคนเป็นภัสรมธุลี

.....
เถรก็ล่องมากระทั่งถึงกรุงศรี
ชาวบุรีเล่าลืออื้ออึงไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๖๒ : ๑๐๖๔ : ๑๐๖๗)

พฤติกรรมของเถรชาวดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า เถรชาวดมีพฤติกรรมที่ขัดต่อจารีตของสังคม ที่เป็น “พระเถระโรมันกินคน” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔๕) ดังนั้นหลังจากที่เถรชาวดถูกพลายชุมพลจับได้แล้ว ประชาชนจึง “.....ตำว่าวุ่นวายอยู่เกลื่อนกล่น” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔๖) และ “บ้างว่าสมน้ำหน้าสาแก่ใจ” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔๕) นอกจากนี้ยังถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย เพราะมีความผิดฐานฆาตกรรม ฆ่าคนตายอย่างโหดเหี้ยมทารุณ มีความผิดร้ายแรงถึงขั้น “กบฏ” โทษถึง “ประหาร” ตามที่พระหมื่นศรีกล่าวโทษให้เถรชาวดฟัง ว่า

มีรู้หรือกำหนดบทยัยการ
มีงับอาจทรยศกบฏใจ

ฆ่าคนท่านประหารให้ตัดษัย
แก้ไขปวยการล้นมารยา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔๓)

ดังนั้น หลังจากที่พลายชุมพลจับเถรชาวดได้ พระพันวษาได้รับสั่งให้ดำเนินการขั้นตอนตามกฎหมายแล้ว เถรชาวดจึงถูกลงโทษถึงขั้น “ประหาร” เพราะ “เถรชาวดโทมหันต์อันธพาลควรประหารให้สิ้นชีวิตร้าย” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๔๓)

๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร เกิดจากการต่อสู้ระหว่างพลายชุมพลกับจระเข้เถรชาวด หลังจากที่เถรชาวดเกิดความขัดแย้งภายในใจ จึงคิดแก้แค้นพลายชุมพลโดยแปลงเป็นจระเข้ อาละวาด ฆ่าประชาชนมากมายอย่างโหดเหี้ยมทารุณ ดังนั้นพระพันวษาจึงต้องหาวิธีการคลี่คลายเรื่องวุ่นวายร้ายแรง ด้วยการรับสั่งให้พระไวยออกต่อสู้กับจระเข้เถรชาวด แต่พระไวยทูลขอให้พลายชุมพลเป็นผู้อาสาออกต่อสู้แทน เพื่อเปิดโอกาสให้พลายชุมพลแสดงความสามารถอย่างเต็มที่ พลายชุมพลรับอาสาและได้ต่อสู้กับจระเข้เถรชาวด โดยต่างฝ่ายต่างใช้เวทมนตร์คาถาต่อสู้กันอย่างตื่นเต้น เร้าใจ ต่อหน้าพระพักตร์ และสายตาประชาชนมากมาย ดังความว่า

ครานั้นโถมเจ้าพลายชุมพล
ชักมีดหมอต่อสู้กับกุมภ
เอาหางฟาดฉาดรับด้วยมีดหมอ
เถรกดชุมพลกดดันคอพลัน

ครานั้นเถรขวาดชาติกุมภี
แกแวงเหวี่ยงเปียงสะบัดด้วยขัดใจ
ฉับฉับยับย้อยลั่นรอยแทง
จระเข้เถรเหลือทนเห็นพันคิด
อ่านคาถาถ้วนคำรบร้อยแปดที่
ชุมพลกลายเป็นสฤณ

พอขาดคำก็เห็นเถรแปลงใหม่
ขึ้นไล่คนแตกมาดูน่ากลัว
ตามขึ้นบนตลิ่งวังไล่ช้าง
ช้างสะบัดเลื้อยกระเด็นแผ่นมาทัน

เสือกัดช้างป่นจนยืนนิ่ง
ชุมพลก็แกลังแปลงกาย
ฝ่ายพวกคนดูรู้ว่าแปลง
ใครหนอแปลงเป็นลิงทำสังคลี
ลิงสู้งขบทบกระหวัต
ลิงก็หายกลายเป็นขรวิดาคร
สองมือรวบริดมัดเถรขวาด
แล้วพามาหน้าที่นั่งในทันใด

มุดน้ำดำทนต์ด้วยคาถา
ช้างขรวิดาหักโหมโจมตีประจัญ
แกแวงขบหลบล้อแล้วห้าหัน
เถรผุดชุมพลรันขึ้นขี่คอ

ชุมพลชื้ออยู่บนหลังหางไม่
ชุมพลได้ที่แทงด้วยแรงฤทธิ์
จนน้ำแดงดาชไปด้วยโลหิต
พลางนิมิตด้วยพระเวทวิทยา
เพศกุมภีก็กลับเป็นมัจฉา
เที่ยวดำด้นคันปลาในวาริ

เป็นช้างงาตัวใหญ่มิใช่ชั่ว
ฝ่ายชุมพลแปลงตัวเป็นเสือพลัน
โดดผางเกาะงวงเข้าไวมั่น
พอช้างหันเลื้อยปตะครุบคอ

ช้างหายกลายเป็นลิงไปต่อหน้า
กลายเป็นงูเห่ากล้าเข้ารวี
ต่างแทรกแซงจะดูอยู่ไม่หนี
ถึงมันดีก็ไม่พ้นชุมพลงู
งูรัดเอาลิงลงกลืนอยู่
ชุมพลหายจากงูเป็นคนไป
อ้ายอุบาทว์นี้กว่ามาแต่ไหน
บังคมไหว้คอยสดับรับโองการ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๗๗ : ๑๐๗๙)

จะเห็นว่า การต่อสู้ระหว่างพลายชุมพลกับจระเข้เถรขวาดข้างต้น ผู้ประพันธ์ยังได้
สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถาซ่อนอยู่ด้วย ผลปรากฏว่า เถรขวาดถูก
พลายชุมพลจับได้ และถูกลงโทษตามกฎหมาย โดยมีพระโองการให้พลายชุมพลเป็นผู้
“ประหาร” เป็นอันว่า ได้คลี่คลายความขัดแย้งหรือปัญหาวุ่นวายลงทั้งหมด

บทที่ ๔

ความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน

ความขัดแย้งถือเป็นส่วนสำคัญที่มีความสัมพันธ์ในโครงเรื่อง เนื่องจากโครงเรื่องที่ดีต้องประกอบด้วยความขัดแย้งหลาย ๆ ชนิดต่อเนื่องหรืออยู่ในเหตุการณ์เดียวกัน ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่อง และวิถีชีวิตของตัวละคร ทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน เร้าใจ ชวนติดตามต่อไป

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสมดังคำกล่าวที่ว่า “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีความดีเด่นด้านเค้าโครงเรื่อง” หรือ “โครงเรื่องอันไม่เป็นไปตามใจนึก” อย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น โดยการสังเคราะห์จากผลการวิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (บทที่ ๓) ซึ่งแบ่งกลุ่มความขัดแย้งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ความขัดแย้งภายใน และความขัดแย้งภายนอก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ความขัดแย้งภายใน

๒. ความขัดแย้งภายนอก ได้แก่

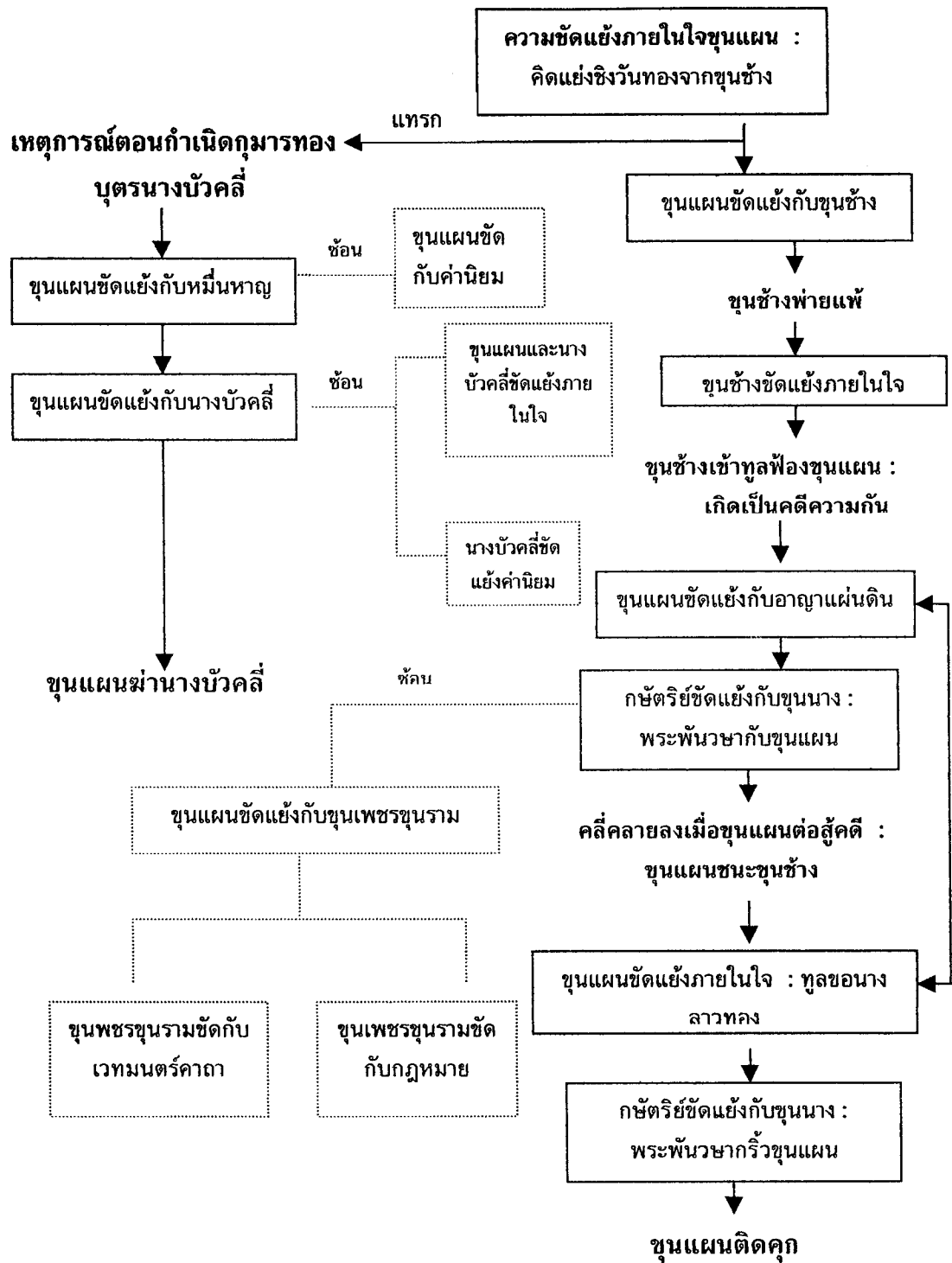
- ๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร
- ๒.๒ ความขัดแย้งทางการเมือง
- ๒.๓ ความขัดแย้งตัวละครกับสังคม
- ๒.๔ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ
- ๒.๕ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม
- ๒.๖ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมายอาญาแผ่นดิน
- ๒.๗ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
- ๒.๘ ความขัดแย้งทางเชื้อชาติ
- ๒.๙ ความขัดแย้งทางชนชั้น

๑. ความขัดแย้งภายใน

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายใน ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากภายในใจของตัวละคร เป็นทั้งเหตุและผลของความขัดแย้งภายนอก โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นสำคัญ ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่อง และวิถีชีวิตของตัวละคร ดังจะชี้แจงรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑. ความขัดแย้งภายในใจเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๑.๑.๑ ความขัดแย้งภายในใจขุนแผน เป็นความขัดแย้งหนึ่งที่เป็นชนวนสำคัญส่งผลต่อการดำเนินเรื่อง และก่อให้เกิดความพลิกผันต่อวิถีชีวิตของตัวละครหลายตอน เริ่มตั้งแต่ขุนแผนเกิดความคับข้องใจที่ต้องทนนอนเปล่าเปลี่ยวอยู่คนเดียวนับเป็นแรมปี หลังจากขุนช้างแย่งชิงวันทองและเป็นต้นเหตุให้ต้องพลัดพรากจากนางลาวทอง ขุนแผนจึงคิดแก้แค้น “...ทดแทนทำให้หน้าใจ” ด้วยคิดแย่งชิงนางวันทองกลับคืนมาเป็นภรรยาตนอีกครั้ง ขุนแผนได้หาเครื่องมือป้องกันภัยอันตราย โดยซื้อม้า ติดาบ หากุมารทอง เป็นเหตุให้เกิดการดำเนินเรื่องตอนที่ ๑๖ กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่ อันประกอบด้วยความขัดแย้งย่อยๆ แทรกอยู่หลายชนิด ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับหมื่นหาญถึงขั้นรุนแรง เพราะขุนแผนขัดแย้งกับค่านิยม แสดงพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่ยำเกรงผู้ใหญ่ซึ่งเป็นบิดาของภรรยา ส่งผลให้ขุนแผนขัดแย้งกับนางบัวคลี่อย่างรุนแรง เพราะนางบัวคลี่คิดฆ่าขุนแผนด้วยการวางยาพิษ จึงทำให้ขุนแผนคิดฆ่านางบัวคลี่เช่นกัน โดยที่ตัวละครทั้งสองต่างก็เกิดความขัดแย้งภายในใจ ในที่สุดขุนแผนก็ฆ่านางบัวคลี่ตาย หลังจากนั้นก็เดินทางกลับไปแย่งชิงนางวันทองจากขุนช้างพาไปในป่า เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนช้างขุนแผนอย่างต่อเนื่อง เมื่อขุนช้างออกติดตามชิงนางวันทอง เกิดการต่อสู้กัน ขุนช้างเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ส่งผลให้ขุนช้างเกิดความขัดแย้งภายในใจ คิดต่อสู้เพื่อจะเอาชนะขุนแผนให้ได้ จึงนำความเข้ากราบทูลฟ้องร้องขุนแผน พระพันวษารับสั่งให้กองทัพหลวงออกตามจับตัวขุนแผนมาสู่คดี ขุนแผนไม่ยอมต่อสู้คดี แต่กลับต่อสู้กับกองทัพหลวงถึงฆ่าขุนเพชรขุนรามอินทราซึ่งเป็นขุนนางเสียชีวิต จึงถือว่าขุนแผนกระทำการขัดแย้งต่ออาณาแผ่นดินอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง คือระหว่างพระพันวษากับขุนแผนต่อเนื่องด้วย และในเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนต่อสู้อาณาแผ่นดินนี้ มีความขัดแย้งย่อยๆซ่อนอยู่หลายชนิด ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนเพชรขุนราม ความขัดแย้งระหว่างขุนเพชรขุนรามกับเวทมนตร์คาถาที่ขุนแผนใช้ในการต่อสู้ และความขัดแย้งระหว่างขุนเพชรขุนรามกับกฎหมาย เนื่องจากกล่าววาจาเลิกล้ำถึงบิดาของขุนแผน ถือมีความผิดตามกฎหมาย ดังภาพประกอบแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง
โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจขุนแผน

ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดินได้คลี่คลายลงเมื่อขุนแผนตัดสินใจกลับไปต่อสู่คดีความกับขุนช้าง พระพันวษาเป็นผู้ตัดสินชำระความให้ขุนแผนชนะความขุนช้าง โดยยกนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนแผนอย่างถูกต้องตามกฎหมายอีกครั้งหนึ่งแล้ว เหตุการณ์ตอนนี้ น่าจะคลี่คลายลง และชีวิตของขุนแผนน่าจะมีความสุขอยู่อย่างเป็นสุขกายสบายใจอยู่กับวันทองต่อไป แต่เรื่องราวกลับเกิดการพลิกผัน ทำให้วิถีชีวิตของขุนแผนต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างคาดไม่ถึง กลับกลายเป็นความทุกข์หนัก เพราะขุนแผนต้องติดคุก ทั้งนี้เนื่องจาก ขุนแผนเกิดความขัดแย้งภายในใจ มีความคับข้องใจ ปรารถนาจะให้นางลาวทองกลับคืนมาอยู่ร่วมกับตน จึงทูลขอพระพันวษา ซึ่งแสดงถึงพฤติกรรม “กำเริบเลิบบาน” ถือว่าผิดกฎหมาย เป็นเหตุให้พระพันวษาริ้วมาก รับสั่งให้จำคุกขุนแผนโดยไม่มีกำหนด ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตของขุนแผน และวันทอง ดังนี้ คือ

ผลต่อวิถีชีวิตขุนแผน ทำให้บทบาทในการแสดงความก้าวหน้าทางราชการของขุนแผนลดลงมาก เพราะขุนแผนถูกจำคุกนับเป็นสิบปี กระทั่งพระพันวษาเองก็ทรงลืมนึกว่ายังมีขุนแผนทหารฝีมือดีอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ดังตอนที่พลายงามทูลขอให้ขุนแผนช่วยทำศึกเชียงใหม่ พระพันวษายอมรับว่า พระองค์ลืมนึกขุนแผนเสียสนิท ดังความว่า

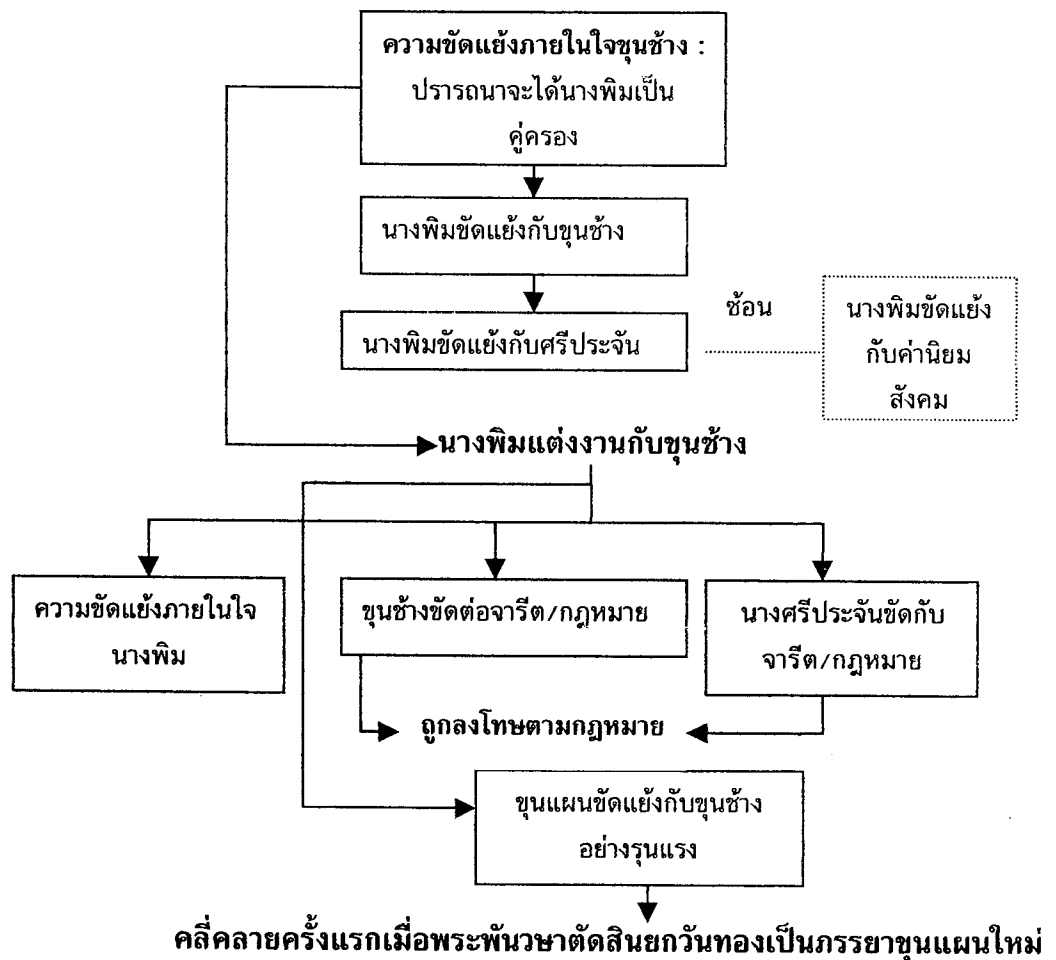
อนิจจาอ้ายขุนแผนแสนอาภัพ
ติดคุกทุกซกขัยากอยู่หลายปี

ตกอับดับเสียคนแทบป่นปี้
ญี่ก็ชั่วมัวลืมนไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๐๕)

ผลต่อวิถีชีวิตนางวันทอง ทำให้นางวันทองต้องกลับไปเป็นภรรยาขุนช้างใหม่อีกครั้งหนึ่งทั้งที่นางกำลังตั้งครรภ์ เนื่องจากขุนช้างสบโอกาสตอนขุนแผนติดคุกนี้เอง พาพวกจตุคร่านางวันทองกลับคืนไปอยู่ร่วมกันกับตนอีกนับเป็นสิบปี ซึ่งส่งผลในเวลาต่อมา เนื่องจากนางถูกตำหนิว่าเป็น “หญิงสองใจ” ที่เล่นไปอยู่กับคนโน้นคนนี้ จนกระทั่งถูกสั่งประหาร

๑.๑.๒ ความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง อันเนื่องมาจากความคับข้องใจปรารถนามุ่งมั่นจะได้นางพิมหรือวันทองเป็นคู่ครอง ทั้งที่นางพิมแต่งงานกับพลายแก้วแล้ว ขุนช้างใช้วิธีแย่งชิงนางวันทองถึงสองครั้ง กล่าวคือ ครั้งแรก เริ่มตั้งแต่ขุนช้างเห็นนางพิมที่งานเทศน์มหาชาติเกิดความพึงพอใจ จึงพยายามต่อสู้ดิ้นรนเพื่อจะได้นางพิมเป็นคู่ครอง โดยวิธีการส่อซอมตามประเพณี และเล่ห์กลต่างๆ แม้นางพิมจะแต่งงานเป็นภรรยาพลายแก้วแล้วก็ตาม ดังที่ขุนช้างกล่าวว่า “ถึงเป็นเมียก็ซังมันเป็นไร” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๖๑) นี้เอง ขุนช้างจึงถือ

โอกาสตอนพลายแก้วถูกเกณฑ์ไปทัพสู้ขุนนางพิม โดยลงนางศรีประจันและนางพิมว่าพลายแก้วตายในทัพ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับนางพิม และต่อเนื่องถึงความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับนางศรีประจันอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะนางพิมแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวขัดต่อค่านิยมสังคม ได้เถียง ไม่ยอมเชื่อฟังมารดา ในที่สุดนางพิมก็ต้องแต่งงานกับขุนช้าง เหตุการณ์ตอนนี้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องหลายชนิด ได้แก่ ความขัดแย้งภายในใจนางพิมอย่างรุนแรง ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผนอย่างรุนแรง ขุนช้างขัดต่อจารีตและกฎหมาย ที่แต่งงานกับภรรยาผู้อื่น นอกจากนี้ นางศรีประจันก็ขัดแย้งกับจารีตและกฎหมายด้วย ที่สมรู้ร่วมคิดยกบุตรสาวให้แต่งงานใหม่ทั้งที่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าสามีตายจริงหรือไม่ ซึ่งต่อมาทั้งขุนช้างและนางทองประศรีได้รับโทษตามกฎหมาย ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง
โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจขุนช้าง

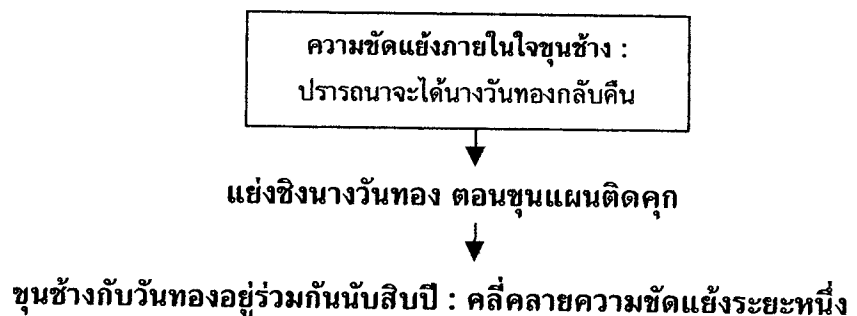
ครั้งที่สอง หลังจากที่ขุนช้างกับขุนแผนเป็นคดีความแย่งชิงนางวันทอง พระพันวษา ชำระความตัดสินยกนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนแผนอีกครั้งหนึ่งอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผนชั่วขณะ เพราะขุนแผน เกิดความคับข้องใจทูลขอลางลาทองคืน เป็นเหตุให้ขุนแผนติดคุก ทำให้ขุนช้างสบโอกาสจะ แย่งชิงนางวันทองกลับคืนมาเป็นภรรยาของตนอีกครั้ง เนื่องจากขุนช้างมีความคับข้องใจ ปราศจากนางวันทองอยู่ตลอดเวลา ดังความว่า

จะกล่าวถึงเจ้ามารล้านขุนช้าง
ทั้งเสียทรัพย์ยับเยินผจญไป
ข้าไทในเรือนออกเคลื่อนพล่าน
ถึงข้าไทมันก็ไม่ยอมปรองดอง
เฝ้าฝันถึงวันทองทุกเวลา
นั่งไม่เป็นสุขลุกขึ้นยืน

แต่เป็นความตามนางหาได้ไม่
นอนใคร่ครวญคะนึ่งถึงวันทอง
ไม่ต้องการที่จะชมประสมสอง
แต่ปวดท้องนอนคร่ำทุกคำคืน
ข้าวปลากินไม่ได้ให้ขมขึ้น
พอมื่อยหลับกลับตื่นนัยน์ตาชั้น

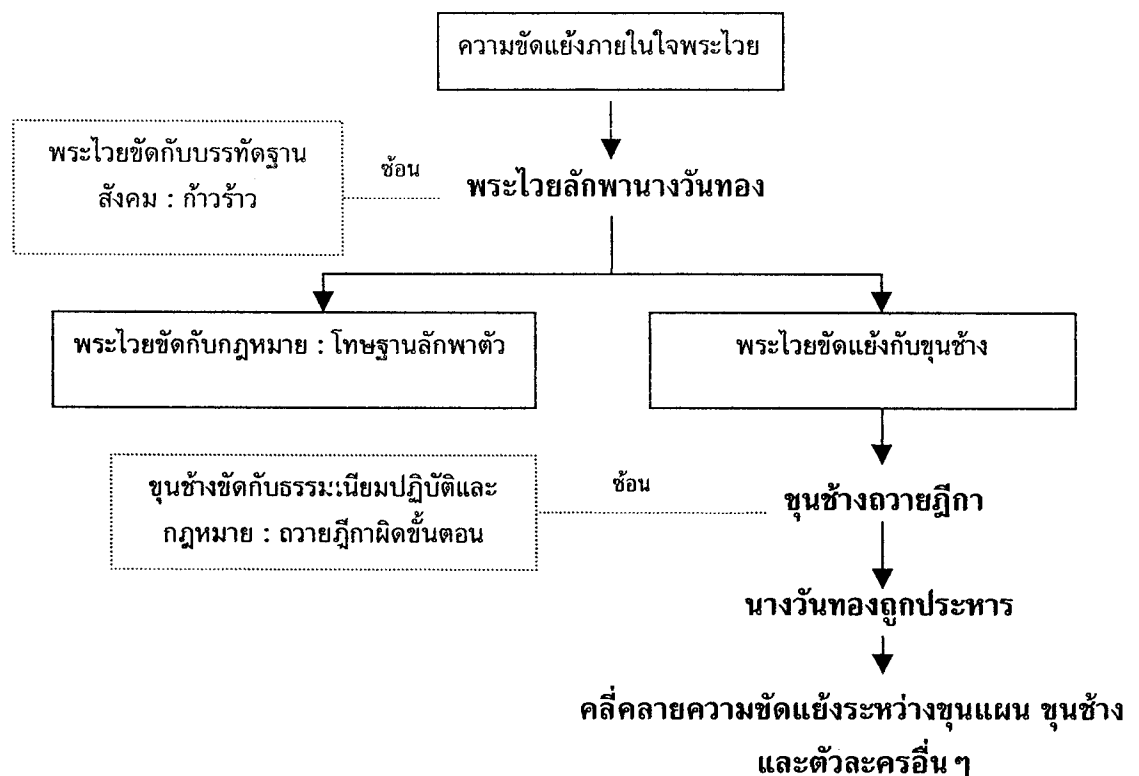
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๕๐๗-๕๐๘)

ดังนั้น เมื่อขุนแผนติดคุก ขุนช้างจึงแย่งชิงนางวันทองกลับคืนมาเป็นภรรยาของตน ได้อย่างสมใจปรารถนา แม้จะสร้างความขัดแย้งภายในใจให้กับวันทองอยู่บ้าง แต่ในที่สุด ขุนช้างกับวันทองได้อยู่กินเป็นสามีภรรยากันนานนับสิบปี เหตุการณ์ครั้งนี้จะคลี่คลายความ ขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผนได้อีกตอนหนึ่ง แต่เหตุการณ์ก็กลับพลิกผันรื้อฟื้นความเดิมขึ้น มาอีกเมื่อขุนช้างทะเลาะกับพระไวยอย่างรุนแรง โดยพาตึงถึงเรื่องราวตั้งแต่ครั้งอดีต ทำให้ พระไวยคิดแค้น จึงลักพาวันทองไปจากขุนช้าง เป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวลูกกลมเชื่อมโยงไปสู่วิถี ชีวิตนางวันทองถึงขั้นถูกประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งใน โครงเรื่อง ต่อไปนี้

ภาพประกอบ ๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของขุนช้าง

๑.๑.๓ ความขัดแย้งภายในใจพระไวย อันเนื่องมาจากความคับข้องใจ
 พรารถนาจะให้นางวันทองผู้เป็นมารดาอยู่กับตนและบิดาคือขุนแผนอย่างพร้อมหน้า จึงลักพา
 วันทองหนี โดยแสดงพฤติกรรมขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมด้วยการกล่าววาจาข่มขู่ ก้าวร้าว
 ล่วงเกินนางวันทอง ส่งผลให้พระไวยกระทำการขัดต่อกฎหมายอาญาโทษฐานลักพาตัวนาง
 วันทองและเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวยรุนแรงมากขึ้น เมื่อขุนช้างเข้า
 ถวายฎีกา กล่าวหาว่าพระไวยลักพาวันทองหนีไป โดยบุกรุกเข้าไปในเขตพระราชฐาน ถือเป็น
 การฝ่าฝืนและขัดต่อธรรมเนียมปฏิบัติตามขั้นตอนการถวายฎีกา อีกทั้งยังขัดต่อกฎหมายด้วย
 ทำให้ขุนช้างถูกลงโทษก่อนที่จะพระพันวษาจะชำระความสืบสาวถึงเรื่องราวดั้งเดิม หลังจากชำระ
 ความเรื่องราวระหว่างขุนแผน ขุนช้าง พระไวย และนางวันทองแล้ว ส่งผลให้เกิดเรื่องราว
 ลูกกลามรุนแรงกระทบถึงชีวิตนางวันทองอย่างรุนแรง โดยถูกประณามว่าเป็น “หญิงชั่ว” หรือ
 “หญิงกาลกิณีอื้อแพศยา” เนื่องจากได้ชื่อว่ามีสามีหลายคน นางจึงถูกประหาร ดังภาพประกอบ
 ความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง
 โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของพระไวย

จะเห็นว่า วิธีชีวิตของนางวันทองต้องพลิกผันจนถูกประหาร ทั้งนี้เพราะความคับข้องใจของขุนช้างและขุนแผนที่ปรารถนาจะได้นางวันทอง จึงแย่งชิงกันไปมา ระหว่างขุนแผน ขุนช้าง และพระไวย จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอกระหว่างตัวละครกับตัวละคร ตัวละครกับกฎหมายและจารีตสังคม โดยเฉพาะขุนช้าง ถือเป็นตัวละครที่เป็นต้นเหตุสำคัญต่อการชักนำปัญหาไปสู่การดำเนินเรื่องที่เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น โดยเข้าทูลฟ้อง ถวายฎีกาต่อพระพันวษา เพื่อให้ตัดสินความ ทำให้ปัญหาลี้คลาญเบาบางหรือสงบลงแล้ว ตัวละครดังกล่าวก็จะสร้างปัญหากันขึ้นมาใหม่ จนส่งผลถึงวันทองต้องถูกประหาร

ดังนั้น เมื่อนางวันทองถูกประหารต่างฝ่ายต่างคร่ำครวญถึงความผิดของตนที่เป็นต้นเหตุสำคัญทำให้วันทองถูกประหาร ดังนี้

พระไวยคร่ำครวญ ว่า

ข้าไทเงินทองก็กองเกลื่อน
ได้เห็นหน้าบิดาทุกรাত্রี
คิดถึงจึงไปรับแม่กลับมา
มีรู้ว่าพาแม่มาบรรลัษ

บ้านเรือนยศศักดิ์เกษมศรี
ยังขาดแต่แม่นี้ไปอยู่ไกล
หมายว่าจะยกย่องให้ผ่องใส
ดังลูกฆ่าแม่ให้มรณา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๑-๘๗๒)

หรือ “เป็นเพราะกูรับแม่กลับมา

ท่านจึงลงอาญาเป็นข้อใหญ่”

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๒)

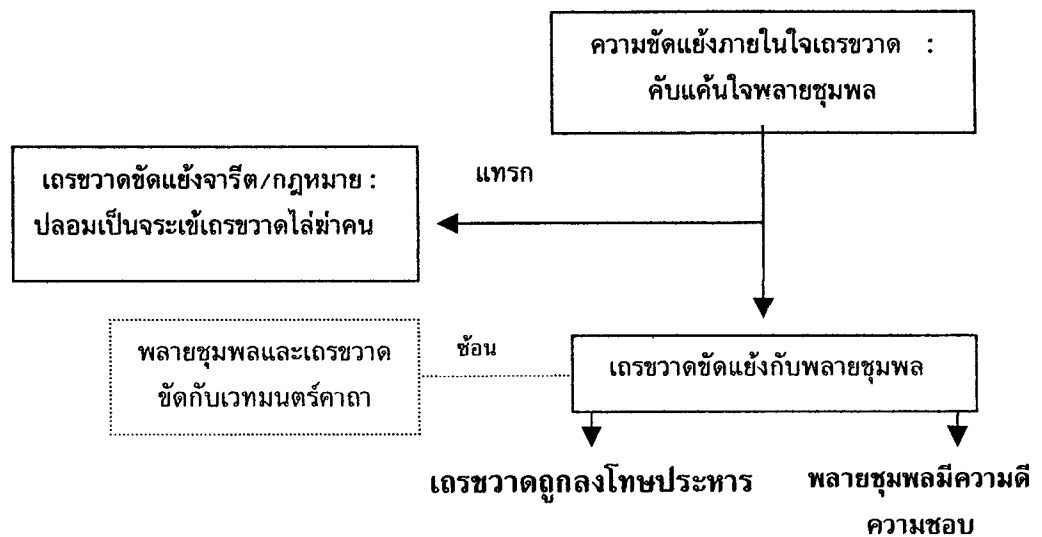
ขุนช้างคร่ำครวญ ว่า

พุทโธอยู่หลัดหลัดมาพลัดกัน
เนื้อหนังเจ้าจะพังลงเป็นจุณ

โอแม่วันทองตายเพราะอ้ายขุน
เพราะอ้ายตุนใจเง้าเข้ากราบทูล

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๗๓)

๑.๑.๔ ความขัดแย้งภายในใจเกรซวาด มีส่วนสำคัญมากในการสร้างความขัดแย้งต่อการดำเนินเรื่อง อันจะชักนำไปสู่จุดจบของเรื่อง เพราะเมื่อเกรซวาดเกิดความคับแค้นใจพลายชุมพล ก็ได้กระทำการขัดต่อจารีตและกฎหมาย โดยปลอมเป็นจระเข้เกรซวาดไล่ล่ากัดกินผู้คนอย่างโหดเหี้ยม ส่งผลให้พระพันวษาส่งพลายชุมพลต่อสู้กับจระเข้เกรซวาด โดยต่างฝ่ายต่างใช้เวทมนตร์คาถา ในที่สุดเกรซวาดพ่ายแพ้ ถูกลงโทษประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๕ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง โดยมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งภายในใจของเกรซวาท

นอกจากความขัดแย้งระหว่างเกรซวาทกับพลายชุมพล จะส่งผลต่อวิถีชีวิตของเกรซวาทถึงขั้นประหารแล้ว ก็ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตของพลายชุมพลด้วย เนื่องจากการต่อสู้กับเกรซวาทนี้เป็นโอกาสที่พลายชุมพลแสดงความสามารถเต็มที่ ทั้งที่จริงแล้ว พระพันวษาประสงค์จะให้พลายงามเป็นคนต่อสู้กับเกรซวาท แต่พลายงามได้โอกาส จึงทูลขอให้พลายชุมพลอาสาออกต่อสู้กับเกรซวาทแทนตน ดังความว่า

อย่าเลยจะกราบทูลฉลอง
ให้ได้มีความชอบประกอบครัน

เปิดช่องให้ชุมพลคนขยัน
คิดแล้วเท่านั้นก็ทูลไป
(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๗๑)

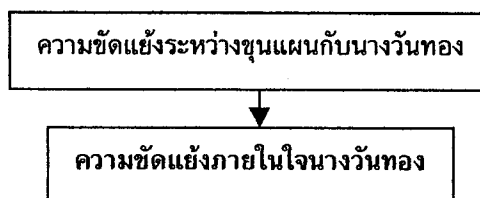
จะเห็นว่า จุดประสงค์ของพลายงามที่ทูลขอให้พลายชุมพลสู้กับเกรซวาท เพื่อเปิดโอกาสให้พลายชุมพลกระทำความดีความชอบ ดังนั้นหลังจากที่พลายชุมพลฆ่าเกรซวาทแล้ว จึงได้รับการแต่งตั้งเป็น “หลวงนายฤทธิ” รับใช้พระพันวษาอย่างใกล้ชิดต่อไป

๑.๒. ความขัดแย้งภายในใจตัวละครเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก
ความขัดแย้งภายในใจตัวละครเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอกชนิดต่าง ๆ

ดังนี้

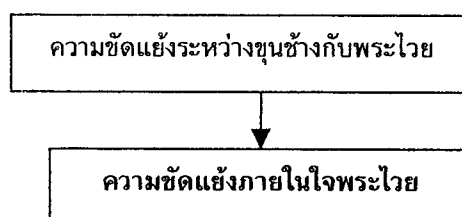
๑.๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครส่งผลให้เกิดความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

๑.๒.๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับวันทอง คราวตัดสัมพันธ์กันอย่างหมดเชื้อโย ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งภายในใจนางวันทองอย่างรุนแรงถึงคิดฆ่าตัวตาย ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

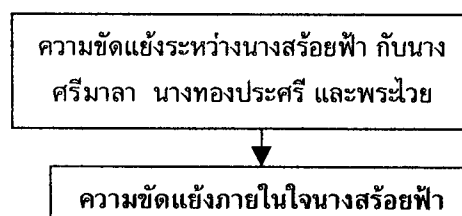
ภาพประกอบ ๖ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจนางวันทองเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก

๑.๒.๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวย คราวที่ขุนช้างไปงานแต่งงานพระไวย ได้ทะเลาะกันอย่างรุนแรง ขุนช้างกล่าวล่ำเลิกบุญคุณ รื้อฟื้นเรื่องราวแต่เดิมว่าเคยฆ่าพลายงาม ทำให้พระไวยโกรธ เกิดความคับแค้นใจขุนช้างอย่างมาก จึงคิดหาวิธีแก้แค้นด้วยการไปลักพานางวันทอง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องดังนี้

ภาพประกอบ ๗ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจพระไวยเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก

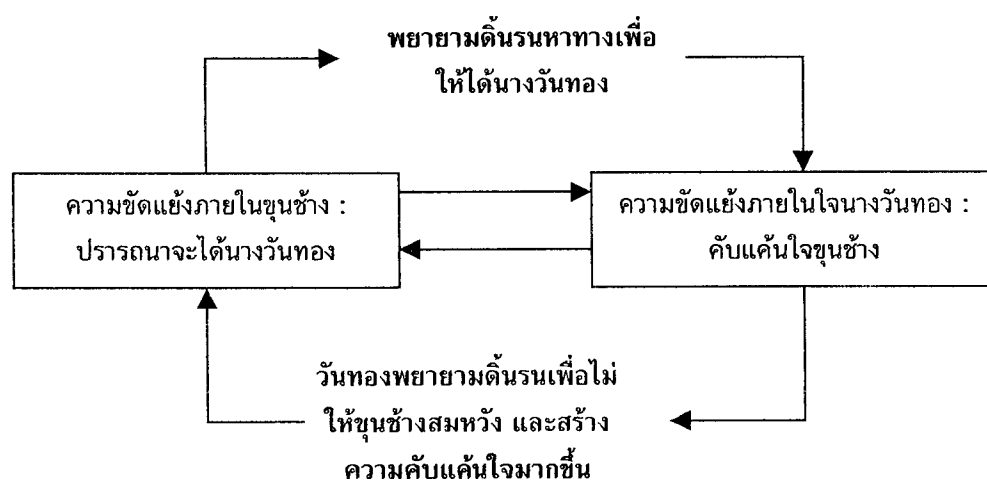
๑.๒.๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับนางศรีมาลา นางทองประศรี และพระไวย ส่งผลให้นางสร้อยฟ้าเกิดความขัดแย้งภายในใจ จึงทำเสน่ห์ ดังภาพประกอบ

ภาพประกอบ ๘ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจนางสร้อยฟ้าเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายนอก

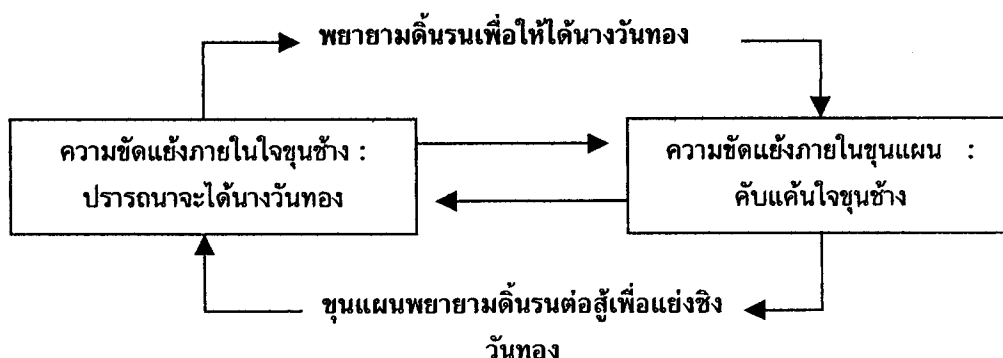
๑.๓. ความขัดแย้งภายในใจตัวละครเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ได้แก่

๑.๓.๑ ความขัดแย้งภายในใจระหว่างขุนช้างกับนางวันทอง จะเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ขุนช้างมีความคับข้องใจปรารถนาจะได้นางทองอยู่ตลอดเวลา จึงพยายามหาวิธีทางที่จะได้นางวันทองมา ในทำนองเดียวกัน นางวันทองก็เกิดความขัดแย้งภายในใจ คับแค้นใจขุนช้างอยู่ตลอดเวลา ที่ขุนช้างพยายามจะช่วงชิงนาง ทำให้เกิดเรื่องราวอันเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในใจระหว่างตัวละครทั้งสองเชื่อมโยงสัมพันธ์สลับกัน ดังภาพประกอบความสอดคล้องของความสัมพันธ์ในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๙ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องของความสัมพันธ์ภายในใจ ขุนช้างกับนางวันทองเป็นเหตุเป็นผลกัน

๑.๓.๒ ความขัดแย้งภายในใจระหว่างขุนช้างกับขุนแผน จะเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อขุนช้างเกิดความขัดแย้งภายในใจ พยายามหาวิธีทางไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกลเข้าแย่งชิงนางวันทองไปจากขุนแผนได้ครั้งใด ส่งผลให้ขุนแผนเกิดความขัดแย้งภายในใจ จึงต้องพยายามหาทางเพื่อแก้แค้น แย่งชิงนางวันทองกลับคืนมา และเมื่อขุนแผนแย่งชิงนางวันทองกลับไปสำเร็จ ก็สร้างความขัดแย้งภายในใจให้ขุนช้างต่อไปอีก ดังภาพประกอบความสอดคล้องของความสัมพันธ์ในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๐ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งภายในใจ
ขุนช้างกับขุนแผน เป็นเหตุเป็นผลกัน

๒. ความขัดแย้งภายนอก

๒.๑. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ถือเป็นความขัดแย้งหลักที่ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละคร ดังนี้

๒.๑.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง

ผู้ประพันธ์เริ่มใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้างด้วยการใช้ลักษณะขัดแย้งด้านบุคลิกและฐานะของตัวละครเอกทั้งสองที่เป็นเพื่อนกัน กล่าวคือ ขุนช้าง เป็นคนที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่ฐานะร่ำรวย ส่วนขุนแผน เป็นคนรูปร่าง แต่ฐานะยากจน และตัวละครทั้งสองมาหลงรักหญิงคนเดียวกัน ซึ่งฝ่ายหญิงกลับไปหลงรักคนรูปร่าง ฐานะยากจน แต่กลับอยู่ในเพศบรรพชิต และเกลียดชังรูปอัปลักษณ์ ฐานะร่ำรวย แต่อยู่ในเพศมราวาส จึงเป็นเหตุให้เกิดการดำเนินเรื่องที่สับสน วุ่นวาย ชายรูปอัปลักษณ์ต้องพยายามดิ้นรนต่อสู้เพื่อจะได้ครอบครองหญิงที่ตนรัก ด้วยเหตุผลดังกล่าวส่งผลเชื่อมโยงทำให้เกิดเหตุการณ์ซับซ้อนสับสน เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนช้างขุนแผน อันมีเหตุจากแย่งชิงหญิงคนรักกลับไปกลับมา ในที่สุดผลกรรมก็ไปตกอยู่กับฝ่ายหญิงคือนางวันทองเพียงผู้เดียว

เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างขุนแผน เริ่มรุนแรงขึ้น ตอนหลังจากที่ขุนแผนกลับจากทัพ ขุนช้างได้นางวันทองโดยโกหกว่าขุนแผนตายในทัพ เป็นเหตุให้ขุนแผนแค้นขุนช้างมาก จึงกลับมาแก้แค้น กลั่นแกล้งขุนช้างให้ได้รับความอับอายแล้วกลับไปกาญจนบุรี หลังจากนั้น ขุนช้างอยู่กินกับวันทองอย่างสงบสุขดีอยู่แล้ว ก็มีเหตุให้ขุนช้างกับขุนแผนก็กลับมาเป็นเพื่อนถึงดื่มเหล้าสาบานกันอีกครั้งหลังจากที่ฝึกรับราชการทหารด้วยกัน ซึ่งตรงนี้เรื่องราวความขัดแย้งระหว่างขุนช้างขุนแผนน่าจะคลี่คลายลงแล้ว แต่เนื่องจาก เพราะขุนช้างเกิดความคับข้องใจ เกรงว่าวันใดวันหนึ่งขุนแผนอาจกลับมาแย่งชิงวันทองกลับคืนไป จึงคิด

กำจัดขุนแผน ดังนั้นเมื่อสบโอกาส ตอนที่ขุนแผนกลับไปเยี่ยมลาวทองที่กาญจนบุรี ขุนช้างทูลว่าขุนแผนปิ่นกำแพงวัง ส่งผลให้พระพันวษากริ้วขุนแผนมาก ตรัสให้พราหมณ์ลาวทอง และทำให้วิธีชีวิตขุนแผนพลิกผันไป เนื่องจากขุนแผนถูกลงโทษให้ไปรับราชการที่กาญจนบุรี ซึ่งส่งผลกระทบต่อจิตใจของขุนแผนอย่างมาก เป็นเหตุเชื่อมโยงให้ขุนแผนกลับมาแก้แค้นขุนช้างอีก โดยลักพาตัววันทองหนี จนกลายเป็นคดีความกันลูกสามรุนแรง ทั้งนี้เพราะในเบื้องต้น ขุนแผนไม่ยอมกลับไปสู่คดี เป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้กับกองทัพหลวง จนกลายเป็นว่าขุนแผนกระทำการอันขัดต่ออาญาแผ่นดิน และกระทบถึงความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับขุนแผน ต่อเนื่องอีกชนิดหนึ่งด้วย กระทั่งเหตุการณ์ได้คลี่คลายลงก็เมื่อขุนแผนยอมต่อสู้คดีกับขุนช้างเอง ปรากฏว่าผลของการต่อสู้คดีนั้น ขุนแผนเป็นฝ่ายชนะ พระพันวษายกนางวันทองให้เป็นภรรยา ขุนแผนใหม่อีกครั้งหนึ่งอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งเหตุการณ์ตรงนี้ก็ไม่น่าจะเป็นการคลี่คลาย การดำเนินเรื่องได้อีกตอนหนึ่ง แต่เนื่องจากเพราะความคับข้องใจของขุนแผนเป็นเหตุ ที่ทูลขอ นางลาวทอง ส่งผลให้เหตุการณ์พลิกผันอย่างฉับพลัน เพราะพระพันวษากริ้วมาก รับสั่งจำคุก ขุนแผนทันที เหตุการณ์ตรงนี้เอง ที่ทำให้ขุนช้างสบโอกาสที่จะเข้าแย่งชิงนางวันทองกลับไปใหม่ อีกครั้งหนึ่ง และอยู่กินกับวันทองนับเป็นสิบปี ขณะที่ตอนนั้นขุนแผนก็ติดคุกอยู่นับเป็นสิบปีเช่นกัน

จะเห็นว่า เหตุการณ์ข้างต้น น่าจะเป็นการคลี่คลายการดำเนินเรื่องได้อีกช่วงหนึ่ง เช่นกัน เพราะหลังจากเหตุการณ์ตอนขุนแผนติดคุกแล้ว เป็นช่วงระยะเวลายาวนานจนคล้ายกับว่า ตัวละครลืมความขัดแย้งที่เกิดขึ้นครั้งในอดีตหมดสิ้นแล้ว เช่นความรู้สึกของขุนแผนช่วงนี้ ก็ดูเหมือนจะไม่ต้องการยื้อแย่งวันทองดังเช่นครั้งตนอยู่ในวัยหนุ่ม ดังตอนที่พระไวยลักพา วันทองกลับไปบ้าน เพื่อหาขุนแผน วันทองก็เข้าใจว่าขุนแผนใช้ให้พระไวยไปลักพานางมา จึงขอให้ขุนแผนใช้วิธีฟ้องร้องให้ถูกต้องตามกฎหมาย นางก็พร้อมที่จะยอมเป็นภรรยาของขุนแผน ต่อไปอีกครั้งเพราะนางยังรักขุนแผน ดังความว่า

มิใช่หนุ่มดอกอย่าคลุ้มกำเริบรัก

ถ้ารักน้องป้องปิดให้มิได้อาย

ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง

ไม่พัวกวนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน

เอาความผิดคิดหักให้เหือดหาย

ฉันทกลับกลายแล้วหม่อมจงฟาดฟัน

น้องจะแต่งบายศรีไว้เชิญขวัญ

ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว ฯ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๔๕๘)

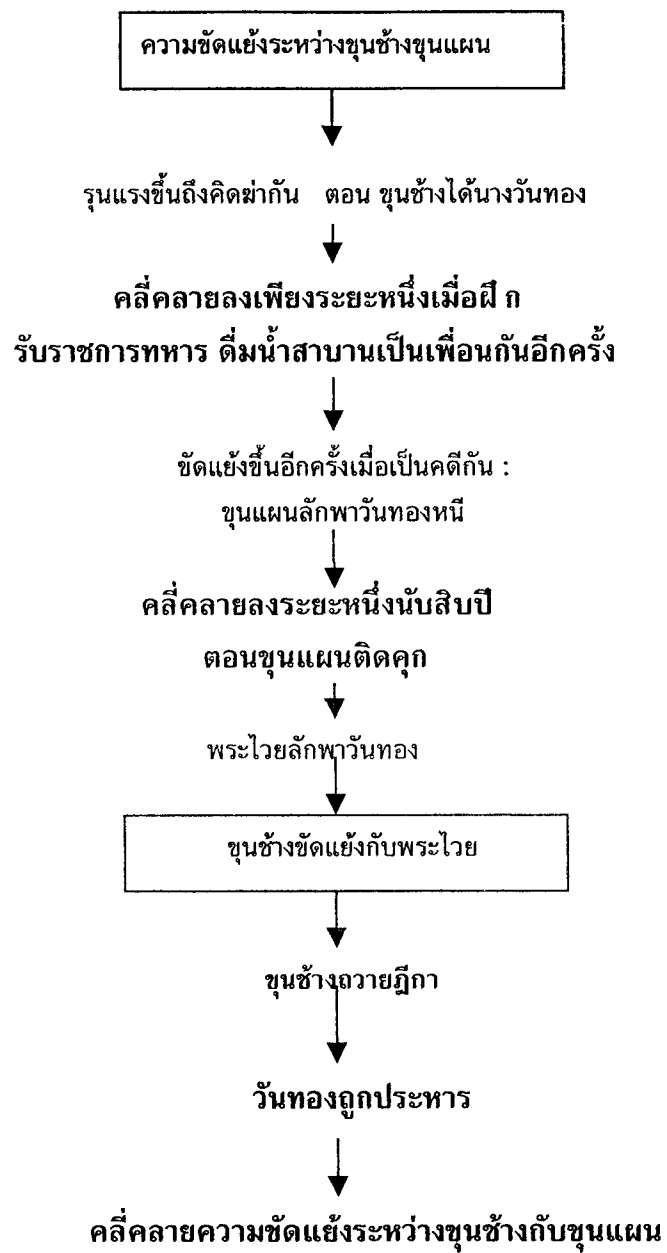
ถึงกระนั้น ขุนแผนก็เพิกเฉยไม่แสดงความกระตือรือร้น เหมือนเช่นขุนช้างที่แสดงความรักและต้องการนางวันทองมาเป็นของตนอย่างจริงจัง โดยจะพยายามเข้าทูลฟ้องทุกครั้ง แม้ผลที่ขุนช้างได้รับจะเป็นฝ่ายที่ได้รับโทษเสมอก็ตาม และเหตุการณ์ครั้งนี้ก็ไม่ใช่เพราะขุนแผนใช้ให้พระไวยไปลักวันทองมา แต่เป็นเพราะพระไวยเกิดความคับข้องใจปรารถนาจะได้อยู่ร่วมกัน

ระหว่างบิดา มารดา และบุตรอย่างพร้อมเพรียง จึงเข้าลักพาวันทองไปอยู่กับตน ชุนช้างก็เข้าถวายฎีกา ซึ่งเป็นเหตุเชื่อมโยงต่อวิถีชีวิตของนางวันทอง ถึงขั้นประหาร หลังจากนั้นเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างชุนช้างชุนแผน ชุนช้างกับพระไวย และตัวละครอื่นๆ ได้คลี่คลายยุติลง ตอนวันทองถูกประหารนี้เอง ทั้งนี้ เพราะความขัดแย้งระหว่างชุนช้างชุนแผนที่เป็นความขัดแย้งหลัก มีสาเหตุมาจาก “วันทอง” เป็นเหตุใหญ่ ดังที่พระพันวษাত্রัสถึงสาเหตุความขัดแย้งที่ทำให้เกิดเรื่องราวรุนแรงขึ้น ว่า

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง
จำจะตัดรากใหญ่ให้พลันพรุ
อิวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว
ใครจะควรสูสมอยู่กลมเกลียว

จึงหึงหวงช่วงชิงยู่ยั้งอยู่
ให้ลูกดอกดกอยู่แต่กิ่งเดียว
ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ให้เด็ดเดียวรู้กันแต่วันนี้
(ชุนช้างชุนแผน. ๒๕๑๓ : ๘๖๔)

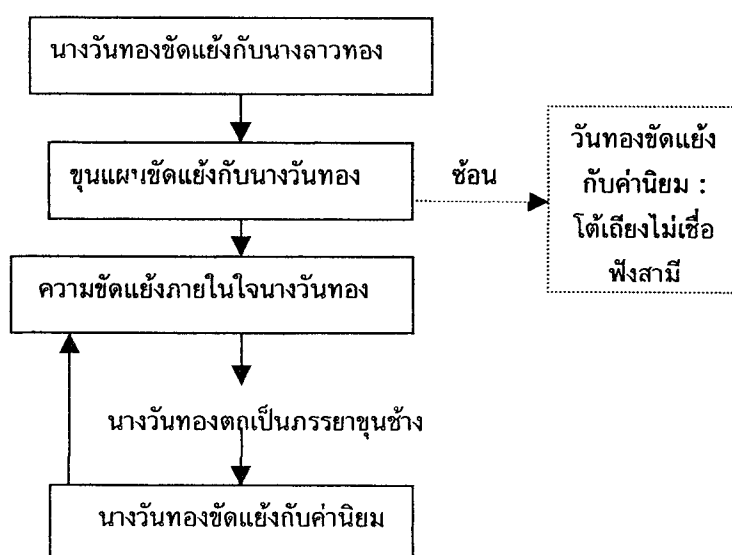
จะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างชุนช้างกับชุนแผน โดยเริ่มดำเนินเรื่องให้เป็นไปอย่างช้า ๆ จนถึงรุนแรง แล้วกลับมาคลี่คลายเพียงช่วงระยะหนึ่ง และสร้างขึ้นใหม่อีกสลับกันไปเช่นนี้หลายตอน กระทั่งความขัดแย้งระหว่างชุนช้าง ชุนแผน และพระไวยคลี่คลายยุติลง เมื่อนางวันทองถูกประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างขุนช้างกับขุนแผน

๒.๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับนางลาวทอง

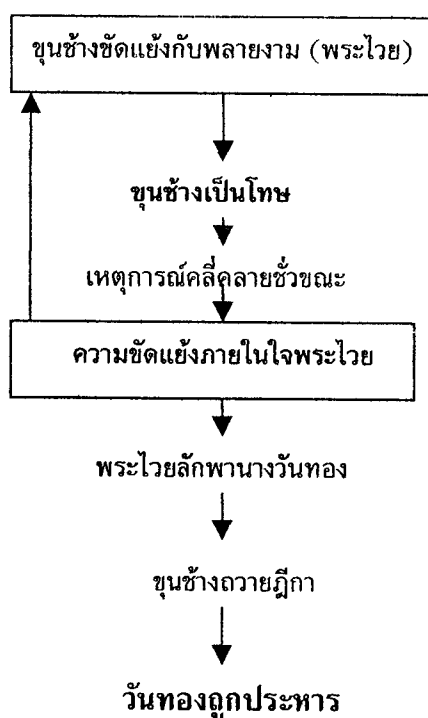
ความขัดแย้งประเด็นนี้ ถือเป็นอีกความขัดแย้งหนึ่ง ที่มีบทบาทสำคัญ อันจะส่งผลพลิกผันต่อการดำเนินเรื่อง คือ ก่อนเหตุการณ์ที่นางวันทองกับนางลาวทองจะขัดแย้งกัน ขึ้นนั้น ชีวิตนางวันทองน่าจะพบกับความสุข เมื่อพบขุนแผนขณะที่นางกำลังเฝ้ารอคอยทุกคืนวัน ด้วยสூดู่สำหรับห่อหุ้ม ผ้าพันอุปสรรคแม้จะขัดแย้งกับนางศรีประจันผู้เป็นมารดาอย่างรุนแรง คราวที่บังคับให้นางแต่งงานกับขุนช้างโดยที่นางวันทองไม่เต็มใจ และขณะที่นางทุกข์ใจ อย่างหนัก แม้นางจะแต่งงานกับขุนช้างแล้ว นางก็ยังไม่ยอมร่วมห้องกับขุนช้าง สู้พยายามครอง กายครองใจไว้คอยขุนแผน กระทั่งขุนแผนกลับมาจากทัพ ผู้อ่านก็รู้สึกว่าคุณแผนคงจะมาช่วย ผ่อนเบาความทุกข์ให้กับนางวันทองได้ คิดว่าคุณคงไม่ต้องตกเป็นภรรยาขุนช้างแล้ว แต่กลับ เกิดเหตุการณ์พลิกผันโดยคาดไม่ถึง เมื่อขุนแผนนำนางลาวทองภรรยาใหม่มาด้วย จึงเกิด ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับนางลาวทองอย่างรุนแรง และลุกลามต่อเนื่องไปจนถึงการเกิด ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับขุนแผนถึงขั้นตัดสัมพันธ์กันอย่างหมดเยื่อใย เพราะนาง วันทองแสดงพฤติกรรมขัดต่อค่านิยมสังคม โดยการโต้เถียงไม่เชื่อฟังสามี เป็นเหตุให้ขุนแผน โกรธมาก ซึ่งสร้างความขัดแย้งภายในใจของนางวันทองอย่างมาก จนนางคิดฆ่าตัวตาย ขุนแผน ก็ไม่ยอมไยดีสักนิด ในที่สุดวันทองก็ต้องได้ชื่อว่าเป็นหญิงที่ประพฤติดิจจารีตประเพณี ที่มีสามี สองคน เมื่อนางต้องตกเป็นภรรยาของขุนช้างในเวลาต่อมา ถือว่านางวันทองมีพฤติกรรมขัด กับค่านิยมสังคม ซึ่งก็เป็นเหตุให้นางวันทองเกิดความขัดแย้งภายในใจขึ้นอีก ดังภาพประกอบ ความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างนางวันทองกับนางลาวทอง

หลังจากที่ขุนแผนพาลาวทองไปกาญจนบุรีแล้ว ก็ไม่ได้มีเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างวันทองกับลาวทองอีก จนถึงกรณีสี่คล้ายระหว่างตัวละครทั้งสองตอนนางวันทองถูกประหาร

๒.๑.๓ ความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวย อันเนื่องมาจากความแค้นใจ โดยผู้ประพันธ์สร้างให้ขุนช้างขัดแย้งกับพระไวยตั้งแต่พระไวยยังเป็นพลายงามในวัยเด็ก ขุนช้างลวงพลายงามไปฆ่าในป่า ส่งผลให้พลายงามเกิดสะสมความขัดแย้งไว้ในใจ แล้วเดินทางไปอยู่กับย่าทองประศรี มีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้จนมีความสามารถทางด้านเวทมนตร์คาถา กระทั่งพระไวยแต่งงาน ขุนช้างกับพระไวยทะเลาะกัน เป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวรื้อฟื้นเรื่องราวครั้งในอดีต ตัวละครทั้งสองทะเลาะกันอย่างรุนแรง แม้พระพันวษาจะตัดสินให้ลงโทษขุนช้างตามกฎหมายและวันทองก็ขอให้พระไวยทูลขอโทษขุนช้างกระทั่งเรื่องราวคลี่คลายระหว่างพระไวยกับขุนช้างดูเหมือนจะจบลงแล้ว แต่เนื่องจากพระไวยเกิดความคับข้องใจ และยังแค้นขุนช้าง จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับขุนช้างขึ้นอีก เมื่อพระไวยลักพาวันทองไป ทำให้ขุนช้างเข้าถวายฎีกา จนเป็นเหตุเชื่อมโยงส่งผลต่อความพลิกผันต่อวิถีชีวิตของนางวันทอง จนถูกประหารในที่สุด และความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวยได้คลี่คลายลง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับพระไวย

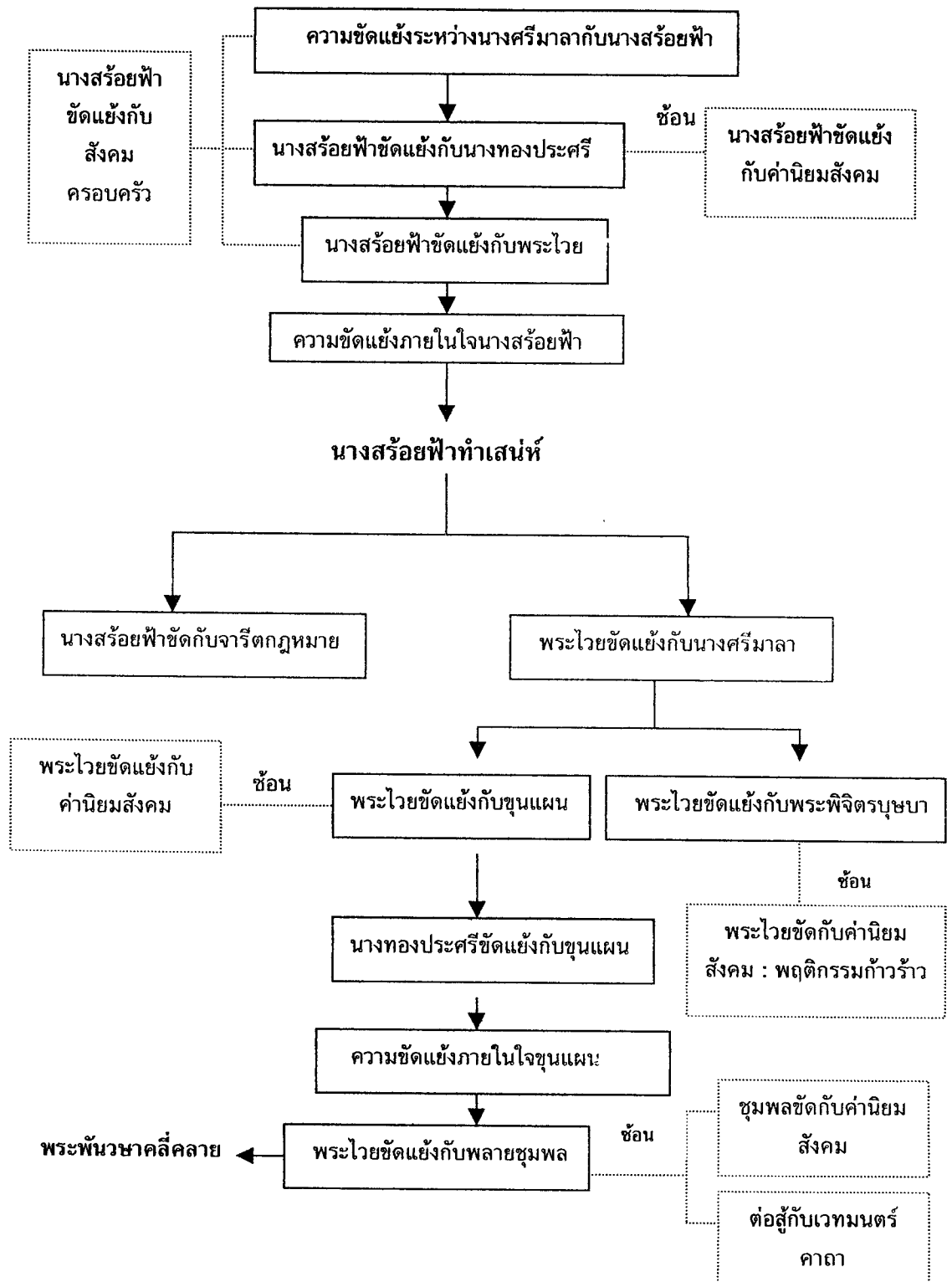
จากภาพประกอบแผนภูมิความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของความขัดแย้งในโครงเรื่องตั้งข้างต้นนี้ จะเห็นว่า วิถีชีวิตของนางวันทองเกิดการพลิกผันถึงถูกประหาร เหตุเกิดจากความขัดแย้งภายในใจของตัวละครทั้งสาม คือ ชุนช้าง ชุนแผน และพระไวย อันเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครดังกล่าวมาแล้ว ส่งผลให้นางวันทองกลับเป็นผู้รับเคราะห์กรรมที่ตนมิได้ก่อขึ้นทั้งสิ้น

๒.๑.๔ ความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า นับเป็นเหตุสำคัญอันจะมีผลต่อการสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่อง และส่งผลต่อวิถีชีวิตของตัวละคร ดังนี้

ผลต่อการดำเนินเรื่อง

มีการสร้างความขัดแย้งต่อเนื่องและสลับซับซ้อน เมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า เนื่องจากการโต้เถียง ทะเลาะวิวาทกัน นางทองประศรีกลับเข้าข้างนางศรีมาลา ต้าว่านางสร้อยฟ้าถึงเชื้อชาติ ฝ่ายนางสร้อยฟ้าก็ไม่ยอมลดละ กลับโต้เถียงนางทองประศรีผู้เป็นมารดาสามี แสดงถึงพฤติกรรมขัดกับค่านิยมสังคม เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับนางทองประศรี ส่งผลให้พระไวยไม่พอใจนางสร้อยฟ้าที่แสดงกิริยาต่อมารดาของตนเช่นนี้ จึงต้าว่านางสร้อยฟ้า ส่งผลให้นางสร้อยฟ้าเกิดความกดดัน คับแค้นใจอย่างมาก เป็นเหตุให้นางต้องทำเสน่ห์ ถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อจารีตและกฎหมาย ซึ่งต่อมานางก็ถูกสังคมประณามและถูกลงโทษตามกฎหมาย ผลของการทำเสน่ห์ ทำให้พระไวยหลงรักนางสร้อยฟ้า กลับเกลียดนางศรีมาลา เป็นเหตุให้พระไวยขัดแย้งกับนางศรีมาลา และส่งผลลูกกลามทำให้พระไวยขัดแย้งกับชุนแผน เมื่อชุนแผนทักท้วงว่าถูกเสน่ห์ พระไวยไม่เชื่อ จึงทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง พระไวยแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวโต้เถียงบิดา เป็นการกระทำที่ขัดต่อค่านิยม ทำให้ชุนแผนโกรธมาก ถึงขั้นตัดสัมพันธ์ความเป็นบิดาและบุตรกัน ด้วยเหตุนี้ นางทองประศรีเกิดความไม่พอใจและต้าว่าชุนแผน ทำให้ชุนแผนขัดแย้งกับนางทองประศรีอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุนแผนเกิดความขัดแย้งภายในใจอย่างมาก คิดแค้นพระไวยถึงฆ่าให้ตาย โดยคบคิดกับพลายชุมพล โดยให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญบุกรุกเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้พระพันวษาส่งพระไวยออกสู้รบ พระไวยต่อสู้กับพลายชุมพล โดยต่างฝ่ายต่างใช้เวทมนตร์คาถา ถือว่าพลายชุมพลขัดแย้งกับค่านิยมที่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวและมีเจตนาจะฆ่าผี ในที่สุดพระพันวษาก็เป็นผู้คลี่คลายความขัดแย้งระหว่างพระไวย พลายชุมพล และชุนแผน ให้อยู่ดี

นอกจากนี้ ผลจากความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับนางศรีมาลา ยังเชื่อมโยงสัมพันธ์ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับพระพิจิตรบุษบา ซึ่งเป็นบิดามารดาของนางศรีมาลา เมื่อพระพิจิตร บุษบา ทราบว่าพระไวยถูกเสน่ห์ จึงขอนางศรีมาลากลับไปอยู่กับตนระยะเวลาหนึ่ง แต่พระไวยไม่ยอม กลับโต้เถียง ต้าว่าพระพิจิตรบุษบาอย่างรุนแรง ถือว่าพระไวยมีพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมสังคม จนเป็นเหตุให้พระพิจิตรบุษบาโกรธมาก ถึงต้องกลับเมืองไป ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างนางศรีมัลลากับนางสร้อยฟ้า

ผลต่อวิถีชีวิตตัวละคร ดังนี้คือ

๑. วิถีชีวิตนางสร้อยฟ้า

จะเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับตัวละครอื่นๆ ดังภาพประกอบข้างต้น เป็นสาเหตุก่อให้เกิดเหตุการณ์ตอนนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ ซึ่งเป็นผลทำให้นางสร้อยฟ้าทำผิดจารีตกฎหมายอย่างต่อเนื่อง ในที่สุด นางจึงต้องถูกลงโทษด้วยการพิสูจน์ลุยไฟ เพื่อตัดสินความบริสุทธิ์ ปรากฏว่านางสร้อยฟ้าแพ้ ถูกลงโทษถึงขั้นประหาร แต่นางศรีมาลาทูลขอชีวิตไว้ นางสร้อยฟ้าจึงถูกลงโทษเพียงเนรเทศออกจากเมือง ทำให้ชีวิตนางตกทุกข์ลำบาก ระหกระเหินเดินป่า เพื่อเดินทางกลับไปอยู่เมืองเชียงใหม่

๒. วิถีชีวิตพลายชุมพล

หลังจากที่พลายชุมพลได้ต่อสู้กับพระไวย กระทั่งพระไวยแตกทัพ และสามารถแก้เสน่ห์หีบเพชรवादผู้ทำเสน่ห์ให้นางสร้อยฟ้าได้ นับเป็นการเปิดโอกาสให้พลายชุมพลได้แสดงความสามารถให้ประจักษ์ในเบื้องต้น เพื่อจะแสดงความสามารถในโอกาสต่อไป ดังที่ได้กล่าวไว้ในรายละเอียดหัวข้อความขัดแย้งภายในใจเพชรवादแล้ว

๒.๒. ความขัดแย้งทางการเมือง

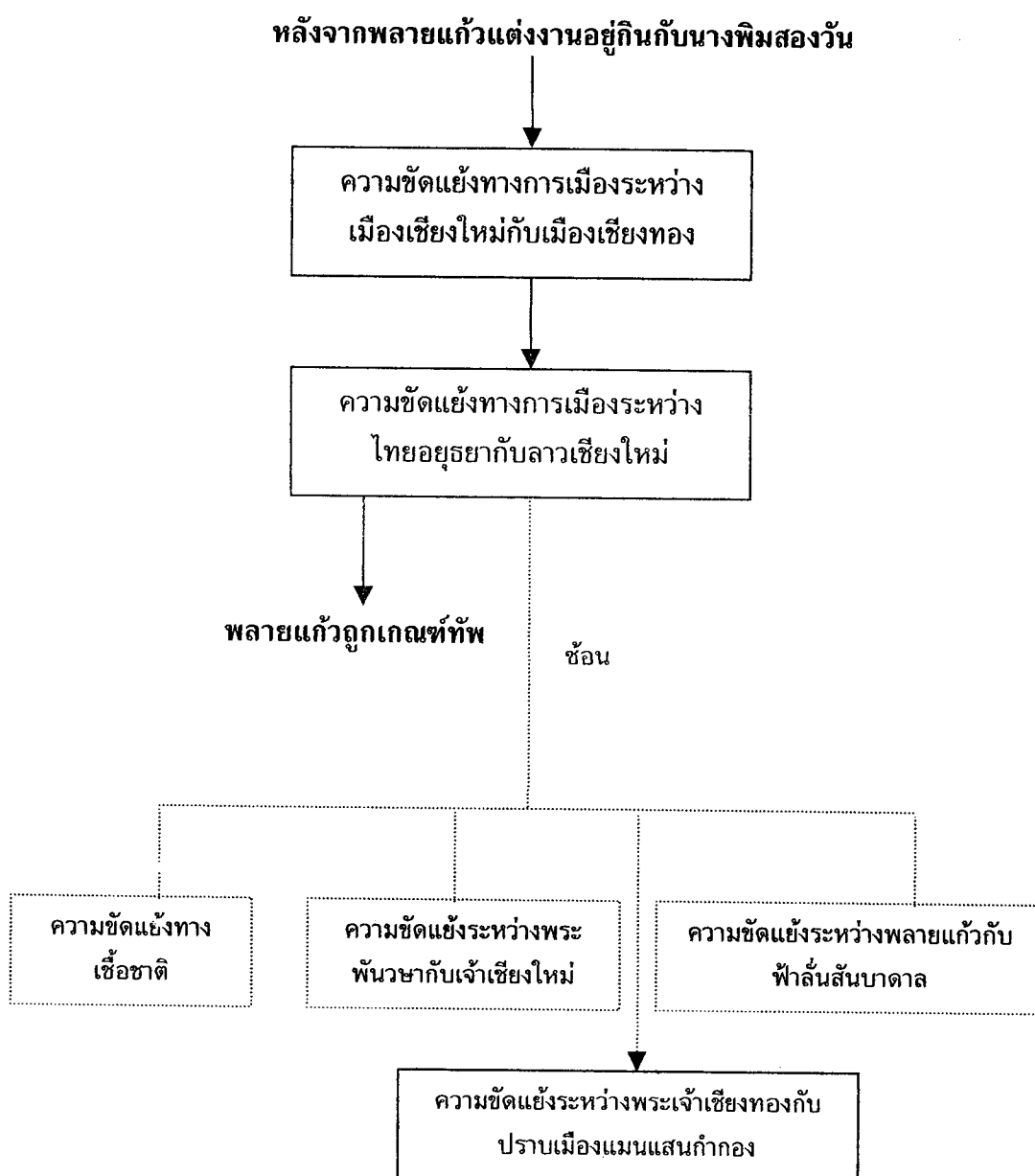
ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทางการเมือง ให้ปรากฏอยู่ ๒ ตอน คือ

๒.๒.๑ ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงทอง อันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าเชียงใหม่กับเชียงทอง ส่งผลให้เกิดการสร้าง ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังก่อให้เกิดความขัดแย้งประเด็นย่อยอีกหลายชนิด อันจะนำไปสู่การพลิกผันต่อการดำเนินเรื่อง และวิถีชีวิตของตัวละคร ดังนี้

ผลต่อการดำเนินเรื่อง

ก่อนที่พลายแก้วจะแต่งงานกับนางพิม ตัวละครทั้งสองได้พยายามต่อสู้กับ ค่านิยมของสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะนางพิมต้องต่อสู้กับอุปสรรคมากมายดังได้กล่าวไว้แล้ว ในเบื้องต้น และหลังจากที่พลายแก้วได้แต่งงานอยู่กินกับนางพิมแล้ว ชีวิตของตัวละครทั้งสองน่าจะดำเนินไปอย่างมีความสุข แต่แต่งงานเพียงสองวัน ก็มีเหตุความขัดแย้งทางการเมือง เริ่มจากความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงทอง เนื่องจากเมืองเชียงทองเอาใจออกห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปขึ้นกับไทย ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองคือเมืองเชียงทอง เป็นเหตุให้พลายแก้วต้องไปทัพต่อสู้กับทัพเชียงใหม่ และเกิดความขัดแย้งย่อยอีก

หลายชนิด ได้แก่ ความขัดแย้งทางเชื้อชาติไทยกับลาว ความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ความขัดแย้งระหว่างพลายแก้วกับพาลันสันบาดาล ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองเชียงทองกับปราบเมืองแมนแสนคำกอง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๕ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงทอง

ผลต่อวิถีชีวิตของตัวละคร ดังต่อไปนี้

๑. ผลต่อวิถีชีวิตนางพิม หรือนางวันทอง

หลังจากที่พลายแก้วกลับมาจากทัพ ทำให้ชีวิตนางพิมเกิดพลิกผันอย่างฉับพลันโดยที่นางพิมเองก็มิทันตั้งตัวว่าจะเกิดเหตุการณ์ต้องตัดสัมพันธ์กับพลายแก้ว ทั้งที่ก่อนพลายแก้วจะไปทัพ ได้แต่งงานกับนางพิมด้วยความรัก อยู่กินกันอย่างราบรื่นได้เพียงสองวัน น่ายังคงครองความรักให้ยืดยาวต่อไปได้อีก แต่ชีวิตนางต้องมาเลิกกับพลายแก้วทั้งที่ไม่ตั้งใจ จนในที่สุดนางก็ต้องตกเป็นภรรยาขุนช้างซึ่งเป็นคนที่นางเกลียดชังมากอย่างไม่คาดถึง

๒. ผลต่อวิถีชีวิตของขุนช้าง

ผลจากการที่พลายแก้วไปทัพ ทำให้ขุนช้างมีโอกาสนางพิมกับนางศรีประจันว่า พลายแก้วตายในทัพ กระทั่งขุนช้างได้แต่งงานกับนางพิมหรือนางวันทองสมความปรารถนา และเมื่อพลายแก้ว(ขุนแผน)ตัดสัมพันธ์กับนางพิมแล้ว ขุนช้างก็สบโอกาสนางพิมเป็นภรรยา เป็นเหตุให้นางพิมถูกตำหนิว่า “เป็นหญิงสองใจ” ในเวลาต่อมา

๓. ผลต่อวิถีชีวิตพลายแก้ว หรือขุนแผน อันเนื่องมาจากผลของสงครามการเมือง ดังนี้

๓.๑ ส่งผลให้พลายแก้วมีความเจริญก้าวหน้าทางราชการ เนื่องจากเป็นโอกาสที่พลายแก้วได้แสดงความสามารถทำความดีความชอบปราบศึกเชียงใหม่จนได้ชัยชนะ พลายแก้วจึงได้เป็น “ขุนแผน” รับราชการที่เมืองกาญจนบุรี ดังความว่า

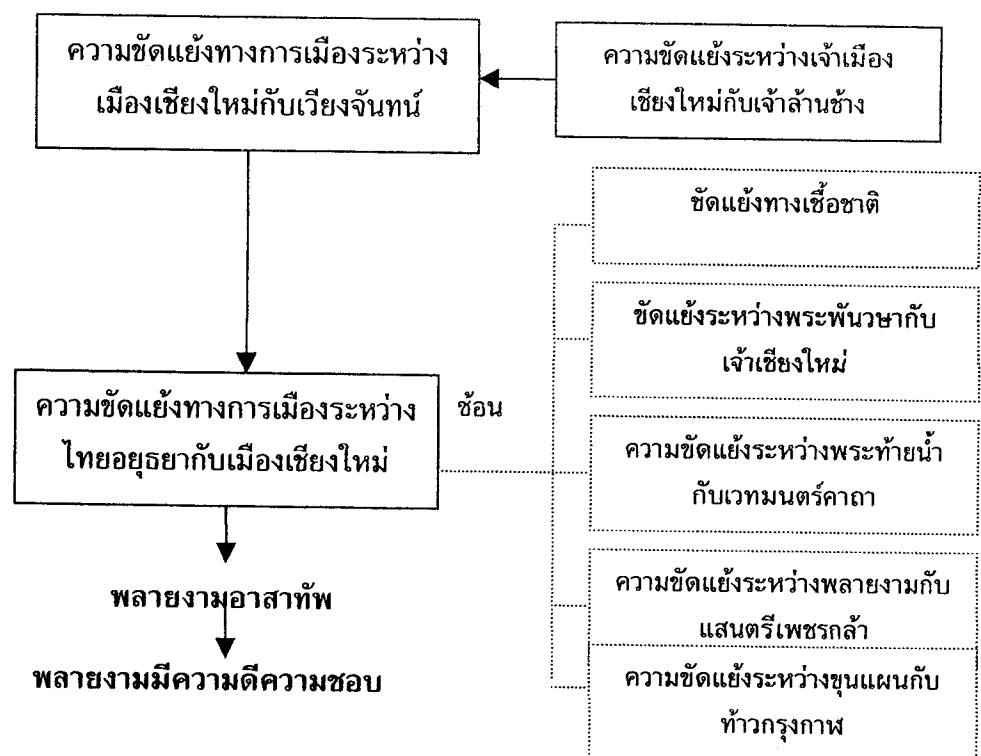
ครานั้นพระองค์ได้ทรงฟัง	จึงดำรัสตรัสสั่งพระหมื่นศรี
ประทานของต้องตามความชอบมี	เจียดกระบี่เสื่อใส่ได้ประทาน
ตัวอ้ายพลายให้ตั้งเป็นขุนแผน	อยู่รักษาเขตแดนที่ปลายด่าน
คุมไพร่ห้าร้อยคอยเหตุการณ์	แล้วประทานเรือยาวแก้วา
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๗๓)

๓.๒ ผลของสงครามทำให้พลายแก้วได้นางลาวทองบุตรสาวเจ้าเมืองจอมทองเป็นภรรยาใหม่อีกหนึ่งคน ซึ่งนางลาวทองนี้ เป็นตัวละครสำคัญที่เป็นต้นเหตุให้นางวันทองกับขุนแผนทะเลาะกันอย่างรุนแรงถึงขั้นตัดสัมพันธ์กัน วิถีชีวิตของนางวันทองจึงพลิกผันอย่างคาดไม่ถึง

๒.๒.๒ ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่ (เมืองเชียงอินทร์) กับเมืองเวียงจันทน์ (ล้านช้าง) นับเป็นต้นเหตุสำคัญอันจะส่งผลการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละคร ดังนี้

ผลต่อการดำเนินเรื่อง

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่(เชียงอินทร์) กับเมืองเวียงจันทน์ (ล้านช้าง) เนื่องจาก เจ้าเมืองเชียงใหม่ปรารถนาจะได้นางสร้อยทองธิดาของเจ้าล้านช้าง เมื่อเจ้าล้านช้างไม่ยินยอมยกนางสร้อยทองให้ จึงเกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่กับเจ้าล้านช้าง เป็นเหตุลุกลามก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเวียงจันทน์ และเชื่อมโยงไปสู่การสร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ อีกทั้งยังส่งผลการสร้างความขัดแย้งย่อยซ้อนอยู่หลายชนิด ได้แก่ ความขัดแย้งทางเชื้อชาติ ความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ความขัดแย้งระหว่างพระทัยน้ำกับเวทมนตร์คาถา ความขัดแย้งระหว่างพลาญงามกับแสนตรีเพชรกล้า ขุนแผนกับท้าวกรุงกาฬ ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

ภาพประกอบ ๑๖ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเวียงจันทน์

ผลต่อวิถีชีวิตตัวละคร

ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ เป็นเหตุทำให้พलयงมอาสาทัพต่อสู้กับกองทัพเชียงใหม่ ซึ่งส่งผลต่อความผันแปรวิถีชีวิตของตัวละคร ดังนี้

๑. วิถีชีวิตของขุนแผน

การสร้าง ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยอยุธยา กับเชียงใหม่ เป็นการเปิดโอกาสให้พलयงมทูลขอภัยโทษให้ขุนแผนออกจากคุก เพื่อช่วยทำสงครามกับเชียงใหม่ ขุนแผนจึงมีโอกาสได้ทำความดีความชอบอีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า

อ้ายขุนแผนพलयงมมีความชอบ	กูจะตอบแทนมึงให้ถึงที่
ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี	มีเจียดกระบี่เครื่องยศให้ดังงาม
สัปทนคนโทถาดหมากทอง	ช้างจำลองของพระทานทั้งคานหาม
สำหรับใช้ไปณรงค์สงคราม	ให้สมตามความชอบที่มีมา
ให้เป็นที่พระสุรินทรฤชาชัย	มไหสุรย์ภักดีมีสง่า
แล้วตรัสสั่งคลังในมิได้ช้า	เติมเงินตราสิบห้าชั่งเป็นรางวัล
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๗๕)

๒. วิถีชีวิตของพलयงม เปลี่ยนแปลงดังนี้

๒.๑ ผลต่อความเจริญก้าวหน้าทางราชการ เมื่อพलयงมอาสาทัพเพื่อแย่งชิงนางสร้อยทองนี้ ทำให้พलयงมมีโอกาสที่จะแสดงความสามารถอันจะส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าต่อหน้าที่ราชการ ดังนั้น เมื่อพलयงมชนะศึกสงครามกลับมา พระพันวษาจึงให้พलयงมเป็น “พระหมื่นไวย” ดังความว่า

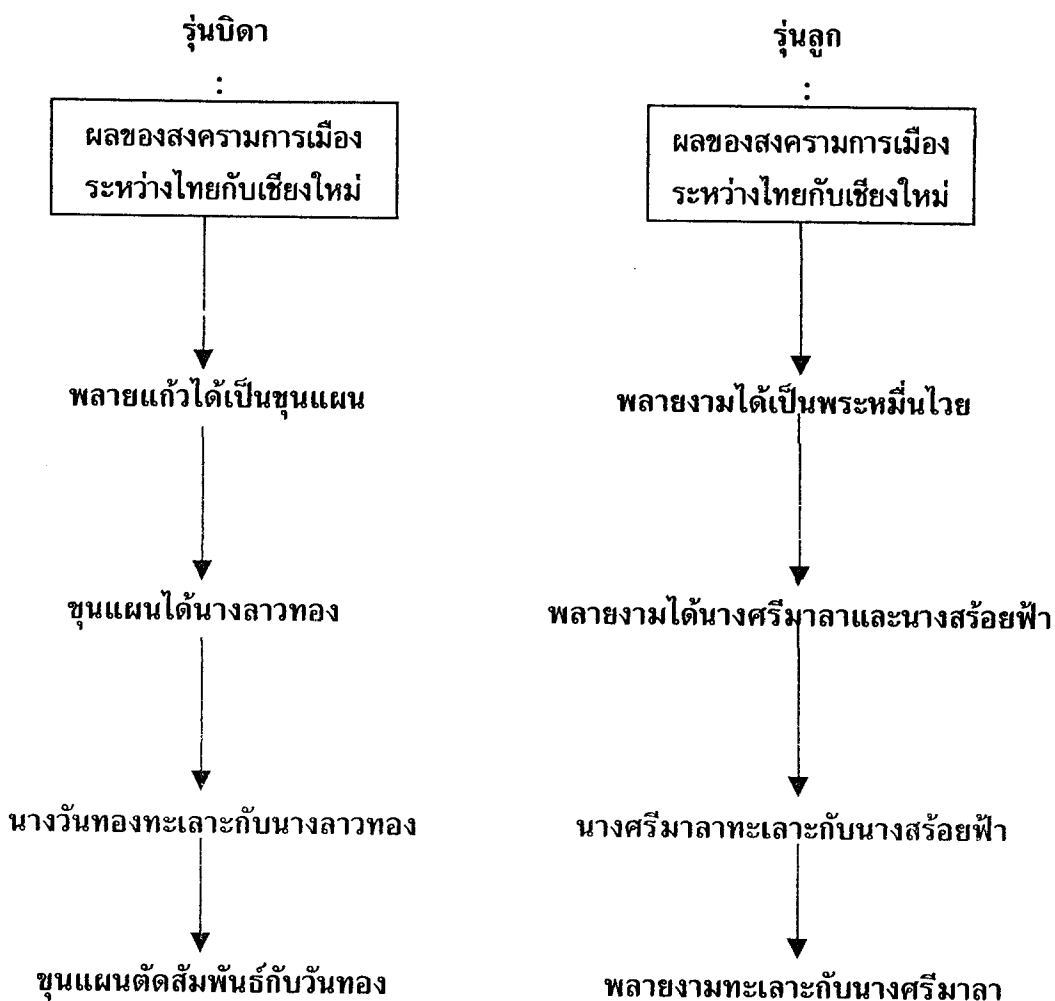
.....	
ส่วนอ้ายลูกชายพलयงมนั้น	จะให้หมื่นมียศปรากฏไป
ยังหนุ่มแน่นว่องไวมิใช่น้อย	ควรเอาไว้ใช้สอยให้ใกล้ชิด
จะแต่งตั้งให้มั่งให้ถึงใจ	ให้สมที่มีชัยได้เมืองมา
ให้เป็นจมื่นไวยวรนาถ	หัวหมื่นมหาดเล็กเฝ้าข้างฝ่ายขวา
พระราชทานเครื่องยศแลเงินตรา	ปุมสำนเสื้อผ้าสารพัน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๗๕)

๒.๒ ส่งผลให้พลายงามมีคู่ครอง ตอนนี้ พลายงามมีโอกาสดำเนินงาน ศรีมาลาบุตรสาวเจ้าเมืองพิจิตร ขณะที่เดินทางพักแรมที่เมืองพิจิตร และได้แต่งงานกับนาง ศรีมาลาหลังจากชนะศึกเชียงใหม่แล้ว นอกจากนี้ ผลของสงครามยังทำให้พลายงามได้นางสร้อยฟ้าเป็นภรรยาพระราชทานด้วย

จะเห็นว่า การที่ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างไทยอยุธยา กับ เชียงใหม่ต่อเนื่องขึ้นนี้ ไม่ได้มุ่งเน้นที่นางสร้อยทองเป็นตัวละครหลัก ทั้งที่การทำศึกสงคราม ครั้งนี้ เพื่อแย่งชิงนางสร้อยทอง แต่จะมุ่งเน้นที่ผลกระทบของการทำสงครามครั้งนี้เป็นหลัก คือ ต้องการให้เห็นบทบาทความสามารถของพลายงาม อันจะส่งผลต่อความผันแปรต่อวิถีชีวิตของ พลายงามมากกว่า ที่ส่งผลให้พลายงามได้นางศรีมาลาเป็นภรรยา แต่งงานกันด้วยความรัก และ ผลของสงครามก็ทำให้พลายงามได้นางสร้อยฟ้าเป็นภรรยาพระราชทานโดยที่ไม่ตั้งใจอีกคนหนึ่ง พลายงามจึงกลับกลายเป็นมีภรรยาสองคน อันจะนำไปสู่ปัญหาอุปสรรคต่อการครองเรือน ซึ่ง ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องต่อไปหลังจากที่นางวันทองถูกประหาร

๓. วิถีชีวิตของนางสร้อยฟ้า นางสร้อยฟ้าถือเป็นตัวละครสำคัญตัวหนึ่ง ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญต่อการพลิกผันในการดำเนินเรื่อง เมื่อนางต้องกลับกลายเป็นภรรยา พระราชทานของพลายงาม ทั้งที่นางเป็นธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นการสร้างลักษณะขัดแย้ง ทางชนชั้น ทำให้นางสร้อยฟ้าต้องพยายามอดทนต่ออุปสรรคต่าง ๆ ทั้งภายในครอบครัว และ สังคมต่างวัฒนธรรม นับเป็นการสร้างความกดดันภายในจิตใจนางสร้อยฟ้าอย่างมาก จนในที่สุดนางต้องหาทางออก ด้วยการทำเสน่ห์ ให้พลายงามหลงรัก

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า การที่ผู้ประพันธ์สร้างความขัดแย้งทางการเมืองให้ ปรากฏอยู่ ๒ ตอนนี้ มีผลกระทบต่อการดำเนินเรื่อง และวิถีชีวิตของตัวละครในลักษณะที่ คล้ายคลึงกัน คือ เพื่อแสดงบทบาทความสามารถอันจะส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ ราชการ ทั้งขุนบิศา คือขุนแผน และขุนลูก คือพลายงาม หลังจากนั้น ก็จะส่งผลกระทบต่อชีวิต การครองเรือน คือ ขุนแผน ต้องตัดสัมพันธ์กับนางวันทอง และพลายงามต้องทะเลาะ ตบตี เกลียดชังนางศรีมาลา ถึงขั้นขุนแผนโกรธแค้นมากคิดฆ่าให้ตาย ดังจะเปรียบเทียบวิถีชีวิตของ ขุนแผน กับพลายงาม อันเนื่องมาจากผลของสงครามการเมือง ดังภาพประกอบ ต่อไปนี้

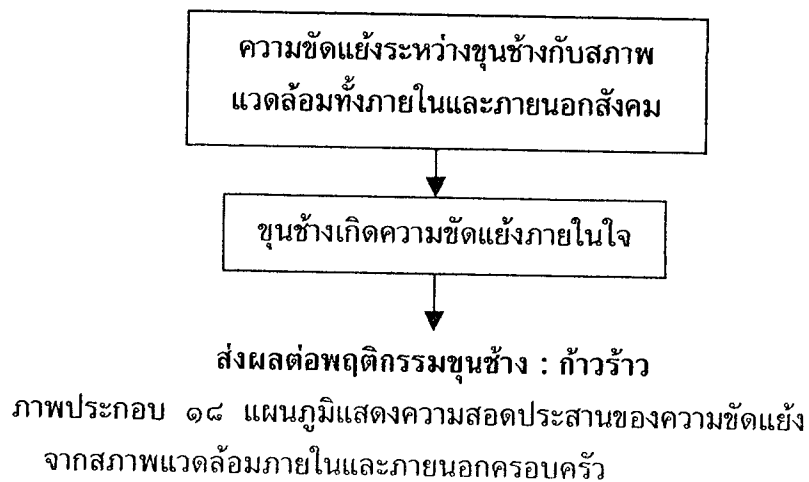
ภาพประกอบ ๑๗ แผนภูมิแสดงการเปรียบเทียบวิถีชีวิต
ของขุนแผนรุ่นบิดา กับพระไวยรุ่นลูก

๒.๓. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม

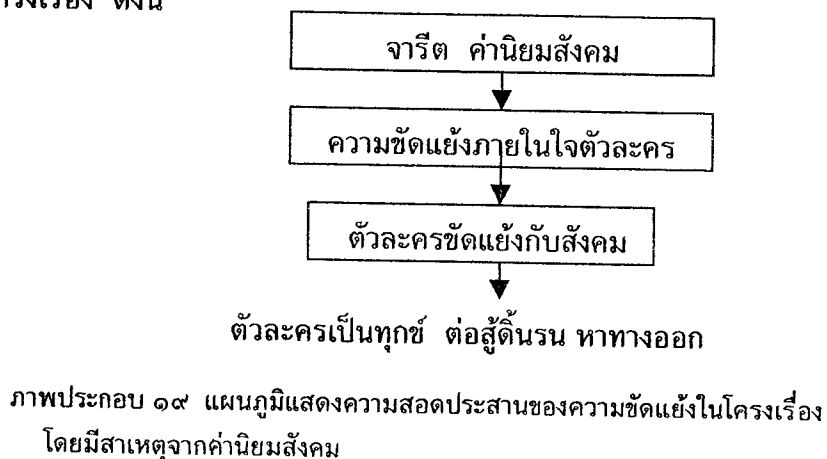
การที่ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม โดยให้ตัวละครต่อสู้ หรือแสดงพฤติกรรมขัดต่อสภาพแวดล้อม บรรทัดฐาน จารีตประเพณี ค่านิยมสังคม ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละคร แสดงให้เห็นว่า สังคมเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ก่อให้เกิดตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจ ต้องต่อสู้กับความพึงปรารถนาของตัวละครเอง ผลที่สุดตัวละครต้องพ่ายแพ้แรงปรารถนาภายในใจมากกว่ายอมกระทำตามจารีตค่านิยม เป็นเหตุให้ตัวละครต้องขัดแย้งกับสังคม ซึ่งจะส่งผลเชื่อมโยงต่อการสร้างความขัดแย้งภายนอก สอดแทรกอยู่ตลอดเรื่อง ดังนี้

๑. สังคมเป็นปัจจัยก่อให้เกิดตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจ

๑.๑ สภาพแวดล้อมสังคมภายในครอบครัวและสังคมภายนอก เป็นสาเหตุทำให้ขุนช้างเกิดความขัดแย้งภายในใจ อันเนื่องมาจากความคับข้องใจ และแค้นใจ จึงพยายามหาทางดิ้นรนต่อสู้เพื่อเอาชนะ ขุนช้างจึงกลายเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมก้าวร้าว ส่งผลต่อการสร้างความขัดแย้งในการดำเนินเรื่องดังได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

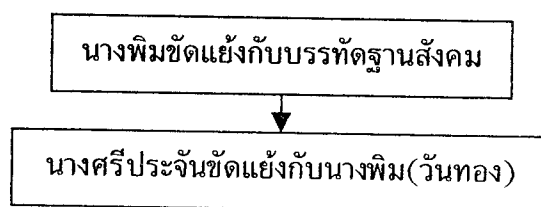
๑.๒ จาริต คำนิยมสังคม เป็นสาเหตุให้ตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจ ส่งผลให้ตัวละครขัดแย้งกับสังคม ดังตอนปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ผู้ประพันธ์ให้ตัวละครทั้งสองเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความปรารถนา หรือความต้องการของตัวละครเอง กับต้องคำนึงถึงจาริต คำนิยมสังคมที่เป็นตัวกำหนดไว้ ทำให้ตัวละครทั้งสองเป็นทุกข์พยายามดิ้นรนหาทางออก ในที่สุดตัวละครต้องยอมขัดแย้งกับสังคม เพื่อสนองความปรารถนาของตนมากกว่ากระทำตามจาริต คำนิยมสังคม ทั้งที่ผลจะทำให้ตัวละครกลับเป็นทุกข์อย่างหนัก ซึ่งจะปรากฏเหตุการณ์เช่นนี้ตลอดทั้งเรื่อง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

๒. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก ดังนี้

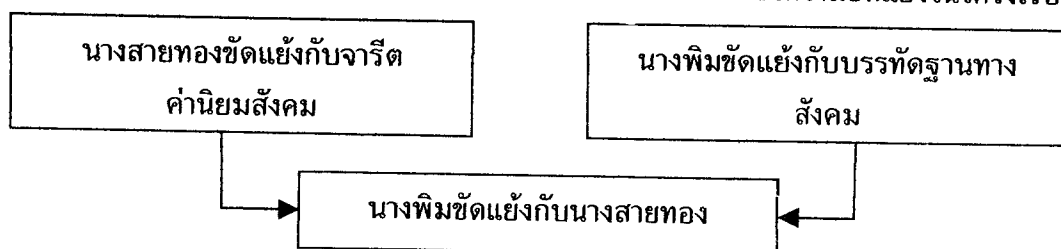
๒.๑ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ซึ่งปรากฏสอດแทรกตลอดทั้งเรื่อง โดยผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครครั้งใดก็มักจะสอດแทรกความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐาน จารีต ค่านิยมสังคมให้เป็นสาเหตุหนึ่งของความขัดแย้ง ปรากฏอยู่ด้วยเสมอ ได้แก่

๒.๑.๑ นางพิมขัดแย้งกับนางศรีประจันอย่างรุนแรง สาเหตุหนึ่งเกิดจาก นางพิมหรือวันทองขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวโต้เถียง ไม่เชื่อฟังนางศรีประจันผู้ซึ่งเป็นมารดา ทำให้นางศรีประจันโกรธมาก ดังภาพประกอบความสอດประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง ดังนี้

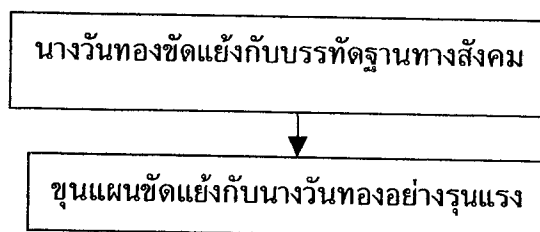
ภาพประกอบ ๒๐ แผนภูมิแสดงความสอດประสานของความขัดแย้งระหว่างนางพิมกับสังคม เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๒ นางพิมขัดแย้งกับนางสายทอง ซึ่งมีสาเหตุหนึ่งเกิดจากการที่นางสายทองมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับจารีต ค่านิยมสังคม ด้วยการแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมกระทำตนเป็นชู้กับพลายแก้วคนรักของนางพิม เป็นเหตุให้นางพิมโกรธสายทองมาก จึงเกิดขัดแย้งกันขึ้น เมื่อทั้งสองทะเลาะกัน นางพิมก็ได้แสดงพฤติกรรมขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการโต้เถียง วาจาก้าวร้าวต่อสายทองผู้ซึ่งเป็นพี่เลี้ยง และมีอาวุโสมากกว่า ทำให้นางสายทองโกรธมากเช่นกัน ดังภาพประกอบความสอດประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

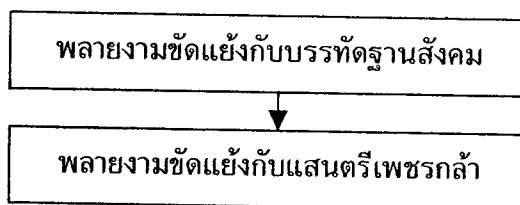
ภาพประกอบ ๒๑ แผนภูมิแสดงความสอດประสานของความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๓ ชุนแผนขัดแย้งกับนางวันทองอย่างรุนแรง สาเหตุหนึ่งเกิดจาก พฤติกรรมของนางวันทองขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสังคม แสดงวาทะก้าวร้าว โต้เถียง และไม่เชื่อฟังสามี ทำให้ชุนแผนโกรธจนไม่อาจจะรับอารมณ์ได้ถึงกับจะฆ่าวันทอง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

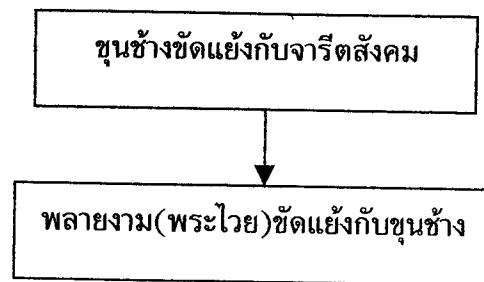
ภาพประกอบ ๒๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับสังคมเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๔ พลายงามขัดแย้งกับแสนตรีเพชรกล้า สาเหตุหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งทางการเมืองแล้ว ยังเกิดจากการที่พลายงามแสดงพฤติกรรมขัดกับบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการกล่าววาจาเลว ก้าวร้าว แสนตรีเพชรกล้าผู้ซึ่งอาวุโสกว่าทำให้แสนตรีเพชรกล้าไม่พอใจ ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

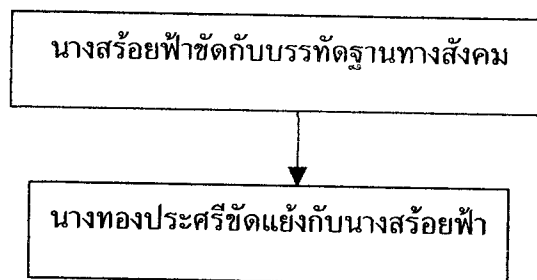
ภาพประกอบ ๒๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างพลายงามกับสังคมเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๕ ชุนช้างขัดแย้งกับพระไวย สาเหตุหนึ่งเกิดจากชุนช้างมีพฤติกรรมขัดกับจารีตสังคม ด้วยการลงพลายงามไปฆ่าในป่า ส่งผลให้พลายงามเกิดความคับแค้นใจกระทั่งพลายงามเป็นพระหมื่นไวย ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

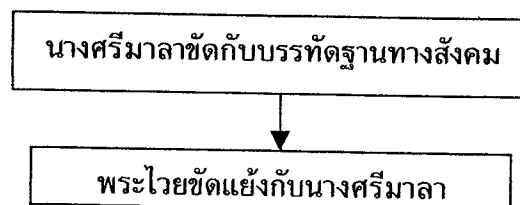
ภาพประกอบ ๒๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างขุนช้างกับสังคมเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๖ นางสาวร้อยฟ้าขัดแย้งกับนางทองประศรี สาเหตุหนึ่งเกิดจาก นางสาวร้อยฟ้าแสดงพฤติกรรมวาก้าวร้าว ได้เถียงนางศรีประจัน ทำให้นางทองประศรีโกรธ ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

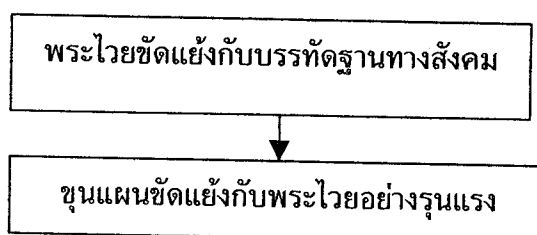
ภาพประกอบ ๒๕ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง
นางสร้อยฟ้ากับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

๒.๑.๗ พระไวยขัดแย้งกับนางศรีมาลา สาเหตุหนึ่งเกิดจาก นางศรีมาลาแสดงพฤติกรรมวาก้าวร้าว ได้เถียงพระไวยผู้เป็นสามี ทำให้พระไวยโกรธ เสียสติศรีมาลา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๒๖ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง
นางศรีมาลา กับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

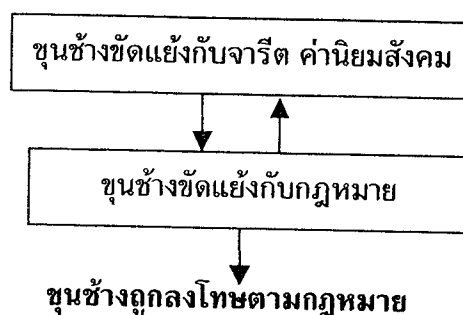
๒.๑.๘ ขุนแผนขัดแย้งกับพระไวย สาเหตุหนึ่งเกิดจาก พระไวย แสดงพฤติกรรมก้าวร้าว วาจาลำเลิก ได้เถียง ไม่เชื่อฟังขุนแผนผู้ซึ่งเป็นบิดา ทำให้ขุนแผน โกรธพระไวยมาก ถึงขั้นตัดความสัมพันธ์ระหว่างพ่อลูก และขุนแผนคิดกลับแก้แค้นหวังเพื่อฆ่าพระไวยให้ถึงตาย ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๒๗ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งระหว่างพระไวยกับสังคม เป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งภายนอก

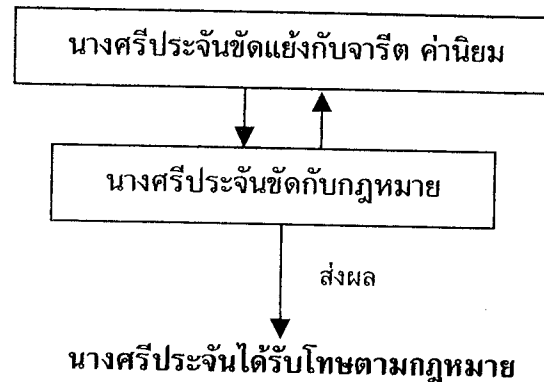
๒.๒ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย ซึ่งผู้ประพันธ์ได้สร้างสอดคล้องต่อเนื่องเมื่อตัวละครกระทำผิดหรือขัดต่อจารีต บรรทัดฐาน ค่านิยมของสังคมแล้ว ก็จะเชื่อมโยงความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมายต่อเนื่อง และส่งผลให้ตัวละครได้รับโทษในที่สุด ดังนี้

๒.๒.๑ ขุนช้างขัดต่อจารีต ค่านิยมที่แต่งงานอยู่กินกับนางพิม(วันทอง) ทั้งที่นางยังเป็นภรรยาของขุนแผน ถึงสองคราว คือ เมื่อวันทองตัดสัมพันธ์กับขุนแผนหลังจากที่ขุนแผนกลับจากทัพ และเมื่อขุนช้างจุตคร่านางวันทองหลังจากที่ขุนแผนติดคุก ซึ่งพระพันวษาตัดสินนางวันทองให้เป็นภรรยาขุนแผนอย่างถูกต้องตามกฎหมายแล้ว ถือว่าขุนช้างกระทำผิดกฎหมายลักษณะผัวเมีย ได้ชื่อว่า “เป็นชู้” กับนางวันทอง ส่งผลให้ขุนช้างรับโทษ ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

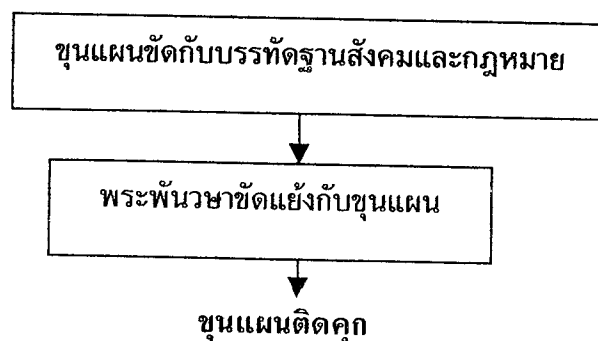
ภาพประกอบ ๒๘ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับสังคม ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย

๒.๒.๒ นางศรีประจันขัดต่อจารีต คำนิยมสังคมที่สมยอมยกนางพิม (วันทอง) ให้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง ทั้งที่ยังไม่ได้สืบเรื่องราวให้แน่ชัดว่าขุนแผนตายในทัพจริงหรือไม่ หรือส่อเจตนาสมยอมยกนางวันทองให้ขุนช้างแม้จะทราบว่าขุนแผนไม่ได้ตายในทัพ ถือว่านางศรีประจันมีพฤติกรรมที่กระทำผิดต่อกฎหมายด้วย ส่งผลให้นางได้รับโทษในเวลาต่อมา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

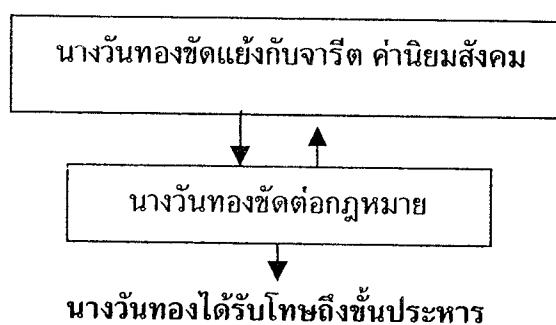
ภาพประกอบ ๒๙ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางศรีประจันกับสังคม ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย

๒.๒.๓ ขุนแผนขัดแย้งกับบรรทัดฐานทางสถาบันกษัตริย์ ด้วยการแสดงพฤติกรรม “กำเริบเลิบสาน” ที่ทูลขอนางลาวทองหลังจากเพิ่งพ้นโทษจากอาญาแผ่นดิน ถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย ทำให้พระพันวษากริ้วมาก สั่งให้จำคุกขุนแผนทันทีโดยไม่มีกำหนด ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

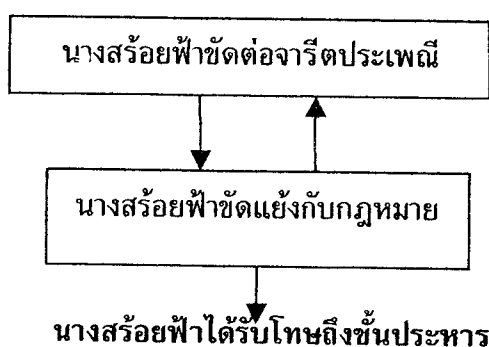
ภาพประกอบ ๓๐ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนแผนขัดแย้งกับสังคม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับกฎหมาย

๒.๒.๔ วันทองขัดแย้งกับจารีต คำนิยมสังคม เมื่อนางได้อยู่กินเป็นภรรยาของขุนช้าง ถือว่านาง “มีชู้” จึงถูกประณามจากสังคม ว่าเป็น “หญิงสองใจ” หรือพระพันวษาได้ประณามนางวันทองก่อนจะสั่งประหารว่า เป็น “หญิงกาลกิณี” หรือ “หญิงแพศยา” การกระทำของนางวันทองที่ส่อไปในทางไม่เหมาะสมเช่นนี้ จึงเป็นผลสืบเนื่องให้นางได้รับโทษตามกฎหมาย ถึงขั้นประหาร ดังภาพประกอบแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

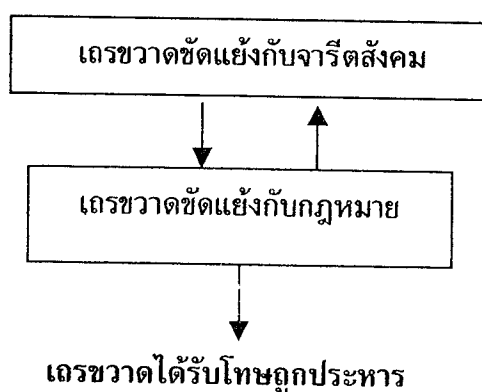
ภาพประกอบ ๓๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับสังคม ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับกฎหมาย

๒.๒.๕ นางสร้อยฟ้าขัดแย้งกับจารีตสังคมด้วยการทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรัก และกลับเกลียดชังนางศรีมาลา ถือว่านางสร้อยฟ้ากระทำผิดกฎหมายด้วย นางจึงถูกลงโทษถึงประหาร แต่นางศรีมาลาทูลขอโทษให้เหลือเพียงเนรเทศนางออกจากกรุงศรีอยุธยา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๓๒ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับสังคมส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับกฎหมาย

๒.๒.๖ เกรवादขัดแย้งกับจารีตสังคม ด้วยการอาละวาดไล่ฆ่ากักกินผู้คนจำนวนมาก หลังจากที่ถูกกลับมาแก้แค้นหลายชุมพล นับเป็นการกระทำผิดกฎหมายด้วยส่งผลให้ถูกลงโทษถึงขั้นประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

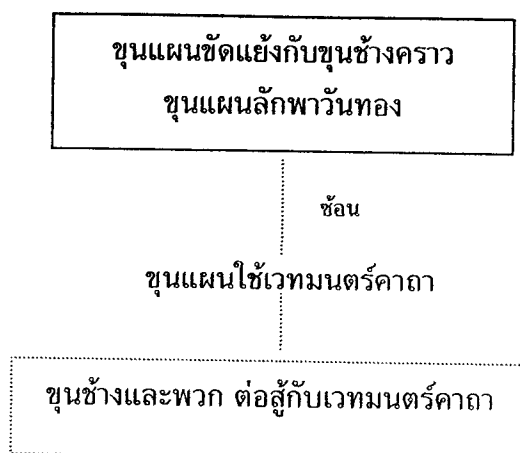
ภาพประกอบ ๓๓ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งระหว่างเกรवादกับสังคมส่งผลให้ขัดแย้งกับกฎหมาย

จะเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคมในด้านสภาพแวดล้อม บรรทัดฐานทางสังคม จารีต ค่านิยมสังคมนี มีความสอดคล้องประสาณเชื่อมโยงต่อการก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมายควบคู่กันไปด้วย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตัวละครให้ได้รับโทษตามกฎหมายถึงขั้นรุนแรงคือประหารชีวิต

๒.๔ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

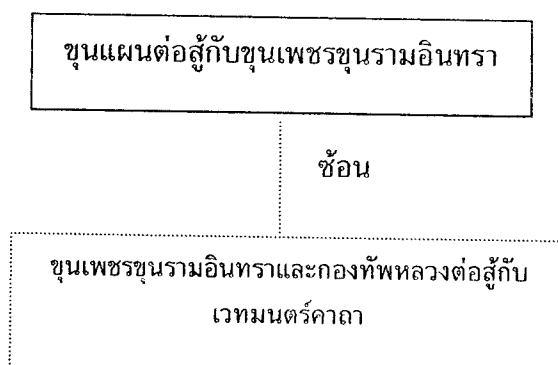
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ปรากฏในเรื่องนี้เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถา ซึ่งเป็นความขัดแย้งสอดแทรกหรือซ่อนอยู่ในความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร เมื่อมีเหตุการณ์การต่อสู้กัน ดังนี้

๒.๔.๑ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับขุนช้าง คราวขุนแผนลักพาวันทอง ขุนช้างได้ติดตามไปในป่า เกิดการต่อสู้กัน โดยขุนแผนใช้เวทมนตร์คาถา ทำให้ขุนช้างต้องต่อสู้กับเวทมนตร์คาถา และพ่ายแพ้ขุนแผนในที่สุด ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

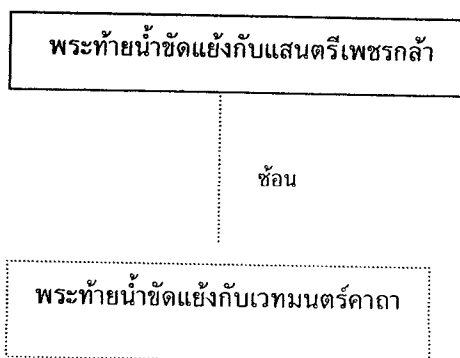
ภาพประกอบ ๓๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างชุนช้างกับเวทมนตร์คาถา

๒.๔.๒. ความขัดแย้งระหว่างชุนแผนกับชุนเพชรชุนรามอินทรา ครั้งที่ชุนแผน
ขัดกับอาญาแผ่นดิน ชุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวง โดยมีชุนเพชรชุนรามอินทราเป็นแม่ทัพ
ชุนแผนได้ต่อสู้กับชุนเพชรชุนรามอินทราโดยใช้เวทมนตร์คาถา ในที่สุดชุนแผนชนะ แม่ชุนเพชร
ชุนรามอินทราถึงแก่ชีวิต ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

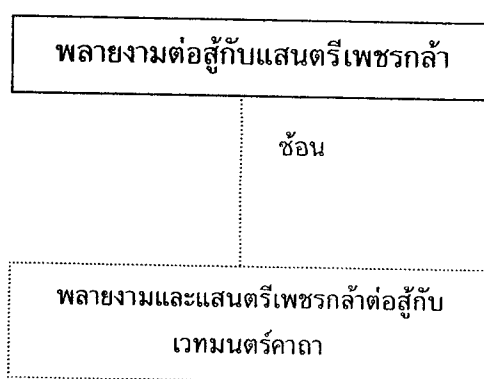
ภาพประกอบ ๓๕ แผนภูมิความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างชุนเพชรชุนรามอินทรา กับเวทมนตร์คาถา

๒.๔.๓. ความขัดแย้งระหว่างพระทัยน้ำกับแสนตรีเพชรกล้า คราวแย่งชิงนางสร้อยทอง ตัวละครทั้งสองต่อสู้กันโดยแสนตรีเพชรกล้าใช้เวทมนตร์คาถา ทำให้พระทัยน้ำต้องต่อสู้กับเวทมนตร์คาถา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

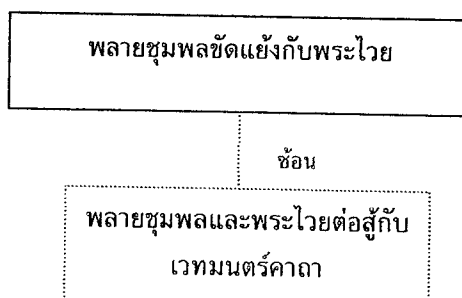
ภาพประกอบ ๓๖ แผนภูมิความสอดคล้องประสาณความขัดแย้ง
ระหว่างพระทัยน้ำกับเวทมนตร์คาถา

๒.๔.๔. ความขัดแย้งระหว่างพลายงามกับแสนตรีเพชรกล้า อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งทางการเมือง ตัวละครทั้งสองต่อสู้กัน โดยใช้เวทมนตร์คาถา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

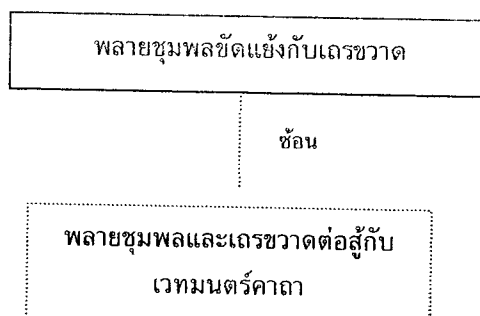
ภาพประกอบ ๓๗ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสาณของความขัดแย้งระหว่าง
พลายงามและแสนตรีเพชรกล้ากับเวทมนตร์คาถา

๒.๔.๕. พลายชุมพลกับพระไวย ต่อกันโดยใช้เวทมนตร์คาถา ตอนพระไวย
หลงเสน่ห์นางสร้อยฟ้า ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๓๘ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง
พลายชุมพลและพระไวยกับเวทมนตร์คาถา

๒.๔.๖. พลายชุมพลกับเถรवाद คราวที่พลายชุมพลปราบจระเข้เถรवाद
โดยต่างฝ่ายต่อกันโดยใช้เวทมนตร์คาถา ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๓๙ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่าง
พลายชุมพลและเถรवादกับเวทมนตร์คาถา

จะเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติทางเวทมนตร์คาถานี้
ไม่มีผลต่อการก่อให้เกิดความขัดแย้งชนิดอื่นในการดำเนินเรื่อง แต่มีความสอดคล้องประสานใน
โครงเรื่องโดยการสอดแทรกหรือสร้างข้ออยู่ในความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร เมื่อมี
การต่อกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครอื่นๆ ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพื่อให้เห็นบทบาทความ
สามารถของตัวละครเอก ได้แก่ ชุนแผน พระไวย พลายชุมพล เป็นต้น เพราะเมื่อตัวละคร
เอกทั้งสามต่อสู้โดยใช้เวทมนตร์คาถากับตัวละครอื่นๆ ผลปรากฏว่าตัวละครเอกจะได้รับชัยชนะ

เสมอ อีกทั้งยังทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน ตื่นเต้น ดังตอนที่ขุนแผน พระไวย และพวกอาสา
ออกรบ ต่อสู้ประลองฝีมือกันก่อนที่จะไปรบศึกเชียงใหม่ เพื่อแย่งชิงนางสร้อยทอง คนที่ดูการ
ประลองแสดงอาการตื่นเต้น เราใจ ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ดังความว่า

.....	
.....	วันนี้ชาวเมืองนั้นเลื่องลือ
ว่าจะลองความรู้พวกอาสา	ต่างแตกตื่นกันมาออกอิงอื้อ
ไทยจีนมอญพม่าชาวลาวลื้อ	จูงมือลูกหลานชวนเข้าไป
ยัดเยียดเสียดแทรกเข้าประตู	นมจู้เบียดบีบกันเหลวไหล
เจ้าหนุ่มหนุ่มที่ลำพองคะนองใจ	เข้าคว้าไขว่สาวสาวออกกราวเกรียว
.....	
ยัดเยียดเบียดกันอยู่ชั้นนอก	พอเวลาเสด็จออกก็พร้อมพรั่ง
สังข์แตรแซ่เสียงสนั่นดัง	ถวายบังคมกราบลงพร้อมกัน
	(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๖๑๔)

หรือการต่อสู้ระหว่างพลายชุมพลกับเถรขวาด โดยใช้เวทมนตร์คาถา ก็ทำให้คนที่คอย
เฝ้าดูการต่อสู้ต่างแสดงอาการตื่นเต้น เราใจ ดังความว่า

ชาวประชามาดูอยู่สลอน	เขมรมอญพวพม่าเสียงหว่านเหว
ญวนกระเหรี่ยงเจ๊กฝรั่งยังไม่เคย	ไทยว่าเฮ้ยมึงกล้าก็มาดู
นางทวยอายุเอียงเสียงแปร่งแปร่ง	แมงชะแวงเฉมระรานมะหุ
เจ้ามอญว่าอาละกุลทั้งปุนพลู	ลาวบู้บู้หันข้อยยันจริง
ผู้คนมากมายหลายภาษา	บังยั้งนั่งตั้งตาริมตลิ่ง
เจ๊กกับแขกมันทะเลาะกันเพราะพริ้ง	เสียงหงุหงิงเหอนหนาน่าเอ็นดู
เจ้าแขกว่าเมาะโมยะโยเปาะ	เจ๊กทะเลาะอ้าวลาใหม่ไ้มู่ทุ่
พอจะเซ่ขึ้นก็ตื่นพुरु	ยัดเยียดเบียดดูริมวารี
.....	
อ่านคาถาถ้วนคำรบร้อยแปดที	เพศกุมภีร์ก็กลับเป็นมัจฉา
ชุมพลกลายเป็นสฤณา	เทียวดำตันคันปลาในวารี
คนที่ดูพुरुตื่นยี่นสะพรั่ง	ตำหนักแพเวียงพังจะลงกับที่
พระสนมกำนัลพวกขันที	อึงมีแซ่ซ้องริมท้องชล

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๑๐๗๖-๑๐๗๘)

๒.๕. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม

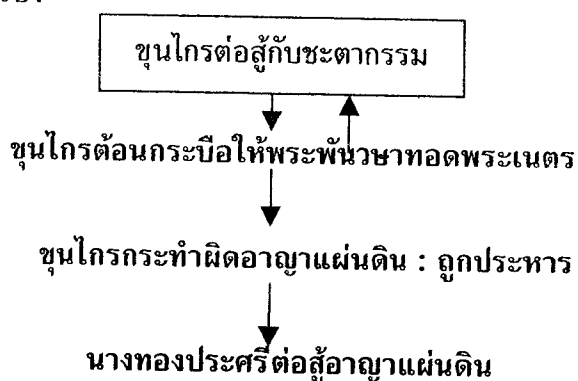
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ที่ปรากฏในเรื่องนี้ เป็นความขัดแย้งที่ใช้สอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ก่อนที่ตัวละครจะออกรบ หรือต่อสู้กัน ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตตัวละคร ดังนี้

ผลต่อการดำเนินเรื่อง

การสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม แสดงให้เห็นว่าแม้ตัวละครจะทราบชะตากรรมของตนจากกลางร้ายบอกเหตุก่อนออกเดินทางเพื่อสู้รบหรือทำสงคราม แต่ตัวละครก็ต้องยอมขัดกับชะตากรรม เนื่องจาก ชะตากรรมของตัวละครขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่เปรียบเสมือน “เจ้าชีวิต” จึงไม่มีผู้ใดกล้าขัดพระบรมเดชานุภาพ อีกทั้งยังแสดงความรับผิดชอบในหน้าที่ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งบางครั้งตัวละครก็ยังหวังว่าจะชนะชะตากรรมบ้าง แต่ในที่สุดตัวละครทุกตัวก็พ่ายแพ้ชะตากรรมทั้งสิ้น

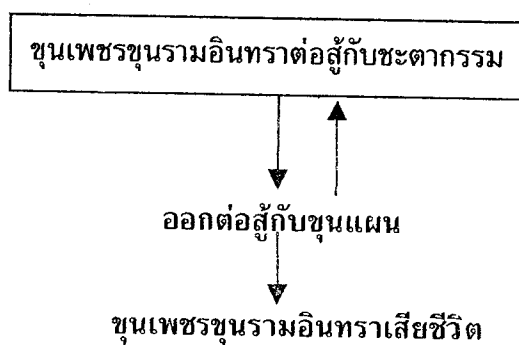
ดังนั้น จะเห็นว่า เมื่อตัวละครขัดต่อชะตากรรมโดยยอมออกต่อสู้ หรือทำสงคราม เพื่อสนองพระบรมราชโองการ เป็นการส่งผลทำให้เนื้อเรื่องดำเนินต่อไป หากตัวละครกลัวลงบอกเหตุร้าย และไม่กล้าออกต่อสู้กับศัตรู การสู้รบก็จะไม่เกิดขึ้น เรื่องก็จะดำเนินต่อไปไม่ได้ เช่น

ตอนขุนไกรตอนกระบือให้พระพันวษาทอดพระเนตร เพราะขุนไกรต่อสู้กับชะตากรรม ยอมฝ่าฝืนชะตาด้วยสำนึกในหน้าที่ และเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จึงออกตอนกระบือ เป็นเหตุให้ขุนไกรกระทำความผิดอาญาแผ่นดิน เพราะฆ่ากระบือตาย โทษที่ขุนไกรได้รับยังส่งผลต่อเนื่องให้ครอบครัวมีความผิดอาญาแผ่นดินไปด้วย เป็นเหตุให้นางทองประศรีหอบหิ้วพลายแก้วหลบหนีอาญาแผ่นดินต่อไป ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

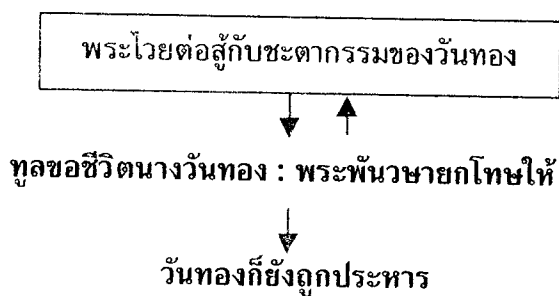
ภาพประกอบ ๔๐ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนไกรกับชะตากรรม

ตอนขุนเพชรขุนรามอินทราออกต่อสู้กับขุนแผน เนื่องจาก ขุนเพชรขุนรามยอมฝ่าฝืนต่อสู้กับชะตา ทั้งที่ทราบดีว่าจะเกิดเหตุร้ายขึ้นกับตน ในที่สุดทั้งขุนเพชรขุนรามก็เสียชีวิต ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

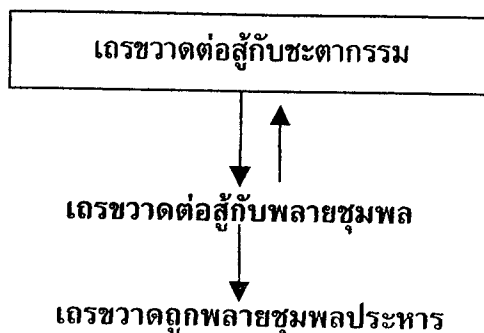
ภาพประกอบ ๔๑ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างขุนเพชรขุนรามอินทรา กับชะตากรรม

ตอนพระไวยทูลขอชีวิตนางวันทอง ทั้งที่ทราบดีจากคำทำนายของขุนแผนว่า นางวันทองต้องตาย เนื่องจากชะตาขาด แต่พระไวยก็ยังสู้สุดสัห์ฝ่าฝืนต่อสู้ชะตากรรมให้กับนางวันทอง ในที่สุดนางวันทองก็ถูกประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๔๒ แผนภูมิความสอดคล้องประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างพระไวยกับชะตากรรม

ตอนเถรवादต่อสู้กับพลายชุมพล ทั้งที่ทราบดีว่าเหตุร้ายเกิดขึ้นกับตน แต่ก็ยังพยายามฝ่าฝืนชะตาเพื่อจะฆ่าพลายชุมพลให้ได้ ในที่สุดเถรवादก็ถูกพลายชุมพลประหาร ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๔๓ แผนภูมิความสอดคล้องของความขัดแย้ง
ระหว่างเกรงกลัวกับชะตากรรม

ผลต่อวิถีชีวิตตัวละคร

จากแผนภูมิข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ตัวละครขัดแย้งกับชะตากรรมตนเองหรือ
แม้จะต่อสู้ชะตากรรมให้กับผู้อื่นก็ไม่สามารถเอาชนะชะตากรรมได้เลย

นอกจากนี้ ยังวิเคราะห์ได้ว่า เหตุที่ตัวละครต้องยอมต่อสู้กับชะตากรรมทั้งที่บางครั้ง
ตัวละครบางตัวเกิดความรู้สึกหวาดหวั่น คับข้องใจเมื่อเกิดเหตุลงร้ายปรากฏก่อนจะออกเดิน
ทางสู้รบ แต่ในที่สุดก็ต้องตัดสินใจไป เนื่องจากเหตุผลประการหนึ่ง เกรงพระบรมเดชานุภาพ
ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ เป็นเสมือนผู้กุมชะตาชีวิตของคนในสมัย
นั้น ตัวละครก็เข้าใจว่า หากตนขัดบรมราชโองการ หรือไม่ยอมทำตามรับสั่ง ตนก็ต้องมีความ
ผิดอาจถึงถูกประหารเช่นกัน ดังนั้นการกระทำของตัวละครนี้ จึงแสดงให้เห็นความจงรักภักดี
และความซื่อสัตย์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย

๒.๖. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมายอาญาแผ่นดิน

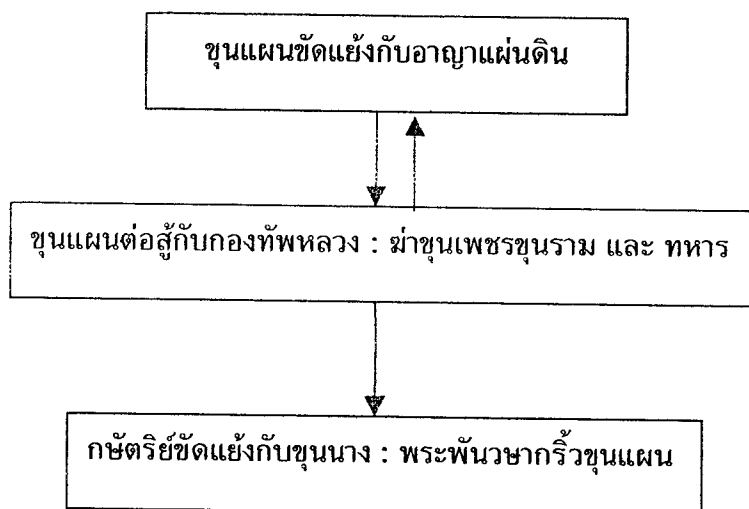
ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย เป็นความขัดแย้งย่อยที่สอดแทรก
อยู่ตลอดทั้งเรื่อง ส่วนใหญ่เมื่อตัวละครขัดแย้งกับจารีต ค่านิยมสังคม ก็มักจะสร้างความผิด
ทางกฎหมายสัมพันธ์กันไปด้วยเสมอ และจะคลี่คลายความขัดแย้งก็ต่อเมื่อตัวละครถูกลงโทษ
ตามความผิดทางกฎหมาย

สำหรับความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอาญาแผ่นดิน ปรากฏเด่นชัดอยู่ ๒ ตอน
คือ

๑. ตอนที่นางศรีประจันต่อสู้กับอาญาแผ่นดิน หลังจากที่ขุนไกรถูกประหาร
๒. ตอนที่ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวง ผ่านขุนเพชรขุนรามอินทราตาย คราวที่
ขุนแผนลักพาวันทองหนีไปป่า

สาเหตุที่ตัวละครต่อสู้กับอาญาแผ่นดิน ก็เนื่องมาจากผลของความขัดแย้งอื่น กล่าวคือ นางทองประศรีต่อสู้กับอาญาแผ่นดิน โดยหลบหนีออกจากสุพรรณบุรีไปอยู่กาญจนบุรี เพราะผลของการที่สามี คือขุนไกรถูกประหารด้วยต้องอาญา เนื่องมาจากขุนไกรกระทำผิดขัดบรมราชโองการ ส่งผลให้ภรรยาจะต้องตกเป็นม่ายหลวง ด้วยเหตุผลนี้ นางทองประศรีจึงต้องหอบหิ้วพลายแก้วหนีออกจากสุพรรณบุรี ทำให้วิถีชีวิตของนางทองประศรีผันแปรไป โดยไปตั้งหลักแหล่งบ้านเรือนอยู่ที่กาญจนบุรี ซึ่งมีผลต่อการดำเนินเรื่องโดยให้พลายงามเดินป่าออกไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรีในเวลาต่อมา

ตอนที่ขุนแผนต่อสู้กับกองทัพหลวง เนื่องมาจากผลของความขัดแย้งภายในใจของขุนแผน ที่ลักพาวันทองหนีเข้าป่า เป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้กันระหว่างขุนช้างขุนแผนต่อเนื่องจนถึงขุนแผนต้องต่อสู้กับกองทัพหลวง ผ่านขุนเพชรขุนรามอินทรา ขุนนางกรุงศรีอยุธยาเสียชีวิต ส่งผลให้พระพันวษากริ้วมาก ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระพันวษากับขุนแผน หรือกษัตริย์กับขุนนางอย่างต่อเนื่อง ดังภาพประกอบความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

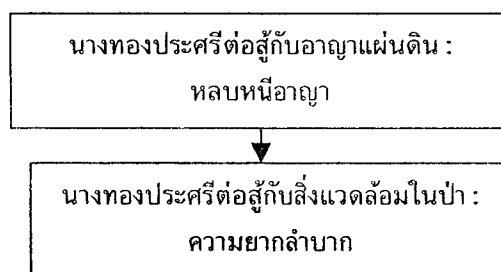
ภาพประกอบ ๔๔ แผนภูมิแสดงความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับอาญาแผ่นดิน

อย่างไรก็ตาม ผลของความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่ต่อสู้กับอาญาแผ่นดินดังข้างต้น ก็ไม่มีความรุนแรงอย่างใด เช่น นางทองประศรีแม้หนีอาญาแผ่นดิน แต่ต่อมาก็ไม่มีผลว่านางจะถูกลงโทษเพราะประเด็นนี้ หรือตอนขุนแผนหนีอาญาแผ่นดินก็เช่นกัน เมื่อขุนแผนยอมต่อสู้คดีกับขุนช้าง ผลปรากฏว่า ขุนแผนเป็นฝ่ายชนะ ทั้งที่ฆ่าขุนนางเสียชีวิต แต่ก็ไม่ได้รับโทษจาก

ผลของการต่อสู้อาญาแผ่นดินแต่อย่างใด ด้วยมีเหตุผลอื่นที่สำคัญกว่า ดังได้กล่าวแล้วในบทวิเคราะห์ (บทที่ ๓) แสดงให้เห็นว่า การลงโทษอาญาแผ่นดิน จะรุนแรงหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับอารมณ์ตัดสินพระทัยของพระมหากษัตริย์ในช่วงขณะนั้นด้วยเช่นกัน

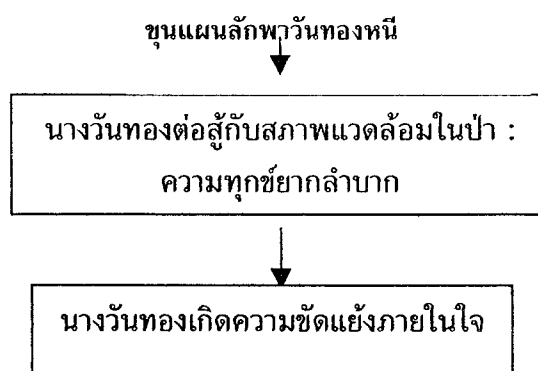
๒.๗. ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งย่อยที่สร้างสอแตกอยู่ในเหตุการณ์ หลังจากตัวละครต่อสู้กับเหตุการณ์ต่างๆ แล้วตัวละครก็หนีออกเดินป่า ทั้งนี้เพื่อให้เห็นความทุกข์ยากลำบากของตัวละครมากขึ้น สร้างอารมณ์สะท้อนใจให้แก่ผู้อ่านมากยิ่งขึ้น เนื่องจากตัวละครต้องดิ้นรนต่อสู้ชีวิต เช่น ตอนนางทองประศรีหนีอาญาแผ่นดินโดยหอบหิ้วพลายแก้วหนีไปในป่าด้วย ดังภาพประกอบความสอประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๔๕ แผนภูมิแสดงความสอประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างนางทองประศรีกับสิ่งแวดล้อม

หรือตอนที่ขุนแผนพาวันทองหนีไปในป่า ต้องใช้ชีวิตร่วมกันอยู่ในป่านับแรมเดือน ส่งผลให้นางวันทองเกิดความขัดแย้งภายในใจหลายครั้ง ดังภาพประกอบความสอประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่อง

ภาพประกอบ ๔๖ แผนภูมิแสดงความสอประสานของความขัดแย้ง
ระหว่างนางวันทองกับสิ่งแวดล้อม

จะเห็นว่า การสร้างความขัดแย้งชนิดนี้สอดแทรกขึ้นมา ทำให้เห็นสภาพชีวิตของตัวละคร เกิดความรู้สึกลงสารตัวละคร มีผลส่งให้การดำเนินเรื่องมีรสชาติ สนุกมากยิ่งขึ้น

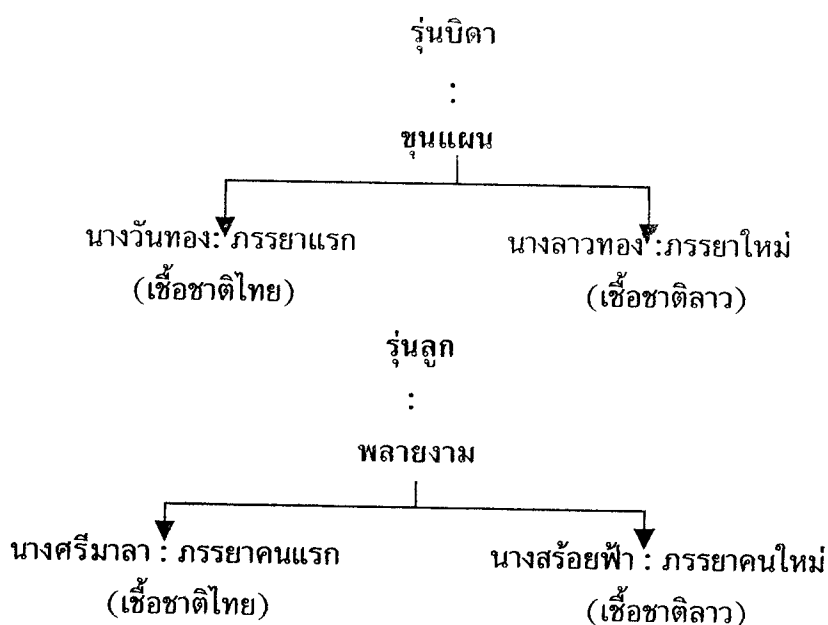
๒.๘. ความขัดแย้งทางเชื้อชาติ

ความขัดแย้งชนิดนี้ มีผลต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตตัวละคร ดังนี้

ผลต่อการดำเนินเรื่อง

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งทางการเมืองต่างเชื้อชาติระหว่างไทยกับลาว ส่งผลเชื่อมโยงทำให้ตัวละครเอก ได้แก่ ชุนแผน และพลายงาม ได้ภรรยาใหม่ที่เป็นคนลาว เช่น เมื่อชุนแผนชนะศึกเชียงใหม่ ก็ได้นางลาวทองซึ่งเป็นคนลาว ลูกสาวเจ้าเมืองจอมทองเป็นภรรยาใหม่อีกคนหนึ่ง และเมื่อพลายงามชนะศึกเชียงใหม่หลังจากแย่งชิงนางสร้อยทองเป็นผลสำเร็จแล้ว พระพันวษาก็พระราชทานนางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นคนลาว ธิดาพระเจ้าเชียงใหม่ให้เป็นภรรยาของพลายงาม (พระหมื่นไวย) อีกคนหนึ่ง

จะเห็นว่า ตัวละครเอก คือชุนแผน และพลายงาม จะมีวิถีชีวิตในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ต่างก็มีภรรยาสองคนที่ต่างเชื้อชาติกัน โดยภรรยาคนแรกเป็นคนไทย ภรรยาใหม่เป็นคนลาว ดังแผนภูมิแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างรุ่นบิดากับรุ่นลูก ดังภาพประกอบ

ภาพประกอบ ๔๗ แผนภูมิแสดงความคล้ายคลึงระหว่าง
ภรรยาของชุนแผนรุ่นบิดากับพระไวยรุ่นลูก

การสร้าง ความขัดแย้งทางเชื้อชาติระหว่างตัวละครดังกล่าว ส่งผลทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น เช่น ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับนางลาวทอง ที่รุนแรงเข้มข้น สาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากความขัดแย้งทางเชื้อชาติ จะเห็นได้จากตอนที่นางลาวทองโต้เถียงนางวันทอง ทำให้นางวันทองเพิ่มความโกรธแค้นนางลาวทองมากขึ้น ที่เป็นลาว แต่กลับมาโต้เถียงตนซึ่งเป็นคนไทย แสดงให้เห็นว่าวันทองไม่ยอมรับในความเป็น “ลาว” ของนางลาวทอง ดังคำบริภาษโต้ตอบของวันทอง หลังจากที่นางลาวทองโต้เถียงวันทองแล้ว ว่า “ทุต้อลาวชาวป่าขึ้นน้ำลอย” หรือ “นี่อีลาวชาวดอนค่อนเจรจา” (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๘๑) เป็นต้น

หรือความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งต่อเนื่องระหว่างนางทองประศรีกับนางสร้อยฟ้า เนื่องมาจาก นางทองประศรีแสดงความรู้สึกรังเกียจนางสร้อยฟ้าที่เป็นลาว โดยด่า หรือตอกย้ำถึงความรู้สึกความเป็น “ลาว” หลายครั้ง ดังความว่า

ทองประศรีร้องว่าอีห่าลาว

เทแป้งแก่งให้เปราะเลอะทั้งเรือน

ทำลาวเจียวอีหมาชี้เรื้อนเปื้อน

กะทะกระทอยต้อยเกลื่อนลาวจัญไร

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๙๐๗)

ผลต่อวิถีชีวิตตัวละคร

ความขัดแย้งทางเชื้อชาตินี้ ทำให้ตัวละครที่เป็นลาว เกิดความรู้สึกว่าตนเองต่ำต้อย เกิดความกลัว ขาดความเชื่อมั่น เมื่อจะต้องเข้าไปอยู่ปนกับคนไทย ดังตอนที่นางลาวทองจะไปอยู่กับขุนแผนที่กรุงศรีอยุธยา นางมีความรู้ว่ นางกลัว ดังความว่า

ลูกจะโต้ตอบเขาที่ไหนได้

จะล่ำเลิกเบิกส่งพืงพงศ์ปราณ

คารมไทยมันแจตอยู่จัดจ้าน

ฉวยตัดทานเถียงบ้างจะขัดใจ

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๒๑๒)

หรือตอนที่พระพันวษา ยกนางสร้อยฟ้า ให้กับพระไวย นางสร้อยฟ้ารู้สึกกลัวที่จะต้องมาอยู่กับไทย เพราะ

.....
จะดูการเรือนเหย้าเขาช่างไทย

ก็จะถูกติฉินนินร้าย

สำหรับเขาค่อนว่าทั้งตาปี

.....
จะอย่างไรก็ไม่รู้ประเพณี

อภัยศอดอายุชาวกรุงศรี

มีแต่จะอับอายขายบาทา

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๘๕)

อย่างไรก็ตาม การสร้างความขัดแย้งทางเชื้อชาติก็ไม่ใช่อุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตในครอบครัวเสมอไป ดังตอนที่ขุนแผนพานางลาวทองไปพบนางทองประศรี นางก็ยังยอมรับนางลาวทองเป็นลูกสะใภ้อย่างรักใคร่และเต็มใจ

๒.๙. ความขัดแย้งทางชนชั้น

ความขัดแย้งชนิดนี้ เป็นความขัดแย้งประเด็นย่อยๆ ซ่อนอยู่ในความขัดแย้งภายในใจของตัวละคร ซึ่งจะไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง แต่ทำให้เห็นความแตกต่าง ความเหลื่อมล้ำของชนชั้นในสังคมระหว่างชนชั้นกษัตริย์กับขุนนาง เจ้ากับข้าหรือไพร่ นายกับบ่าว เช่น ตอนที่นางอัปสรมาลีแสดงความรู้สึกขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างเจ้ากับข้าหรือไพร่ เมื่อนางถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยคราวที่พระเจ้าเชียงใหม่ทำศึกแพ้กกรุงศรีอยุธยา ดังความว่า

.....
โอดจะตกไปกรุงไทย

ชั้นข้าหลวงก็จะล่วงมาบังคับ

จนผ้าดีจะไม่มีอยู่พันเอว

.....
จะเดินปนชนโหล่กับไพร่แล้ว

จะยากยับเจ็บอกเหมือนตกเหว

อกจะแยกแผลกเหลวทุกวันไป

(ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๓ : ๗๔๘-๗๔๙)

หรือตอนที่พระเจ้าเชียงใหม่ปรารถนาจะยกนางสร้อยฟ้าให้พระพันวษา แต่พระพันวษากลับยกนางสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาพระราชทานของพระไวย ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่เกิดความรู้สึกคับข้องใจไม่ปรารถนาจะให้นางสร้อยฟ้าแต่งงานกับพระไวย เนื่องจากนางสร้อยฟ้าธิดาตนอยู่ในฐานะ “เจ้า” แต่พระไวยอยู่ในฐานะ “ข้า” เป็นต้น

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา ความขัดแย้งในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความขัดแย้งตามลำดับเนื้อเรื่อง เพื่อนำความขัดแย้งที่ได้มาจัดประเภทความขัดแย้ง แสดงให้เห็นความสอดคล้องประสานของการสร้างความขัดแย้งในโครงเรื่อง ซึ่งสรุปและอภิปรายผล ได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งชนิดต่าง ๆ ให้ปรากฏในเนื้อเรื่อง ซึ่งนำมาจัดประเภทได้ ๒ ประเภท คือ ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร และความขัดแย้งภายนอก ดังนี้

๑. ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร เป็นการต่อสู้ภายในจิตใจ เมื่อตัวละครพบทางเลือกสองทางในเวลาเดียวกัน ทำให้เกิดภาวะคับข้องใจ จึงต้องพยายามดิ้นรน ต่อสู้ หาททางออกด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งภายในใจให้สิ้นไป เห็นได้จากความขัดแย้งภายในใจตัวละครเอก ได้แก่ ขุนแผน ขุนช้าง พระไวย เถรฆาต อันจะเป็นทั้งเหตุและผลของความขัดแย้งภายนอกชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะเป็นสาเหตุชักนำก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร หรือไม่ก็ขัดแย้งกับกฎหมายอาญาแผ่นดิน จารีตประเพณี ค่านิยมสังคม เชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ซึ่งทำให้เกิดการพลิกผันวิถีชีวิตตัวละคร มีผลทำให้การดำเนินเรื่องเข้มข้นรุนแรง จนกระทั่งความขัดแย้งคลี่คลายไปสู่จุดจบของเรื่องอย่างบริบูรณ์

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละครให้เป็นความขัดแย้งย่อยๆ สอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์บางตอน ทำให้ตัวละครเกิดปัญหาในการเลือกตัดสินใจ ช่วยให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน มีรสชาติเข้มข้นมากขึ้น และผลของการตัดสินใจเลือกของตัวละครทำให้เกิดความขัดแย้งชนิดอื่นๆ ต่อเนื่อง ผู้อ่านได้เห็นสัจธรรมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และสภาพสังคมการเมืองการปกครองในสมัยนั้นๆ ได้ดีขึ้น เช่น ความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรัก ความปรารถนาของตัวละคร กับจารีตประเพณี ค่านิยมสังคม ตัวละครก็จะเลือกความรัก ความปรารถนาของตนมากกว่าคำนึงถึงจารีตประเพณี ค่านิยม ซึ่งส่งผลให้ตัวละครมีพฤติกรรมที่ขัดกับจารีตประเพณี ค่านิยมของสังคมต่อไป หากตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจระหว่างความรักความปรารถนาส่วนตัว กับหน้าที่ ความรับผิดชอบ ตัวละครก็จะเลือกปฏิบัติหน้าที่อันจะแสดงถึงความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ยิ่งกว่าคำนึงถึงความปรารถนาส่วนตัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม ด้านการปกครองบ้านเมือง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้ด้วยอีกประการหนึ่ง

๒. ความขัดแย้งภายนอก ได้แก่

๒.๑ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร เป็นความขัดแย้งของคนที่มีสถานภาพทางสังคมแตกต่างกัน คือ ความขัดแย้งระหว่างนายกับบ่าว พ่อเลี้ยงกับลูกเลี้ยง บิดา มารดากับบุตร เพื่อนกับเพื่อน สามีกับภรรยา ภรรยาเก่ากับภรรยาใหม่ พ่อตาแม่ยายกับลูกเขยลูกสะใภ้ พี่กับน้อง ความขัดแย้งระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ ความขัดแย้งชนิดนี้ ถือเป็นความขัดแย้งหลักในการดำเนินเรื่อง ซึ่งเกิดจากตัวละครมีความขัดแย้งทางความคิด ความรู้สึก บุคลิกลักษณะ ค่านิยม และเมื่อมีการสร้างความขัดแย้งให้ตัวละครตัวหนึ่ง ก็จะส่งผลเชื่อมโยงไปสู่การสร้าง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครอื่นๆ อย่างต่อเนื่องกัน ทั้งนี้โดยให้ตัวละครเกิดความขัดแย้งระหว่างบรรทัดฐานทางสังคม จารีตประเพณี ค่านิยม กฎหมาย สอดแทรกซ่อนอยู่ด้วยเสมอ เช่น ความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับลาวทอง ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางวันทองกับขุนแผน ทั้งนี้เนื่องจากนางวันทองมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับค่านิยม โดยการโต้เถียง ไม่เชื่อฟังสามี หรือความขัดแย้งระหว่างนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนางสร้อยฟ้ากับนางทองประศรี และพระไวยเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ทั้งนี้เพราะนางสร้อยฟ้ามีพฤติกรรมที่ขัดกับค่านิยมสังคม เป็นต้น

การคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ผู้ประพันธ์จะใช้วิธีการต่างๆ ได้แก่ การต่อสู้ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา คือการใช้อุบาย เล่ห์เหลี่ยม เวทมนตร์คาถา เพื่อความขัดแย้งนั้นยุติ

การให้รางวัล และการลงโทษ ก็เป็นการคลี่คลายความขัดแย้งอีกวิธีหนึ่ง โดยผ่านกระบวนการพิสูจน์ความผิด ผู้ชนะก็ได้รับรางวัล ผู้แพ้ก็จะถูกลงโทษหนักเบาตามความผิด ขึ้นรุนแรงถึงประหาร วิธีนี้เป็นการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างตัวละครได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น ผู้ประพันธ์จะสร้างความขัดแย้งภายในใจของตัวละครที่ถูกลงโทษ ทำให้คิดหาทางแก้แค้น อันจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่องต่อไป โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผน ถึงแม้พระพันวษาจะตัดสินคดีความให้ขุนแผนชนะ ขุนช้างพ่ายแพ้ถูกลงโทษ ก็เป็นเพียงการคลี่คลายชั่วคราว แต่ขุนช้างยังแค้นใจ และหาทางแก้แค้นขุนแผนตลอดเวลา เมื่อสบโอกาสก็หาวิธีแก้แค้นด้วยวิธีการต่างๆ หลายครั้ง กระทั่งการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร สงบลง ด้วยการตัดต้นเหตุของความขัดแย้งระหว่างตัวละคร คือ การลงโทษประหารนางวันทอง

วิธีการคลี่คลายโดยใช้ตัวละครตัวอื่น โดยเฉพาะพระพันวษา เป็นตัวละครหลักสำคัญ ในการคลี่คลายความขัดแย้งระหว่างขุนช้างกับขุนแผนหลายตอน ด้วยการลงโทษ นอกจากพระพันวษาจะเป็นตัวละครสำคัญในการคลี่คลายความขัดแย้งชนิดต่างๆ แล้ว บางครั้งพระพันวษาก็ถือว่าเป็นตัวละครที่ก่อให้เกิดปัญหาขัดแย้งเช่นกัน ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งภายในใจตัวละคร ซึ่งมีอาจขัดพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ได้

๒.๒ ความขัดแย้งทางการเมือง เป็นการต่อสู้ระหว่างเมืองหนึ่งกับอีกเมืองหนึ่ง อันเนื่องมาจากตัวละครที่เป็นเจ้านครแย่งชิงผลประโยชน์ และเพื่อศักดิ์ศรี โดยเริ่มจากความขัดแย้งระหว่างเมืองลาวทางเหนือก่อน แล้วส่งผลเชื่อมโยงไปสู่การเมืองระหว่างประเทศ คือ ระหว่างไทยอยุธยา กับลาวเชียงใหม่ ผู้ประพันธ์ใช้วิธีการคลี่คลายความขัดแย้งด้วยการทำสงคราม เพื่อให้ได้ฝ่ายแพ้ ฝ่ายชนะ ซึ่งจะส่งผลก่อให้เกิดความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ เชื่อมโยงสัมพันธ์ต่อเนื่อง สอดแทรกอยู่หลายชนิด เช่น ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยใช้เวทมนตร์คาถา เป็นต้น ความขัดแย้งทางการเมืองนี้ ถือเป็นความขัดแย้งหนึ่งที่มีความสำคัญ ส่งผลต่อการพลิกผันการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตของตัวละครอย่างมาก โดยเฉพาะผลของสงครามจะเป็นตัวบ่งชี้ชะตาของตัวละครได้อย่างดี ว่าชีวิตจะก้าวหน้าหรือตกอับ หากตัวละครได้รับชัยชนะจากการทำสงคราม ก็จะได้รับความสะดวกสบาย เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ หากฝ่ายแพ้ตัวละครก็จะได้รับโทษ อาจถูกถอดยศ ถูกลงโทษเยี่ยงนตี ปรับสินไหม กระทั่งถึงขั้นประหาร

๒.๓ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม เป็นการต่อสู้ หรือการที่ตัวละครแสดงพฤติกรรมอันขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคม จารีตประเพณี ค่านิยมสังคม ซึ่งจะปรากฏสอดแทรกอยู่ในความขัดแย้งอื่น ๆ ตลอดทั้งเรื่อง โดยเฉพาะจะสอดแทรกอยู่ในความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ตัวละครกับกฎหมาย และเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในใจ ระหว่างความรัก ความปรารถนาของตัวละครเองกับค่านิยม ในที่สุดตัวละครจะเลือกความพึงพอใจตามความปรารถนาของตน ยอมขัดแย้งกับค่านิยม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตตัวละคร ทำให้ตัวละคร ตลอดจนครอบครัว ต้องได้รับความอับอาย ถูกตำหนิ ถูกประณาม จากสังคมทั้งภายในครอบครัวและภายนอก กระทั่งถึงถูกลงโทษอย่างรุนแรงขั้นประหาร เช่น นางวันทองกระทำผิดจารีต กฎหมาย ค่านิยม ในที่สุดนางก็ถูกประหาร เป็นต้น

๒.๔ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถา ภูตผีปีศาจ และหุ่นพยนต์ ซึ่งผู้ประพันธ์สร้างสอดแทรกไว้ในความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ เมื่อมีเหตุการณ์ต่อสู้กัน โดยเฉพาะการทำสงคราม ตัวละครจะต่อสู้กันโดยใช้เวทมนตร์คาถาเสมอ ทั้งนี้เพื่อแสดงความสามารถของตัวละคร และให้เห็นความโดดเด่นของตัวละครเอก ได้แก่ ชุนแผน พระไวย ซึ่งจะเป็นฝ่ายชนะศัตรูเสมอ

ความขัดแย้งชนิดนี้ จะไม่มีผลต่อการสร้างความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ ในการดำเนินเรื่อง แต่จะช่วยให้การดำเนินเรื่องสนุกสนาน ตื่นเต้นเร้าใจ มากยิ่งขึ้น

๒.๕ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม เป็นการต่อสู้ ฝ่ายฝันชะตาของตัวเอง หรือตัวละครตัวหนึ่งต่อสู้ชะตากรรมเพื่อตัวละครตัวอื่น เช่น พระไวย ต่อสู้ชะตากรรมให้นางวันทองผู้เป็นมารดา ก่อนที่นางจะถูกประหาร ทั้งที่ทราบดีจากคำทำนายของชุนแผนแล้วว่า

นางวันทองจะต้องตาย แต่พระไวยก็ยังขัดขึ้น ขอมต่อสู่ชะตากรรมของนางวันทอง เพื่อหวังว่านางวันทองอาจจะมีหนทางรอดตาย แต่ในที่สุด ตัวละครทุกตัวก็ต้องพ่ายแพ้ชะตากรรมทั้งสิ้น

ความขัดแย้งชนิดนี้ ส่วนใหญ่ผู้ประพันธ์จะสร้างสอดแทรกไว้ก่อนที่จะตัวละครจะออกสู้รบ หรือไปทำสงคราม ทำให้ตัวละครเกิดความรู้สึกทุกข์ใจ หวาดหวั่น ส่งผลต่อการสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละคร แต่ไม่รุนแรง อย่างไรก็ตามตัวละครทุกตัว ก็จะยอมฝ่าฝืนชะตากรรมทุกครั้ง และผลของความขัดแย้งภายในใจตัวละครที่ตัดสินใจต่อสู้กับชะตากรรม โดยออกต่อสู้หรือทำสงครามนี้ นับเป็นกลวิธีต่อการก่อให้เกิดความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ ต่อเนื่องอีก ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่องต่อไป

๒.๖ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย อาญาแผ่นดิน ตัวละครจะแสดงพฤติกรรมขัดต่อบทบัญญัติของกฎหมายซึ่งสอดแทรกอยู่ตลอดเรื่อง ส่วนใหญ่เมื่อตัวละครกระทำผิดหรือขัดต่อกฎหมาย ก็จะหมายรวมถึงกระทำผิดต่อจารีตประเพณี ค่านิยมของสังคมซ่อนอยู่ด้วยเสมอ และจะใช้กลวิธีการคลี่คลายความขัดแย้ง เมื่อตัวละครได้รับผลโดยการถูกลงโทษตามความผิดที่ได้ระบุไว้ในกฎหมายนั้นๆ ตั้งแต่โทษสถานเบา จนถึงขั้นรุนแรงถูกประหาร อย่างไรก็ตามโทษของตัวละครอาจมาน้อยผันแปรไปได้นอกเหนือจากที่ได้ระบุไว้ในกฎหมายก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ หรือการตัดสินใจพระทัยของพระมหากษัตริย์ในเวลานั้นเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับกฎหมาย อาญาแผ่นดิน ยังสะท้อนให้เห็น สภาพสังคม การเมือง การปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ประการหนึ่งว่า กฎหมายในสมัยนั้นยังมีข้อบกพร่อง ไม่เข้มงวดจริงจังนัก เช่น เมื่อนางทองประศรีหอบหิ้วพลายแก้วหนีอาญาแผ่นดินหลังจากที่ขุนไกรถูกประหาร ก็ไม่มีการติดตามตัวมาลงโทษ หรือตอนที่ขุนแผนขัดกับอาญาแผ่นดิน ต่อสู้กับกองทัพหลวง ถึงฆ่าขุนนางตาย หลังจากขุนแผนยอมต่อสู้อัตนัยแล้วก็ไม่ถูกลงโทษ แต่กลับเป็นผู้ชนะความ ได้ความดีความชอบ เป็นต้น

๒.๗ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับความทุกข์ยาก ลำบาก ขณะที่ตัวละครเดินป่า ซึ่งสร้างสอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์บางตอน เพื่อให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สะเทือนใจมากยิ่งขึ้น บางครั้งส่งผลให้ตัวละครเกิดความขัดแย้งภายในใจบ้าง แต่ไม่รุนแรง

๒.๘ ความขัดแย้งทางเชื้อชาติ เป็นความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติไทยกับลาว นับเป็นสาเหตุหนึ่งส่งผลทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับลาว และความขัดแย้งระหว่างตัวละครไทยกับลาว ที่เข้มข้นรุนแรงมากขึ้น ได้แก่ นางวันทองกับนางลาวทอง นางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า นางทองประศรีกับสร้อยฟ้า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งทางเชื้อชาติก็มีได้เป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกันของตัวละครต่างเชื้อชาติเสมอไป เช่น นางลาวทองเชื้อชาติลาว ก็เป็นภรรยาขุนแผน และนางทองประศรีก็รัก ยอมรับนางเป็นลูกสะใภ้ เป็นต้น

๒.๙ ความขัดแย้งทางชนชั้น เป็นความขัดแย้งย่อย ๆ สอดแทรกอยู่ในในของตัวละคร ทำให้เห็นความแตกต่างของชนชั้นในสังคมระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง นายกับบ่าว เจ้ากับข้า หรือไพร่ ซึ่งจะไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง

ความขัดแย้งชนิดต่างๆ มีความสอดประสานในโครงเรื่อง คือ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครเป็นความขัดแย้งหลัก โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างขุนช้าง ขุนแผน และนางวันทอง อันเกิดจากความขัดแย้งภายในใจเป็นสาเหตุสำคัญ และส่งผลเชื่อมโยงสัมพันธ์ต่อการสร้างความขัดแย้งที่สลับซับซ้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ตลอดทั้งเรื่อง เช่น เมื่อสร้างความขัดแย้งภายในใจตัวละคร ก็จะก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร และเชื่อมโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอาญาแผ่นดิน ซึ่งส่งผลพลิกผันต่อการดำเนินเรื่อง และวิถีชีวิตตัวละคร และความขัดแย้งอื่นๆ ที่เป็นสาเหตุสำคัญรองลงมา เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ตัวละครกับบรรทัดฐานทางสังคม จารีตประเพณี ค่านิยม กฎหมาย อาญาแผ่นดิน เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ก็จะใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งชนิดอื่น ๆ อีกหลายชนิดสอดแทรก หรือซ้อนกันอยู่ในเหตุการณ์เดียวกันได้อย่างกลมกลืน แนบเนียน เช่น ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับอำนาจเหนือธรรมชาติ คือการต่อสู้ระหว่างตัวละครกับเวทมนตร์คาถา ก็จะสอดแทรกไว้ในเหตุการณ์ต่อสู้กันระหว่างตัวละครกับตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับชะตากรรม ก็จะสร้างสอดแทรกไว้ก่อนที่ตัวละครจะออกสงครามหรือต่อสู้กัน ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นความขัดแย้งต่อเนื่องเมื่อตัวละครต้องหลบหนีเดินป่า ซึ่งความขัดแย้งต่างๆ นี้ จะไม่ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องหรือวิถีชีวิตตัวละครที่เข้มข้นรุนแรงนัก แต่ที่สร้างความขัดแย้งเหล่านี้ขึ้น ก็เพื่อช่วยทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน เข้าใจ ชวนติดตามมากขึ้น

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

จากการวิเคราะห์กลวิธีการสร้างความขัดแย้งในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่า ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งหลายประเภทและให้สัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ความขัดแย้งภายในใจตัวละคร ไปสู่ความขัดแย้งภายนอกในระดับที่กว้างขึ้น คือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคมทั้งในและนอกครอบครัว ความขัดแย้งทางการเมือง จนถึงความขัดแย้งระหว่างประเทศ

แม้ว่าผู้ประพันธ์จะสร้างโครงเรื่องอันประกอบด้วยความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกสามตัว คือ ความขัดแย้งระหว่างขุนแผน ขุนช้าง และนางวันทอง ซึ่งเป็นความขัดแย้งหลักใน

การดำเนินเรื่อง แต่โครงเรื่องก็ประกอบด้วยความขัดแย้งย่อย ผู้วิจัยพบว่าการสร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครในระบบสังคมครอบครัวมากที่สุด ดังนี้คือ

๑. ความขัดแย้งระหว่างบิดามารดาและบุตร
๒. ความขัดแย้งระหว่างสามีภรรยา
๓. ความขัดแย้งระหว่างภรรยาหลงกับภรณาน้อย
๔. ความขัดแย้งระหว่างพ่อตา แม่ยาย กับลูกเขย ลูกสะใภ้
๕. ความขัดแย้งระหว่างพ่อเลี้ยงกับลูกเลี้ยง
๖. ความขัดแย้งระหว่างพี่กับน้อง

ทั้งนี้ สาเหตุส่วนใหญ่มาจากระบบค่านิยมสังคม และวัฒนธรรมไทย เป็นตัวบังคับให้บุคคลในสังคมประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบจำกัด โดยเน้นให้บุตรหลานประพฤติปฏิบัติตามกรอบขนบธรรมเนียมประเพณี เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ภรรยาต้องเชื่อฟังและซื่อสัตย์ และมีความจงรักภักดีต่อสามี ภรรยาหลงไม่ควรหึงหวงภรณาน้อย ผู้น้อยต้องเคารพนบนาบผู้อาวุโสกว่า เป็นต้น

หากพิจารณาความขัดแย้งระหว่างบุคคลในครอบครัวข้างต้นตามปกติแล้ว น่าจะเป็นความขัดแย้งที่ควรเกิดขึ้นน้อย เพราะมีสังคมเป็นตัวกำหนดให้ตัวละครต้องประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบอยู่แล้ว ไม่น่าที่จะต้องขัดแย้งกัน ถึงกับระบุนความผิดไว้ในกฎหมายหลายมาตรา แต่เนื่องจากตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นตัวละครที่มีชีวิตจิตใจเป็นปุถุชนจริง ๆ ที่มากด้วยกิเลสตัณหา มีความรัก โลภ โกรธ หลง ปราศจากจะได้ในสิ่งที่ตนต้องการ โดยเฉพาะความต้องการด้านความรักและความเป็นเจ้าของ ความรักระหว่างเพศ ความต้องการเป็นที่ยอมรับของหมู่คณะ ซึ่งเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ดังที่ มาสโลว์ (Maslow) กล่าวว่า “ความต้องการของมนุษย์มีลำดับขั้นของความต้องการ โดยเริ่มจากความต้องการขั้นพื้นฐาน ในอันดับที่ ๑ จนถึงความต้องการขั้นสูงสุดในอันดับที่ ๕ คือ ความต้องการทางด้านร่างกาย ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ ความต้องการเกียรติยศ ชื่อเสียง และความต้องการการยอมรับความสามารถของตนเอง” (กมลรัตน์ หล้าสูงษ์. ๒๕๒๓ : ๒๓๑) และเมอร์เรย์ (Murray) กล่าวว่า “ความต้องการของมนุษย์มีถึง ๒๐ ความต้องการ ความต้องการหนึ่ง คือ ความต้องการเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง (Autonomy need) (กมลรัตน์ หล้าสูงษ์. ๒๕๒๓ : ๒๓๑)

ด้วยเหตุผลที่มนุษย์มีความต้องการพื้นฐานทางด้านความรัก และต้องการเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง เมื่อต้องอยู่ภายในกรอบบังคับของสังคมโดยมีกฎหมายเป็นตัวควบคุมส่วนหนึ่งนั้นจึงต้องพยายามหาทางดิ้นรน ต่อสู้ เพื่อกระทำตามความต้องการของตน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคลในครอบครัวขึ้น ซึ่งส่งผลเชื่อมโยงให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม และกฎหมายด้วยเสมอ

ค่านิยมในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประการหนึ่ง ซึ่งมีระบบการปกครองแบบราชาธิปไตย ที่ให้คนในสังคมมีความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยถือว่าพระมหากษัตริย์คือ “เจ้าชีวิต” ใครจะละเมิดไม่ได้ ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางจึงปรากฏน้อย แม้พระมหากษัตริย์จะไม่พอใจหรือบริภาษขุนนาง แต่ในที่สุดขุนนางก็จะเป็นผู้ยอมกระทำตามบรมราชโองการของกษัตริย์เสมอ

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรจะศึกษากลวิธีการสร้างความขัดแย้งจากวรรณคดีร่วมสมัย เช่น สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเล่มอื่น หรือจากวรรณกรรมปัจจุบัน แล้วนำมาเปรียบเทียบการใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้ง

๒. ควรจะวิเคราะห์ลักษณะเนื้อหาที่มีปัญหาขัดแย้ง หรือวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้ง โดยพิจารณาถึงพฤติกรรมตัวละคร

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑,๒,๓,๔. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๗.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒.
- ขวัญเมือง จันทโรจณี. “ลาวในขุนช้างขุนแผน,” อักษรศาสตร์. ๒๖(๒) : ๙๑-๙๖ ;
กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๓๗.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, ๒๕๓๒.
- จรินทร์ ธานีรัตน์. นันทนาการชุมชน. พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๙.
- แจ่มจันทร์ สุวรรณรงค์. วิเคราะห์วรรณกรรมกลอนอ่านประเภทนิทานของอีสาน,
ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
๒๕๓๗.
- ชลธิรา กลัดอยู่. การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓. ถ่ายเอกสาร.
- “ขุนช้างขุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านสมัยอยุธยาจริงหรือ,” วิทยาศาสตร์. ๔๑-๔๘ ;
กุมภาพันธ์-มีนาคม ๒๕๑๗.
- ดวงมน จิตรจำนง. หลั่ม่านวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, ๒๕๒๘.
- คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๙๔).
วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔. ถ่ายเอกสาร.
- นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมหมื่น (ผู้แปล). จดหมายเหตุลาลูแบร์. เล่ม ๑. พระนคร : คุรุสภา,
๒๕๐๕.
- นริศรานุกัฏติก, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. “ลายพระหัตถ์ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๖๐,” สาส์นสมเด็จพระเจ้า.
เล่ม ๒. พระนคร : องค์การคำคุรุสภา, ๒๕๐๕.
- นิพนธ์ อินสิน. ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่. ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.
- บุญยงค์ เกศเทศ. วรรณกรรมวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
- บุญสนอง บุญโยทยาน. มนุษย์กับสังคม. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๑๐.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๑๗.
- วิเคราะห์วรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.
- แฉวรรณกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง,
๒๕๓๙.

- บำรุง สุวรรณรัตน์. วิเคราะห์การใช้วรรณกรรมเพื่อส่งเสริมความมั่นคงภายในประเทศในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ :
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐. ถ่ายเอกสาร.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ขุนแผนพระเอกนักรบ. กรุงเทพฯ : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- ประสาธ หลักศิลา. สังคมวิทยา. พระนคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, ๒๕๑๔.
- ปราณี สุรสิทธิ์. คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก. ปรินิพนธ์
 กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๗. ถ่ายเอกสาร.
- พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ. ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอกใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ :
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.
- พันธุ์ทิพา หลาบเลิศบุญ. “จริยศาสตร์ในขุนช้างขุนแผน,” การศึกษาเอกชน. ๕(๒) :
 ๓๔-๔๕ ; พฤศจิกายน ๒๕๒๒.
- วนิดา ลิขิตกันทิมา. การศึกษาศิลปะภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา. ปรินิพนธ์ กศ.ม.
 กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๗.
- วรรณัท อักษรพงศ์. (๒๕๑๖). การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
จากเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 ๒๕๑๖. ถ่ายเอกสาร.
- วัชร รมยพันธ์. “ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด,” ภาษาและวรรณคดีไทย. ๗(๒) :
 ๑๓-๑๔ ; สิงหาคม ๒๕๓๓.
- วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑. เล่ม ๒. พระนคร : โรงพิมพ์
 อักษรนิติ, ๒๔๘๑.
- วิชาญ สว่างพงศ์. การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงรัชกาลที่ ๑ ถึง
รัชกาลที่ ๓) ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร, ๒๕๓๐. ถ่ายเอกสาร.
- วิลาศ มณีวัต. คนชายฝัน. กรุงเทพฯ : พี. วาทิน พับ ลิเคชั่น, ๒๕๓๑.
- ศักดิ์ ปั่นเหน่งเพชร. คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ :
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗. ถ่ายเอกสาร.
- ศักดิ์ ผาสุกนิรันดร์. การปกครองของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,
 ๒๕๑๔.
- ศิราพร จิตะฐาน. “ตัวเอกและตัวร้ายในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ,” อักษรศาสตร์ ๒๐ (๑) :
 ๒๙-๓๔ ; มกราคม ๒๕๓๑.

- ศิริกุล สันติชาติ. วิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔). ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖. ถ่ายเอกสาร.
- ศิลปากร, กรม. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พระนคร : ศึกษาภัณฑ์, ๒๕๑๐.
- _____. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๑๓.
- ศึกษาธิการ, กระทรวงกองวัฒนธรรม. การแต่งกายของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา, ๒๕๐๖.
- ศุภร บุนนาค. สมบัติกวีขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๖.
- สดใส พันธุมโกมล. “วรรณกรรมละครสากล,” ภาษาและหนังสือ. ๕(๒) : ๘๕-๙๐ ; กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๑๕.
- สมภพ ภิรมย์. บ้านไทยภาคกลาง. พระนคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๓.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๓๗.
- สิริวรรณ วงษ์ทัต. บทบาทของตัวละครประกอบในวรรณคดีไทย. ปริญญานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕.
- สุทัศน์ วงศ์คำ. การศึกษาความขัดแย้งในวรรณกรรมของชาติ กอบจิตติ. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาควิชา, ๒๕๓๘.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. การเขียน. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.
- _____. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.
- สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.
- สุรรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๑.
- สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร. พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔. ถ่ายเอกสาร.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). ประเพณีเรื่องการแต่งงานบ่าวสาวของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๑.
- _____. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เกิด-ตาย. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, ๒๕๐๕.
- _____. วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔.
- เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. วรรณกรรมเอกของไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗.

อดิน รพีพัฒน์. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

อนุমানราชธน, พระยา. ศาสนาเปรียบเทียบ. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒.

..... ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๐.

อุดม ประมวลวิทยา. ในราชสำนักพระนารายณ์มหาราช. พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๑. ที่มาของเรื่องและสมัยที่แต่ง

นักวิชาการหลายท่าน ได้สันนิษฐานและแสดงทัศนะเกี่ยวกับที่มาและสมัยที่แต่งเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน ไว้ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรมศิลปากร. ๒๕๑๐ : ๓) สันนิษฐานว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒ ทั้งนี้ทรงวินิจฉัยจากคำประพันธ์ต้นเรื่องที่กล่าวว่า “ศักราชร้อยสี่สิบเจ็ดปี พ่อแม่เขาเหล่านี้คนครั้งนั้น” ว่าจะตกคำว่า “แปด” คือ ควรจะเป็นศักราช (จุลศักราช) ๘๔๗ ปี ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๐๒๘ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๑๙๑-๒๐๓๑) ส่วนขุนแผนพระเอกของเรื่องนี้ น่าจะรับราชการในแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒)

วัชร รมยพันธ์ (๒๕๓๓ : ๑๓-๑๖) ได้แสดงทัศนะที่สอดคล้องกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน น่าจะเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และกลายเป็นนิทานพื้นบ้านเล่าสืบต่อกันมา อีกทั้งยังได้วินิจฉัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับสมัยที่แต่งว่า เรื่องนี้อาจจะแต่งเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ราว พ.ศ. ๒๑๓๔) โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์อ้างอิงถึงวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงโปรดให้สร้างเจดีย์พระชัยมงคลขึ้นในโอกาสที่พระองค์ขึ้นช้างชนะพระมหาอุปราชา ดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายแก้ว ดังความว่า

ปีชਾਲังการเดือนห้า	ตกฟากเวลาสามชั้นฉาย
กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราว	มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา
ให้ใส่ปลายยอดเจดีย์ใหญ่	สร้างไว้แต่ครั้งเมืองหงสา
เรียกว่าวัดพระยาไทยแต่โรมา	ให้ชื่อว่าพลายแก้วผู้แว่วไว

“วัดพระยาไทย” ในคำประพันธ์นี้ก็คือ วัดใหญ่ หรือวัดใหญ่ชัยมงคล หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าวัดป่าแก้ว ตามพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นั่นเอง สำหรับแนวคิดที่ว่าเรื่องนี้ ปรากฏเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็เพราะว่า หากเจดีย์นี้ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจริง ก็เป็นไปได้ว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ย่อมจะแต่งเป็นวรรณคดีสมัยนี้ เพราะกวีมักจะใส่เหตุการณ์

สำคัญของยุคสมัยลงไปในเรื่องราวที่ตนแต่ง และเรื่องที่ว่าพระเจ้ากรุงจีนนำแก้วมาถวายนี้ ผู้เขียนได้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นดวงตราที่พระเจ้าลิ้นจงฮ่องเต้ กษัตริย์องค์ที่ ๑๓ แห่งราชวงศ์เหม็ง ประทานมาให้แก่คณะทูตไทยในรัชกาลพระมหาธรรมราชา เมื่อปีระกา จุลศักราช ๙๓๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๑๖ และสืบมาเมื่อถึงรัชกาลพระนเรศวรมหาราช ก็ทรงโปรดให้นำดวงตราไปบรรจุไว้ที่ยอดเจดีย์วัดพระยาไทย

ชลธิรา กลัตอยู่ และสุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๑๗ : ๔๑-๔๘) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับยุคสมัยที่กำเนิดเรื่องขุนช้างขุนแผนไว้ในบทความ ชื่อ “ขุนช้างขุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านสมัยอยุธยาจริงหรือ” โดยวิเคราะห์จากเหตุการณ์พระพันวษาเสด็จออกล่ากระบือแล้วขุนไกรได้รับโทษประหาร เนื่องจากฆ่ากระบือที่กำลังตื่นหนี บทความนี้กล่าวถึง ธรรมเนียมกษัตริย์ไทยแต่โบราณ ซึ่งปรากฏหลักฐานเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นต้นมา ไม่มีหลักฐานใดเลยที่กล่าวถึงการล่าควายป่าของพระมหากษัตริย์ จะมีก็แต่การเสด็จคล้องช้างเท่านั้น และเมื่อพิจารณาตามหลักการทางโบราณคดีแล้ว พบว่า การล่าควายป่านั้นเป็นกิจวัตรของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์ป่า ทั้งล่าเพื่อเป็นอาหารและเพื่อใช้งาน นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าวิธีการที่ขุนไกรต้อนควายป่าเพื่อให้ควายเบนเส้นทางไปในทิศทางที่ตนต้องการนั้น เป็นวิธีการของมนุษย์ยุคแรกเริ่ม เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ชวนให้คิดว่า เรื่องราวของขุนช้างขุนแผนนั้น น่าจะเป็นตำนานหรือนิทานพื้นบ้านซึ่งมีมาก่อนสมัยอยุธยา

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้ตั้งข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งว่า เนื้อเรื่องตอนต้นของขุนช้างขุนแผนนั้นเกิดขึ้นทางปากตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ แถบสุพรรณบุรีและกาญจนบุรีเท่านั้น ต่อเมื่อถึงตอนกลางและตอนปลายของเรื่องจึงไปเกี่ยวพันกับถิ่นอื่น ประเด็นที่น่าคิดก็คือดินแดนแถบนี้ มีร่องรอยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ไม่น้อย นอกจากนั้นตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ยังชี้ให้เห็นว่าเมืองสุพรรณบุรีนั้นมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ข้อสันนิษฐานของนักวิชาการบางท่านที่กล่าวว่าเชื้อสายของพระเจ้าอู่ทอง อพยพมาจากสุพรรณบุรี จนถึงขุนหลวงพะงั่วพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ ของกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีหลักฐานกล่าวว่าเสด็จมาแต่สุพรรณบุรี ร่องรอยทั้งหมดนี้ทำให้ผู้เขียน สรุปข้อสันนิษฐานว่าเค้าเดิมของเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลายลักษณะ ก็คือ ตอนออกไล่ควายป่าเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่นๆ ถูกแต่งเติมเพื่อให้เกิดรสชาติมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

จากข้อสันนิษฐานของนักวิชาการข้างต้นล้วนแล้วน่าสนใจ และอาจจะเป็นได้เท่าเทียมกัน แต่หากพิจารณาตามหลักฐานอ้างอิงแล้ว ข้อสันนิษฐานของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และวัชร รมยนันท์ น่าจะมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากกว่า

๒. ผู้แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพริ้งสุปรีชา ได้ร่วมกันตรวจชำระขึ้น แล้วจัดพิมพ์เป็นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. ๒๔๖๐ จำนวนทั้งหมด ๔๓ ตอน ซึ่งเสภาลักษณะอนันตศาสน์ (๒๕๑๗ : ๑๘-๒๒) ได้ค้นคว้ารวบรวมและสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ไว้ดังนี้

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม	รัชกาลที่ ๓
ตอนที่ ๑๓ วันทองหึงลาวทอง	รัชกาลที่ ๒ (สันนิษฐาน)
ตอนที่ ๑๖ กำเนิดกุมารทอง	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๒๐ ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ	รัชกาลที่ ๓
ตอนที่ ๒๓ ขุนแผนติดคุก	กาญจนาคพันธุ์ สันนิษฐานว่า เป็นพระนิพนธ์ของกรมหมื่น ศักติพลเสพ
ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม	สุนทรภู่
ตอนที่ ๒๕ เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทอง แด่พระพันวษา	สำนวนเก่าก่อนรัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๒๘ พลายงามได้นางศรีมาลา	มีสามสำนวน ช่วงต้น เป็นสำนวนเก่า ช่วงกลางเป็นสำนวนที่ช่วยแต่ง ในหอพระสมุดวชิรญาณและ ช่วงสุดท้ายเป็นสำนวนครูแจ้ง
ตอนที่ ๒๙ ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๐ ขุนแผนพลายงามจับพระเจ้าเชียงใหม่	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๑ ขุนแผนพลายงามยกทัพกลับ	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๒ ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า	เป็นบทเดิม ครูแจ้งแต่งเพิ่มเล็กน้อย
ตอนที่ ๓๔ ขุนช้างเป็นโทษ	กาญจนาคพันธุ์สันนิษฐาน ว่า น่าจะเป็นของกรมหมื่นศักติพลเสพ
ตอนที่ ๓๘ พระไวยถูกเสน่ห์	เป็นบทเดิม

ตอนที่ ๓๙ ขุนแผนส่องกระจก	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๐ พระไวยแตกทัพ	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๑ พลายชุมพลจับเสน่ห์	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๒ ศรีมาลาลุยไฟ	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๓ จระเข้เกรवाद	เป็นบทแต่งแทรกในสมัยรัชกาลที่ ๒

๓. เนื้อเรื่องย่อ (จำนวน ๔๓ ตอน)

กล่าวถึง สมเด็จพระพันวษาเป็นกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา และที่เมืองสุพรรณบุรี มีครอบครัวอยู่ ๓ ครอบครัว คือ

ครอบครัวที่ ๑ เป็นครอบครัวของขุนไกรพลพ่าย เดิมชื่อพลายจันทร์ รับราชการอยู่กรมอาสาหกเหล่า บ้านเดิมอยู่ที่บ้านพลับ ได้นางทองประศรีซึ่งอยู่ที่วัดตะไกรเป็นภรรยา จึงย้ายมาอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรี มีบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อ พลายแก้ว ซึ่งต่อมาได้เป็นขุนแผน

ครอบครัวที่ ๒ เป็นครอบครัวของขุนศรีวิชัย รับราชการเป็นนายกองข้างนอก เป็นเศรษฐีคนหนึ่งของเมืองสุพรรณบุรี ได้นางเทพทองซึ่งอยู่บ้านท่าลิบเบี้ยเป็นภรรยา มีบุตรคนหนึ่งชื่อ ขุนช้าง ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ หัวล้านตั้งแต่กำเนิด

ครอบครัวที่ ๓ เป็นครอบครัวพันศรโยธา เป็นพ่อค้า ได้นางศรีประจันอยู่ท่าพี่เลี้ยงเป็นภรรยา มีบุตรสาวคนหนึ่ง คือ นางพิมพิลาโลย รูปร่างหน้าตางดงามมาก พลายแก้ว ขุนช้างและนางพิมพิลาโลยเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เล็ก และได้เคยเล่นสมมุติเป็นสามีภรรยากัน โดยให้ขุนช้างกับนางพิมอยู่ด้วยกัน พลายแก้วเป็นโจรมาขโมยนางพิมไป ซึ่งเหตุการณ์ตอนนี้จะไปพ้องกับชีวิตของคนทั้งสามเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

วันหนึ่งสมเด็จพระพันวษา มีพระประสงค์จะเสด็จล่ากระบือป่าในแขวงเมืองสุพรรณบุรี จึงตรัสให้ขุนศรีวิชัยไปแจ้งขุนไกรให้เตรียมรับเสด็จ ขุนไกรพาทหารไปปลุกต่าหน้ารับเสด็จที่บริเวณเขาพระ เมื่อสมเด็จพระพันวษาเสด็จไปถึงและออกล่ากระบือป่า ขุนไกรต้อนกระบือโดยใช้ไฟ ทำให้กระบือป่าแตกตื่นตรงเข้าไปไล่ขวิดผู้คน และทำที่ว่าจะตรงไปยังหน้าที่ประทับ ขุนไกรจึงใช้หอกแทงกระบือตายเป็นอันมาก พระพันวษากรีวมาก รับสั่งให้ประหารขุนไกร ก่อนตายขุนไกรขอร้องให้หลวงฤทธานนท์ ซึ่งเป็นเพื่อนกันไปส่งข่าวให้นางทองประศรีทราบโดยด่วน นางทองประศรีกลัวจะถูกريبเป็นม่ายหลวง จึงหอบหัวพลายแก้วหนีไปอยู่กาญจนบุรี ได้ตั้งหลักฐานทำมาหากินอยู่ที่นี่ กระทั่งพลายแก้วอายุครบวชนสามเณร นางได้พาพลายแก้วไปบวชเณรที่วัดสมใหญ่

คืนวันหนึ่ง ได้เกิดเหตุการณ์กับครอบครัวของขุนศรีวิชัย โจรจันศรีเข้าปล้นบ้านขุนศรีวิชัย ได้ฆ่าขุนศรีวิชัยตาย ส่วนพันศรโยธาขึ้นไปค้าขายทางเมืองเหนือ ได้เป็นไข้ป่าตายในเวลาใกล้เคียงกัน นางเทพทองกับนางศรีประจันจึงพร้อมใจกันร่วมทำศพสามีที่วัดเขา

สำหรับพลายแก้ว เมื่อเรียนวิชากับสมภารที่วัดส้มใหญ่กาญจนบุรีจนสิ้นวิชาแล้ว นางทองประศรีก็พามาฝากไว้กับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์ เมืองสุพรรณบุรี เพื่อให้ร่ำเรียนวิชาเพิ่มเติม เณรแก้วเรียนได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีได้ไพเราะมาก

เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ มีงานทำบุญที่วัดป่าเลไลยก์ นางพิมไปทำบุญตักบาตรกับนางศรีประจัน และได้พบกับเณรแก้วที่วัด ทั้งสองจำได้ว่าเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ จึงมีใจผูกพันรักใคร่กัน พอถึงวันออกพรรษามีเทศน์มหาชาติ นางพิมรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์มัทรี พอตีในวันนั้นสมภารเกิดอาพาธไม่สามารถเทศน์กัณฑ์มัทรีได้ จึงให้เณรแก้วเทศน์แทน เณรแก้วเทศน์ได้ไพเราะจับใจคนฟังมาก โดยเฉพาะนางพิมเกิดศรัทธาเปลื้องผ้าห่มสีทับทิมออกถวายเป็นเครื่องบูชากัณฑ์ ขุนช้างเห็นดังนั้นก็เปลื้องผ้าห่มของตนออกวางเคียงข้างผ้านางพิม นางพิมโกรธลุกออกไปพร้อมกับนางสายทองพี่เลี้ยง

หลังจากวันนั้น เณรแก้วมีใจต่อนางพิม ออกไปบิดนวดหน้าบ้านนางพิม และได้อ่อนวอนนางสายทองให้เป็นสื่อนัดแนะนางพิมไปที่ไร่น้ำฝ้าย โดยเณรแก้วลี้กออกไปพบนางพิม พุดจาเกี้ยวพาราสีกัน จนบ้ายถึงกลับบ้าน เมื่อถึงเวลากลางคืน เณรแก้วได้ลักลอบเข้าหานางพิม จนได้เสียกัน แล้วเณรแก้วก็กลับไปครองจีวรใหม่ดังเดิม

ฝ่ายขุนช้างหลงรักนางพิม พยายามพุดอ่อนวอนให้นางเทพทองไปสู่ขอนางพิม แต่นางเทพทองคัดค้าน ต่ำว่าขุนช้าง กระทั่งขุนช้างต้องไปเจรจาสู่ขอนางพิมด้วยตัวเอง นางพิมได้ยินก็ต่ำประชด จนขุนช้างรีบลงจากเรือนไป นางพิมรับให้นางสายทองไปบอกเณรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์ และได้พุดจากหยอกล้อกันจนสมภารทราบเรื่อง ไล่ตีทั้งสองคนจนหนีลงกุฏิไป

เณรแก้วหนีไปอยู่กับอาจารย์คงที่วัดแค ซึ่งเคยเป็นเพื่อนกับขุนไกร ได้สั่งสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ให้เณรแก้ว โดยเฉพาะวิชาเวทมนตร์คาถา ความรู้ทางด้านไสยศาสตร์

สำหรับขุนช้างนั้น แม้จะผิดหวังเรื่องการไปสู่ขอนางพิมครั้งหนึ่งแล้ว ก็ไม่ลดละความพยายาม จึงได้มาสู่ขอนางพิมอีก นางศรีประจันเกิดความโลภ ต้องการจะได้ขุนช้างเป็นเขย จึงตกปากรับคำให้ขุนช้างมาสู่ขอ นางพิมทราบเรื่องรีบชวนสายทองไปหาเณรแก้ว ที่วัดป่าเลไลยก์ แต่ไม่พบ พบว่าเณรแก้วไปอยู่ที่วัดแค ก็ได้ตามไปจนพบ เล่าเรื่องที่ขุนช้างมาสู่ขอตนให้ฟัง และขอให้เณรแก้วรีบไปสู่ขอตามประเพณี เณรแก้วลาอาจารย์ลี้ก แล้วรีบไปหานางทองประศรี ที่กาญจนบุรี เพื่อให้มารดามาสู่ขอนางพิม กระทั่งได้แต่งงานกันตามประเพณี

หลังจากที่พลายแก้วแต่งงานอยู่กับนางพิมได้สองวัน ทางกรุงศรีอยุธยาที่ทราบข่าวศึกเชียงใหม่ยกมารุกรานและตีได้เมืองเชียงทอง ซึ่งเป็นอาณาเขตกรุงศรีอยุธยา พระพันวษารับสั่งถามหาบุตรหลานของขุนไกร เพื่อให้ยกทัพไปตีเมืองเชียงทองคืน ขณะนั้นขุนช้างเข้าไปรับราชการอยู่ จึงเป็นโอกาสดีที่จะกำจัดพลายแก้ว ได้กราบทูลพระพันวษาว่า รู้จักขุนไกร มีบุตรชายชื่อ พลายแก้ว มีวิชาความรู้ดี อยู่เมืองสุพรรณบุรี พระพันวษาจึงโปรดให้หาพลายแก้วเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา แล้วแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพไปรบเมืองเชียงทอง และเชียงใหม่ ก่อนจะยกทัพ

พลายแก้ว นางพิม และนางทองประศรี ได้ปลุกต้นไม้โพธิ์เสี่ยงทายไว้คนละต้น และอธิษฐานว่า หากใครเป็นอันตรายก็ขอให้ต้นไม้โพธิ์เหี่ยวเฉา

พลายแก้วยกทัพไปถึงเมืองเชียงทอง พระยาเชียงทองให้พระสังฆราชออกมาแจ้งว่า เชียงทองต้องยอมอ่อนน้อมต่อเชียงใหม่ เพราะจำเป็นต้องรักษาเมืองไว้ พลายแก้วยกทัพตีเชียงใหม่ โดยเริ่มจากชายเมืองก่อน แล้วตามไปจนถึง ลำปาง ลำพูน จนไปตั้งค่ายอยู่ที่หมู่บ้านจอมทอง แต่ไม่ได้ทำอันตรายชาวบ้านเลย ต่อมาแสนคำแมน ซึ่งเป็นนายแคว้นบ้านจอมทองกับนางศรีเงินยวงภรรยา ยกนางลาวทองบุตรสาวให้เป็นภรรยาพลายแก้ว

ช่วงที่พลายแก้วไปทัพ นางพิมก็ตรอมใจ ล้มเจ็บ ขร้าวตาวัดป่าเลไลยก์จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง นางจึงหายเจ็บ ส่วนขุนช้างก็พยายามที่จะได้นางพิม จึงสร้างทำอุบายนำกระดูกใส่หม้อมาลงนางศรีประจัน และนางพิมว่าพลายแก้วตายในทัพ นางศรีประจันหลงเชื่อ กลัวว่านางวันทองจะตกเป็นม่ายหลวง อีกทั้งยังโลภทรัพย์สินของขุนช้าง ได้ยกนางวันทองให้แต่งงานกับขุนช้าง นางศรีประจันต้องลงนางวันทองว่าจะรื้อหอพลายแก้วไปถวายวัด เพื่อทิส่วนกุศลให้พลายแก้ว นางวันทองยอมให้หรือ ขุนช้างจึงปลุกเรือนหอของตนคร่อมลงไปในที่เดียวกัน พอนางทองประศรีมาเยี่ยมลูกสะใภ้ ทราบว่านางศรีประจันยกวันทองให้ขุนช้างก็โกรธ ไปแจ้งความไว้กับพันโชติและกำนันแดง เพื่อให้เป็นพยาน แล้วกลับไปกาญจนบุรี ส่วนนางวันทองไม่ยอมเข้าพิธีแต่งงานกับขุนช้าง นางศรีประจันได้เสียสติ บีบบังคับ กระทั่งนางวันทองยอมแต่งงาน แต่ไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง รอจนถึงเจ็ดวัน

เมื่อพลายแก้วชนะศึกเชียงใหม่แล้วก็กลับกรุงศรีอยุธยา พระพันวษาทรงแต่งตั้งให้พลายแก้วเป็นขุนแผน มีหน้าที่รักษาเขตแดนเมืองกาญจนบุรี แล้วขุนแผนก็เดินทางไปพบนางวันทอง วันทองดีใจมากที่ขุนแผนกลับมา ได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ขุนแผนโกรธมากชักดาบจะขึ้นไปฆ่าขุนช้าง ลาวทองซึ่งนั่งอยู่ในเรือออกมาห้ามไว้ จึงเกิดทะเลาะกันด้วยความหึงหวง ขุนแผนห้ามวันทอง แต่วันทองไม่ฟัง อีกทั้งยังแสดงพฤติกรรมก้าวร้าว ขุนแผนผู้เป็นสามี ขุนแผนโกรธวันทองมากถึงกับจะฆ่า นางจึงหนีขึ้นเรือนไปผูกคอตาย พอดีสายทองช่วยไว้ทัน หลังจากนั้นขุนแผนก็พาลาวทองไปกาญจนบุรี โดยไม่เหลียวแลวันทองเลย ในที่สุดนางวันทองก็ตกเป็นภรรยาขุนช้าง

ต่อมา ขุนแผนหวนคิดถึงวันทอง จึงลงขึ้นเรือนขุนช้าง เห็นขุนช้างกับวันทองนอนเคียงข้างกัน ได้มัดขุนช้างกับวันทองไว้ แล้วลงจากเรือน ใช้อาบเคาะฝาเรียกให้คนตื่น เพื่อประจานขุนช้างกับวันทองให้อับอาย

พระพันวษาทรงโปรดให้ขุนช้างขุนแผนเข้าไปเฝ้ากราบทูลกับพระหมื่นศรี ที่กรุงศรีอยุธยา พอถึงเวรขุนแผน พอดีนางลาวทองเป็นใช้หนัก จึงฝากเวรไว้กับขุนช้าง รุ่งขึ้นพระพันวษาเสด็จออกจากราชการ ไม่เห็นขุนแผนก็รับสั่งถาม ขุนช้างได้โอกาส ทูลว่า ขุนแผนป็นกำแพงวังหนีไปหาลาวทอง พระพันวษากริ้วมาก จึงลงโทษโดยห้ามขุนแผนเข้ากรุง ให้ออกตระเวนด่าน

อยู่ชายแดน และให้นำตัวลาวทองมาไว้ในวัง ขุนแผนโกรธการกระทำของขุนช้างมาก จึงคิดจะชิงวันทองกลับมาเป็นของตนอีก โดยหาเครื่องป้องกันอันตราย ๓ อย่าง คือ ดีดาบ ซ้อม้า หากุมาร ได้ท้องเที่ยวไปจนถึงช่องโง่ของหมื่นหาญ หรือ นายเดชกระดุกดำ มีภรรยาชื่อนางสีจันทร์ บุตรสาวชื่อบัวคลี ขุนแผนเห็นบัวคลีก็รู้ว่านางจะให้กำเนิดบุตรชาย จึงได้ไปฝากตัวขออยู่กับหมื่นหาญ และได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญให้รอดพ้นจากวัฏระทิงชีวิตตาย หมื่นหาญและนางสีจันทร์จึงตอบแทนบุญคุณด้วยการยกบัวคลีให้ขุนแผน พอแต่งงานแล้ว ขุนแผนกลับไม่ได้ช่วยทำงาน หมื่นหาญไม่พอใจ จึงคิดกำจัดขุนแผน โดยให้บัวคลีวางยาพิษในอาหาร พอดีโง่พราญ ขุนแผนกระซิบบอก ขุนแผนจึงแกล้งทำเป็นไม่สบายกินอาหารไม่ได้ ครั้นนี้ขุนแผนแค้นใจนางบัวคลีมาก ในคืนนั้นขุนแผนได้ก็ทำเป็นขอลูกในครรภ์นางบัวคลี นางก็ยกให้ พอบัวคลีหลับ ขุนแผนได้ผ่าท้องเอาลูกใส่ย่ามไปทำพิธีปลุกเสกให้เป็นกุมารทอง หมื่นหาญทราบข่าวบัวคลีตายตามไปทันขุนแผน เกิดการต่อสู้กัน หมื่นหาญสู้ขุนแผนไม่ได้ ร้องขอชีวิต ขุนแผนจึงปล่อยไป

ขุนแผนกลับถึงบ้าน ก็หาเหล็กเนื้อดีมาตีดาบ ฟ้าพื้น และหาซื้อมาสี่หมอก คืนหนึ่ง ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้าง เพื่อไปหานางวันทอง แต่ไปพบนางแก้วกิริยา ลูกพระยาสุโขทัยซึ่งบิดานำมาขายให้ขุนช้าง ขุนแผนจึงได้นางแก้วกิริยา แล้วเข้าไปลักพานางวันทองหนี ขุนช้างตื่นขึ้นมาไม่พบวันทอง จึงพาพวกออกติดตามไปทันในป่า เกิดการต่อสู้กัน ขุนช้างแพ้ กลับไปทูลพระพันวษาทูลว่าขุนแผนเป็นกบฏและลักพาเมีย พระพันวษาให้จมน้ำไว้นายเป็นแม่ทัพ ขุนเพชรขุนรามอินทราเป็นปีกซ้ายและปีกขวา ยกทัพไปตามตัวขุนแผนกลับมา หากไม่ยอมก็ให้จับตาย กองทัพหลวงติดตามขุนแผนไปจนถึงป่าแถบห้วยจระเข้สามพัน ขุนเพชรขุนรามอินทราดำประจานถึงบิดามารดาขุนแผน ทำให้ขุนแผนโกรธมาก ต่อสู้กันจนฆ่าขุนนางทั้งสองตาย พระพันวษาทราบเรื่อง กริ้วขุนแผนมากส่งหมายจับตัวขุนแผน ขุนแผนกับวันทองหลบซ่อนอยู่ในป่าด้วยเกรงพระราชอาญา ได้รับความลำบากมาก จนวันทองตั้งครรภ์แก่ใกล้คลอด ขุนแผนสงสารวันทองกลัวต้องคลอดลูกกลางป่า จึงพากันเข้ามอบตัวต่อพระพิຈิตร์ เจ้าเมืองพิຈิตร์ และนางบุษบารักไคร์นางวันทองและขุนแผนมาก แต่ขุนแผนเกรงว่าพระพิຈิตร์จะพลอยมีความผิดที่ช่วยเหลือปกปิดคนต้องโทษไว้ จึงขอร้องให้พระพิຈิตร์ทำใบบอกส่งตัวขุนแผนกับวันทองเข้ากรุงศรีอยุธยา แล้วฝากมาสี่หมอกไว้กับพระพิຈิตร์ เอาดาบฟ้าพื้นไว้ที่โพรงต้นไม้ในป่า ต่อมาหมู่บ้านนั้นได้ชื่อว่า หมู่บ้านก่งธนู จมื่นศรีนำขุนแผนกับวันทองเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวให้พระพันวษาทรงทราบ พระพันวษาก็คลายโกรธ ตัดสินให้ขุนแผนชนะความและได้นางวันทองคืน ส่วนขุนช้างถูกลงโทษถึงตาย แต่ขุนแผนไม่ฆ่า ได้แต่ปรับไหมเท่านั้น

หลังจากที่ขุนแผนชนะความแล้ว ก็พาวันทองกับนางแก้วกิริยามาอาศัยอยู่กับจมน้ำศรี ต่อมาได้คิดถึงนางลาวทอง จึงขอให้จมน้ำศรีกราบทูลขออนางลาวทอง เป็นเหตุให้พระพันวษากริ้วมาก รับสั่งจำคุกขุนแผนไม่มีกำหนด โดยมีนางแก้วกิริยาคอยปรนนิบัติ

วันหนึ่งนางวันทองออกไปเยี่ยมขุนแผน ขุนช้างพาพวกมาฉกนางวันทองกลับไปอยู่กับตนอีกครั้งหนึ่ง จนนางคลอดบุตรชาย ชื่อ พลายงาม ขุนช้างทราบว่าพลายงามไม่ใช่บุตรของตน

แต่เป็นบุตรขุนแผน จึงลงไปฆ่าในป่า วันทองตามไปพบ พลายงามรู้ว่าขุนช้างไม่ใช่พ่อ นางจึงให้พลายงามเดินทางไปหาย่าทองประศรีที่กาญจนบุรี นางทองประศรีเลี้ยงพลายงามไว้แล้วพาพลายงามไปเยี่ยมขุนแผนในคุก ขุนแผนให้พลายงามเรียนหนังสือ ศึกษาตำรับตำราของขุนแผนที่มีอยู่กับนางทองประศรี เมื่อพลายงามอายุได้สิบสามขวบนางทองประศรีก็โกนจุก แล้วพามาฝากไว้กับจมื่นศรีเพื่อให้เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

ต่อมา เกิดศึกระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากพระเจ้าเชียงใหม่ปรารถนาจะได้นางสร้อยทองธิดาเจ้าเมืองล้านช้าง ที่มีรูปโฉมงดงาม แต่เจ้าล้านช้างไม่ยอมยก พระธิดาให้ พระเจ้าเชียงใหม่กริ้วมาก ส่งคนให้ไปสืบข่าวในเมืองล้านช้าง ทราบว่าอีก ๑๕ วัน พระเจ้าล้านช้างจะส่งนางสร้อยทองลงมาถวายพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้แสนตรีเพชร ถลกทัพไปคอยดักตีชิงนางกลางทาง แสนตรีเพชรกล้าชิงนางได้และจับพระทัยน้ำขุนนางฝ่ายไทยไว้ และมีสาส์นท้าทายมากรุงศรีอยุธยาให้ยกทัพออกรบ

พระพันวษา โปรดให้หาผู้อาสาไปทัพแต่ไม่มีผู้ใดทูลอาสาไปทัพจึงกริ้วมาก จมื่นศรีกลับบ้านก็เล่าความให้ลูกเมียฟัง พลายงามได้ยินจึงอ้อนวอนให้จมื่นศรีพาเข้าเฝ้าเพื่อขอลูกอาสา โดยได้แสดงความสามารถให้จมื่นศรีพอใจ จมื่นศรีก็พาพลายงามเข้าเฝ้า พระพันวษาโปรดให้พลายงามยกทัพไป และพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนตามคำกราบทูลของพลายงาม พร้อมด้วยนักโทษอีก ๓๕ คน ให้ไปช่วยตีเชียงใหม่ อีกทั้งยังโปรดให้ลาวทองพันโทช่วย ตอนนี้นางแก้วกิริยาคลอดบุตรชาย ชื่อ พลายชุมพล

ขุนแผนกับพลายงามเดินทางไปจนถึงบ้านก่งธนู ขุนแผนแวะเอาดาบฟ้าฟื้นและไปหาพระพิฆิตร นางบุษบาและรับม้าสี่หมอกไปทัพด้วย ตอนนีพลายงามได้พบกับนางศรีมาลาบุตรสาวของพระพิฆิตรบุษบา เกิดความพอใจรักใคร่กันและได้เสี้ยกันก่อนพลายงามจะเคลื่อนทัพ ขุนแผนรู้ภายหลังจึงลู่ขอนางศรีมาลาให้พลายงาม และกำหนดว่าหลังจากทำศึกเชียงใหม่เสร็จจะแต่งงานพลายงามกับศรีมาลาทันที

เมื่อเดินทางถึงเชียงใหม่ ขุนแผนกับพลายงามได้แก่พระทัยน้ำ สู้รบกับฝ่ายเชียงใหม่จนฆ่าทั่วกรุงกาฬ แสนตรีเพชรกล้าตาย แล้วลอบเข้าจับตัวเจ้าเชียงใหม่ไว้ได้ พระเจ้าเชียงใหม่ขอชีวิตและยอมอ่อนน้อมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา พร้อมมอบนางสร้อยทองคืน ขุนแผนกับพลายงามจึงนำตัวพระเจ้าเชียงใหม่พร้อมนางอัปสรมเหสี และนางสร้อยฟ้าผู้เป็นธิดาลงมาด้วย

พระพันวษา โปรดแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นที่พระสุรินทรไชยมโหฬารย์ภักดี รังเมืองกาญจนบุรี ตั้งพลายงามเป็นจมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา และพระราชทานรางวัลให้ทหารอาสา ๓๕ คน ปลดพระทัยน้ำ ลงเป็นไพร่เฝ้าประตู ส่วนเจ้าเชียงใหม่ยอมรับผิดและขอเป็นเมืองขึ้น โปรดให้กลับไปครองเมืองเชียงใหม่ตามเดิม และได้ทูลถวายสร้อยฟ้าแด่พระพันวษา พระพันวษาแต่งตั้งสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาพระราชทานของพระไวย

วันแต่งงานพระไวย วันทองกับขุนช้างได้มาช่วยงาน ขุนช้างกินเหล้าเกิดทะเลาะกับ

แต่เป็นบุตรขุนแผน จึงลงไปฆ่าในป่า วันทองตามไปพบ พลายงามรู้ว่าขุนช้างไม่ใช่พ่อ นางจึงให้พลายงามเดินทางไปหาย่าทองประศรีที่กาญจนบุรี นางทองประศรีเลี้ยงพลายงามไว้แล้วพาพลายงามไปเยี่ยมขุนแผนในคุก ขุนแผนให้พลายงามเรียนหนังสือ ศึกษาตำรับตำราของขุนแผนที่มีอยู่กับนางทองประศรี เมื่อพลายงามอายุได้สิบสามขวบนางทองประศรีก็โกนจุก แล้วพามาฝากไว้กับจมีนศรีเพื่อให้เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

ต่อมา เกิดศึกระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากพระเจ้าเชียงใหม่ปรารถนาจะได้นางสร้อยทองธิดาเจ้าเมืองล้านช้าง ที่มีรูปโฉมงดงาม แต่เจ้าล้านช้างไม่ยอมยกพระธิดาให้ พระเจ้าเชียงใหม่ก็ริ้วมาก ส่งคนให้ไปสืบข่าวในเมืองล้านช้าง ทราบว่าอีก ๑๕ วัน เจ้าล้านช้างจะส่งนางสร้อยทองลงมาถวายพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้แสนตรีเพชร ล่ายกทัพไปคอยดักตีชิงนางกลางทาง แสนตรีเพชรกล้าชิงนางได้และจับพระทัยน้ำขุนนางฝ่ายไทยไว้ และมีสาส์นท้าทายมากรุงศรีอยุธยาให้ยกทัพออกรบ

พระพันวษา โปรดให้หาผู้อาสาไปทัพแต่ไม่มีผู้ใดทูลอาสาไปทัพจึงกริ้วมาก จมีนศรี กลับบ้านก็เล่าความให้ลูกเมียฟัง พลายงามได้ยินจึงอ้อนวอนให้จมีนศรีพาเข้าเฝ้าเพื่อขอลูกอาสา โดยได้แสดงความสามารถให้จมีนศรีพอใจ จมีนศรีก็พาพลายงามเข้าเฝ้า พระพันวษาโปรดให้พลายงามยกทัพไป และพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนตามคำกราบทูลของพลายงาม พร้อมด้วยนักโทษอีก ๓๕ คน ให้ไปช่วยตีเชียงใหม่ อีกทั้งยังโปรดให้ลาวทองพันโทษด้วย ตอนนั้นนางแก้วกิริยาคลอดบุตรชาย ชื่อ พลายชุมพล

ขุนแผนกับพลายงามเดินทางไปจนถึงบ้านก่งธนู ขุนแผนแวะเอาดาบฟ้าฟื้นและไปหาพระพิจิตร นางบุษบาและรับม้าสีหมอกไปทัพด้วย ตอนนีพลายงามได้พบกับนางศรีมาลาบุตรสาวของพระพิจิตรบุษบา เกิดความพอใจรักใคร่กันและได้เสียกันก่อนพลายงามจะเคลื่อนทัพ ขุนแผนรู้ภายหลังจึงขอร้องนางศรีมาลาให้พลายงาม และกำหนดว่าหลังจากทำศึกเชียงใหม่เสร็จจะแต่งงานพลายงามกับศรีมาลาทันที

เมื่อเดินทางถึงเชียงใหม่ ขุนแผนกับพลายงามได้แก่พระทัยน้ำ สู้รบกับฝ่ายเชียงใหม่จนฆ่าทั่วกรุงกาฬ แสนตรีเพชรกล้าตาย แล้วลอบเข้าจับตัวเจ้าเชียงใหม่ไว้ได้ พระเจ้าเชียงใหม่ขอชีวิตและยอมอ่อนน้อมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา พร้อมมอบนางสร้อยทองคืน ขุนแผนกับพลายงามจึงนำตัวพระเจ้าเชียงใหม่พร้อมนางอัปสรเมสสิ และนางสร้อยฟ้าผู้เป็นธิดาลงมาด้วย

พระพันวษา โปรดแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นที่พระสุรินทรไชยมโหฬารย์ภักดี รังเมืองกาญจนบุรี ตั้งพลายงามเป็นจมีนไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา และพระราชทานรางวัลให้ทหารอาสา ๓๕ คน ปลดพระทัยน้ำลงเป็นไพร่เฝ้าประตู ส่วนเจ้าเชียงใหม่ยอมรับผิดชอบเป็นเมืองขึ้น โปรดให้กลับไปครองเมืองเชียงใหม่ตามเดิม และได้ทูลถวายสร้อยฟ้าแด่พระพันวษา พระพันวษาแต่งตั้งสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาพระราชทานของพระไวย

วันแต่งงานพระไวย วันทองกับขุนช้างได้มาช่วยงาน ขุนช้างกินเหล้าเกิดทะเลาะกับ

พื้นแสกหน้าปรากฏเป็นรอยแผลเป็น แล้วนำตัวเถรวาดจงจำซึ่งไว้ ตกตึกเถรวาดแปลงเป็น
จระเข้ว่ายน้ำหนีไป

พระพันวษาได้สวนคดีนางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ นางสร้อยฟ้าไม่ยอมรับ จึงให้พิสูจน์ลุย
ไฟ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ปรากฏว่านางสร้อยฟ้าแพ้ พระพันวษาให้ประหารชีวิตนาง
สร้อยฟ้า ศรีมาลากราบทูลขอพระราชทานชีวิต เพราะนางสร้อยฟ้ามีครรภ์ได้ ๗ เดือนแล้ว
พระพันวษาได้พระราชทานอภัยโทษให้ เหลือเพียงเณรเทศนางออกจากเมืองกลับไปอยู่
เชียงใหม่ตามเดิม ต่อมานางสร้อยฟ้าคลอดบุตรชาย ชื่อ พลายยง

ฝ่ายนางศรีมาลา เมื่อสร้อยฟ้าไปแล้วก็คลอดบุตรชาย ชื่อ พลายเพชร ต่อมาเถรวาด
ซึ่งได้เป็นสังฆราชอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ นั่งส่องกระจกเห็นรอยแผลเป็นบนใบหน้า เกิดแค้น
พลายชุมพล จึงเข้าไปหานางสร้อยฟ้าบอกว่าจะไปแก้แค้นพลายชุมพล นางสร้อยฟ้าสนับสนุน
ด้วย เถรวาดได้แปลงเป็นจระเข้ ไล่ฆ่าก่อกินผู้คนอย่างโหดเหี้ยม ตั้งแต่เมืองอ่างทองจนถึง
อยุธยา พลายชุมพลได้ฆ่าจระเข้เถรวาดตาย และโปรดแต่งตั้งให้เป็นทูลวงนายฤทธิ รับ
ราชการอยู่ในกรุงศรีอยุธยาต่อไป

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาววรรณดี น้ำฟ้า
เกิดวันที่ ๒๕ เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗
สถานที่เกิด อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๓๑/๕ หมู่ ๕ ตำบลวัดหลวง อำเภอพนัสนิคม
จังหวัดชลบุรี ๒๐๑๔๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ ๑ ระดับ ๕
สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนหัวถนนวิทยา ตำบลหัวถนน อำเภอพนัสนิคม
จังหวัดชลบุรี ๒๐๑๔๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๖ มัธยมศึกษาปีที่ ๕ (แผนกศิลปภาษา) จากโรงเรียน
เบญจมราชรังสฤษฎ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา
พ.ศ. ๒๕๒๙ ศศ.บ. (วิชาเอกภาษาและวรรณคดีไทย วิชาโท บริหารธุรกิจ)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน
พ.ศ. ๒๕๔๓ ศศ.ม. (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ความขัดแย้งในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทคัดย่อ
ของ
วรรณดี น้ำฟ้า

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
กุมภาพันธ์ 2543

บทคัดย่อ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยแบ่งบทวิเคราะห์เป็น 2 บท คือ วิเคราะห์กลวิธีการสร้างความขัดแย้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และความสอดคล้องประสานของความขัดแย้งในโครงเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน

ผลการวิเคราะห์พบว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีโครงเรื่องที่ดี และน่าสนใจ ทั้งนี้ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างความขัดแย้งหลายชนิดสอดคล้องประสานเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ตลอดเรื่อง ในเหตุการณ์เดียวกันก็จะสร้างความขัดแย้งหลายๆชนิด ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตตัวละคร ทำให้เนื้อเรื่องเข้มข้น สนุกสนาน ตื่นเต้น เร้าใจ ขวนติดตามตลอดทั้งเรื่อง

ความขัดแย้งที่เป็นสาเหตุทำให้การดำเนินเรื่องและวิถีชีวิตตัวละครเกิดการพลิกผัน มีทั้งความขัดแย้งภายในใจตัวละครและความขัดแย้งภายนอก แต่ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งภายในใจตัวละคร

การคลี่คลายความขัดแย้งในการดำเนินเรื่อง ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการคลี่คลายให้ดำเนินไปอย่างช้าๆ เมื่อเนื้อเรื่องดำเนินไปถึงจุดที่ความขัดแย้งชนิดหนึ่งคลี่คลาย ผู้แต่งจะสร้างความขัดแย้งชนิดใหม่ขึ้นมาอีกเสมอ โดยเฉพาะความขัดแย้งภายในใจตัวละคร ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการดำเนินเรื่องและส่งผลต่อวิถีชีวิตของตัวละครต่อไปเรื่อยๆ และความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร ซึ่งเป็นความขัดแย้งหลักของเรื่องสิ้นสุดลง เมื่อมีการตัดสินลงโทษ ผู้กระทำความผิด หรือตัวละครที่เป็นตัวการในการสร้างปัญหาเกิดความขัดแย้งกับตัวละครอื่น

CONFLICT IN KHUNCHANG – KHUNPHAN

AN ABSTRACT
BY
WANDEE NUAMPHA

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Arts degree in Thai
At Srinakharinwirot University
February 2000

The thesis is aimed to analyze the conflict of the ballad “Kun Chang Kun Phan” in two parts. One is to analyze the strategies of making a conflict and other is to link this conflict with the theme.

Therefore, it is found that the ballad “Kun Chang Kun Phan” has a good and interesting theme. The author employs various strategies of making the conflict and continuously links them through the ballad. In the meantime, the conflict influences the development and the way of life of characters which makes the theme strong, amusing, exciting, arousing and persuading through the ballad.

The conflict causes the turn of the development and the way of life of characters. It consists of the internal conflict of characters for the most part and the external.

However, the author slowly tackles the conflict in development. When the theme reaches at the solving point of the conflict, he will have another new conflict especially the internal conflict of characters the conflict between characters as mainstream of the ballad is ended when villains or characters to make a problem are judged for punishment.